МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ

Колективна монографія

Покровськ
ДВНЗ «ДонНТУ»
2019

УДК 336:330.3](477)-048.35
Ф 59

Рекомендовано Вченою радою Державного вищого навчального закладу «Донецький національний технічний університет» Міністерства освіти і науки України (Протокол № 9 від 03.12.2019).

Рецензенти:

Метеленко Наталя Георгіївна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування інженерного інституту Запорізького національного університету МОН України, м. Запоріжжя;

Тельнова Ганна Володимирівна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів, обліку та оподаткування Донецького державного університету управління МОН України, м. Маріуполь.

Фінансово-економічна система України: сучасний стан та напрями розвитку: колективна монографія / за заг. ред. Попової О.Ю., Мариної А.С. – Покровськ: ДВНЗ «ДонНТУ», 2019. – 281 с.

Ф59

ISBN 978-966-377-232-5

Видання є підсумком наукових пошуків колективу авторів щодо дослідження особливостей функціонування фінансово-економічної системи України на сучасному етапі з виокремленням перспективних шляхів її розвитку. Обумовлені зростаючою залежністю національної фінансово-економічної системи від зовнішніх та внутрішніх чинників, сучасні підходи, методи та інструменти забезпечення сталого зростання національної економіки є синергетичним результатом поєднання зусиль суб'єктів усіх рівнів господарювання.

УДК 336:330.3](477)-048.35

ISBN 978-966-377-232-5

© Колектив авторів, 2019

ЗМІСТ

ВСТУП 5

Розділ 1 ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ЯК ФЕНОМЕН СУЧАСНОЇ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ 7

1.1 Вплив сучасних інтеграційних та децентралізаційних зрушень на розвиток системи економічної безпеки країни 7

1.2 Бюджетна децентралізація в Україні: необхідність, результати та перспективи 23

1.3 Фінансові аспекти функціонування об'єднаних територіальних громад 34

1.4 Становлення економіки знань як вектор формування стратегій регіонального розвитку 48

Розділ 2 СУЧАСНИЙ СТАН ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ. РОЗВИТОК ВІТЧИЗНЯНОГО ФІНАНСОВОГО РИНКУ. 67

2.1 Фінансово-економічна система України: особливості розвитку 67

2.2 Особливості розвитку банківського сектору України 77

2.3 Проблеми та перспективи розвитку страхового ринку України 85

2.4 Проблематика ринку криптовалют: імплементація блокчейн у кредитно-фінансових установах України 104

2.5 Інноваційна діяльність фінансових установ: найближчі перспективи 119

Розділ 3 ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА: МАКРО- ТА МІКРОРІВЕНЬ 137

3.1 Оцінювання рівня фінансової безпеки України в умовах впровадження децентралізації 137

3.2 Цифрова безпека регіону в умовах децентралізації економіки України 155

3.3 Заходи антикризового управління в системі фінансово-економічної безпеки підприємства 165

3.4 Система забезпечення фінансово-економічної безпеки сучасного підприємства 178

Розділ 4 ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ. 204
4.1 Аналізу сучасного стану інвестиційного забезпечення економіки України 204
4.2 Бюджетування як інструмент фінансового забезпечення екологізації економічного розвитку України 213
4.3 Оцінка фінансової спроможності бюджетів об'єднаних територіальних громад 221
4.4 Інтеграція фінансових та нефінансових показників в управлінні підприємством, як основа його фінансово - економічної безпеки 231
4.5 Інтегральна оцінка фінансово-економічного потенціалу підприємства на основі нечітких уявлень 241
Розділ 5 ОБЛІКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБЛІКУ, АНАЛІЗУ ТА АУДИТУ ДІЯЛЬНОСТІ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ 258
5.1. Управлінський облік в системі інформаційного забезпечення управління підприємством 258
5.2. Концептуальні підходи до організації інформаційного забезпечення управління підприємством 267
5.3. Діагностичний підхід до інформаційного забезпечення управління на основі аутсорсингу 271
Колектив авторів 278

ВСТУП

Становлення національної фінансової системи розпочалося з проголошенням незалежності та супроводжується постійними перетвореннями трансформаційного характеру, змінами законодавства та імплементацією світового досвіду. На думку деяких науковців, формування ефективно функціонуючої вітчизняної фінансової системи ускладнено не тільки незначними результатами проваджуваних реформ, а й невизначеністю та неузгодженістю підходів щодо розуміння сутності та складових самої фінансової системи. Крім того, євроінтеграційний вектор розвитку економічної й фінансової системи обумовлює виникнення доволі суперечливих процесів формування окремих ланок фінансової системи. Чисельні проблеми у реалізації фінансової політики держави та її окремих її складових (нестача фінансових ресурсів, девальвація національної грошової одиниці, збереження високого рівня дефіциту бюджету, зростання державного боргу, дисбаланси у фіскальній та монетарній сферах) з урахуванням зростаючих вимог глобальної фінансової системи до функціонування суб'єктів фінансових відносин визначають актуальність проведення досліджень з оцінки стану та перспектив розвитку національної фінансової системи.

Пропоноване видання є підсумком наукових досліджень колективу авторів, об'єднаних спільним напрямом наукових досліджень щодо особливостей функціонування фінансово-економічної системи України на сучасному етапі з виокремленням перспективних шляхів її розвитку. За умов зростаючої залежності національної фінансово-економічної системи від зовнішніх чинників, забезпечення сталого зростання національної економіки можливе лише за комплексного підходу до створення та використання фінансових ресурсів на усіх рівнях господарювання.

Особливого значення набувають також питання управління фінансовими ресурсами з урахуванням сучасних тенденцій: глобалізації, інтеграції та децентралізації. Зміни в порядку формування та використання фінансових ресурсів окремими суб'єктами фінансових відносин за умов бюджетної та фіскальної децентралізації є передумовами їх ефективного функціонування і дієвим інструментом підтримки економічного розвитку. Таким чином, дослідження розвитку національної фінансово-економічної системи та окремих

її елементів в контексті розвитку процесів децентралізації набувають особливого значення на сучасному етапі.

Створення інноваційно-інвестиційного підґрунтя для забезпечення розвитку вітчизняної фінансово-економічної системи неможливе від постійного моніторингу процесів функціонування фінансового сектору в розрізі його складових зокрема. Розвиток фінансової системи в цілому забезпечується збалансованим функціонуванням окремих фінансових ринків та інститутів, впровадженням новітніх фінансових технологій та інструментів з відповідними трансформаційними та законодавчими перетвореннями.

Водночас дослідження перспектив розвитку вітчизняної фінансово-економічної системи потребує оцінювання її фінансової стійкості та стабільності, невразливості до внутрішніх та зовнішніх дестабілізаційних чинників, тобто стану та рівня фінансово-економічної безпеки. Дослідження особливостей забезпечення фінансово-економічної безпеки на всіх рівнях господарювання сприяє виділенню ключових факторів та передумов розвитку вітчизняної фінансово-економічної системи.

Існуюча на сьогодні фінансово-економічна нестабільність є основною причиною браку достатньої кількості фінансових ресурсів і нерівномірності розподілу капіталу між окремими сферами економічної системи. Оцінка стану забезпеченості суб'єктів господарювання фінансовими ресурсами, використання інструментарію бюджетування діяльності, оцінювання ефективності використання наявних активів та пошук шляхів їх вдосконалення є актуальними в контексті трансформаційних перетворень національної економіки та процесів децентралізації фінансової системи.

Ухвалення якісних управлінських рішень на будь-якому рівні господарювання потребує відповідного інформаційно-аналітичного забезпечення. Саме управлінський облік складає основу механізму формування інформації як економічного ресурсу. Визначення релевантності показників інформаційних потоків є необхідною умовою оперативного реагування економічної системи на сигнальні відхилення.

Отже, проведені колективом авторів наукові дослідження мають на меті вирішення одного конкретного завдання, проте в цілому спрямовані на вироблення загального бачення сучасного стану функціонування та перспективних напрямів розвитку фінансово-економічної системи України з урахуванням сучасних процесів глобалізації, інтеграції та децентралізації.

Розділ 1
ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ЯК ФЕНОМЕН СУЧАСНОЇ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ

1.1 Вплив сучасних інтеграційних та децентралізаційних зрушень на розвиток системи економічної безпеки країни

Дослідження проблем економічної безпеки держави були й залишаються в центрі уваги вітчизняних і зарубіжних науковців та державних інституцій.

Зважаючи на те, що проблематика безпеки традиційно має статус найвищого пріоритету в державній політиці, поняття економічної безпеки набуває виняткового значення як аргумент прийняття політичних рішень. У таких умовах створення надійної системи економічної безпеки держави є винятково важливим завданням як для самої держави, так і для її економічних суб'єктів.

Чинником виникнення та постійного посилення уваги до цих проблем є, у першу чергу, трансформаційна криза української економіки, яка охопила всі сфери і стала суттєвою перешкодою на шляху забезпечення сталого розвитку економіки та суспільства. Тому питання забезпечення безпеки України розглядається як один із найважливіших національних пріоритетів, який вимагає посиленої уваги представників владних структур, політичних партій, науковців, широкої громадськості.

Поступовий перехід України до усталеного економічного розвитку, забезпечення їй гідного місця у світовому співтоваристві вимагає науково обґрунтованої розробки та здійснення цілеспрямованої політики захисту її національних економічних інтересів[1].

Основним критерієм економічної безпеки країни є здатність її економіки зберігати або принаймні швидко поновлювати критичний рівень суспільного відтворення в умовах будь-яких кризових ситуацій.

Якщо основна мета економічної політики полягає у задоволенні різноманітних інтересів політичних суб'єктів у суспільстві через певні зміни в

[1] *Петренко О.В., Антоненко В.М. Економічна безпека підприємства: загрози та шляхи їх пересічення. Електронне наукове видання Мукачевського держ. ун-ту «Економіка та суспільство». Мукачево. 2016. Вип. 2. С. 328-334.*

фінансово-економічній сфері, то наука про безпеку забезпечує формування відповідної політики щодо забезпечення економічної безпеки держави. Слід зазначити, що в останні роки на базі усвідомлення всього розмаїття критеріїв, чинників і загроз економічній безпеці держави відбувається процес систематизації та концептуалізації цього поняття як наукової категорії.

Гносеологічно поняття «економічна безпека» виводиться вченими з поняття «національна безпека», і з нею об'єктивно пов'язується. Про суттєві розбіжності відносно його дефініції свідчить перелік у табл. 1.

Таблиця 1 – Визначення поняття «економічна безпека держави»

Автор	Визначення
1	2
В.Н. Амітан[1]	Внутрішнім змістом поняття «економічна безпека» є модель, спрямована на створення умов для неперервного пристосування господарської діяльності або економічного функціонування до мінливих умов досягнення поставленої мети як у межах держави, так і її регіонів та господарюючих суб'єктів.
О.М. Бандурка[2]	Ознаки система економічної безпеки – стійкість системи, тобто можливість економічної системи захищати себе від небезпеки знищення чи руйнування з боку зовнішніх та внутрішніх чинників через здатність зберігати власний статус і структуру, адаптувати її до вимог середовища і власних інтересів, та дієвість системи, тобто здатність системи протистояти перешкодам розвитку і досягати поставлених цілей розвитку.
О.Ф. Бєлов[3]	Економічна безпека це стан національної економіки, який дозволяє зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби особи, суспільства, держави.
О. Білорус, Д. Лук'яненко[4]	Економічна безпека розглядається як наслідок глобалізації, як явище, що виникло у зв'язку з необхідністю забезпечення міжнародної безпеки.
І.Ф. Бінько, В.Т. Шлемко[5]	Економічна безпека – це такий стан національної економіки, який дозволяє зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби особи, сім'ї, суспільства, держави.
В.М. Геєць, О.І. Черняк, О.В. Баженова [6]	Економічна безпека – це характеристика, суть якої полягає в нормальному функціонуванні економічної системи взагалі, можливості нормальної роботи внутрішньої економічної системи та безболісного включення у світову.

[1] *Амитан В.Н. Экономическая безопасность: концепция и основные модели. Еконлмічна кібернетика. 2000. № 3-4. С. 13-20.*

[2] *Бандурка О.М., Духов В.Є., Петрова К.Я. та ін. Основи економічної безпеки. Х. 2003. 236 с. С.17.*

[3] *Бєлов О.Ф. Економічна безпека України: пріоритети та механізми забезпечення. URL : www.niss.gov.ua/book/belov/6.Html.*

[4] *Білорус О.Г., Лук'яненко Д.Г. Глобалізація і безпека розвитку : монографія; Керівник авт. кол. і наук. ред. О. Білорус. К. 2001. 733с.*

[5] *Шлемко В.Т., Бінько І.Ф. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення : монографія. К. НІСД. 1997. 144 с.*

[6] *Геєць В.М., Кизим М.О., Клебанова Т.С. та ін. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство. За ред. В.М. Гейця. Х. Видво «Інжек», 2006. 240 с.*

Автор	Визначення
1	2
З.С. Варналій[1]	Національна безпека – це стан національної економіки, за якого зберігається стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і задовольняються потреби особи, суспільства, держави.
О.Г. Данільян, О.П. Дзьобань, М.І. Панов[2]	Економічна безпека держави є комплексною системою, яка включає в себе множину елементів і напрямків множину елементів і напрямків.
М.М. Єрмошенко[3]	Економічна безпека це такий стан економічного механізму країни, який характеризується збалансованістю і стійкістю до негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, його здатністю забезпечувати на основі реалізації національних інтересів стабільний і ефективний розвиток вітчизняної економіки і соціальної сфери.
Я. Жаліло[4]	Економічна безпека країни – це складна багатофакторна категорія, що характеризує здатність національної економіки до розширеного відтворення з метою задоволення на визначеному рівні потреб власного населення і держави, протистояння дестабілізуючій дії чинників, що створюють загрозу стійкому збалансованому розвиткові країни; забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання.
Г.В. Задорожний[5]	Економічна безпека – це наука, що вивчає економічні небезпеки і загрози та протидію їм у процесі забезпечення нормальних матеріальних і духовних умов соціально-економічного розвитку людини та інших суб'єктів суспільної діяльності.
Х. Маховскі[6]	Економічна безпека повинна забезпечувати досить високу міру незалежності від стратегічних партнерів, тобто тих, які потенційно можуть впливати на політичні рішення, які будуть неприйнятні з комерційної точки зору
І.Г. Мішина[7][8]	Економічна безпека – основа життєдіяльності суспільства, його соціально-політичної та національно-етнічної стійкості. економічні відносини, горизонтальні і вертикальні, між державою, регіонами, підприємствами й окремими індивідами з приводу досягнення такого рівня розвитку економіки, при якому здійснюється ефективне задоволення потреб і гарантований захист інтересів усіх суб'єктів економіки, навіть за несприятливих умов розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів.

[1] *Чальцева О.М. Українська євроінтеграція: шлях в нікуди чи реальний зовнішньополітичний вектор URL : http://referatu.net.ua/newreferats/207/183454/?page=0.*

[2] *Данільян О.Г., Дзьобань О.П., Панов М.І. Національна безпека України: структура та напрямки реалізації. Харків, 2002. 285 с.*

[3] *Єрмошенко М.М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. К. 2001. 309 с.*

[4] *Жаліло Я.А. Стратегія забезпечення економічної безпеки України. Пріоритети та проблеми імплементації. Стратегія національної безпеки України в контексті досвіду світової спільноти. Київ, 2001. 224 с.*

[5] *Задорожный Г.В. Экономическая безопасность и теневая экономика. Харків. Вид-во «ХИБМ», 1999. 207 с.*

[6] *Machovski H. Ost-West Handel: Entwicklung, Interessenlagen. Aussichten. Aus Politik u. Zeitgeschichte. Bonn. 1985. № 5. P. 39-44.*

[7] *Мішина І.Г. Економічна безпека в умовах ринкових трансформацій: дис. канд. екон. наук : спец. 08.00.01 / Донецький національний ун-т економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського. Донецьк. 2007. 235 с.*

[8] *Мішина І.Г. Проблема формування теоретичних основ економічної безпеки суспільства. Торгівля і ринок України : темат. зб. наук. пр.; голов. ред. О.О. Шубін. Донецьк. ДонДУЕТ. 2004. Вип. 16. Т. 1. 352 с.*

Автор	Визначення
1	2
В.І. Мунтіян [1]	Економічна безпека – це загальнонаціональний комплекс заходів, спрямованих на постійний і стабільний розвиток економіки держави, який включає механізм протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам.
Г.А. Пастернак-Таранушенко [2]	Економічна безпека – це стан держави, що забезпечує можливість створення і розвитку умов для плідного життя її населення, перспективного розвитку її економіки в майбутньому та зростання добробуту її мешканців.
М.М. Пендюра[3]	Економічна безпека держави є не тільки однією з найважливіших складових цілісної системи національної безпеки як комплексу захисту національних інтересів, а й вирішальною умовою дотримання і реалізації національних інтересів.
А.І. Сухоруков, О.Д. Ладюк [4]	Економічна безпека держави – це здатність країни генерувати позитивні зрушення в національній економіці, протистояти зовнішнім загрозам і гідно презентувати себе на зовнішньому ринку.
Л.І. Шершнев[5]	Економічна безпека трактується як стан національної економіки, що забезпечує задоволення життєво важливих потреб країни в матеріальних благах незалежно від виникнення в світовій економічній системі або усередині країни форс-мажорних обставин соціально-політичного, економічного або екологічного характеру.

Досліджуючи розглянуті наукові підходи до визначення сутності економічної безпеки, необхідно зазначити наступне:

- по-перше, поняття «економічна безпека» (тим більше на національному, державному рівні) охоплює цілий комплекс різноманітних за своєю спрямованістю та змістом її складових, які обумовлені, зокрема, функціями держави у суспільстві. Виконування державою певної сукупності функцій об'єктивно формує систему її економічних та інших інтересів. Тому при визначенні сутності економічної безпеки на рівні держави, вчені, виходячи з актуалізації цих інтересів, акцентують свою увагу на тому чи іншому напрямку діяльності держави, досліджуючи цю категорію з різних наукових позицій. Отже, існування в науці дещо різних точок зору стосовно визначення сутності досліджуваної економічної категорії має, на нашу думку, наукові підстави і взагалі не суперечить меті виявлення її вмісту;

- по-друге, зважаючи прийнятною попередню тезу про можливість існування в науці різних підходів до визначення сутності економічної безпеки

[1] *Мунтіян В.І. Економічна безпека України. К. Вид-во «КВІЦ». 1999. 462 с.*

[2] *Пастернак-Таранушенко Г.А. Економічна безпека держави. Статика процесу забезпечення; за ред. проф. Б.Кравченка. К. Вид-во «Кондор». 2002. 302 с.*

[3] *Пендюра М.М. Національна безпека України в контексті сучасних європейських геополітичних трансформацій: дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Київський національний університет внутрішніх справ. К. 2005. 212 с.*

[4] *Сухоруков А.І., Ладюк О.Д. Фінансова безпека держави. К. Центр учб. літ-ри. 2007. 192 с.*

[5] *Проскурін В.П. Історія економіки та економічних учень. Нариси економічної історії індустріальної цивілізації: Навч. посіб. К. КНЕУ. 2005. 372с. С. 66-67.*

держави, варто все ж таки зазначити, що деякі з них дещо звужують цю категорію. Так, наприклад, підхід, що базується на визначенні економічної безпеки як механізму, системи або комплексу заходів державного регулювання (В.Н. Амітан, О.М. Бандурка, В.І. Мунтіян) зводить економічну безпеку до сукупності заходів, що її забезпечують, не концентруючись при цьому на самій безпеці. Тому можна вважати, що ця група вчених зосередилася на базових підходах не до самої економічної категорії як такої, а на її забезпеченні, що, до речі, у свою чергу є також досить важливою, але іншою, науковою проблемою;

- по-третє, стосовно ставлення до економічної безпеки як до окремої галузі науки (Г.В. Задорожний, Г.А. Пастернак-Таранушенко) треба підкреслити, що економічні категорії і є об'єктом наукового дослідження, але це ні в якому разі не розкриває її сутність; більш того, саме наукові пошуки забезпечують шлях до пізнання сутності будь-якої досліджуваної категорії. Тому можна погодитися з тим, що економічна безпека заслуговує на визнання її як самостійної галузі науки, що необхідно проводити її наукові дослідження і, зокрема, для виявлення її сутності і змісту.

Окремо треба дати деякі коментарі стосовно точок зору О. Білоруса і Д. Лук'яненка, які стверджують, що економічна безпека є кількісною та якісною характеристикою властивостей системи, що відображає здатність до самовиживання та розвитку в умовах виникнення зовнішньої або внутрішньої економічної загрози. Стосовно врахування загроз у визначенні економічної безпеки не може бути жодних заперечень. Але виникають питання щодо ідентифікації і сутнісного виокремлення кількісної та якісної характеристики: у чому, на думку авторів, різниця між ними, який вміст вони мають та т. і. Тому таке тлумачення досліджуваного явища можна вважати не зовсім вдалим або незавершеним. Як видно, в усіх наведених визначеннях є сутнісні, змістовні елементи, які розкривають економічну безпеку як комплексне явище чи зосереджуються на деяких її основних складових.

Взагалі економічна безпека – це універсальна категорія, що відображає захищеність суб'єктів соціально-економічних відношень на всіх рівнях, починаючи з держави і закінчуючи кожним її громадянином (рис. 1).

Річ у тім, що безпека є комплексною, системною категорією (на що вказує й наведена на рис. 1 схема), на яку можна звертати увагу з багатьох позицій, досліджуючи при цьому тільки деякі (може, й найвагоміші на момент

дослідження) чинники чи складові[1,2,3].

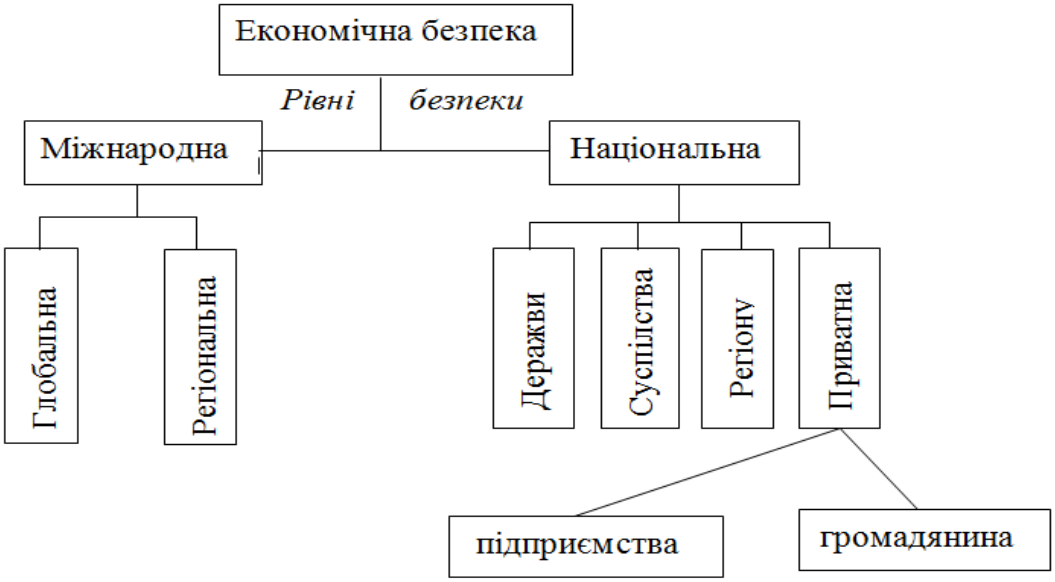

Рис. 1 – Рівні економічної безпеки та їх субординація

Відомо, що будь-яка система являє собою сукупність взаємозалежних елементів, що утворюють деяку цілісність та єдність[4].

Теоретичною основою дослідження економічної безпеки є теорія економічних систем та застосовуваний до них системний підхід.

Вагомі дослідження застосування системного підходу і теорії систем до синтезу систем економічної безпеки проведені у роботах Ю.Г. Лисенка, С.Г. Міщенка, Р.А. Руденського, А.А. Спірідонова[5], В.М. Гейця., М.О. Кизима, Т.С. Клебанової, О.І. Черняка та ін.[6], В.І. Мунтіяна[7], О.І. Амоші[8],

---

[1] *Антоненко В.М., Пєвтієва С.С. Методи управління економічною безпекою підприємств. Перспективи управлінської діяльності суб'єктів господарювання в контексті економічної безпеки: Збірн. тез доповідей учасників ІІІ-ої Міжнарод. наук.-практ. конф. Черкаси, 27-28 березня 2015р. Черкаси. Вид-во «ПП Чабаненко Ю.А.». 2015. С. 21-23.*

[2] *Антоненко В.М., Пєвтієва С.С. Система забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємств. Електронне наук. фахове видання «Ефективна економіка». № 10. 2015. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4387.*

[3] *Іваничко О.О., Антоненко В.М. Фінансово-економічна безпека: ідентифікація та накреслення основних аспектів подальшого теоретичного розвитку. Фінансова система Незалежної України : аналіз історії, проблеми сьогодення та перспективи розвитку : Матеріали Міжнарод. наук. конф., присвяч. 25-річчю незалежності України, 13-14 травня 2016р., м. Покровськ. Покровськ. ДВНЗ «ДонНТУ». 2016. 92 с. С. 58-62.*

[4] *Мунтіян В.І. Економічна безпека України. К. Вид-во «КВІЦ». 1999. 462 с.*

[5] *Лысенко Ю.Г., Мищенко С.Г., Руденский Р.А. та ін. Механизмы управления экономической. Донецьк. «ДонНУ». 2002. 178 с.*

[6] *Геєць В.М., Кизим М.О., Клебанова Т.С. та ін. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство. За ред. В.М. Гейця. Х. Видво «Інжек», 2006. 240 с.*

[7] *Мунтіян В.І. Економічна безпека України. К. Вид-во «КВІЦ». 1999. 462 с.*

[8] *Чумаченко М.Г., Амоша О.І., Алимов В.О. ua ін. Актуальні проблеми забезпечення економічної незалежності України (Результати аналізу та пропозиції по вирішенню). НАН України. Ін-т економіки пром-сті. Донецьк. 1997. 68 с.*

Н.Г. Чумаченка[1,2].

Як інструментарій дослідження систем безпеки застосовується саме системний аналіз, який систему національної безпеки розглядає, по-перше, як елемент більшої за масштабами системи безпеки, – міжнародної безпеки, а, по-друге, як сукупність взаємопов'язаних підсистем економічної безпеки регіонів країни. У цьому контексті перший аспект проблеми пов'язаний із балансуванням національної безпеки у складі МЕБ, а другий – із її структуруванням на складові, якими є підсистеми регіональної безпеки.

Треба окремо і більш детально зупинитися на визначенні економічної безпеки як наявності будь-якої системи, що виражається у здатності предмета, явища чи процесу зберігати свої основні характеристики, сутнісні параметри під час патологічних, руйнівних впливів, що може привести до знищення самої системи (підхід А.Г. Шаваєва та А.Т. Багаутдинова). На нашу думку, в цьому визначенні перебільшено акцент системності та взагалі здійснено підміну визначення категорії економічної безпеки терміном «система». Звісно, що до дослідження економічної безпеки необхідно застосовувати системний підхід, але безпеку не можна ототожнювати із системою взагалі. У цьому визначенні економічної безпеки також йдеться про основні характеристики і сутнісні параметри предмета, явища чи процесу, але науковці не пояснюють, які саме характеристики чи параметри вони мають на увазі. А застосування в цьому формулюванні понять предмета, явища чи процесу – взагалі відволікає увагу від її сприйняття і породжує нові запитання: про які предмети, явища чи процеси йде мова; як вони пов'язані із вказаною системою чи з економічною безпекою?

Враховуючи все вище викладене, можна надати таке визначення сутності економічної безпеки: економічна безпека – це такий стан економічної системи, при якому забезпечується захист її економічних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз та формуються умови для досягнення цією системою економічних цілей.

Застосовуючи системний підхід, варто зазначити, що будь-який суб'єкт, щодо якого досліджується стан його безпеки, є досить складною відкритою системою, яка має внутрішні і зовнішні системні зв'язки, і тому, як наслідок, – його безпека також має ознаки системності, складності і взаємообумовленості.

---

[1] *Чумаченко Н.Г., Червова Л.Г., Кузьменко Л.М. и др. Развитие производственной сферы региона: теоретические и практические аспекты государственного регулирования : Монография. НАН Украины. Ин-т экономики пром-ти. Донецк. 2007. 368 с.*

[2] *Чумаченко Н.Г., Червова Л.Г., Кузьменко Л.М. и др. Регион в условиях роста открытости национальной экономики : Монография. НАН Украины. Ин-т экономики пром-ти. Донецк. 2010. 394 с.*

Відсутність збалансованості між централізацією або децентралізацією економічних взаємовідносин у середині системи безпеки та будь-який перекіс у бік якихось її складників логічно сприятиме розвиткові відцентрових сил, а, може, й розпаду самої системи.

Європейський шлях України та її поступовий цілеспрямований розвиток як європейської держави вимагають від державного керівництва та науковців урахування проблеми економічної безпеки та захисту національних інтересів країни в цілому. Тому необхідно розглядати економічну безпеку держави й враховувати при цьому зовнішні впливи на національну економіку. Більш того, це стосується не тільки і не стільки поточних переваг, що може отримати держава від інтеграції в Європу, а врахування потребують стратегічні перспективи, що має отримати або втратити наша країна[1].

Тому, на наш погляд, досліджуючи з цих позицій проблему економічної безпеки на макрорівні, доцільно, до існуючих в спеціальній літературі і в діючому законодавстві визначень безпеки держави, додати концептуальний підхід, що базується на співіснуванні макроекономічної системи окремої держави, яка інтегрує у економічне товариство, і цього товариства як більш глобальної системи (мегасистеми), до якої ця країна інтегрує. Сутність цього підходу полягає у наступному і описується нижче.

Взагалі економічну безпеку країни можна розглядати як досягнення динамічного збалансування між розвитком цієї країни та її зовнішньо-економічної сфери (наприклад, європейського економічного простору). Підкреслимо, що динамічне збалансування, на наш погляд, – це досягнення на будь-який момент часу взаємовигідного балансу між національною економікою та зовнішньоекономічним оточенням.

Продовжуючи цю тезу, слід наголосити на тому, що динамічний збалансований розвиток України в європейському просторі буде можливим тільки за умови отримання економічних вигід усіма контрагентами цього співробітництва. Тільки у такому випадку зважені процеси децентралізації у системі не трансформуються у відцентрові руйнівні сили.

Міжнародна економічна безпека (МЕБ) є таким комплексом міжнародних умов співіснування домовленостей і інституційних структур, при якому кожній державі, – членові світової спільноти забезпечується можливість вільно

[1] *Антоненко В.Н., Портнова Г.А., Бурлуцкий Б.В. Концептуальный подход к исследованию экономической безопасности регионов Украины в аспекте современной интеграционной парадигмы. Економічна безпека в умовах глобалізації світової економіки : колективна моногр. у 2 т. Дніпропетровськ. «ФОП Дробязко С.І.». 2014. Т. 1. 466 с. С. 344-353.*

обирати і здійснювати свою стратегію соціального і економічного розвитку без зовнішнього тиску і втручання, в обстановці взаєморозуміння і співпраці.

Шлях до її здійснення лежить через відмову від нав'язування моделей розвитку, від економічного і політичного примусу. Необхідне розуміння того, що всі країни в довгостроковому плані більше виграють від прогресу інших країн, чим від їх пограбування. Правові гарантії МЕБ – у визнанні принципів рівноправ'я держав незалежно від їх соціального і політичного устрою. МЕБ повинна забезпечити співпрацю держав в рішенні як їх національних, так і глобальних проблем всього світу.

Розглядаючи зовнішньополітичний вплив окремих держав та організацій, необхідно розуміння того, які наявні та приховані цілі вони переслідують, впливаючи на іншу систему, та яких бажаних і реальних результатів від цих дій очікують. Держава, на яку впливають ззовні, і яка затягнута в орбіту інтересів інших країн, має пам'ятати про збереження власної суверенності та захист своїх національних інтересів і безпеки.

На сучасному етапі, що характеризується вченими як епоха глобалізації, питання безпеки кожної окремої країни ще більше актуалізувалося. Це зумовлено діалектичною суперечністю, яка проявляється, з одного боку, у стрімкому розвитку процесів лібералізації та інтеграції, що призводять до відкритості та взаємозалежності національних економік, розвитку глобального ринку, в умовах якого політична замкнутість та економічний ізоляціонізм окремих держав не мають змісту; а, з іншого, постає проблема самозбереження та розвитку окремих суверенних держав, їх політичного та економічного самоутвердження на міжнародній арені.

На початку XXI ст. глобалізація фінансової сфери, що проявляється у розвитку ринку євровалют, системі транснаціональних банків, формуванні розгалуженої мережі офшорів і глобальних комп'ютерних мереж, які забезпечують миттєві переміщення капіталів, створює можливість руйнування навіть стійких економічних систем, зумовлюючи адекватні політичні зміни. Передчуття негативних наслідків глобалізації привело до розробки у багатьох країнах світу концепцій національної безпеки, базовими елементами яких стали економічна та фінансова безпека.

Національна економічна безпека (НЕБ) – це такий стан економіки і інститутів влади, при якому забезпечується гарантований захист національних інтересів, гармонійний, соціально направлений розвиток країни в цілому, достатній економічний і оборонний потенціал. НЕБ має: внутрішню

матеріально-речову основу; досить високий рівень розвитку продуктивних сил, здатний забезпечити істотно важливу частку натуральних і вартісних елементів розширеного відтворення національного продукту; внутрішню соціально-політичну основу економічної безпеки; досить високий рівень суспільної згоди відносно довгострокових національних цілей, що робить можливими вироблення і прийняття стратегії соціального і економічного розвитку, втілюваний в життя через державну політику, стійко підтримуваний більшістю народу. У міру інтернаціоналізації виробництва національна економічна безпека усе більш тісно зв'язується з міжнародною економічною безпекою. Це обумовлює необхідний паритет між централізацію та децентралізацію в системі НЕБ. Застосовуючи системний підхід до дослідження економічної безпеки держави, необхідно дослідити її на регіональному рівні, виявити регіональні ознаки, особливості та проблеми.

Як вже зазначалося, НЕБ характеризується сукупністю підсистем безпеки регіонів, вивченню якої, на жаль, наукова література приділяє не достатньо уваги. Наукова нерозвиненість цього питання, на нашу думку, може бути обумовлена, зокрема, і нерішучістю та кволістю влади щодо його практичного вирішення.

Стан економічної безпеки України в цілому суттєвою мірою залежить від забезпечення стійкого розвитку всіх її регіонів. Це передбачає, що при розробці загальнодержавної політики в галузі розширеного відтворення повинна враховуватись необхідність формування ефективної просторової структури економіки країни, яка б забезпечувала баланс інтересів усіх регіонів України.

Якщо регіони є складовими економічної системи країни в цілому, то об'єктивно логічно можна вважати, що економічна безпека регіонів повинна розглядати в контексті системи економічної безпеки країни.

Більш того, деякі автори, роблячи наголос на цьому питанні, в деякому розумінні навіть узагальнюють державну безпеку із безпекою регіонів. Так, у роботі О.С. Шнипко стверджується, «що значну загрозу для економічного розвитку держави може становити кризова ситуація навіть в одному регіоні»[1]. Безумовно, автор правий у своєму баченні, тому що будь-яка складова загальної системи, дійсно, може серйозно впливати на розвиток і безпеку всієї системи. Зосереджуючись на сутності регіональної економічної безпеки, деякі автори все ж таки роблять доречні спроби визначитися із її формулюванням.

[1] *Шнипко О.С. Економічна безпека ієрархічних багаторівневих систем: регіональний аспект. К. Вид-во «Генеза». 2006. 268 с. С. 24*

Так, В.С. Гусев[1] відстоює позицію, за якої економічна безпека регіону розглядається як система заходів по обгороджуванню економічного простору регіону від зовнішніх і внутрішніх погроз, ефективному функціонуванню складових регіональної економіки: інституційної інфраструктури (органів адміністративно-територіального управління і фінансово-кредитних інститутів); власне сфери виробництва (підприємств); об'єктів транспорту і зв'язку; науки і наукових установ; систем життєзабезпечення; соціальної сфери. В такому викладенні сутності регіональної економічної безпеки: по-перше, дивним є застосовуваний автором термін «обгороджування»; по-друге, виникає питання, що саме відноситься до зовнішніх загроз економічній безпеці регіону, чи включаються до таких загроз національні пріоритети, стратегії, програми тощо, якщо вони дещо суперечать регіональним цілям того самого «обгороджування».

Колектив російських науковців А. Татаркін, О. Романова, А. Куклін, В. Яковлев[2] має свою точку зору, згідно з якою економічна безпека регіону – це сукупність властивостей економічної системи регіону, що забезпечують стабільність, стійкість та поступальний характер розвитку регіону, певну незалежність і водночас інтеграцію з економікою держави в умовах дестабілізуючого впливу загроз різного виду. Така позиція щодо сутності регіональної економічної безпеки, є досить слушною, тому що відповідає цільовій спрямованості її на інтеграцію з економікою держави.

В контексті сучасних українських проблем, пов'язаних із сепаратистським конфліктом на Сході України, та вимог щодо державних децентралізаційних перетворень вельми актуальним і потребуючим негайного вирішення є питання реформування ієрархії (децентралізація) влади в Україні.

Перш за все, доцільно було б стисло згадати про витоки цієї проблеми.

З урахуванням історичного шляху створення української держави, вони (витоки) є логічно сформованими і об'єктивно існуючими: протягом своєї історії Україна вишукувала своє місце у світі та з великими складностями і протиріччями створювала свою державність, про що свідчать історичні факти та наукові дослідження (не занурюючись надто глибоко у цю загально визнану тезу, можна, наприклад, згадати історію України О. Субтельного[3]).

---

[1] *Гусев В.С. О некоторых подходах к разработке концепции экономической безопасности региона. Сб. тр. Высш. курсов ФСК РФ. СПб. 1992.*

2 Татаркин А., Романова О., Куклин А. и др. Экономическая безопасность как объект регионального исследования. Вопросы экономики. 1996. № 5. С. 78-89.

[3] *Субтельний О. Україна: Історія : навч. посібн. 3-тє вид., перероб. і доп. К. Вид-во «Либідь». 1993. 720 с.*

Дві відцентрові, протилежні одна одній тенденції, існували і розвивалися в Україні майже за всю її історію. Хочеться висловити дискусійну думку про те, що колишня (не сучасна) влада була в цьому навіть зацікавлена, певним чином використовуючи внутрішні протиріччя українського суспільства задля того, щоб «успішно» їх долати та забезпечувати «прогресивний розвиток» цього суспільства, а довго терпляче суспільство це терпіло. Зухвалий поворот у цій справі відбувся у 2004-2005 роках, коли країну майже роздирало на дві частини, при цьому влада вдалася до досить рішучих кроків щодо вирішення цього історичного протиріччя, насаджуючи певні погляди однієї половини суспільства усім без винятку, і, що є принциповою помилкою тодішньої влади, – почала тиснути на іншу половину єдиної тоді країни. Цей абсолютно помилковий вибір влади спровокував відродження й пожвавлення відцентрових сил в суспільстві, які й почали розхитувати єдину країну, і з часом стали заважати внутрішнім інтеграційним процесам. Суспільство в усіх його проявах: політики, журналісти, історики та ін. – почали вдаватися до обговорення та навіть пересмикування зазначеної теми, у свою чергу все більше й більше розпалюючи відцентровий конфлікт в Україні. Звісно, що ці політичні помилки мали досить негативний вплив на НЕБ.

Тут як раз доречно було б згадати про відомий філософський закон про єдність та боротьбу протилежностей: якщо вміло ними (протилежностями) управляти, то ситуацію можна владнати і уникнути переростання боротьби протилежностей у непримиренний конфлікт. На жаль, цього не сталося, недалекоглядна позиція колишньої влади як раз загнала вирішення конфлікту в глухий кут, і тому цей конфлікт, одного разу розбурханий, почав свою деструктивну дію у напрямку внутрішньої деінтеграції країни. Проблем сучасності додає те, що цим скористалися певні відомі зовнішні сили; маючи свої «геополітичні інтереси», вони із досить енергійною активністю ще більше розбуркують ці деінтеграційні процеси, а ситуація в цілому вийшла із-під контролю української влади.

Таким чином, необґрунтоване перевищення необхідних на той час масштабів і швидкості процесів децентралізації призвели до активізації відцентрових сил в країні, які саме і сформували досить серйозні загрози її національній безпеці.

Необхідно віддати належне тому факту, що, попри втрату єдності у системі національної безпеки української держави, вона отримала більш надійне місце і зв’язки у системі міжнародної безпеки.

Але необхідно додати, що це зовсім не зменшує вагомості проблеми забезпечення національної безпеки в середині самої країни і не знімає національної відповідальності кожної країни за самостійне вирішення цієї проблеми.

Досить цікавим у цьому сенсі є американський метод управління колективом чи суспільством, який отримав назву «гри на акордеоні», класично відомий у теорії стратегічного менеджменту як ефективний метод управління стратегічним спротивом[1].

Уперше цей метод був детально описаний у роботах І. Ансоффа як дієвий інструмент проведення корпоративних реформ на підприємствах і у компаніях; його активно використовують американські спеціалісти з управління опором. Сутність «гри на акордеоні» зводиться до того, що:

опір реформам з боку колективу (чи суспільства) залежить від двох факторів: від масштабів реформ і від проміжку часу, який є у розпорядженні менеджера-реформатора;

сила опору знаходиться у прямій залежності від масштабу змін, тобто із збільшенням масштабності реформ збільшується і тиск спротиву персоналу (суспільства);

але опір зменшується при збільшенні часу, відведеного на проведення реформ, – величина спротиву обернено залежна до періоду часу на проведення реформ;

враховуючи вище вказане, «гра на акордеоні» передбачає раціональну адекватність у проведенні реформ: активізація реформатських дій при заспокоєнні супротивних настроїв у колективі (суспільстві) та певне їх гальмування при нарощуванні опірного тиску – такий варіант проведення реформ дійсно нагадує реальний варіант гри музики на справжньому акордеоні[2].

Логічно виникає питання: якщо теорія менеджменту вже давно розроблена і відома у колі корпоративних менеджерів та застосовується у практиці ефективно працюючих корпорацій, то чому наші урядовці не могли б цей метод застосовувати, наприклад, для проведення своїх реформ в країні? Практика української влади, навпаки, налічує багато прикладів, коли влада, всупереч

[1] *Ансофф И. Стратегическое управление: Сокр. пер. с англ.; научн. ред. Л.И. Евенко. М. Экономика. 1989. 519 с.*

[2] *Антоненко В.М. Державно-управлінська діяльність: «гра на акордеоні» та центристський консенсус. Електронне наукове видання. Публічне управління: розвиток конституціоналізму в Україні та проведення конституційної реформи. Матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (з міжнарод. участю), присвяч. відзначенню 20-ї річниці Конституції України, 8-9 червня 2016р., м. Красноармійськ. Красноармійськ. ДВНЗ «ДонНТУ». 2016р. 137 с. С. 103-107.*

описаній вище теорії управління спротивом, збільшувала реформатський тиск на суспільство саме в ті періоди, коли він і так був вельми великим і з суб'єктивних причин – нераціонального державного управління реформами – іще збільшувався.

На сьогодні, на тлі цих конфліктних явищ, активно піднімається питання децентралізації влади; причому ставлення до цього питання у суспільстві явно болюче: є досить багато поглядів, точок зору, ризиків. Ризики, до речі, пов'язані також із тим, що сприйняття суспільством реформ, які проводяться під час напруги і зростання опору, є не адекватним і навіть деструктивним: в період внутрішнього напруження не варто робити кардинальні кроки та прискорювати реформи, бо це, за методом «гри на акордеоні», може завдати новий імпульс до ще більшого підвищення цього опору.

Враховуючи наявність вище згаданих відцентрових сил в суспільстві України, доречно було б накреслити контури та умови інших, протилежних їм, – доцентрових сил. На жаль, наразі таких доцентрових сил в українській дійсності досить замало, бо переважають внутрішньо і зовнішньо розкручені відцентрові процеси.

В політичній площині поволі й обережно зароджуються паростки іншого компромісного підходу, якому можна було надати конструктивну назву «центристський консенсус». Цей підхід поки що не є загально відомим, але, на нашу думку, заслуговує на професійний інтерес з боку сучасної української влади. Для сучасної України такий консенсус є реальним виходом з кризи.

Тлумачення консенсусу, з юридичної точки зору, надається в українському законодавстві (що цікаво, – з питань стандартизації), зокрема: «консенсус – загальна згода, яка характеризується відсутністю серйозних заперечень з суттєвих питань у більшості заінтересованих сторін та досягається в результаті процедури, спрямованої на врахування думки всіх сторін та зближення розбіжних поглядів. Консенсус не обов'язково є одностайним»[1]. Такий підхід виявляється доречним і до політичного консенсусу в умовах державної кризи.

Необхідно визначитися із сутністю поняття «центристський консенсус», базуючись на наведеній вище нормі цитованого законодавства. Це, на нашу думку, є така загальна згода, яка характеризується деякими взаємними поступками з боку заінтересованих сторін та досягається в результаті процедури, спрямованої на врахування думки всіх сторін та зближення

[1] *Про стандартизацію: Закон України від 05.06.2014. № 1315-VII. Відомості Верховної Ради. 2014. № 31. ст. 1058. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1315-18.*

розбіжних поглядів за умови дотримання превалювання єдиних системних (у даному розумінні – державних) інтересів над інтересами окремих заінтересованих сторін (цей доданок є пропонованим). Остання уточнююча умова, а саме превалювання загальнодержавних інтересів над відцентрованими, мала б забезпечувати відродження єдності української держави і зміцнення її захищеності.

На жаль, діюча редакція Конституції країни не має чіткості у цьому питанні; так, ст. 132 Конституції проголошує: «Територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості і соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій»[1]. З приводу цього, вважаємо, що доречним було б, після слів «… культурних традицій» додати таке: «…, за умови превалювання інтересів єдиної і цілісної держави над специфічними інтересами окремих регіонів». Вважаємо, що це практично забезпечувало б задекларовану єдність і цілісність, до яких наша країна йде важким і суперечливим шляхом та є обов'язковою умовою очікуваної децентралізації[2].

Дослідження регіональної безпеки не може проводитися у відриві від національної безпеки, а тільки на підставі системного зв'язку економічної безпеки держави й економічної безпеки її регіонів.

На жаль, багато вчених не приділяють належної уваги економічній безпеці на регіональному рівні як чиннику забезпечення національної безпеки і не виокремлюють її специфічну сутність саме у цьому контексті. Це, зокрема, пояснює той факт, що спеціальних наукових досліджень, присвячених визначенню сутності саме економічної безпеки регіону, ще недостатньо.

Власне кажучи, виокремлення регіональної економічної безпеки і її розгляд окремо від національної економічної безпеки та акцентування наукової думки на регіональному захисті може мати серйозні й головне – негативні політичні наслідки[3].

Перенесення акцентів з національної на регіональну безпеку об'єктивно

---

[1] *Конституція України. Закон від 28.06.1996. № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. 1996. № 30. ст. 141, із змінами. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80/page.*

[2] *Субтельний О. Україна: Історія : навч. посібн. 3-тє вид., перероб. і доп. К. Вид-во «Либідь». 1993. 720 с.*

[3] *Петренко О.В., Антоненко В.М. Регіональна безпека в контексті національної безпеки України. Фінансова система Незалежної України: аналіз історії, проблеми сьогодення та перспективи розвитку : Матеріали Міжнарод. наук. конф., присвяч. 25-річчю незалежності України, 13-14 травня 2016р., м. Покровськ. Покровськ. ДВНЗ «ДонНТУ». 2016. 92 с. С. 62-65.*

призводить до так званих відцентрових сил, які можуть підривати державний унітарний устрій таких країн, до яких відноситься, зокрема, й українська держава. За певних обставин це може спричинити навіть руйнування цілісної економічної системи країни, якщо, наприклад, умови забезпечення економічної безпеки деякого регіону чи декількох регіонів суперечать реальностям забезпечення національної економічної безпеки. Саме так це відбулося при розпаді економічної системи колишнього Радянського Союзу, коли пріоритети у сфері безпеки змістилися з союзного рівня до рівня його окремих союзних республік.

Тому при здійсненні будь-яких теоретичних досліджень чи впровадженні якихось програм, заходів, експериментів тощо у сфері економічної безпеки окремих регіонів України (будь-то центр, захід, схід, АР Крим) необхідно ставитися до цього дуже ретельно й зважено і, перш за все, дотримуватися системної субординації безпеки регіонів з національною безпекою.

Продовжуючи цю тезу, треба наголосити на тому, що в умовах економічного сьогодення набагато важливішим стає питання захисту глобальних національних інтересів України як цілісної суверенної держави на її шляху до євроінтеграції[1]; тим більше, що цей шлях, як показує наявний досвід, для української держави не є абсолютно небезпечним.

Отже, на наше переконання, ставлення науки до дослідження регіональної безпеки повинно бути підпорядковано загальним пріоритетам національної безпеки, а дослідження регіональної безпеки можливе тільки у рамках безпеки держави. Інакше кажучи, захищеність регіонів має у якості певних обмежень глобальні цілі забезпечення національної безпеки як системи вищого рівня.

Розвиваючи ідею інтегрованості економічної безпеки регіонів з національною безпекою, можна продовжити це у такому сенсі.

По-перше, безпека, як відомо, потрібна при наявності загроз; по-друге, будь-які загрози негативно впливають на діяльність системи, у даному випадку – економічної системи держави, і призводять до негативних руйнівних наслідків; по-третє, при негативному впливі цих загроз глобальній системі необхідно сконцентрувати свої зусилля, у тому числі й своїх системних елементів, задля відповідного захисту від цих загроз; і, як висновок, – в умовах дії загроз посилюється актуальність інтеграційних зв'язків між регіональними складовими національної економіки.

[1] *Антоненко В.М., Портнова Г.О. Фінансова безпека України в контексті її європейської інтеграції. Матеріали ІІ-ої міжнародн. наук.-практ. інтернет-конф. «Економічна політика країн ЄС» 15.10.2010р. Донецьк. ДонДУЕТ. С.24 - 26.*

Проблеми, що вирішуються в кожному регіоні, значною мірою повинні відповідати загальноукраїнським цілям і завданням. Але при цьому, якщо це не суперечить загальнодержавним інтересам, необхідно враховувати також і деякі місцеві особливості.

Зокрема, це передбачає:

- формування регіонального господарського механізму, що регулює соціально-економічний розвиток регіону;

- реконструкцію регіональної промислової системи з урахуванням господарської ємкості локальних екосистем;

- розробку комплексних міжрегіональних схем, які охоплюють території декількох регіонів України.

Програмні та прогнозні документи загальнонаціонального рівня повинні слугувати орієнтирами для розробки регіональних програм економічного розвитку і разом з відповідними правовими актами та нормативами визначати економічні умови їх реалізації.

Бо тільки за умови системності економічної безпеки можна захистити Україну від будь-яких посягань на її економічні інтереси з боку будь-яких суб'єктів, забезпечуючи тим самим єдність та захищеність нашої суверенної держави.

1.2 Бюджетна децентралізація в Україні: необхідність, результати та перспективи

В нашій країні протягом багатьох років центр прийняття управлінських рішень, здебільшого, знаходився в одній інституції, завдяки чому склалася пряма фінансова залежність територій від центрального органу управління. Тому, для ефективної зміни функціональної та фінансової організації в країні, необхідно активно впроваджувати такий процес як децентралізація. Фінансова децентралізація особливо ефективна у період гострої дефіцитності державних фінансів, а саме цей процес відбувається зараз в Україні.

Демократизація суспільних відносин, як свідчить досвід розвинутих країн, супроводжується реалізацією концепцій децентралізації: економічної, політичної, адміністративної, географічної, фіскальної (бюджетної) тощо. Термін «децентралізація» багатозначний і в класичному розумінні означає

послаблення централізації, коли в країні формується така система державного управління, за якої частина повноважень, функцій та їх фінансового забезпечення переходить від центральних органів влади до місцевих органів самоуправління.

Відповідно до Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020»[1], пріоритетами визначені децентралізація та реформа державного управління, політика яких орієнтована на відхід від централізованої моделі управління державою, на побудову ефективної системи територіальної організації влади, реалізацію принципів субсидіарності і фінансової самодостатності органів місцевого самоврядування. Успішне впровадження децентралізації та її позитивний вплив на розвиток регіонів можливі за належного економічного обґрунтування при впровадженні раціональної (оптимальної) структури формування місцевих бюджетів та прийнятті необхідних нормативно-правових актів. Зазначені завдання можна вирішити за умови реалізації моделі зв'язку децентралізації та економічного зростання на основі розрахунків із використанням фактичних даних для підтвердження актуальності реформ на державному рівні.

У зарубіжній науці напрацьовано значну кількість моделей економічного розвитку, в яких врахований вплив децентралізації: К. Фукусакі і Л. де Мелло щодо впливу на макроекономічну стабільність; В. Оутс, Д. Ехдаі, Д. Джін щодо залежності фіскальної децентралізації і розміру уряду; Х. Давуді, Х. Цзоу, С. Ілмаз, Л. Фелд, Н. Акаі, М. Саката, Р. Барро щодо впливу на економічне зростання.

Українські науковці досліджували сутність децентралізації, її призначення та механізм реалізації засобів впливу, очікувані результати. Вагомий внесок у розвиток теоретичних підходів зробили І. О. Луніна, М. І. Деркач, О. П. Кириленко, І.Я. Чугунов; оцінювання рівня децентралізації опрацювали К. В. Павлюк, О. О. Бондаренко, Т. В. Сало; О. А. Ягольницький висвітлив основні проблеми бюджетної децентралізації в Україні; І. С. Волохова запропонувала методику визначення залежності ступеня податкової децентралізації, деволюції і деконцентрації; А. С. Гавриленко теоретично обґрунтував моделювання оптимальної структури дохідної частини місцевих бюджетів.

На жаль, у наукових джерелах відсутня систематизація різних моделей впливу децентралізації на економічний розвиток, не оцінені в повній мірі

[1] *Про Стратегію сталого розвитку «Україна - 2020. Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5/2015 (дата звернення 10.11.2019).*

результати вже проведених заходів з реформи бюджетної децентралізації, існує невизначеність щодо подальших напрямків реформування місцевих фінансів в Україні. Тобто наукові напрацювання мають незавершений характер і свідчать про необхідність: формування ефективних засобів механізму фінансового забезпечення доходних та видаткових повноважень органів самоврядування, оптимізації принципів централізації та децентралізації, подальших теоретичних розробок низки положень бюджетного устрою.

Метою статті є систематизація наукового і понятійного апарату щодо бюджетної децентралізації, визначення її переваг та можливих ризиків в процесі реформування, надання пропозицій щодо заходів подальшого впровадження в Україні задля економічно-соціального розвитку регіонів.

Сучасний стан економіки України та її регіонів обумовлений диспропорцією галузево-секторальної структури, яка є наслідком неефективних реформ, нестабільності та економічної кризи в державі. В регіонах простежується низка негативних явищ, зумовлених втратою виробничого потенціалу, низькою інтенсивністю структурних змін, недостатнім рівнем підприємницької активності, невідповідністю структури економіки регіонів потребам розбудови інноваційної моделі розвитку. Процеси євроінтеграції вимагають проведення глибинних економічних реформ, розв’язання проблем територіального розвитку. Регіональна політика повинна бути орієнтована на розвинене місцеве самоврядування, на активні територіальні громади, що найбільше узгоджується зі світовим досвідом державного регулювання розвитку територій і відповідає сучасним запитам суспільства, соціальним потребам та ресурсним можливостям регіонів. Децентралізація пов’язана з певною організацією системи державного управління та сприяє налагодженню ефективних взаємовідносин між центральними та місцевими і регіональними органами управління шляхом розширення або зміцнення прав та повноважень органів самоврядування щодо незалежного прийняття рішень і виконання делегованих державною владою повноважень. Проблеми децентралізації як системи засобів підвищення ефективності державного управління перебувають у полі зору вітчизняних науковців через необхідність зростання економічного розвитку країни на основі підвищення її конкурентоспроможності, цільового та ефективного використання фінансових ресурсів, що можливо при реалізації пріоритетних програм і проектів на місцевому та регіональному рівні.

Необхідність децентралізації обумовлена, також, світовим досвідом успішної реалізації її основних засад як у розвинутих країнах, так і в тих, що

розвиваються. У цих країнах перехід до децентралізованого управління є характерною ознакою владної діяльності, що обумовлено прагненням до підвищення ефективності надання державних послуг, усунення макроекономічної нестабільності та прискорення економічного зростання. У багатьох унітарних країнах децентралізація розпочалася ще в 70-х роках XX ст. і включала розширення повноважень місцевих органів влади у фінансово - бюджетній діяльності та сфері міжбюджетних відносин. Уже в 1990-х роках 63 із 75 великих країн зробили трансформаційні кроки в напрямі децентралізації[1].

У системі складових децентралізації концепція фіскальної (бюджетної) децентралізації, яка посідає ключове місце в теорії суспільних фінансів, водночас є головним елементом бюджетної політики. Бюджетна децентралізація – це часткове перенесення повноважень та функцій щодо мобілізації, розподілу та використання фінансових ресурсів з центрального рівня управління на рівень адміністративно-територіальних одиниць. В результаті процесу бюджетної децентралізації місцеві органи влади отримують додаткові фіскальні повноваження, яких до цього часу були позбавлені з різних причин.

Як теоретичні дослідження[2], так і досвід багатьох країн Європи свідчить, що бюджетна децентралізація сприяє підвищенню ефективності надання публічних послуг та залученню територіальних громад до управління державою. При цьому ступінь розмежування владних повноважень і фінансових ресурсів за рівнями бюджетної системи може стати основою для досягнення стійкого економічного розвитку та надання населенню доступних і якісних послуг. Не вдаючись у дискусію щодо доцільності побудови бюджетної системи на принципах децентралізації, слід наголосити: ця концепція та її методологія є універсальними для унітарних держав та можуть бути базовими для формування ефективної бюджетної політики на місцевому рівні. На думку авторів, модель слід використати в бюджетній політиці регіонального розвитку в частині регулювання соціально-економічних процесів, підвищення фінансової автономії органів місцевого самоврядування, збалансування місцевих бюджетів, зростання власної дохідної бази та місцевих запозичень.

---

[1] *Холлис Г. На пути к демократической децентрализации: перестройка региональных и местных органов власти в новой Европе / Г. Холлис, К. Плоккер / Европ. Экспертн. служба по программе Тасис. – Брюссель, 1995. – 328 с. С.10.*

[2] *Бондаренко А.І. Вплив держави на формування місцевих бюджетів у країнах Європи / А.І. Бондаренко // Теорія та практика державного управління. – 2010. – Вип. 4. С. 185-192. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2010_4_30 (дата звернення 10.11.2019).*

Виконання цих завдань підвищить ефективність функціонування бюджетної системи, що є прерогативою бюджетної децентралізації та стане можливим при передачі повноважень на місця та самостійності в прийнятті рішень щодо формування доходів і використання бюджетних коштів.

Важливим аспектом при обґрунтуванні переваг децентралізації порівняно з централізованою системою державного управління є те, що бюджетна децентралізація не суперечить унітарному устрою країни, при якому забезпечується обґрунтований розподіл зон впливу, повноважень і достатніх ресурсів для реалізації пріоритетних місцевих та регіональних проектів, здатних задовольнити попит на товари та послуги місцевих жителів, а також забезпечити можливість виходу на державний і світовий ринки.

Перевагою бюджетної децентралізації є сприяння нарощуванню фінансового потенціалу територіальних громад та регіонів, інвестуванню та підприємництву, що в підсумку забезпечить економічне зростання певних територій. Передача повноважень та ресурсів для їх реалізації на місця здатна забезпечити максимально ефективну реалізацію функцій держави, вдосконалення міжбюджетних відносин, належний контроль за бюджетним процесом і рухом коштів, посилення громадянської активності та підзвітності обраних керманичів громаді, краще задоволення її потреб на основі делегованого місцевій владі права визначати форми надання суспільних послуг.

Розглянемо основні заходи з реформи децентралізації в Україні та оцінимо їх результати. Головною метою реформи децентралізації є передача від органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування значної частини повноважень, ресурсів та відповідальності. Реформа проходить у 2 етапи. Окрім законодавчих змін з делегування повноважень, реформа також передбачає зменшення впливу районів та їх реорганізацію. Законодавче підґрунтя для докорінної зміни системи влади та її територіальної основи на всіх рівнях почало формуватися у 2014 році.

Результати першого етапу децентралізації в Україні 2014–2018 роки. Державна політика України у сфері місцевого самоврядування спирається на інтереси жителів територіальних громад і передбачає децентралізацію влади – тобто передачу від органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування значної частини повноважень, ресурсів та відповідальності. В основу цієї політики закладено положення Європейської хартії місцевого

самоврядування[1] та найкращі світові стандарти суспільних відносин у цій сфері. В Україні хартія була підписана 6 листопада 1996 року, а ратифікована парламентом 15 липня 1997 року. Таким чином, ратифікувавши Хартію, Україна взяла на себе обов'язки використовувати місцеві фінансові ресурси згідно з принципами демократизації, децентралізації та фінансової незалежності місцевих органів влади.

У квітні 2014 року Уряд схвалив основний концептуальний документ – Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади[2]. Після цього був затверджений План заходів щодо її реалізації, які дали старт реформі.

Для реалізації положень Концепції та завдань Плану заходів, необхідно було в першу чергу внести відповідні зміни до Конституції України, а також сформувати пакет нового законодавства. Зміни до Конституції повинні були вирішити питання утворення виконавчих органів обласних та районних рад, реорганізації місцевих державних адміністрацій в органи контрольно-наглядового типу, дати чітке визначення адміністративно-територіальної одиниці – громади.

Зусиллями вітчизняних фахівців, практиків, науковців, експертів проект змін до Конституції був розроблений та переданий на широке публічне обговорення. Запропоновані зміни підтримало суспільство та високо оцінила Венеційська Комісія. Але, на жаль, політичні обставини не дозволили Верховній Раді України прийняти подані Президентом України зміни до Конституції щодо децентралізації. Тому Уряд з 2014 року розпочав реформу в межах чинної Конституції.

За цей час вже сформований і діє основний пакет нового законодавства, впроваджуються першочергові законодавчі ініціативи. Мова йде про:

- Закони про внесення змін до Бюджетного та Податкового кодексів України. Завдяки цим змінам відбулася фінансова децентралізація: місцеві бюджети за останні роки зросли на 165,4 млрд. грн.: з 68,6 млрд. в 2014 до 234 млрд. грн. в 2018 році[3].

---

[1] *Європейська хартія місцевого самоврядування. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036 (дата звернення 10.11.2019).*

[2] *Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади. Розпорядження КМУ від 1.04.2014 р. № 333-р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80/stru (дата звернення 10.11.2019).*

[3] *Бюджет України: статистичні дані. Ціна держави. URL: http://cost.ua/budget/revenue/ (дата звернення 10.11.2019).*

- Закон «Про добровільне об'єднання територіальних громад»[1], який дав змогу почати формувати спроможний базовий рівень місцевого самоврядування. З 2015 по 2018 роки в Україні створено 878 об'єднаних територіальних громад (ОТГ)[2]. До складу цих ОТГ увійшли більше 4000 колишніх місцевих рад, 9 млн. людей проживають в ОТГ. Такі темпи міжмуніципальної консолідації міжнародні експерти називають дуже високими. Закон, також, запровадив інститут старост в ОТГ, які представляють інтереси сільських мешканців в раді громади. У 2018 році об'єднані громади отримали у комунальну власність майже 1,5 млн. га. земель сільськогосподарського призначення за межами населених пунктів.

- Закон «Про співробітництво територіальних громад»[3], яким створено механізм вирішення спільних проблем громад: утилізація та переробка сміття, розвиток спільної інфраструктури тощо. На кінець 2018 року реалізується вже 325 договорів про співробітництво. Цим механізмом скористалися 975 громад.

- Закон «Про засади державної регіональної політики»[4]. Державна підтримка регіонального розвитку та розвитку інфраструктури громад за час реформи зросла у 39 разів: з 0,5 млрд. в 2014 до 19,37 млрд. грн. у 2018 році. За рахунок цієї підтримки в регіонах та громадах реалізовано у 2015–2018 роках більше 10 тис. проектів.

- Прийняття пакету законів щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг дозволило делегувати органам місцевого самоврядування відповідного рівня повноваження з надання базових адміністративних послуг: реєстрацію місця проживання, видачу паспортних документів, державну реєстрація юридичних та фізичних осіб, підприємців, об'єднань громадян, реєстрацію актів цивільного стану, речових прав, вирішення земельних питань тощо.

Нова законодавча база значно посилила мотивацію до міжмуніципальної консолідації в країні, створила належні правові умови та механізми для формування спроможних територіальних громад сіл, селищ, міст, які об'єднують свої зусилля у вирішенні нагальних проблем. Також, виправдала

[1] *Про добровільне об'єднання територіальних громад. Закон України від 5.02.2015 р. № 157-VIII. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-viii (дата звернення 10.11.2019).*

[2] *Про реформу. Децентралізація дає можливості. URL: https://decentralization.gov.ua/about (дата звернення 10.11.2019).*

[3] *Про співробітництво територіальних громад. Закон України від 17.06.2014 р. № 1508-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18 (дата звернення 10.11.2019).*

[4] *Про засади державної регіональної політики. Закон України від 5.02.2015 р. № 156-VIII. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19 (дата звернення 10.11.2019).*

себе нова модель фінансового забезпечення місцевих бюджетів, які отримали певну автономію і незалежність від центрального бюджету.

Другий етап децентралізації в Україні 2019–2021 роки. Уряд визначив підтримку реформи децентралізації в Україні одним з пріоритетних завдань, що сприятиме розвитку місцевого самоуправління і економічного розвитку країни в цілому. Очікується, що 2019 рік стане ключовим у питанні формування базового рівня місцевого самоврядування: до кінця року більшість існуючих малочисельних місцевих рад можуть об'єднатися, а отже стати спроможними перебрати на себе більшість повноважень, належним чином використовувати ресурси і нести відповідальність за свої дії чи бездіяльність перед людьми та державою. Це створить стійке підґрунтя для наступних кроків реформи місцевого самоврядування, а також сприятиме прискоренню реформ у сфері охорони здоров'я, освіти, культури, соціальних послуг, енергоефективності та інших секторах.

На початку 2019 року Кабінет Міністрів України ініціював перехід до нового етапу реформи децентралізації, який передбачає закріплення вже набутих успіхів і формування спроможних громад, зміну територіального устрою на рівні районів та громад, чітке розмежування повноважень та функцій контролю різних рівнів управління, а також розвиток форм місцевої демократії.

За 10 місяців 2019 року місцеві бюджети заробили утричі більше, ніж за весь 2014 рік: 224,3 млрд. грн. проти 68,6 млрд. грн. За даними Мінфіну, якщо порівнювати з доходами січня – жовтня 2018 року, то побачимо, що цьогоріч до місцевих бюджетів надійшло майже на 35 млрд. грн. більше[1].

За вказаний період надходження від податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) склали 133,3 млрд. грн. (на 23,1 млрд. грн. більше від минулорічного періоду). Впроваджуючи бюджетну децентралізацію, держава залишила на рівні міст обласного значення та ОТГ 60% ПДФО. Це заохочує громади створювати нові робочі місця. Плати за землю надійшло 27,6 млрд. грн., що на 4,9 млрд. грн. або на 21,6% більше від аналогічного періоду минулого року. На 5 млрд. грн. зросли фактичні надходження єдиного податку і склали 29,5 млрд. грн. Фактичні надходження податку на нерухоме майно склали 4,5 млрд. грн., приріст надходжень становить 34,1%[1].

Отже, внаслідок реформи фінансової децентралізації в Україні відбулися наступні позитивні зміни:

[1] *Open budjet. Державний веб-портал бюджету для громадян. URL: https://openbudget.gov.ua/?month=9&year=2019&budgetType=LOCAL (дата звернення 10.11.2019).*

- вирівнювання відбувається не по видатках, а по доходах, з урахуванням індексу податкоспроможності територій по двом базовим податкам: податку на доходи фізичних осіб та податку на прибуток;

- якщо місто «заробило» більш ніж середній показник доходів, то перераховує «догори» не 100%, а 50%

- якщо місто «заробило» менше середнього, то коштів додадуть – 80% від реальної потреби. Проте, залишається питання – як покрити інші 20%? – проводити заходи оптимізації, працювати з інвесторами тощо;

- збільшились деякі «місцеві» надходження: 25% екологічного податку, 100% акцизного податку з реалізації підакцизних товарів, 100% єдиного податку, 100% податку на майно (нерухомість, земля, транспорт).

В ході реформи спроможні громади отримали більш широкі повноваження, ресурси і відповідальність, а завдяки змінам в законодавстві збільшився й перелік послуг, які можуть надаватися на місцях. Відповідно, мешканці об'єднаних громад очікують від своїх керманичів зручних та якісних адміністративних послуг. За підтримки донорських програм, в ОТГ починають відкриватись сучасні центри надання адміністративних послуг (ЦНАПи) — приміщення, де за принципом «єдиного вікна» можна отримати необхідні адміністративні послуги. В реалізації відкриття ЦНАПів в ОТГ часто сприяють міжнародні донори та програми, такі як Представництво Європейського союзу в Україні, «U-LEAD з Європою», USAID тощо[1].

За даними дослідження, опублікованого в 2019 році Київським міжнародним інститутом соціології, 58% жителів України переконані, що реформа децентралізації потрібна, серед жителів ОТГ цей показник сягнув 63%. За період з 2015 року, підтримка мешканцями сіл та СМТ процесу об'єднання громад зросла з 21,6% у 2015 до 36,5% у 2018 році. Також 73% опитаних заявили, що вони помітили позитивні зміни у своєму населеному пункті після об'єднання в ОТГ. Майже 80% опитаних заявило, що вони знайомі з реформою децентралізації[2].

Незважаючи на загалом позитивне сприйняття реформи громадами в регіонах України, голови об'єднаних територіальних громад зазначали на наявність певних суттєвих недоліків в її поточному вигляді. Серед основних

[1] *Про реформу. Децентралізація дає можливості. URL: https://decentralization.gov.ua/about (дата звернення 10.11.2019).*

[2] *Децентралізація та реформа місцевого самоврядування: результати четвертої хвилі соціологічного дослідження. Аналітичний звіт. URL: https://www.kiis.com.ua/materials/pr/20191103_decentralisation/decentr_ukr.pdf (дата звернення 10.11.2019).*

зауважень з приводу реформи, як правило, зазначається відсутність в громад можливості розпоряджатись земельними ділянками, що входять до складу ОТГ, наявність «прогалин» в законодавстві, брак практичного досвіду та навичок в управлінні громадою, а також проблеми у відносинах з обласними або районними державними адміністрація. Серед небезпек більш глобального плану провідною є утворення значною мірою непідконтрольних державі регіональних утворень[1].

Оцінимо іншу сторону реформи бюджетної децентралізації в Україні: шляхом розрахунку відносних фінансових показників – коефіцієнтів та їх порівняння. Розрухуємо коефіцієнти бюджетної централізації та бюджетної децентралізації. Коефіцієнт бюджетної централізації розраховується як відношення видатків Державного бюджету разом із офіційними трансфертами місцевим бюджетам до загальної суми видатків зведеного бюджету України за відповідний рік. Коефіцієнт бюджетної децентралізації розраховується як відношення власних видатків місцевих бюджетів без суми офіційних трансфертами із Державного бюджету до загальної суми видатків зведеного бюджету України за відповідний рік.

Одною з основних ознак надмірної централізації міжбюджетних відносин в Україні є дотаційність абсолютної більшості місцевих бюджетів. Статистичні дані свідчать, що з Державного бюджету за період 2003–2018 рр. фінансувалося понад 74 % усіх видатків (включаючи надані місцевим бюджетам офіційні трансферти) (табл. 1).

Аналізуючи дані таблиці, можна сказати, що з фінансової сторони проведення реформи децентралізації не дало очікуваного результату, оскільки коефіцієнти бюджетної децентралізації та централізації протягом багатьох останніх років залишилися майже незмінними. Отже, виходячи із загальної тенденції і спираючись на сукупність вище перелічених факторів, потрібно діяти в напрямі зменшення трансфертів з центрального бюджету та переданні додаткових власних джерел на місцевий рівень.

Враховуючи вищевикладений аналіз та з метою зміцнення фінансової бази місцевих територіальних громад вважаємо, що подальшими кроками в напрямі проведення реформи децентралізації в Україні повинні стати наступні:

1) закріплення 100 % податку на доходи фізичних осіб за місцевими бюджетами (зараз 25 % надходять до Державного бюджету);

[1] *Децентралізація та реформа місцевого самоврядування: результати четвертої хвилі соціологічного дослідження. Аналітичний звіт. URL: https://www.kiis.com.ua/materials/pr/20191103_decentralisation /decentr_ukr.pdf (дата звернення 10.11.2019).*

2) закріплення частини податку на додану вартість з вироблених в Україні товарів, виконаних робіт, наданих послуг (до 50 % залежно від регіону) за місцевими бюджетами;

3) поступове скасування освітньої та медичної субвенцій, оскільки ці витрати будуть фінансуватися за рахунок додатково закріплених за громадами податків;

4) надання прав територіальній громаді самостійно встановлювати нові місцеві податки і збори;

5) надання більших повноважень органам місцевого самоврядування у прийнятті рішень щодо місцевих запозичень;

6) законодавче запровадження механізму місцевих референдумів та прийняття найважливіших рішень управлінського, соціального, фінансового, культурного характеру територіальною громадою через цей механізм;

7) удосконалення законодавчої бази в частині стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу, створення нових підприємств та фізичних осіб-підприємців.

Таблиця 1 – Аналіз структури фактичного виконання видатків зведеного бюджету України, млрд. грн.[1]

Рік	Зведений бюджет	Державний бюджет	Місцеві бюджети (без трансфертів з Державного бюджету)	Коефіцієнт бюджетної централізації	Коефіцієнт бюджетної децентралізації
2003	75,8	56,1	19,7	0,74	0,26
2004	102,2	81,7	20,5	0,80	0,20
2005	144,6	117,0	27,6	0,81	0,19
2006	183,6	146,9	36,7	0,78	0,20
2007	234,9	180,4	54,5	0,77	0,23
2008	325,6	258,4	67,2	0,79	0,21
2009	314,8	252,1	62,7	0,80	0,20
2010	345,5	274,6	70,9	0,80	0,20
2011	430,6	354,7	75,9	0,82	0,18
2012	478,9	390,7	88,2	0,82	0,18
2013	483,4	391,1	92,3	0,81	0,19
2014	494,2	405,2	89,0	0,82	0,18
2015	720,4	599,9	120,5	0,83	0,17
2016	877,1	706,5	170,6	0,81	0,19
2017	1 136,8	907,3	229,5	0,80	0,20
2018	1 323,1	1 060,9	262,2	0,80	0,20

Бюджетна децентралізація є основною умовою децентралізації влади,

[1] *Бюджет України: статистичні дані. Ціна держави. URL: http://cost.ua/budget/revenue/ (дата звернення 10.11.2019).*

становлення результативної системи місцевих фінансів і, що найважливіше, дієвим організаційно-економічним засобом державного регулювання регіонального розвитку країни. Реформування бюджетної системи шляхом децентралізації стимулює регіони до фінансової автономії, пошуку додаткових фінансових джерел на місцях, активізації збільшення власного потенціалу регіонів, ефективного і цільового використання бюджетних коштів, збалансування потреби на фінансові ресурси з реальними можливостями регіонів.

1.3 Фінансові аспекти функціонування об'єднаних територіальних громад

Важливим чинником створення можливості самозабезпечення соціально-економічного розвитку є вдосконалення фінансового механізму діяльності об'єднаних територіальних громад (ОТГ) в Україні. Цей механізм повинен сприяти фінансовій спроможності соціально-економічного розвитку просторової системи, яку можливо визначити як «єдність достатності фінансового потенціалу утворення, результативності використання фінансових ресурсів та можливості самостійного забезпечення соціально-економічного розвитку»[1].

Фінансові аспекти здійснення децентралізації постійно знаходяться у центрі уваги науковців та практиків. Особливості розвитку об'єднаних територіальних громад і їх проблеми стали предметом дослідження багатьох українських науковців (І.Абрамової[2], В.Кузуба[3], Л.Беззубко, Б.Беззубка[4] та інших). Серед існуючих проблем слід виділити появу фінансових проблем, які виникли під час здійснення децентралізації. Серед дослідників фінансових проблем здійснення децентралізації насамперед слід виділити змістовні праці

[1] *Куценко Т., Сіренко Я. Забезпечення фінансової спроможності територіальних громад як пріоритет децентралізації управління. С. 125- 152. URL: http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/30350/MO_2019_7.pdf?sequence=1*

[2] *Абрамова І.В. Теоретичне обгрунтування змісту та форм фінансового забезпечення об'єднаних територіальних громад. Вісник ЖНАЕУ, 2017, № 1 (59), т.2 – С.9-17. URL: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/8334/1/VZNAU_2017_1_2_9-18.pd*

[3] *Кузуб В. Пять проблем децентрализации, или Как стать хозяином в своем городе. URL: https //www.pravda.com.ua /rus/columns/2017/11/.../216218.*

[4] *Беззубко Б.І., Беззубко Л.В. Удосконалення фінансового механізму діяльності об'єднаних територіальних громад. Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління. 2016, №2. С.72-81.*

Рекової Н.Ю. та Мойсеєнко К.С.[1], в яких розглядалися проблеми фінансової децентралізації; Волохова І.С.[2], Мамонової В.В.[3], Міщенко Л.О.[4], Ступницької Т.М., Немченко Г.В.[5]. та інших. Такий інтерес можливо пояснити масштабністю здійснення процесів децентралізації, значним збільшенням кількості об'єднаних територіальних громад, які утворилися за останній час.

З початку здійснення децентралізації (2014 р.) кількість об'єднаних територіальних громад постійно збільшується. Всього, станом на 10 листопада 2019 р., в Україні налічується 1002, з яких у 92 рішенням Центрвиборчкому призначені перших місцеві вибори. 23 ОТГ очікують рішення про вибори. 43 ОТГ є центрами у містах обласного значення. Вони приєднали до себе місцеві ради[6].

Зараз кількість жителів в об'єднаних територіальних громадах становить 11,2 млн. осіб або 31,9 % від загальної чисельності населення України. Територія об'єднаних громад складає 238,8 тис. км^2 (42,8 % від загальної площі України. Але, за станом на 11.11.2019 р. 58,3% територіальних громад залишаються необ'єднаними. Процес децентралізації продовжує здійснюватися.

Можливо виділити наступні причини, які заважають більш активно здійснювати процес децентралізації:

1. Проблеми під час об'єднання громад на підготовчому етапі:

1.1. Низькі темпи здійснення децентралізації через недостатньо активну роботу органів державної влади щодо роз'яснення переваг об'єднання у територіальні громади, низька соціальна активність членів громад. Так за станом, на 1.09.2019 р. можливо виділити області-аутсайдери процесів децентралізації в Україні – це області: Кіровоградська та Закарпатська; серед лідерів у формування ОТГ – Житомирська, Дніпропетровська, Запорізька області.

---

[1] *Трансформація місцевих фінансів пост-конфліктних територій на засадах фіскальної децентралізації: монографія / [Н. Ю. Рекова та ін.] ; за заг. ред. проф. Н. Ю. Рекової; Донбас. держ. машинобуд. акад. Краматорськ : ДДМА, 2017. 301 с.*

[2] *Волохов І.С. Місцеві фінанси України в умовах децентралізації: дис д - ра екон. наук: спеціальність 08.00.08. Одеса, 2015. 460 с.*

[3] *Мамонова В.В. Місцеві фінанси в умовах децентралізації влади: шляхи вдосконалення управління. URL: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2016-1/doc/3/01.pdf.*

[4] *Міщенко Л.О. Формування і використання коштів місцевих бюджетів України в умовах децентралізації: теорія і практика. Електроне фахове видання «Ефективна економіка». URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2018/67.pdf*

[5] *Ступницька Т.М., Немченко Г.В. Проблеми фінансової децентралізації в Україні. Економіка харчової промисловості. Том 8, Випуск 1/2016. URL: http://oaji.net/articles/2017/3396-1495365200.pdf.*

[6] *Моніторинг процесу децентралізації та реформування місцевого самоврядування станом на 10 листопаду 2019 року. Міністерство розвитку громад та територій України. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/494/10.11.2019.pdf.*

1.2. Невирішеність кадастрових земельних питань у громадах. Станом на січень 2019 р. за даними[1] із загальної кількості населених пунктів України (29,7 тис.) до Державного земельного кадастру внесено інформацію про межі лише 3,2 населених пунктів, або близько 10,8% від їх загальної кількості. Про це свідчать результати аудиторського звіту за результатами державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм Державною службою України з питань геодезії, картографії, кадастру. Слід також зазначити, що Державний земельний кадастр не містить повної та актуальної інформації про межі адміністративно-територіальних одиниць та нормативно-грошову оцінку населених пунктів.

1.3. Існування судових спорів у процесі об'єднання або приєднання територіальних громад. У даний час Кабінетом Міністрів України схвалено законопроект щодо захисту прав територіальних громад[2]. Цей законопроект було розроблено через наявність певної кількості судових спорів, що значно тормозили процеси об'єднання. У даному проекті розроблено процесуальний механізм оскарження рішень сільських, селищних, міських рад про схвалення проекту рішення, встановлені конкретні терміни оскарження відповідних рішень, розгляду апеляційної скарги; визначено суб'єкти, які мають право на оскарження і таке інше.

2. Проблеми в процесі функціонування ОТГ:

2.1. Проблеми з приводу розподілу між населеними пунктами об'єднаних громад матеріальних та фінансових ресурсів;

2.2. Обґрунтованість розрахунків щодо отримання субсидій на розвиток ОТГ,

2.3. Проблеми щодо ефективності управління в ОТГ, вирішення актуальних проблем ОТГ.

ОТГ потребують наявності кваліфікованих кадрів управлінців, матеріально-технічного забезпечення надання адміністративних послуг. Відсутність відповідного кадрового і матеріального забезпечення, стратегічного плану подальшого розвитку ОТГ значно знижують соціальний та економічний ефект здійснення децентралізації.

2.4. Проблеми стосовно здійснення оптимізації медичних, культурних та

[1] *Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI (із змінами). URL: zakon.rada.gov.ua/go/2456-17.*

[2] *Фінансова децентралізація: результати та перспективи. URL https://decentralization.gov.ua/uploads /library/file /169/%D0%A4%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%B0__%D0%B4 %D0%B5%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86 %D1%96%D1%8F.pdf.*

освітніх закладів, які знаходяться на території населених пунктів; розподілу об'єктів інфраструктури та розміру бюджету на їх утримання.

3. Особливі проблеми здійснення децентралізації у Донецькій та Луганській областях

За кількістю створених ОТГ Донецька область займає 8 місце (на 11.11.2019 р.) – (функціонує 10 громад з 65, визначених перспективним планом створення громад), Луганська область знаходиться на 12 місце. Таке відставання від лідерів пов'язане з відсутністю виборів, наявністю військово-цивільних адміністрації, які не можуть брати участь у створенні ОТГ[1].

2. Загальна характеристика фінансової діяльності об'єднаних територіальних громад

Одним із проблемних питань залишається здійснення фінансової діяльності в ОТГ. Фінансування діяльності об'єднаних територіальних громад здійснюється із відповідних бюджетів. Слід зазначити, що формування цих бюджетів проходить у відповідності із ст. 4 (загальний фонд), 69-1 (спеціальний фонд) та 71 (бюджет розвитку) Бюджетного кодексу України[2]. Власні доходи місцевих бюджетів збільшилися з 2014 р. – до 2018 р. на 38,3% та склали відповідно у 2014 р. – 68,6 млрд. грн., у 2018 р. – 231 млрд. грн. (прогноз). Характеристика доходів місцевих бюджетів надана у табл.1, табл.2.

Таблиця 1 – Показники місцевих бюджетів України

Показники	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 (прогноз)
Частка місцевих бюджетів (з трансфертами) у зведеному бюджеті України, в %	45,6	47,5	51,2	51,5	-
Власні доходи місцевих бюджетів, млрд. грн.	98,2	146,6	192,7	234,1	267,0
Доходи загального фонду місцевих бюджетів на 1 жителя грн	2596,5	3762,6	4488,5	5857,4	
Власні доходи на 1 мешканця, грн. (дані за січень-липень)		2695,0	3492,0	4323,20	5391,0
Місцеві податки і збори на 1 жителя, грн	691,3	782,6	977,5	1127,9	1451,2
Частка власних доходів місцевих бюджетів (загальний фонд), у %	5,1	6,2	6,5	6,6	6,8

Джерело: [3]

[1] *Моніторинг процесу децентралізації та реформування місцевого самоврядування станом на 10 листопаду 2019 року. Міністерство розвитку громад та територій України. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/494/10.11.2019.pdf.*

[2] *Гаряча агрополтика. URL: Agropolit.com.*

[3] *Фінансова децентралізація: результати та перспективи. URL https://decentralization.gov.ua/uploads*

За прогнозами власні доходи місцевих бюджетів у 2019 році будуть складати 267,0 млрд. грн.

Таблиця 2 – Структура доходів місцевих бюджетів України за видами надходжень,%

Показники	2014 р.	2015 р.	2016 р.
Податкові надходження	37.7	33,4	40,1
Доходи від операцій з капіталом	0,5	0,6	0,4
Офіційні трансферти	56,4	59,1	53,4
Всього	100,0	100,0	100,0

Джерело: [1]

Характеристика надходження власних доходів ОТГ наведена у табл.3. Частка місцевих податків та зборів власних доходах місцевих бюджетів складає більш 27 % (табл.4).

Таблиця 3 – Характеристика надходження власних доходів ОТГ

Показники	2017 р.	2018 р.	Розмір відхилення	
			+/-	%
Всього, млн. грн.	10453,6	16962,2	508,6	162,3
Податок на доходи фізичних осіб, млн. грн.	4 100,8	9 388,3	5 287,4	228,9
Акцизний податок, млн. грн.	1 259,7	1 281,0	1 281,0	101,7
Плата за землю, млн. грн.	2 279,5	2 523,6	244,1	110,7
Єдиний податок, млн. грн.	2 231,2	2 803,9	572,7	125,7
Податок на нерухоме майно, млн. грн.	227,8	349,5	121,6	153,4

Джерело: складено по 665 ОТГ[2]

Таблиця 4 – Частка місцевих податків та зборів у власних доходах місцевих бюджетів, %

Показники	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р. (прогноз)
Частка місцевих податків та зборів у власних доходах місцевих бюджетів (загальний фонд), %	0,7	28,8	27,3	27,3	26,1	27,5

Джерело:[3]

/library/file /169/%D0%A4%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%B0__%D0%B4%D0%B5%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F.pdf.

[1] *Міністерство фінансів України. URL: https://www.minfin.gov.ua/news/bjudzhet/ptsm.*

[2] *Моніторинг процесу децентралізації та реформування місцевого самоврядування станом на 10 листопада 2018 року. URL: https://storage.decentralization.gov.ua/uploads/library/file/333/10.11.2018.pdf.*

[3] *Результати фінансової децентралізації (2014-2019 рр.). URL: https://decentralization.gov.ua/finance/gallery#gallery-4*

У доходах місцевих бюджетів Найбільша питома вагу у структурі доходів місцевих бюджетів приходиться на надходження від сплати податку на доходи фізичних осіб – 110,7 млрд грн (це складає 57,4% від загальної суми доходів місцевих бюджетів). В той же час має місце тенденція збільшення частки власних доходів загального фонду місцевих бюджетів у ВВП.

До основних видів державної допомоги слід віднести Бюджети ОТГ отримання бюджетами ОТГ міжбюджетних трансфертів, які включають базові дотації, освітні та медичні субвенції, які спрямовані на здійснення переданих з державного бюджету видатків з утримання закладів освіти та охорони здоров'я; субвенції на формування інфраструктури об'єднаних територіальних громад тощо).

Динаміка надходжень до бюджетів ОТГ випереджає темпи зростання доходів по інших рівнях місцевих бюджетів. Розміри збільшення власних доходів в ОТГ можливо проілюструвати даними щодо ОТГ Донецької області. Так, за підсумками 9 місяців 2018 року середній показник надходжень власних доходів на одного мешканця по дев'яти ОТГ Донецької області збільшився на 22% або на 632 грн. Відтепер у середньому цей показник складає 3488,7 грн. В той же час спостерігається диференціація у розмірі власних доходів ОТГ, які приходяться на 1 мешканця. Найвищий розмір доходів на 1 мешканця – у Шахівській сільській ОТГ – 10,7 тис. грн.; найнижчий розмір доходів на 1 мешканця – у Сіверської ОТГ, де на одного мешканця припадає 752,5 грн[1].

Дев'ять ОТГ, що були сформовані у 2015-2017 роках у Донецькій області, тільки в 2018 році отримали 33,1 млн. грн. у вигляді інфраструктурної субвенції на реалізацію 21 проекту. Серед найбільших отримувачів субвенцій слід назвати Лиманську ОТГ (близько 10 млн. грн), Соледарську ОТГ (5,8 млн. грн). Від Державного фонду регіонального розвитку Донецька область отримала найбільшу серед інших регіонів України суму – 777 млн. грн[2].

Таким чином, в якості основних фінансових результатів здійснення децентралізації можливо визначити:

1) зростання надходжень власних доходів місцевих бюджетів

2) збільшення частки місцевих бюджетів (з трансфертами) у зведеному бюджеті України;

3) збільшення середнього показнику надходжень власних доходів на одного мешканця ОТГ.

[1] *Донецькій області підвели підсумки децентралізації за 2018 рік. URL: https://decentralization.gov.ua/news/10288*
[2] *Децентралізація на Донеччині – рейтинг Мінрегіону за підсумками минулого року. URL: http://xn--80aug4b.xn--j1amh/detsentralizatsiya-na-donechchini-reyting-minregionu-za-pidsumkami-minulogo-roku/.*

3. Загальна характеристика видатків у об'єднаних територіальних громадах

Дані щодо структури видатків місцевих бюджетів в Україні наведені у табл. 5.

Таблиця 5 – Структура видатків місцевих бюджетів України за видами надходжень, %

Показники	2012 р.	2014 р	2015 р.	2016 р
Загальнодержавні функції	4,75	4,9	5,2	4,6
Громадський порядок, безпека та судова влада	0,09	0,1	0,1	0,1
Економічна діяльність	5,83	4,1	6,8	9,9
Освіта	32,04	31,7	30,0	27,0
Соціальний захист та соціальне забезпечення	22,49	25,5	25,9	30,3
Житлово-комунальне господарство	8,84	7,8	5,6	5,0
Духовний та фізичний розвиток	3,66	4,0	3,4	3,4
Охорона здоров'я	21,16	20,6	21,3	18,0
Міжбюджетні трансфери	0,6	0,9	1,1	1,2
Охорона навколишнього природного середовища	0,52			
Разом видатків	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: [1]

Таким чином, найбільша частка належить видаткам на соціальний захист та соціальне забезпечення, що характеризує соціальну спрямованість місцевих бюджетів. Видатки за 2018 та 2019 рр. на 1 мешканця ОТГ за статтями витрат наведені у табл.6.

Таблиця 6 – Структура видатків у ОТГ на 1 мешканця ОТГ (грн.) за січень-серпень

Капітальні видатки			Будівництво та регіональний розвиток			ЖКГ		
2018 р.	2019 р.	Відхилення, %	2018 р.	2019 р.	Відхилення, %	2018 р.	2019 р.	Відхилення, %
1003,1	1130,2	+12,7	216,4	344,1	+59,0	391,6	466,5	+19,1

Джерело:[2]

Слід зазначити, що в проекті державного бюджету України на 2019 р. передбачено прямі міжбюджетні відносини з 705 об'єднаними територіальними громадами (ОТГ), у тому числі з 40 ОТГ, в яких у квітні 2018 року відбулися перші місцеві вибори[3].

[1] *Міністерство фінансів України. URL: https://www.minfin.gov.ua/news/bjudzhet/ptsm.*

[2] *Моніторинг процесу децентралізації та реформування місцевого самоврядування станом на 10 листопада 2018 року. URL: https://storage.decentralization.gov.ua/uploads/library/file/333/10.11.2018.pdf.*

[3] *Проект Закону про внесення змін до статті 10 Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» щодо фінансової підтримки державою добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ,*

Відповідно проекту Закону України «Про внесення змін до статті 10 Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» щодо фінансової підтримки державою добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст» у зміст Закону було внесено такі важливі зміни (табл. 7).

Таблиця 7 – Зміни до фінансування об'єднаних територіальних громад

Чинна редакція Закону	Редакція з урахуванням запропонованих змін	Загальна характеристика змін
Держава здійснює фінансову підтримку добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст та приєднання до об'єднаних територіальних громад шляхом надання об'єднаній територіальній громаді коштів у вигляді субвенцій на формування відповідної інфраструктури згідно з планом соціально-економічного розвитку такої територіальної громади.	Держава здійснює фінансову підтримку добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст та приєднання до об'єднаних територіальних громад шляхом надання об'єднаним територіальним громадам коштів у вигляді субвенції на формування відповідної інфраструктури згідно з програмами соціально-економічного та культурного розвитку таких територіальних громад протягом п'яти років починаючи з року, наступного після їх об'єднання.	Зміни дозволить підвищити розмір коштів на фінансову підтримку громад. Заміна плану програмою дозволить більш комплексно розвивати громади на основі розробленої стратегії. Програма представляє собою більш документ, який економічно та науково обґрунтовано системою пов'язаних між собою, і націлених на досягнення загальної мети різноманітних заходів, містить більшу узгодженість заходів за термінами, виконавцями, фінансуванням.

Джерело:[1]

Під час визначення загального обсягу субвенції на формування інфраструктури об'єднаних територіальних громад на 2019 і наступні роки будуть враховано, що середній обсяг субвенції із розрахунку на одного сільського жителя сільського щороку зменшується на 20 відсотків.

Необхідно посилення інвестиційної складової місцевих бюджетів, без скорочення при цьому обсягів видатків місцевих бюджетів на соціальну сферу, соціальний захист та соціальне забезпечення, житлово-комунальне господарство; раціональне спрямування бюджетних коштів на вирішення проблем соціально-економічного характеру територіальних громад[1].

В якості прикладу можливо навести наступний: органам місцевого

міст. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63767.

[1] *Міщенко Д.А., Міщенко Л.О. Удосконалення механізму управління бюджетними видатками в Україні. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2017. №3. С. 13-14.*

самоврядування передано повноваження щодо фінансування оплати комунальних послуг та енергоносіїв закладів охорони здоров'я, загальноосвітніх навчальних закладів, оплати праці обслуговуючого персоналу у сфері освіти та здійснення інших видатків щодо утримання цих закладів, а ще й видатки на компенсацію за пільговий проїзд пільговим категоріям громадян автомобільним та залізничним транспортом (раніше ці компенсації надходили з державного бюджету до місцевого бюджету). Усі ці витрати складають є велику частину бюджетних ресурсів, що унеможливлює достатність коштів на проведення комплексного соціально-економічного розвитку громад.

3. Державна підтримка об'єднаних територіальних громад

Обсяги надання державної бюджетної підтримки місцевим органам влади на розвиток громад та розбудову інфраструктури постійно зростають. Так, у 2017 році обсяг коштів на реалізацію інфраструктурних проектів склав понад 16 млрд грн, а на 2018 рік здійснено субвенцію з державного бюджету місцевим бюджетам на будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання доріг загального користування місцевого значення в сумі 11,5 млрд гривень, у 2019 р. прогнозується здійснення субвенції на ці цілі у розмірі – 14,7 млрд. грн. У складі субвенцій займають кошти державного фонду регіонального розвитку і субвенції на соціально-економічний розвиток ОТГ.

Здійснення фінансової підтримки створення інфраструктури об'єднаних територіальних громад потребувала внесення змін до законодавства. Відповідно до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад»[1] держава задекларувала здійснення фінансової підтримки добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст та приєднання до об'єднаних територіальних громад шляхом надання об'єднаним територіальним громадам коштів у вигляді субвенції на формування відповідної інфраструктури згідно з програмами соціально-економічного та культурного розвитку таких територіальних громад протягом п'яти років починаючи з року, наступного після їх об'єднання.

Під час здійснення аналізу було визначено ряд проблем у здійсненні державної підтримки:

1. Швидке збільшення кількості ОТГ здійснювалося у 2015-2018 рр. без пропорційного збільшення обсягу субвенції на формування та розвиток інфраструктури. Підтвердженням цього висновку є наступні аналітичні дані. У

[1] *Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад». Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 13, ст.91) (Із змінами).*

2016 році державна субвенція на розвиток інфраструктури громад склала 1 мільярд гривень і була розподілена між бюджетами 159-ти ОТГ пропорційно до площі громади та кількості сільського населення.

2. Недостатня обґрунтованість розмірів субвенцій.

У 2017 році обсяг субвенції було передбачено в розмірі 1,5 мільярда. При цьому фінансування із загального фонду Державного бюджету складає лише 0,5 мільярда, а решта 1 мільярд – зі спеціального фонду. Відсутність законодавчо визначених критеріїв та методології обрахунку обсягів субвенції на формування інфраструктури об'єднаних територіальних громад стала однією з причин затвердження в державному бюджеті на 2017 рік, за розрахунками експертів, на 30 %. меншого обсягу державної підтримки, чим було потрібно.

У 2017 році обсяг субвенції було розподілено між 366-ма ОТГ. Таким чином, якщо у 2016 році обсяг субвенції в середньому на одну ОТГ становив 6,3 млн грн, у 2017 році − 4,1 млн гривень. У розрахунку на 1 км2 площі ОТГ рівень фінансування у 2016 році становив 27,9 тис. грн, у 2017 році − 17,2 тис. гривень[1].

За даними у 2017 р. таких громад розмір субвенції в розрахунку на одного жителя ОТГ становив 764 гривні порівняно з 1 107 гривень в 2016 році.

За попередніми розрахунками, в 2018 році мінімальний розмір фінансової підтримки громад мав становити 2,5 млрд гривень. При збереженні темпів об'єднання територіальних громад розмір субвенції в 2019 році може скласти 4,2 млрд гривень, а за умови охоплення процесом об'єднання всіх громад – близько 10 млрд гривень[2].

Аналіз розподілу субвенцій за регіонами України показав, що найбільший розмір субвенцій у 2019 р. отримує Донецька область – 1064 млрд. грн; а найменший розмір субвенцій- у Кіровоградській області – 341,8 млрд. грн. Розмір субвенцій повинен бути обґрунтованим у залежності від населення ОТГ. Необґрунтованість субвенцій може навести до зниження зацікавленості населення громад до об'єднання, погіршення можливостей нових об'єднаних громад у сфері соціально-економічного розвитку.

3. Недостатне використання коштів місцевих бюджетів.

Залишки коштів усіх місцевих бюджетів України на казначейських

[1] *Звіт Рахункової палати про результати аналізу формування та використання міжбюджетних трансфертів з Державного бюджету України місцевим бюджетам у 2016–2017 роках: затв. рішенням Рахункової палати від 24.04.2018 № 11-1. Київ, 2018. 43 с.*

[2] *Проект Закону про внесення змін до статті 10 Закону України "Про добровільне об'єднання територіальних громад" щодо фінансової підтримки державою добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63767.*

рахунках станом на 01 січня 2018 року становлять 55,7 млрд грн, із яких на рахунках загального фонду знаходяться 33,5 млрд грн. Неефективне використання фінансових ресурсів територіальних громад, неспроможності освоїти кошти державних субвенцій на розвиток зменшують спроможності існуючих громад, унеможливлюють самостійне виконання всіх передбачені законом власні та делеговані повноваження.

5. Повільне забезпечення самодостатності об'єднаних територіальних громад.

Напрями вирішення проблем досягнення самодостатності громади охарактеризуємо на прикладі діяльності Званівської сільської ОТГ (Бахмутський район Донецька область), яка утворилася у жовтні 2017 року. Званівська сільська об'єднана територіальна громада включає 6 населених пунктів: Званівка, Кузьминівка, Переїзне, Верхньокам'янське, Івано-Дар'ївка і Новоселівка. У табл. 8 наведено загальний паспорт ОТГ.

Таблиця 8 – Паспорт Званівської сільської об'єднаної територіальної громади

№ з/п	Найменування показника	Значення показника
1.	Чисельність населення станом на 1 січня 2017 р. у тому числі дітей: - дошкільного віку - шкільного віку	3022 585 220 365
2.	Кількість населених пунктів, що входять до складу спроможної територіальної громади	6
3.	Обсяг доходів (розрахунковий) спроможної територіальної громади, гривень, у тому числі:	8566640
	сформованих відповідно до статті 64 Бюджетного кодексу України	7366798
	бюджету розвитку	475850
	базової дотації	794990
	реверсної дотації	-
4.	Площа території спроможної територіальної громади, кв. кілометрів	115,73

Джерело: [1]

На території громади функціонують 1 дошкільний навчально-виховний заклад, 3 загальноосвітніх школи, 1 заклад культури, 2 бібліотеки, 2 фельдшерських пункти та 1 амбулаторія сімейної медицини. В межах громади

[1] *Офіційний веб-сайт Званівської сільської об'єднаної територіальної громади. URL: http://zvanivska.gromada.org.ua/.*

функціонують комунальне та сільськогосподарські підприємства.

В результаті об'єднання Званівського громада отримала власні надходження до бюджету, а також державні землі сільськогосподарського призначення, які перебувають за межами населених пунктів.

Планові показники по власних доходах і зборів в цій громаді склали 6,2 млн грн. До кінця 2018 року очікують отримати таку ж суму, що складе 100% до планових призначень. Хоча обсяг власних доходів Званівського ОТГ один з найменших серед ОТГ Донецької області, громада шукає можливості отримання додаткового ресурсу, щоб ще наповнити свій бюджет.У проекті державного бюджету на 2019 рік передбачена базова дотація на суму не більше одного мільйона гривень, що на 112 тисяч менше, ніж у 2018 році. У 2019 освітня субвенція становитиме майже 6, 6 мільйонів гривень, це на 592,4 тис. більше, ніж в 2018 році. Надходження медичної субвенції в наступному році очікується в розмірі 1,7 мільйона гривень.

В ОТГ зареєстрований зерновий кооператив, який забезпечує технікою для посіву та збирання врожаю місцевих мешканців. У перспективних планах у громаді – створення кооперативу з переробки молока (міні-молокозаводу). Вже є домовленість з USAID про виділення необхідних коштів – 7 мільйонів гривень. Створення кооперативу дасть нові робочі місця і податки в бюджет, збільшить доходи жителів громади».

Створено комунальне підприємство по вивозу твердих побутових відходів, обслуговуванню водопровідних мереж. В ОТГ є власні свердловини з водою, що дозволить здійснити розширення водопровідної мережі не тільки у Званівку, но і в сусідні населені пункти. Проект щодо розширення водопроводної мережі вартістю 20 мільйонів гривень буде подано для отримання грантів від українських та міжнародних фондів.

Головною проблемою ОТГ є відсутність дитячого садка. На даний момент в Званівці проживає 80 дітей дошкільного віку. Зараз підготовлена проектно-кошторисна документація на будівництво дитячого садка, виділена земельна ділянка. Загальна вартість проекту складає 19 млн. грн. Кошти в сумі 6 мільйонів 700 тисяч гривень вже виділені з обласного бюджету. Решту коштів місцева громада хоче залучити з Державного фонду регіонального розвитку, Міністерства регіонального розвитку і від міжнародних організацій.

Друга проблема ОТГ – відсутність регулярного транспортного сполучення між населеними пунктами. Вирішення цієї проблеми заплановано у перспективному плані з розвитку ОТГ.

6. Недосконаліть контролю за діяльністю фінансовою діяльністю об'єднаних територіальних громад при плануванні та виконанні ними бюджетів, управлінні і використанні фінансових ресурсів.

Для розв'язання цієї проблеми треба:

– вдосконалювати здійснення попереднього та поточного державного контролю;

– вдосконалення громадського контролю за фінансовою діяльністю об'єднаних громад. Це вимагає створення системи прозорості та відкритості діяльності органів місцевої влади, оприлюднення її фінансових звітів та бюджетів об'єднаних громад.

В якості успішного прикладу ефективної взаємодії громадськості і органів місцевого самоврядування слід навести приклад громадського аудиту цілісності запровадження програмно-цільового методу (ПЦМ) та ефективності виконання місцевих бюджетних програм 2017 р. 16-ти місцевих бюджетів міст обласного значення та ОТГ 4-х областей півдня та сходу України. Метою аудиту – була перевірка організаціями громадянського суспільства законності, доброчесності впровадження програмно-цільового методу в бюджетному процесі органу місцевого самоврядування, перевірка повноти та достовірності складання фінансової та бюджетної звітності, оцінка ефективності використання бюджетних коштів місцевого бюджету а також визначення ступеня відповідності бюджетного процесу органу місцевого самоврядування встановленим законодавством України стандартам і процедурам[1].

7. Недостатньо ефективно використання коштів Державного фонду регіонального розвитку та грантів міжнародної допомоги.

Додатковим джерелом фінансування розвитку громад мають стати кошти Державного фонду регіонального розвитку, що створений у складі загального фонду державного бюджету та функціонує з 2012 р. Розмір коштів ОТГ від Державного фонду регіонального розвитку наведено у табл. 9.

Таблиця 9 – Характеристика фінансової допомоги ОТГ від Державного фонду регіонального розвитку (ДФРР)

Показники	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
Кошти (млрд. грн.) на проекти ОТГ	2,908	3,0	3,5	6
Проекти	876	810	803	806

Джерело:[2]

[1] *Міністерство фінансів України. URL: https://www.minfin.gov.ua/news/bjudzhet/ptsm.*

[2] *Звіт про результати аудиту ефективності використання коштів державного фонду регіонального розвитку: затв. рішенням Рахункової палати від 26.03.2019 № 7-1.- Київ, 2019.- 92 с.- С.29.*

Кількість проектів, які фінансуються за рахунок ДФРР знизилася з 2015 р., має місце невикористання коштів ДФРР. Так, за даними аудиту[2], У 2018 році обсяг невикористаних коштів ДФРР становив 493 млн грн, у тому числі 451,5 млн грн за загальним фондом (11 %. профінансованих), у Донецькій області у 2018 році не використано 152,8 млн грн (26 %). Серед причин цього слід виділити: невиконання договірних умов підрядником; необхідність коригування проектної документації; проблеми з проведенням тендерів, подання проектів із затримкою і інші.

Грантові кошти – це ресурси, надані для фінансування потреб місцевого економічного розвитку у вигляді міжнародної технічної допомоги, грантів міжнародних організацій-донорів, благодійних внесків та пожертв.

Серед організацій, які надають грантову допомогу ОТГ у Донецькій області у 2018 р. наступні:

1) програма для України з розширення прав і можливостей на місцевому рівні, підзвітності та розвитку «U-LEAD з Європою» – 102 млн. евро;

2) шведсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні» – 31,8 млн. sek;

3) програма «Децентралізація і реформа місцевого самоврядування в Україні»[1] – 1,8 млн. евро. Дана програма впроваджується у рамках Плану дій Ради Європи для України на 2018–2021 роки. Загальною метою Програми є реалізація децентралізаційної реформи в Україні та формування сталої системи місцевого самоврядування. Для досягнення цієї мети Програмою здійснюються заходи щодо наступних напрямів вдосконалення:

- законодавчого механізму у відповідності до документів та стандартів Ради Європи;

- системи управління людськими ресурсами на місцевому рівні, на рівні ОТГ;

- сприяння процесам децентралізації в Донецькій і Луганській областях;

- посилення спроможності об’єднаних громад у наданні послуг.

В якості рекомендацій щодо вдосконалення фінансового забезпечення функціонування об’єднаних територіальних громад пропонується:

1) здійснити подальшу роботу щодо обґрунтування критеріїв надання субвенцій, розробки методології та методики обрахунку обсягів субвенції.

2) вдосконалення громадського контролю за формуванням та виконання

[1] *Програма Ради Європи «Децентралізація і реформа місцевого самоврядування в Україні». URL: https://donors.decentralization.gov.ua/project/coe*

місцевих бюджетів»;

3) ефективне використання Державного фонду регіонального розвитку та грантів міжнародної допомоги.

4) підвищення ефективності використання бюджетних коштів за рахунок визначення основних стратегічних задач соціально-економічного розвитку громад. Потрібно науково обґрунтування на основі аналітичних розрахунків щодо визначення які пільги для населення за рахунок яких видів бюджетів будуть профінансовані. Ефективним напрямом є інвестування органами місцевого самоврядування в заходи енергоефективності, розвиток місцевої інфраструктури, підвищення якості життя мешканців.

1.4 Становлення економіки знань як вектор формування стратегій регіонального розвитку

Успішність формування економіки знань (далі – ЕЗ) на певній території залежить від результативної комбінації багатьох складових, які носять як вхідний (передумови та чинники створення), так і похідний (комплекс дієвих заходів й управлінських рішень щодо трансформації наявних умов, ресурсів та перспектив у бік наближення до формування ЕЗ) характер. Тим, наскільки зазначені складові між собою будуть збалансованими та стратегічно спрямованими, буде визначатися ступінь ймовірності формування в регіоні ЕЗ, що стане підґрунтям його соціально-економічного, інноваційно-технологічного, культурного та суспільного розвитку та прогресу. При цьому слід враховувати той факт, що стратегія досягнення певною територією країни ознак ЕЗ для кожного регіону має носити унікальний характер, проте одночасно містити й певні уніфіковані для рівня країни рекомендації та заходи, що витікають із національних особливостей і менталітету населення. Отже метою дослідження є визначення особливостей формування стратегій розвитку регіонів України, спрямованих на забезпечення знаннєвого прогресу територій.

Ґрунтовна діагностика передумов, фактичних управлінсько-організаційних заходів і потенційних напрямів руху щодо формування ЕЗ у кожному з регіонів України дозволила констатувати неоднорідність темпів освітньо-наукового розвитку та ступеня проникнення інформаційно-комунікаційних інструментів у регіональну економіку, різну глибину інноваційності та технологічності

виробничо-комерційної діяльності суб'єктів господарювання окремих територій, що веде до певного дисбалансу знаннєвого розвитку регіонів. Це обумовило необхідність пошуку, обґрунтування та відбору тих організаційних інструментів, заходів і управлінських рішень, які у кожному конкретному випадку дозволять досягти бажаного стану з найменшими витратами часу, матеріальних, фінансових і людських ресурсів. В основі прийняття рішення відносно такого вибору та побудови послідовності заходів у межах стратегії розвитку регіонів має лежати достовірна економіко-математична залежність впливу основних факторів формування ЕЗ на конкретні, важливі для регіональної економіки показників[1].

Пришвидшення формування ЕЗ у країні має передбачати розробку якісних стратегій, спрямованих на знаннєвий розвиток регіонів, вирівнювання його диспропорцій та орієнтацію на диверсифікацію форм регіональної економіки у напрямі пришвидшення інноваційно-знаннєвого розвитку. З цією метою перспективні стратегії розвитку регіонів на 2021–2027 рр. мають ґрунтуватися на пошуку, розробці та запровадженні дієвих інструментів нагромадження людського, інноваційного й інтелектуального капіталів. Об'єктивність та доведеність доцільності використання певного інструменту буде залежати від обґрунтованості вибору конкретного методу оцінки, результатів моделювання прогнозних сценаріїв знаннєвого розвитку регіонів України та ґрунтовності здійснених на його підґрунті висновків.

Із метою визначення найбільш впливових знаннєвих факторів на забезпечення економічного прогресу конкретних регіонів України шляхом активізації їх інноваційно-інтелектуального потенціалу використано метод регресійного аналізу. Такий вибір було зроблено у зв'язку з тим, що застосування регресійного аналізу як одного з базових і доволі дієвих методів статистики дозволяє враховувати велику кількість ендогенних змінних, у результаті спеціальної обробки яких з'являється можливість побудови економіко-математичної моделі досліджуваних явищ, що встановлює причинно-наслідкові зв'язки між результуючим показником і факторними ознаками[2]. Отже, дослідження взаємозв'язків та отримання достовірних економіко-математичних моделей у результаті використання регресійного аналізу дозволяють визначити саме ті показники-фактори, які за сучасних умов

[1] *Подлужна Н.О. Економіка знань: проблеми та перспективи формування в регіонах України: монографія. Харків: ФЛП Панов А.Н., 2018. 416 с. С. 130-131.*

[2] *Літнарович Р.М. Побудова і дослідження математичної моделі за джерелами експериментальних даних методами регресійного аналізу. МЕГУ, Рівне, 2011. 140 с. С. 56.*

регіонального розвитку найбільшим чином впливають на рівень і динаміку зміни значення результуючого показника і тому мають бути врахованими у процесі розробки стратегій і складанні прогнозів ймовірності під час формування ЕЗ у регіонах України.

Для цього у дослідженні за результуючий показник регресійної моделі було обрано обсяг ВРП як основний мезоекономічний показник усебічного розвитку областей України, який носить уніфікований характер та має високий ступінь кореляції із нагромадженими обсягами новітніх знань і методами їх практичного використання. За ендогенні змінні було обрано показники оцінки компонентів ЕЗ. Конкретний перелік показників оцінки компонентів ЕЗ, що характеризує потенційні можливості системи освіти та навчання, ступінь поширення інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ) і науково-інноваційного потенціалу, було запропоновано для діагностики передумов формування ЕЗ у регіонах України та використано для визначення конкретного внеску кожного регіону в загальний результат знаннєвого розвитку країни. Запропонований перелік складається з сімнадцяти різнопланових показників. Обрані показники для кількісної оцінки компонентів ЕЗ було поділено на три групи. До першої групи було віднесено показники оцінки стану науково-інноваційного потенціалу, яким для наочності було присвоєно літеру І, яка також використовують у цифровому позначенні кожного показника із додаванням його порядкового номеру:

частка організацій у регіоні, які проводять наукові та науково-технічні роботи, у загальній їхній кількості (І1);

частка промислових підприємств регіону, які займалися інноваційною діяльністю (І2);

частка впроваджених нових технологічних процесів у регіонах до їхньої загальної кількості в Україні (І3);

частка підприємств, що реалізовували інноваційну продукцію у загальній кількості підприємств регіону (І4);

частка фінансування науково-дослідних робіт у регіоні в загальній сумі фінансування в країні (І5).

До другої групи було віднесено показники, що характеризують потенційні можливості системи освіти та навчання, яким було присвоєно літеру О:

чисельність працівників освіти ЗВО І-ІV рівнів акредитації регіону, що мають науковий ступінь (О1);

частка студентів ЗВО І-ІV рівнів акредитації регіону у чисельності

наявного населення території (О2);

частка працівників регіону, що мають науковий ступінь у загальній кількості викладацького складу ЗВО України (О3).

До третьої групи було віднесено показники, що характеризують ступень поширення ІКТ. З метою ідентифікації показників даної групи їм було присвоєно літеру Т:

кількість абонентів Internet-послуг у регіоні (Т1);

кількість абонентів мобільного зв'язку у регіоні (Т2);

кількість абонентів кабельного телебачення у регіоні (Т3).

З метою визначення найбільш впливових показників, що лежать у основі сутнісного формування та змістовного наповнення компонентів ЕЗ, які у результаті впливають на динаміку обсягу ВРП областей України, за допомогою використання регресійного аналізу було здійснено відбір альтернативних комбінацій трьох груп показників. Така процедура була здійсненою шляхом покрокового перебирання гіпотетично можливих комбінацій трьох показників, по одному з кожної групи. Загальна кількість максимально можливих варіантів таких комбінацій було встановлена на основі застосування методів і інструментів теорії комбінаторики, завдяки чому було оцінено наявність шістдесяти можливих комбінацій показників, а отже і потенційно можливих ситуацій для кожної області України.

На основі визначених комбінацій показників було розроблено регресійні моделі для трьох областей України – Дніпропетровської, Донецької та Черкаської. Вибір власне зазначених областей був обумовленим апробацією запропонованих у роботі пропозицій у процесі підготовки Стратегії розвитку Донецької області на період до 2020 р., Стратегії розвитку Черкаської області на 2018-2020 рр., Програми економічного і соціального розвитку м. Авдіївка (Донецька область) на 2018 р. та основні напрями розвитку на 2019 і 2020 рр., Стратегії розвитку Томаківського району на період до 2020 р. (Дніпропетровська область).

До того ж обрані для дослідження області за результатами проведених у роботі досліджень потрапили до різних груп регіонів залежно від їхнього внеску у формування ЕЗ у країні за даними 2016 р. Так, Дніпропетровська область потрапила до другої групи областей, які демонструють найбільший внесок, Черкаська – до третьої групи, представники якої характеризуються середнім внеском, Донецька – до четвертої групи, що сьогодні здійснює найменший внесок у загальний результат формування ЕЗ в країні при досить

високому потенціалі, що обумовлено наявністю гострої фази суспільно-політичної кризи та веденням на її території військових дій в наслідок порушення територіальної цілісності України[1].

Усі отримані економетричні регресійні моделі залежності обсягу ВРП від факторних характеристик формування ЕЗ для Дніпропетровської, Донецької та Черкаської областей України отримали повну оцінку достовірності за усіма критеріями оптимальності. До того ж усі математичні рівняння, побудовані для кожної області, піддалися логічному й економічному осмисленню та аналізу. У результаті отримання максимально можливої кількості моделей під час комбінування трьох блоків змінних, які характеризують три компоненти ЕЗ, було обрано по одній найбільш достовірній моделі для кожної досліджуваної області, які характеризуються найвищим ступенем оцінки адекватності (табл. 1).

Таким чином за результатами дослідження було встановлено, що для Дніпропетровської області на обсяг показника ВРП найбільшим чином впливають:

частка впроваджених нових технологічних процесів у регіонах до їхньої загальної кількості в Україні (І3);

чисельність працівників освіти ЗВО I-IV рівнів акредитації, які мають науковий ступінь (О1);

кількість абонентів Internet-послуг (Т1).

Таблиця 1 – Розроблені регресійні моделі залежності ВРП від комбінації найбільш впливових показників, що характеризують стан формування ЕЗ

Регресійні моделі	Коефіцієнт множинної кореляції	Коефіцієнт детермінації	F-критерій	F-табличний
для Дніпропетровської обл.				
ВРП = 23884,25·І3+118,0428·О1+177,27·Т1-580492,0	0,98	0,96	19,69	8,85
для Черкаської обл.				
ВРП = 415,22·І4+2650,54·О4+16,79·Т1-58736,0	0,99	0,98	25,37	8,85
для Донецької обл.				
ВРП = 20914,60·І5+8584,24·О3+32,89·Т2-468949,0	0,95	0,90	27,22	8,89

Джерело: складено автором

[1] *Podluzhna N.O. Assessment of the capability to implement knowledge development by regions of Ukraine. International Journal of New Economics and Social Sciences. Warszawa. 2018. № 3(8). S. 161-170.*

Найбільш впливовим фактором на ВРП Дніпропетровської області є змінна, яка характеризує стан її науково-інноваційного потенціалу. При збільшенні частки впроваджених нових технологічних процесів у Дніпропетровській області до їхньої загальної кількості в Україні на 1,0% збільшиться обсяг ВРП на 23884,25 млн грн. за інших рівних умов. Така залежність підкреслює значимість інноваційної складової економіки для регіонального розвитку та необхідність пришвидшення впровадження прогресивних технологій у всі сфери життєдіяльності людини.

Наступним знаннєвим фактором за ступенем впливу на обсяг ВРП Дніпропетровської області виступає кількість абонентів Internet-послуг. При збільшенні рівня цього показника на 1 тис. абонентів обсяг ВРП повинен зрости на 177,27 млн грн. за інших рівних умов. Такий взаємозв'язок є очевидним, оскільки при збільшенні Internet-аудиторії зростають доходи від надання цих послуг у провайдерів, збільшується кількість робочих місць у регіоні, підвищується ефективність мережевої та цифрової форм економік[1].

Відповідно до отриманої регресійної моделі збільшення показника чисельності працівників освіти ЗВО I-IV рівнів акредитації, які мають науковий ступінь, у Дніпропетровській області також сприяє збільшенню обсягу ВРП. Така закономірність пояснюється збільшенням обсягів знаннєвих видів капіталу та підвищенням якості людських ресурсів у регіоні, поширенням передових досягнень науки серед студентства та молоді, зростанням можливостей застосування на практиці наставницьких методів та індивідуальних підходів у навчанні.

Для Черкаської області також на основі економіко-математичного моделювання було знайдено найбільш впливові знаннєві фактори, маніпулювання якими буде сприяти збільшенню обсягу основного мезоекономічного показника регіону. До переліку цих змінних потрапили:

частка підприємств, що реалізовували інноваційну продукції в загальній кількості підприємств (I4);

кількість працівників освіти, які мають науковий ступінь, у розрахунку на 1000 студентів (O4);

кількість абонентів Internet-послуг (T1).

Встановлено, що велике значення для формування та збільшення обсягу ВРП у регіоні мають підприємства, які реалізують інноваційну продукцію, що

[1] *Подлужна Н.О. Програмована та SMART-економіки як основні орієнтири розвитку України та її регіонів. Наук. економічний журнал Бердянського ун-ту менеджменту і бізнесу. № 1 (41). 2018. С. 69-73.*

знайшло підтвердження у регресійному рівнянні. Саме така залежність результуючого показника та факторної змінної підкреслює важливість для підприємств області не лише здійснення інноваційної діяльності, а ще й отримання кінцевого результату – виробляти продукцію та надавати послуги, які характеризуються високим рівнем новизни та знаннємісткості. Дотримання такої тенденції і у майбутньому дозволить підвищити рівень соціально-економічного розвитку Черкаської області за рахунок залучення інвестиційних ресурсів із різних джерел.

Для Черкаської області однією з ендогенних змінних є кількість працівників освіти, які мають науковий ступінь, у розрахунку на 1000 студентів. Збільшення значення цього показника на 1,0‰ прогнозовано збільшить обсяг ВРП області на 2650,54 млн грн. Така математична залежність показників наголошує не тільки на доцільності зростання чисельності науково-педагогічних працівників, які мають науковий ступінь, а й акцентує увагу на важливій економічній проблемі областей України – утриманні молоді регіону для навчання у регіональних ЗВО та залученні студентів з інших країн для збільшення рівня чисельності студентів. Вибір зазначеного показника як змінної з найбільшим коефіцієнтом у розробленій економетричній моделі підкреслює для Черкаської області проблему відтоку інтелектуального капіталу з регіону, а разом з цим наявну тенденцію до зменшення темпів його знаннєвого розвитку, що потребує коригування стратегії розвитку регіону з чітким визначенням інноваційного вектору руху та кардинальну зміну підходу до забезпечення якості послуг вищої освіти, що надаються у регіоні.

Причинно-наслідкова залежність ВРП від показника кількості Internet-аудиторії вже була встановлена й обґрунтована в регресійному рівнянні для Дніпропетровської області. Повторне попадання до математичної моделі цього показника і для Черкаської області підкреслює його високу значущість для інноваційно-знаннєвого розвитку території, поступового формування ЕЗ у регіонах України та можливість впливу на ефективність регіональної політики за рахунок розвитку ІКТ.

Визначена функція регресії для Донецької області дозволила встановити достовірну залежність обсягу ВРП від:

частки фінансування науково-дослідних робіт у регіоні в загальній сумі фінансування у країні (І5);

частки працівників, які мають науковий ступінь у загальній кількості викладацького складу ЗВО України (О3);

кількості абонентів мобільного зв'язку (T2).

Отримана модель демонструє найбільшу залежність обсягу ВРП Донецької області від частки фінансування науково-дослідних робіт у регіоні в загальній відповідній сумі фінансування у країні. При збільшенні розміру цього показника на 1,0% прогнозовано буде відбуватися зростання обсягу ВРП на 20914,60 млн грн. Депресивний стан економіки Донецької області, обумовлений окупацією частини її території, проведенням бойових дій і внутрішнім переселенням населення, потребує особливої інвестиційної підтримки для забезпечення тенденцій знаннєвого розвитку. Обмежені можливості приватного сектора Донецької області у фінансуванні науково-дослідних робіт потребують додаткової уваги з боку керівництва країни з метою підтримки її наукового, освітнього та промислового потенціалів.

Крім того також слід враховувати той факт, що протягом останніх п'яти років Донецька область стала донором науково-педагогічних кадрів, які перемістилися до інших регіонів України або за її межі. Якщо внутрішня мобільність має переважно позитивні наслідки для загального вектору знаннєвого розвитку регіонів країни, то її зовнішній варіант веде до втрати частини потенціалу країни. Тому у короткий термін мають бути розробленими дієві заходи щодо припинення подальшого відтоку високо професійних та талановитих науково-педагогічних кадрів з українських територій, що за сучасних умов знаходяться у кризовому стані.

Залежність обсягу ВРП Донецької області від частки працівників, які мають науковий ступінь у загальній кількості викладацького складу ЗВО України, підкреслює необхідність зростання наукового рівня викладачів, тобто підвищення їх якісного складу. Досягти такої мети можливо лише за умови збільшення обсягів інвестування країною у діяльність ЗВО III-IV рівнів акредитації та наукових установ, надання достатньої кількості бюджетних місць для навчання в аспірантурі та докторантурі. Окрему увагу слід також приділити діяльності тимчасово переміщених ЗВО, створенню сприятливих умов для їх ефективного функціонування та розвитку.

Наступною змінною, що впливає на зростання обсягу ВРП Донецької області, є кількість абонентів мобільного зв'язку. Охоплення найбільшої аудиторії послугами мобільного зв'язку одночасно збільшує доходи організацій, які надають ці послуги, і надає більших можливостей його користувачам, що позитивно впливає на соціально-економічні показники розвитку регіону. Завдяки цьому спостерігається зростання швидкості процесів

обміну інформацією серед населення, суб'єктами господарської діяльності й усіма зацікавленими особами під час предметного спілкування, що серед іншого сприяє зростанню рівня ефективності прийняття управлінських рішень, налагодженню ділових контактів і зв'язків, пришвидшенню трансформації новітніх знань у регіоні. До того ж, сучасний мобільний зв'язок, який за технологічними параметрами вже має підстави і умови для впровадження стандартів нових технологій 4G, забезпечує доступ користувачів до придбання конкурентоздатних знань та інформації через мережу Internet у будь-який час, що надає цьому процесу властивостей неперервності. Це також має стати основою суттєвого підвищення якості освітніх послуг та конкурентоздатності наукових досліджень, що за їх допомогою проводяться у області. Тому при збільшенні кількості абонентів мобільного зв'язку та його якості у Донецькій області на 1,0 тис. прогнозовано має відбутися відповідне зростання обсягу ВРП, значення якого очікувано має дорівнювати 32,89 млн грн.

Таким чином, отримані регресійні моделі підтверджують вірність висунутої гіпотези дослідження про дієвий вплив знаннєвих факторів на комплексний регіональний розвиток. Отже, якщо регіональна політика буде спрямованою на формування ЕЗ та пришвидшення процесів знаннєвого розвитку, то проблеми підвищення конкурентоспроможності держави та регіонів, просторової асиметрії розміщення продуктивних сил і незадовільного рівня життя населення будуть розв'язаними протягом досить нетривалого періоду часу. Тому існує необхідність щодо спрямування дій органів регіональної публічної влади та місцевого самоврядування на невідкладне обґрунтування дієвих векторів комплексного розвитку, резервів знаннєвого зростання та планування майбутніх заходів у стратегічному управлінні, спрямованих на забезпечення знаннєвого розвитку регіонів на тривалу перспективу.

Побудовані регресійні моделі для трьох досліджуваних областей України одночасно демонструють досить суттєвий вплив різних інтелектуально-орієнтованих ознак-факторів на позитивну динаміку основного мезоекономічного показника – обсягу ВРП. Варіювання кількісних параметрів впливу обраних різноаспектних факторних змінних на динаміку обсягу ВРП конкретних областей України пояснюється неоднаковим соціально-економічним станом території, наявними передумовами формування ЕЗ і суттєвими диспропорціями в її знаннєвому розвитку.

Зведена характеристика областей України за компонентами ЕЗ свідчить

про різний ступінь прогресивності знаннєвого розвитку регіонів, які узагальнено було класифіковано на сім кластерів. Отже, п'ятий та шостий кластери демонструють лідерські позиції знаннєвого розвитку та відповідно найбільший внесок областей і територій у формування ЕЗ у країні. Області, які належать до складу третього, четвертого та п'ятого кластерів, характеризуються високим рівнем інноваційно-інтелектуального потенціалу, необхідного для знаннєвого зростання, та здійснюють суттєвий внесок у формування ЕЗ в Україні. Найбільш численним за кількістю регіонів є перший кластер, який об'єднує тринадцять областей України, що характеризуються незначним потенціалом знаннєвого розвитку та мінімальним внеском у формування ЕЗ у країні, що суттєвим чином гальмує комплексний розвиток регіонів та знаннєвий розвиток країни.

Визначивши, що кожна область України має різний рівень знаннєвого розвитку та відрізняється за показниками, які максимально впливають на успішність формування ЕЗ, необхідно встановити вектори подальшого прогресивного руху для кожного окремого регіону, для чого доцільно оцінити наявні стратегічні орієнтири, проголошені у відповідних чинних стратегіях регіонального розвитку на період до 2020 р. Така оцінка у роботі проводиться виключно з однією метою – встановити ступінь достатності та дієвості заявлених у регіональних стратегіях заходів для вирівнювання диспропорції у знаннєвому розвитку регіонів України, його активізації та отримання об'єктивних умов для пришвидшення формування ЕЗ у регіонах України.

Так, об'єктивна відповідь на питання «які заходи передбачено в Стратегіях розвитку областей України на період до 2020 р. для розвитку основних компонентів ЕЗ?» дозволить сформулювати напрями трансформації перспективних цілей і заходів регіональної політики у напрямі перспективного розвитку й обґрунтувати вектори їхньої практичної реалізації, необхідні для пришвидшення формування ЕЗ у регіонах залежно від нагромадженого ними інтелектуально-знаннєвого потенціалу й умов для його зростання. Аналіз стратегій розвитку областей України на період до 2020 р.[1], які були створеними

[1]*Стратегія економічного та соціального розвитку Одеської області на період до 2020 року №32-VII від 21.12.2015 р. / Офіційний веб-портал Одеської обласної ради. URL: http://oblrada.odessa.gov.ua/odeska-oblast/strategichni-ta-programni-dokumenty-oblasti/strategiya-ekonomichnogo-ta-sotsialnogo-rozvytku-odeskoyi-oblasti-do-2020-roku/ (дата звернення: 15.09.2019). Стратегія збалансованого регіонального розвитку Вінницької області на період до 2020 року №893 від 24.06.2015 р. / Офіційний інформаційний сайт Вінницької обласної ради. URL: http://www.vinrada.gov.ua/proekt-strategi%D0%87-regionalnogo-rozvitku-vinnicko%D0%87-oblasti-na-period-do-2020-roku.htm (дата звернення: 3.11.2019). Стратегія регіонального розвитку Запорізької області на період до 2020 року №1 від 25.02.2016 р. / Офіційний сайт Запорізької обласної ради. URL: http://www.zoda.gov.ua/images/article/original/000055/55043/strategia 2020.pdf (дата звернення: 15.07.2018).*

регіональними органами влади з урахуванням положень Державної стратегії

Стратегія регіонального розвитку Сумської області на період до 2020 року від 09.04.2015 р. / Офіційний веб-портал Сумської обласної державної адміністрації. URL: http://gue.sm.gov.ua/images/docs/strategiya/ 1_Strategiya2020_plan2015-2017.pdf (дата звернення: 15.09.2017). Стратегія регіонального розвитку Хмельницької області на період до 2011-2020 рр. №4-13/2004 від 15.09.2014 р. / Офіційний інформаційний сайт Хмельницької обласної ради. URL: http://surdp.eu/uploads/files/ SRD_Khmelnytskyi_oblast.pdf (дата звернення: 3.11.2019). Стратегія реформування вищої освіти в Україні до 2020 року (Проект) Проект розроблено Робочою групою під керівництвом Міністерства освіти і науки України КИЇВ, 2014. URL: http://osvita.ua/doc/files/news/438/43883/ HE_Reforms_Strategy_11_11_2014.pdf Стратегія розвитку високотехнологічних галузей до 2025 року. Департамент розвитку інновацій та інтелектуальної власності. 2016. URL: http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=c3081991-45fb-47df-abc6-59822e854a99&title=ProektstrategiiRozvitku VisokotekhnologichnikhGaluzeiDo2025-Roku (дата звернення: 2.03.2018). Стратегія розвитку Волинської області на період до 2020 року №34/7від 20.03.2015 р. / Офіційний сайт Волинської обласної ради. URL: http://volynrada.gov.ua/session/34/7-0 (дата звернення: 3.11.2019). Стратегія розвитку Донецької області на період до 2020 року №498 від 21.06.2016 р. / Офіційний веб-сайт Донецької обласної державної адміністрації. URL: http://dn.gov.ua/potochna-diyalnist/programa-sotsialno-ekonomichnogo-rozvytku/strategiya-rozvytku-donetskoyi-oblasti-na-period-do- 2020-roku/ (дата звернення: 4.11.2019). Стратегія розвитку Житомирської області на період до 2020 року №308 від 23.10.2014 р. / Офіційне інтернет-представництво Житомирської обласної державної адміністрації. URL: http://oda.zt.gov.ua/strategiya-rozvitku-zhitomirskoi-oblasti-na-period-do-2020-roku/ (дата звернення: 3.11.2019). Стратегія розвитку Закарпатської області на період до 2020 року. URL: http://dfrr.minregion.gov.ua/foto/projt_reg_info_norm/2015/05/Strategiya.pdf (дата звернення: 15.09.2017). Стратегія розвитку Івано-Франківської області на період до 2020 року №1401-32/2014 від 17.10.2014 р. / Офіційний сайт Івано-Франківської обласної ради. URL: http://www.zoda.gov.ua/images/article/original/ 000055/55043/ strategia2020.pdf (дата звернення: 3.11.2019). Стратегія розвитку Київської області на період до 2020 року №856-44-VI від 04.12.2014 р. / Офіційний сайт Київської обласної державної адміністрації. URL: http://www.kyivregioneconomy.com/strategiya-kiyivskoyi-oblasti-2020 (дата звернення: 3.11.2019). Стратегія розвитку Кіровоградської області на період до 2020 року №716 від 27.03.2015 р. / Офіційний сайт Кіровоградської обласної державної адміністрації. URL: http://economika.kr-admin.gov.ua/files/strategy_2020.pdf (дата звернення: 3.11.2019). Стратегія розвитку Луганської області на період до 2020 року №272 від 26.06.2015 р. / Офіційний сайт Луганської обласної державної адміністрації. URL: http://www.loga.gov.ua/oda/pub-info/oda-sopi/economy /strategiya_rozvitku_luganskoyi_oblasti_do_2020_roku_ zatverdzhena (дата звернення: 3.11.2019). Стратегія розвитку Львівської області на період до 2020 року №1 від 21.01.2016 р. / Офіційний сайт Львівської обласної державної адміністрації. URL: http://loda.gov.ua/rishennya-kolehij?id=21159 (дата звернення: 1.11.2019). Стратегія розвитку Миколаївської області на період до 2020 року №9 від 16.04.2015 р. / Офіційний сайт Миколаївської обласної ради. URL: http://mk-oblrada.gov.ua/index.php/2015-08-20-12-19-35/2015-09-02-15-29-18 (дата звернення: 15.11.2019). Стратегія розвитку Полтавської області на період до 2020 року від 16.01.2015 р. / Офіційний сайт Полтавської обласної ради. URL: http://www.kdu.edu.ua/new/detail.php?id=1060 (дата звернення: 3.11.2019). Стратегія розвитку Рівненської області на період до 2020 року №1374 від 18.12.2014 р. / Офіційний сайт Рівненської обласної ради. URL: http://oblrada.rv.ua/docs/index.php?ELEMENT_ID=9620&sphrase_id=22232 (дата звернення: 3.11.2019). Стратегія розвитку Тернопільської області на період до 2020 року №28 від 04.01.2016 р. / Офіційний сайт Тернопільської обласної державної адміністрації. URL: http://www.oda.te.gov.ua/data/upload/publication/ main/ua/39677/strateg2020ost.pdf (дата звернення: 1.11.2019). Стратегія розвитку Дніпропетровської області на період до 2020 року №561/27 від 26.09.2014 р. / Офіційний веб-сайт Дніпропетровської обласної ради. URL: http://www.tsarich-rn.dp.gov.ua/OBLADM/ tsarich_rda.nsf/docs/B67ED5A26239F6F8C2257E0D002DC469?Open Document (дата звернення: 10.08.2018). Стратегія розвитку Харківської області на період до 2020 року №1151-6 від 05.03.2015 р. / Офіційний сайт Харківської обласної державної адміністрації. URL: http://old.kharkivoda.gov.ua/documents/16203/1088.pdf (дата звернення: 4.11.2019). Стратегія розвитку Херсонської області на період до 2020 року від 27.08.2015 р. / Офіційний інформаційний сайт Херсонської обласної ради. URL: http://khor.gov.ua/hersonshhina/strategiya-rozvitku-hersonshhini-2020/ strategiya/ (дата звернення: 3.11.2019). Стратегія розвитку Черкаської області на період до 2020 року №38-1/VI від 05.03.2015 р. / Офіційний сайт Черкаської обласної державної адміністрації. URL: http://www.ck-oda.gov.ua/docs/2015/strategy_2020.pdf (дата звернення: 3.11.2019). Стратегія розвитку Чернівецької області на період до 2020 року / Офіційний сайт Чернівецької обласної державної адміністрації. URL: http://www.bukoda.gov.ua/page/strategiya-rozvitku-chernivetskoi-oblasti-na-period-do-2020-roku (дата звернення: 15.10.2019). Стратегія сталого розвитку Чернігівської області на період до 2020 року №216 від 14.05.2015 р. / Офіційний сайт Чернігівської обласної державної адміністрації. URL: http://cg.gov.ua/index.php?id=118434&tp=0 (дата звернення: 03.11.2019).

регіонального розвитку на період до 2020 р.[1], дозволив систематизувати напрями формування ЕЗ і знайти слабкі та сильні боки кожної з них у справі забезпечення інноваційно-знаннєвого розвитку регіонів.

У розроблених стратегіях Дніпропетровської, Львівської та Херсонської областей чітко окреслено напрями формування ЕЗ, що є підтвердженням визнання органами публічної влади зазначених територій необхідності соціально-економічного прогресу, заснованому на знаннєвому зростанні. Найбільшу увагу в розроблених стратегіях усіх областей України приділено регулюванню стану освіти та сприянню підвищенню рівня людського розвитку території. Позитивним моментом практично всіх стратегій можна вважати визначення пріоритетних напрямів активізації прямого зв'язку між системою освіти та регіональним ринком праці. До того ж у стратегіях областей міститься достатня кількість пропозицій щодо реформування освіти у сільській місцевості та вирівнювання асиметрії знань серед молоді міст і сільських територій. Найменше уваги у стратегіях приділено розвитку систем освіти для дорослих і дуальної освіти, яка допомагає придбати практичні навички для сучасних і майбутніх професіоналів та підтримувати актуальні принципи освіти протягом життя.

Значну увагу у стратегіях розвитку областей України зосереджено на регулюванні інноваційних процесів і наукової діяльності. Для Вінницької, Закарпатської, Житомирської, Кіровоградської, Хмельницької, Чернігівської, Чернівецької, Львівської та Тернопільської областей у стратегіях обґрунтовано доцільність формування кластерів та індустріальних парків. Пропонується здійснювати підвищення конкурентоспроможності областей на основі сприяння розвитку інноваційних процесів і виробництв із залученням достатніх обсягів інвестиційних ресурсів. Дуже обмежено запропоновано активізувати науково-інноваційну діяльність у стратегіях Донецькій, Рівненській, Чернігівській і Сумській областях, тоді як для Черкаської області пропонуються з розвитку інновацій у сільському господарстві.

Найменше уваги у стратегіях розвитку регіонів України на період до 2020 р. приділено розвитку сфери ІКТ, мережевої та цифрової економік порівняно з іншими компонентами ЕЗ. Загалом пропозиції стосуються розвитку інформатизації в сільській місцевості, підвищення якості та швидкості мобільного зв'язку, модернізації діяльності бібліотек шляхом впровадження

[1] *Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року № 385 від 6 серпня 2014 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-п (дата звернення: 3.10.2019).*

ІКТ і розвитку е-врядування за рахунок комунікації через залучення різних Internet-інструментів. Розширення переліку перспективних напрямів корисного використання можливостей ІКТ має створити підстави для розширення спроможності каналів передачі інформації та знань, що стане умовою пришвидшення інноваційно-знаннєвого розвитку регіонів України.

Отже, можна зробити загальний висновок, що у стратегіях розвитку регіонів на період до 2020 р. недостатньо уваги приділено комплексному підходу до формування ЕЗ і збалансованому нагромадженню знаннєвих видів капіталу в областях України. Дуже часто вони містять виключно декларативні пропозиції, які на практиці на момент дослідження було реалізовано у не повному обсязі через значну кількість причин, найбільш суттєвими з яких є невідповідний рівень професійної компетентності кадрів, відсутність методологічного підґрунтя для успішної практичної реалізації та недостатній рівень фінансування означених у стратегіях програм і заходів пришвидшення знаннєвого розвитку регіону.

Ілюстрацією останньої тези можна вважати реальний досягнутий ступінь знаннєвої спрямованості витратних частин бюджету кожної області України, для чого було здійснено точковий розрахунок для трьох обраних областей запропонованих у роботі спеціальних показників – знаннєвіддача та рівень спрямованості регіональної політики на формування ЕЗ[1]. Точковий характер та різний період здійснених розрахунків пояснюється здебільшого закритістю інформації, тобто відсутністю достовірних, вичерпних та структурованих офіційних статистичних даних щодо реальних обсягів витрат, здійснених за різними напрямами та цілями фінансування з регіонального бюджету, що також є чинником інформаційного обмеження та гальмування перспективного розвитку регіону.

Звичайно, процес структурування за складовими запропонованих формул розрахунку знаннєвіддачі та рівня спрямованості регіональної політики на формування ЕЗ ускладняється у зв’язку з тим, що у загальній структурі витрат бюджету областей визначити їхню чітку приналежність до конкретної компоненти ЕЗ достатньо важко. Це пов’язано з комплексним характером реалізації кожного з напрямів, які можуть передбачати фінансування заходів, направлених на активізацію одночасно декількох компонентів ЕЗ. Однак в цілому, визначення приналежності витрат бюджету областей до компонентів ЕЗ

[1] *Подлужна Н.О. Економіка знань: проблеми та перспективи формування в регіонах України: монографія. Харків: ФЛП Панов А.Н., 2018. 416 с.*

представляється можливим, що і було зроблено.

В основу розрахунків було покладено структуровані дані щодо витрат Департаментів та Управлінь Державних обласних адміністрацій, діяльність яких спрямована на формування ЕЗ у регіоні, до складу яких належать:

Департамент інвестиційно-інноваційного розвитку і зовнішніх відносин;

Департамент економіки, Управління культури і туризму;

Управління інформаційної політики та з питань преси облдержадміністрації;

Управління з питань фізичної культури та спорту;

Департамент інформаційної діяльності та комунікацій з громадськістю;

Управління інформаційних технологій та електронного урядування тощо.

Водночас слід також зазначити, що з метою більш глибокого діагностичного представлення витрат обласних бюджетів, що спрямовуються на знаннєво-інноваційні потреби областей та які забезпечують диверсифікацію форм ЕЗ у регіоні, додатково слід здійснювати оцінку їх якісного призначення. Тобто для здійснення ґрунтовних висновків щодо достатності або недостатності проведених інвестиційних бюджетних вливань у той чи інший напрям знаннєвого розвитку області доцільно також розшифрувати той спектр якісних параметрів, що забезпечують активізацію, наприклад, сучасних процесів нагромадження знань, поширення новітніх технологій, оновлення та суттєве збільшення інноваційно-інтелектуального потенціалу території за рахунок кожної компоненти ЕЗ тощо.

Основна задача регіонального менеджменту полягає у створенні ефективного бюджетування для забезпечення знаннєвого розвитку в області, щоб природним шляхом прискорити формування ЕЗ. Так, склад витрат, спрямованих обласною радою Дніпропетровської, Донецької та Черкаської областей на напрями формування ЕЗ, демонструє непропорційний їх розподіл на цілі побудови різних компонентів знаннєвого розвитку. Основними знаннєвими напрямами, на які спрямовуються кошти з бюджету Дніпропетровської області, являються заходи, метою яких є людський розвиток. Найбільші обсяги витрат з бюджету Черкаської області спрямовуються на охорону здоров'я та освіту і науку. Серед напрямів витрат з бюджету Донецької області найбільшою за обсягом виступає складова витрат на охорону здоров'я. Отже у всіх трьох областях переважають напрями бюджетних витрат на підтримку й охорону здоров'я та забезпечення освіти людини, які за якісною характеристикою представляють собою інвестиції у

людський капітал.

У обласних бюджетах у напрямі формування ЕЗ передбачалися витрати на сферу освіти, у тому числі інклюзивної її компоненти, та розвитку галузі охорони здоров'я. При цьому слід зазначити, що найменше уваги приділялося фінансуванню інноваційної і наукової діяльності та прогресивного розповсюдження ІКТ. До того ж у бюджеті було передбачено витрати на розвиток малого та середнього бізнесу, проте, по-перше, ці витрати були недостатньо високими, а, по-друге, доцільно було б приділити більше уваги фінансовій підтримці активізації інноваційної складової діяльності суб'єктів підприємництва області. З боку підтримки розвитку ІКТ відбувається фінансування реалізації Національної програми інформатизації та поступове впровадження системи електронного урядування.

Отже, проведені розрахунки дозволили встановити такі значення показників, що підтверджують висновки, отримані за попередніми розрахунками. Так, за значенням показника знаннєвіддача, розрахованого для умов 2016 р. лідером виступає Дніпропетровська область, де було створено 34,48 грн. ВРП на 1 грн. витрат знаннєвого спрямування[1]. Для Черкаської області рівень даного показника відповідно становив 29,16 грн./грн. Виходячи з того, що за звітний період отримати об'єктивні дані для розрахунку показника для Донецької області виявилося неможливо, його значення було розраховано для умов 2014 р. і становило 28,73 грн./грн. Тобто можна стверджувати, що однією з передумов досягнення високих темпів знаннєвого розвитку та соціально-економічного зростання економіки Дніпропетровської області є досить високий рівень віддачі від коштів, вкладених органами регіональної влади у інноваційно-знаннєве та інтелектуальне зростання. Дві інші області мають менший рівень віддачі і тому мають бути розробленими заходи, що будуть спрямованими на пришвидшення темпів їх знаннєвого розвитку.

Найбільше значення показника рівня спрямованості регіональної політики на формування ЕЗ у 2016 р. було характерним для Дніпропетровської області та дорівнювало 0,55, що свідчить про домінування у витратній частині

[1] *Стратегія розвитку Дніпропетровської області на період до 2020 року №561/27 від 26.09.2014 р. / Офіційний веб-сайт Дніпропетровської обласної ради. URL: http://www.tsarich-rn.dp.gov.ua/OBLADM/tsarich_rda.nsf/docs/B67ED5A26239F6F8C2257E0D002DC469?Open Document (дата звернення: 10.08.2018). Стратегія розвитку Донецької області на період до 2020 року №498 від 21.06.2016 р. / Офіційний веб-сайт Донецької обласної державної адміністрації. URL: http://dn.gov.ua/potochna-diyalnist/programa-sotsialno-ekonomichnogo-rozvytku/strategiya-rozvytku-donetskoyi-oblasti-na-period-do- 2020-roku/ (дата звернення: 4.11.2019). Стратегія розвитку Черкаської області на період до 2020 року №38-1/VI від 05.03.2015 р. / Офіційний сайт Черкаської обласної державної адміністрації. URL: http://www.ck-oda.gov.ua/docs/2015/strategy_2020.pdf (дата звернення: 3.11.2019).*

регіонального бюджету напрямів спрямування коштів на знаннєві вектори розвитку [400; 401; 415]. Найменший рівень цього показника спостерігався у Черкаській області – 0,23, тобто лише 23% витрат регіонального бюджету носило прогресивний знаннєвий характер. Значення показника, розрахованого для Донецької області за даними 2014 р. дорівнювало 0,36, що також є недостатнім для пришвидшення темпів формування у регіону ЕЗ. Отримані розрахунки мають стати основою для обґрунтованого та детального перегляду регіональними органами влади структури витрат бюджету з метою їх приведення у відповідність до нагальних потреб інноваційного та знаннєвого зростання, як основних важелів комплексного розвитку регіону за сучасних умов.

Отже, недостатність фінансування секторів ЕЗ та відсутність чіткої спрямованості процесів інвестування на нові знаннєві пріоритети у регіональному менеджменті гальмує процедури створення та подальшого формування ЕЗ у регіонах України. До того ж кожна стаття обласного бюджету має знаходити обґрунтування можливості забезпечення знаннєвого розвитку, тобто передбачати конкретні заходи та механізм їх практичного забезпечення щодо формування ЕЗ в регіоні. Проте у регіональних стратегіях не передбачено ефективних заходів і інструментів, реалізація яких б сприяла знаннєвому розвитку на основі диверсифікації форм ЕЗ. Саме тому процедура розробки «Стратегії розвитку областей України на період до 2027 р.» має базуватися на нових інноваційних підходах до управління регіональним розвитком, орієнтованих на збалансоване формування ЕЗ.

На основі детального дослідження та систематизації основних цілей і завдань, окреслених у чинних Стратегіях розвитку областей на період до 2020 р., у роботі було запропоновано конкретні заходи, реалізація яких має бути спрямованою на пришвидшення темпів формування ЕЗ у досліджуваних регіонах України. Крім того пропоновані заходи мають стати орієнтиром при плануванні Стратегій розвитку кожної області на наступний період – 2021-2027 рр., табл. 2-4.

Отже, впровадження запропонованих заходів для Дніпропетровської, Донецької та Черкаської областей України дозволить забезпечити повне використання їхнього інтелектуального й економічного потенціалів, посилити позитивні ефекти меліоризму шляхом диверсифікації форм ЕЗ і нагромадження знаннєвих видів капіталу в регіонах, що має позитивно вплинути на результати регіонального розвитку.

Також треба звернути увагу на той факт, що розроблені пропозиції мають бути реалізованими комплексно, тобто вони потребують пропорційного охоплення дій за кожним із компонентів формування ЕЗ у регіоні, що дозволить досягти умови комплексного розвитку регіону.

Таким чином, залежно від ефективності запровадженої регіональної політики на рівні окремої території можливо досягти різних результатів щодо формування ЕЗ. При цьому однозначно можна стверджувати, що оптимальний і пропорційний управлінський вплив на кожну з компонент ЕЗ буде сприяти зростанню обсягу ВРП області.

Таблиця 2 – Заходи, спрямовані на регулювання інноваційних процесів і наукових досліджень у регіонах України, які мають бути відображеними у стратегіях розвитку областей на період 2021–2027 рр.

Області		
Дніпропетровська	Донецька	Черкаська
Збільшення кількості промислових під-приємств, які займаються інноваційною діяльністю та реалізовують інноваційну продукцію. Стиму-лювання суб'єктів господарювання до впровадження нових технологічних процесів, інновацій і нововведень	Обов'язкове стратегічне бачення регіону з інноваційними векторами розвитку. Реалізація заходів з підвищення мотивації учасників бізнесу до здійснення інноваційної діяльності, виробництва нових і вдосконалених видів товарів і послуг. Впровадження інноваційних методів навчання в усіх навчальних закладах регіону. Використання високого науково-інтелектуального потенціалу регіону в розв'язанні виробничих завдань і прийнятті управлінських рішень	Збільшення кількості організацій у регіоні, які проводять наукові та науково-технічні роботи. Зростання чисельності науковців, які здійснювали наукові дослідження та розробки, у середньо-обліковій кількості штатних працівників суб'єктів господарювання регіону
Посилення дієвості зв'язків між науково-дослідними установами, ЗВО та бізнесом регіону для використання й обміну знаннями та залучення раціональних ідей під час розв'язання окреслених спільних завдань. Стимулювання інноваційної діяльності для суб'єктів господарювання всіх видів діяльності в регіоні. Підвищення ефективності праці новаторів і талантів, створення умов праці для збільшення рівня значущості їхніх наукових результатів, відкриттів, розробок. Збільшення обсягів винахідництва у приватному секторі, зокрема інноваційної спрямованості		

Джерело: складено автором

Різні можливі комбінації впливу змінних у отриманих регресійних порівняннях на обсяг ВРП дають можливість оцінити ефективність наявних і запропонованих до впровадження заходів і спрогнозувати майбутній стан знаннєвого розвитку кожної з досліджуваних областей. Таким чином, визначення показників оцінки результативності формування ЕЗ у

Дніпропетровській, Донецькій та Черкаській областях України, розрахункові значення яких свідчить про недостатність фінансування формування ЕЗ в них та низьку якість заходів, запропонованих у дійсних стратегіях розвитку до 2020 р. та направлених на зміну ціннісних установок щодо нагромадження та використання знаннєвих видів капіталу.

Таблиця 3 – Заходи, спрямовані на регулювання стану освіти та сприяння підвищенню темпів людського розвитку у регіонах України, які мають бути відображеними у стратегіях розвитку областей на період 2021–2027 рр.

<table>
<tr><td colspan="3">Області</td></tr>
<tr><td>Дніпропетровська</td><td>Донецька</td><td>Черкаська</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Збільшення чисельності студентів ЗВО I-IV рівнів акредитації в чисельності наявного населення області шляхом більш активного залучення іноземних студентів та зростання чисельності працівників освіти ЗВО I-IV рівнів акредитації, що мають науковий ступінь</td><td colspan="2">Розробка програм щодо утримання молоді у регіоні та заходів, спрямованих на підвищення ступеня їх мотивації до цього. Підвищення престижності ЗВО у регіонах, залучення молоді до регіональних і місцевих ініціатив. Підвищення ступеня мотивації у молоді залишитися жити і працювати у рідному регіоні. Активний розвиток підприємницьких здібностей населення, особливо молоді. Організація та проведення навчання підприємців з основ інноваційної діяльності та популяризація доцільності підвищення інноваційної активності серед учасників малого та середнього бізнесу. Збільшення обсягу наукових досліджень у промисловій та академічній сферах, орієнтованих на різні категорії споживачів серед суб’єктів господарювання, місцевих громад та органів публічної влади. Розробка ефективних програм щодо підвищення кваліфікації педагогічного та науково-педагогічного персоналу ЗВО регіону</td></tr>
<tr><td>Ефективне використання послуг та можливостей опорних шкіл у повному обсязі. Залучення більшої кількості дітей та молоді з тимчасово неконтрольованих територій до навчання у опорних школах та ЗВО регіону</td><td>Залучення більшої кількості іноземних студентів до навчання у регіональних ЗВО; організаційно-фінансова та правова підтримка вхідної та вихідної мобільності талановитої молоді регіону</td></tr>
<tr><td colspan="3">Забезпечення зростання якості освіти у шкільних закладах і ЗВО, оновлення її змісту, гармонізація з потребами національної економіки за рахунок впровадження концепції дуальної освіти. Зміна культури освіти в регіоні шляхом підвищення наукового рівня та набуття практичного досвіду викладачами, запровадження індивідуального підходу до студентів та учнів, розвиток їхнього творчого потенціалу та талантів. Поширення регіональних кластерів у ланцюжку «освіта-наука-бізнес-органи управління». Розвиток творчих індустрій та активне поширення креативної економіки. Активізація регіональних програм активізації навчання дорослих. Запобігання відтоку інтелектуального, людського й інноваційного капіталів за кордон та інші регіони країни. Диспетчеризація процесів переміщення знаннєвих видів капіталу. Ефективне використання потенціальних можливостей сфери освіти та науки. Зміцнення матеріально-технічної бази закладів освіти. Впровадження новітніх ІКТ у навчально-виховний процес. Зростання обсягу навчальних послуг та їхнього диверсифікації в академічному та промисловому середовищах. Покращення житлових умов студентів, викладачів, новаторів і науковців</td></tr>
</table>

Джерело: складено автором

Таблиця 4 – Заходи, спрямовані на розвиток ІКТ у регіонах України, які мають бути відображеними у стратегіях розвитку областей на період 2021–2027 рр.

Області		
Дніпропетровська	Донецька	Черкаська
Активний розвиток мережевої економіки та продажів товарів і послуг, виготовлених товаровиробниками в області, на основі ІТ-технологій. Створення та реалізація проекту з побудови SMART-міста Дніпро для підвищення якості життя майбутніх поколінь	Прискорене поширення Internet-послуг, розвиток ІТ-бізнесу, збільшення обсягів інвестування в інформаційно-телекомунікаційну інфраструктуру регіону, підвищення якості доступу до мережі Internet, запровадження й активізація грантрайтингу в галузі ІКТ. Подальший більш активний розвиток е-врядування	Розвиток ІТ-бізнесу через залучення й утримання ІТ-фахівців у регіонах кластеру, поширення знань щодо можливостей інформаційних послуг з боку місцевих органів влади й уряду, оптимізація цінової політики на надання послуг кабельного телебачення, збільшення щільності покриття мереж зв'язку та Internet
Забезпечення зростання кількості користувачів у мережі Internet. Розвиток ринків Internet-послуг і мобільного зв'язку (покращення якості та диверсифікація послуг, розширення територіальних меж розповсюдження комунікаційних послуг у сільській місцевості). Активний розвиток електронної комерції, цифрової та мережевої економік. Стимулювання зростання обсягів використання ІКТ суб'єктами господарювання, населенням і безпосередньо в цілях навчання. Укомплектування наявних робочих місць комп'ютерної технікою. Підвищення рівня інноваційності в інформаційних та аналогічних проривних технологіях. Активізація процесів обміном інформацією та даними у внутрішньому та зовнішньому середовищах суб'єктів господарювання, між галузями, соціальними секторами, регіонами. Активізація стосунків та передачі інформації між регіональною владою та бізнесом у мережі Internet. Мотивування суб'єктів господарювання до використання хмарних технологій, великих даних і штучного інтелекту в різних галузях і секторах регіональної економіки		

Джерело: складено автором

Отже, декларування заходів з формування ЕЗ у сучасних стратегіях розвитку областей є недостатньо ефективним процесом у зв'язку з їхнім повним або частковим невиконанням, низьким рівнем фінансування і обмеженим контролем за змістовною наповненістю кожного з них. Тому з метою пришвидшення темпів формування ЕЗ в Україні доцільно підвищити ефективність регіонального менеджменту на основі правильної раціональної постановки завдань щодо знаннєвого розвитку територій, цільового фінансування заходів, передбачених у майбутніх планових стратегіях областей та направлених на забезпечення диверсифікації форм ЕЗ, контролем за їхнім впровадженням у регіональній політиці

Розділ 2
СУЧАСНИЙ СТАН ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ. РОЗВИТОК ВІТЧИЗНЯНОГО ФІНАНСОВОГО РИНКУ.

2.1 Фінансово-економічна система України: особливості розвитку

Складні політичні та економічні процеси, непослідовність і незавершеність багатьох реформ, тривалі військові дії з окупацією частини території України, безумовно, мають свої негативні наслідки та вплив на фінансовий стан країни і ставить під загрозу економічний розвиток, зростання добробуту і рівня життя населення. Все це об'єктивно обумовлює потребу дослідження стану фінансово-економічної системи і пошуку шляхів забезпечення її розвитку.

Однією з особливостей фінансово-економічної системи України є те, що вона почала формуватися як національна тільки з початку 90-х рр., тобто з моменту набуття країною незалежності від СРСР. До того часу вона була складовою частиною централізованої фінансово-економічної системи. Характер такої системи відображав саму планову систему господарювання, домінування екстенсивного типу розвитку, відсутність дієвих стимулів до ефективного господарювання. Як наслідок, фінансово-економічна система вже незалежної країни мала довготривалий етап становлення.

Є різні види класифікації фінансово-економічних систем країн[1]: інституційна, функціональна, системна тощо. Проте основним є поділ фінансово-економічним систем на ринковоорієнтивані та банківськоорієнтовані[2], тобто залежно від превалювання розвитку або фондового ринку, або банківської системи.

Нами було проведено дослідження впливу функціонування банківського сектору фінансово-економічної системи на економічне зростання за період з 2004 по 2018 рр. на основі панельних даних 47 країн світу різних за рівнем економічного розвитку[3], структурою капіталу у банківській системі і активністю кредитування економіки (загальна кількість спостережень – 661).

---

[1] *Karkowska R. Teoria i funkcje systemu finansowego w kontekście narastającego ryzyka niestabilności. The Central European Journal of Social Sciences and Humanities. Prague. 2012. № 2(1). P. 97–116.*

[2] *Weber A. Finanzsysteme im Wettbewerb. Deutsche Bundesbank. Berlin. 17.01.2005. 23 P. URL: https://www.bundesbank.de/Redaktion/DE/Downloads/Presse/Reden/2005/2005_01_17_weber_finanzsysteme-im-wettbewerb.pdf?__blob=publicationFile*

[3] *Indicators. Financial Sector. The World Bank (data). URL: https://data.worldbank.org/indicator.*

Статистично значущою виявилася модель з фіксованими ефектом (англ. – *fixed effect model*):

$$y_{it} = \alpha_i + X_{it}^{'}\beta + \varepsilon_{it}\ , \qquad (1)$$

де α_i – індивідуальний ефект об'єкту, що не залежить від часу t.

У якості залежної змінної, що характеризує економічний розвиток країни, було обрано такий показник як ВВП на душу населення (англ. – *Gross domestic product (GDP) per capita*), доларів США – у. Він є тим макроекономічним показником, який більш точно і повною мірою відображає рівень життя тієї чи іншої країни. Сам по собі ВВП, хоча і характеризує рівень економічного розвитку, але його великий розмір ще не буде свідчити про ефективність економіки певної країни. Пояснюючими змінними виступили: структура банківського капіталу або коефіцієнт концентрації власного банківського капіталу (англ. – *bank capital to assets ratio*), % – x_1 і частка кредитів банківського сектора (англ. – *domestic credit provided by banking sector*) у ВВП, % – x_2.

Результати оцінювання моделі з фіксованими ефектами наведено на рис. 1.

```
. xtreg logy logx1 logx2,fe

Fixed-effects (within) regression               Number of obs      =       550
Group variable: country_                        Number of groups   =        47

R-sq:  within  =  0.2912                        Obs per group: min =         5
       between =  0.3966                                       avg =      11.7
       overall =  0.3945                                       max =        14

                                                F(2,501)           =    102.92
corr(u_i, Xb)  =  0.2767                        Prob > F           =    0.0000

------------------------------------------------------------------------------
        logy |      Coef.   Std. Err.      t    P>|t|     [95% Conf. Interval]
-------------+----------------------------------------------------------------
       logx1 |   .3380877   .0801375     4.22   0.000     .1806408    .4955346
       logx2 |   .8676962   .0633683    13.69   0.000     .7431958    .9921966
       _cons |   4.693393    .327776    14.32   0.000     4.049408    5.337378
-------------+----------------------------------------------------------------
     sigma_u |  1.0770689
     sigma_e |   .31220476
         rho |   .92249066   (fraction of variance due to u_i)
------------------------------------------------------------------------------
F test that all u_i=0:     F( 46, 501) =   113.46                 Prob > F = 0.0000
```

Рис. 1. – Результати оцінювання моделі з фіксованими ефектами (*within*)

Модель з фіксованими ефектами у результаті оцінювання можна записати так:

$$Logy_{it} = 0{,}3381 LogX_{1t}^{'} + 0{,}8677 LogX'_{2t} + 4{,}6934 \qquad (2)$$

Як видно з рис. 1, збільшення концентрації власного капіталу і частки банківських кредитів у ВВП на 1 % обумовлюють зростання подушного ВВП на 0,3381 % і 0,8677 % відповідно. Слід відмітити, що коефіцієнт при

пояснюючій змінній logx1 (структура банківського капіталу) має позитивне значення, що більш відповідає економічній дійсності.

У рамках побудованої моделі міжіндивідуальні відмінності проявляються сильніше за динамічні. Це свідчить на користь необхідності врахування індивідуальних ефектів і проти моделі наскрізного оцінювання.

З метою виявлення взаємозв'язку між типом фінансової системи і економічним зростанням, до раніше побудованої моделі з фіксованими ефектами було введено дві фіктивні змінні: b_1 – країни з банківсько-орієнтованим типом фінансової системи і розвинутою економікою; b_2 – країни з банківсько-орієнтованим типом фінансової системи. У результаті розрахунків отримано модель (рис.2), оцінки при фіктивних змінних якої виявилися статистично незначущими ($p_{b_1} = 0.994$, $p_{b_2} = 0.229$), що більше p-рівня, який має бути меншим за 0,05).

```
. xtreg logy logx1 logx2 b1 b2 ,fe

Fixed-effects (within) regression               Number of obs      =       550
Group variable: country_                        Number of groups   =        47

R-sq:  within  = 0.2933                         Obs per group: min =         5
       between = 0.3757                                        avg =      11.7
       overall = 0.3668                                        max =        14

                                                F(4,499)           =     51.77
corr(u_i, Xb)  = 0.2448                         Prob > F           =    0.0000

------------------------------------------------------------------------------
        logy |      Coef.   Std. Err.      t    P>|t|     [95% Conf. Interval]
-------------+----------------------------------------------------------------
       logx1 |   .3333684   .0803621     4.15   0.000     .1754785    .4912582
       logx2 |   .8651692   .0634432    13.64   0.000     .7405206    .9898179
          b1 |  -2.86e-06    .000387    -0.01   0.994    -.0007632    .0007575
          b2 |    .321564   .2668412     1.21   0.229    -.2027067    .8458346
       _cons |   4.561968   .3457442    13.19   0.000     3.882675    5.241262
-------------+----------------------------------------------------------------
     sigma_u |   1.089415
     sigma_e |   .31237555
         rho |   .92402817   (fraction of variance due to u_i)
------------------------------------------------------------------------------
F test that all u_i=0:     F( 46, 499) =   112.83                 Prob > F = 0.0000
```

Рис. 2. – Оцінювання моделі з фіксованими ефектами
(з фіктивними змінними, що характеризують тип фінансової системи)

Аналогічні оцінки параметрів, як у моделі з фіксованими ефектами, було отримано і на основі побудови регресійної моделі МНК, але із фіктивними змінними (кожна окрема країна). З рис. 3 видно, що коефіцієнти при змінних мають, як позитивне, так і від'ємне значення.

Від'ємні індивідуальні ефекти властиві, як для країн з банківсько-орієнтованим типом фінансової системи, так і з ринково-орієнтованим типом, що ще раз підтверджує висновок про відсутність взаємозв'язку між типом фінансової системи і економічним зростанням.

```
. xi: regress  logy logx1 logx2 i.country
i.country         _Icountry_1-47      (_Icountry_1 for country==ARG omitted)

      Source |       SS       df       MS              Number of obs =     550
-------------+------------------------------           F( 48,   501) =  203.62
       Model |  952.685779     48  19.8476204           Prob > F      =  0.0000
    Residual |  48.8333792    501  .097471815           R-squared     =  0.9512
-------------+------------------------------           Adj R-squared =  0.9466
       Total |  1001.51916    549  1.82426076           Root MSE      =  .3122

------------------------------------------------------------------------------
        logy |      Coef.   Std. Err.      t    P>|t|     [95% Conf. Interval]
-------------+----------------------------------------------------------------
       logx1 |   .3380877   .0801375     4.22   0.000     .1806408    .4955346
       logx2 |   .8676962   .0633683    13.69   0.000     .7431958    .9921966
 _Icountry_2 |   .3370735    .172501     1.95   0.051    -.0018411    .6759881
 _Icountry_3 |   .4013295   .1735845     2.31   0.021     .0602864    .7423727
 _Icountry_4 |   .6383911    .182138     3.50   0.000     .2805427    .9962395
 _Icountry_5 |  -2.947878   .1609625   -18.31   0.000    -3.264122   -2.631633
 _Icountry_6 |  -1.195719   .1515099    -7.89   0.000    -1.493392   -.8980457
 _Icountry_7 |  -.0002495   .2071267    -0.00   0.999    -.4071935    .4066945
 _Icountry_8 |   .5925848   .1877316     3.16   0.002     .2237465    .9614231
 _Icountry_9 |  -.9529544   .1564775    -6.09   0.000    -1.260387   -.6455216
_Icountry_10 |  -1.319155   .1411352    -9.35   0.000    -1.596445   -1.041865
_Icountry_11 |  -.8509223   .1336246    -6.37   0.000    -1.113456   -.5883887
_Icountry_12 |   .3309435   .1863007     1.78   0.076    -.0350834    .6969704
_Icountry_13 |   .2253793    .193376     1.17   0.244    -.1545484    .6053071
_Icountry_14 |  -.7206752   .1378013    -5.23   0.000    -.9914149   -.4499355
_Icountry_15 |  -2.217878   .1657774   -13.38   0.000    -2.543583   -1.892174
_Icountry_16 |  -.3708483   .1872525    -1.98   0.048    -.7387453   -.0029513
_Icountry_17 |   .5147135   .1675298     3.07   0.002     .1855661     .843861
_Icountry_18 |   .3208837   .1875986     1.71   0.088    -.0476931    .6894606
_Icountry_19 |   .0575048   .1864347     0.31   0.758    -.3087853    .4237949
_Icountry_20 |  -.1931732   .1695321    -1.14   0.255    -.5262547    .1399083
_Icountry_21 |   -.268366   .1759778    -1.52   0.128    -.6141113    .0773793
_Icountry_22 |  -1.873076   .1361945   -13.75   0.000    -2.140659   -1.605493
_Icountry_23 |  -2.214171   .1530213   -14.47   0.000    -2.514813   -1.913528
_Icountry_24 |   .2833635   .1867889     1.52   0.130    -.0836225    .6503495
_Icountry_25 |   .1435907   .1632733     0.88   0.380     -.177194    .4643754
_Icountry_26 |   .1615362   .1792542     0.90   0.368    -.1906464    .5137188
_Icountry_27 |  -2.132813   .1557649   -13.69   0.000    -2.438846    -1.82678
_Icountry_28 |  -.4142677   .2195213    -1.89   0.060    -.8455635    .0170281
_Icountry_29 |  -2.692023   .1413441   -19.05   0.000    -2.969724   -2.414323
_Icountry_30 |  -.5268089   .1790651    -2.94   0.003      -.87862   -.1749977
_Icountry_31 |  -.3009458   .1336933    -2.25   0.025    -.5636145   -.0382771
_Icountry_32 |  -1.554979   .1685952    -9.22   0.000     -1.88622   -1.223739
_Icountry_33 |   .2752079   .2027765     1.36   0.175    -.1231892     .673605
_Icountry_34 |    .959219   .1895651     5.06   0.000     .5867785    1.33166
_Icountry_35 |  -2.622806   .1383137   -18.96   0.000    -2.894552   -2.351059
_Icountry_36 |  -1.333347   .1479527    -9.01   0.000    -1.624032   -1.042663
_Icountry_37 |  -.5562586   .1317927    -4.22   0.000    -.8151931    -.297324
_Icountry_38 |  -2.176666     .13987   -15.56   0.000     -2.45147   -1.901862
_Icountry_39 |  -.5840175   .1834387    -3.18   0.002    -.9444214   -.2236137
_Icountry_40 |    .563584   .1531408     3.68   0.000     .2627066    .8644613
_Icountry_41 |   .4508697   .1994532     2.26   0.024     .0590019    .8427376
_Icountry_42 |  -2.270792   .1701936   -13.34   0.000    -2.605173   -1.936411
_Icountry_43 |  -.8653353   .1398169    -6.19   0.000    -1.140035   -.5906356
_Icountry_44 |  -2.120064   .1386214   -15.29   0.000    -2.392415   -1.847713
_Icountry_45 |  -.1550768   .1867632    -0.83   0.407    -.5220124    .2118587
_Icountry_46 |   .0435669   .1348868     0.32   0.747    -.2214466    .3085803
_Icountry_47 |  -1.985922   .1789087   -11.10   0.000    -2.337426   -1.634418
       _cons |   5.408244   .3044457    17.76   0.000     4.810097    6.006392
```

Рис. 3 – Оцінювання регресії з фіктивними змінними,
що відповідають окремій із досліджуваних країн

Логічним було виникнення питання про те, що саме впливає на величину цих індивідуальних ефектів. У ході аналізу було виявлено, що суттєвий вплив на значення індивідуальних ефектів має загальний рівень економічних свобод і, перш за все, свободи від корупції і свободи фінансових інвестицій. Коефіцієнти кореляції індивідуальних ефектів, що впливають на зростання ВВП на душу населення, і цих зазначених показників становлять 0,579, 0,766 і 0,628 відповідно (розрахунки проводилися на основі рейтингу економічної свободи країн).

Крім того, не менш суттєвий вплив мають на індивідуальні ефекти, а отже і на економічне зростання, фактори інноваційного розвитку: інтенсивність

науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, якість вищої освіти, частка високотехнологічних виробництв, патентна активність тощо (табл. 1).

Таблиця 1 – Групування країн відповідно до значень індивідуальних ефектів і місця у рейтингу інноваційного розвитку

Країни з позитивним значенням індивідуальних ефектів, що увійшли до рейтингу-50 (23 країни з 25 досліджуваних)	Місце у рейтингу інноваційного розвитку
США, Південна Корея, Німеччина, Фінляндія, Швеція, Японія, Сінгапур, Австрія, Данія, Франція	1-10
Нідерланди, Ірландія, Норвегія, Бельгія, Канада, Великобританія, Швейцарія, Австралія, Італія, Іспанія	11-13; 15; 17; 18; 21; 22; 24; 27
Ізраїль, Гонконг	32; 36
Греція	41
Країни з від'ємним значенням індивідуальних ефектів, що увійшли до рейтингу-50 (5 країн з 22 досліджуваних)	Місце у рейтингу інноваційного розвитку
Португалія	25
Туреччина, Малайзія	37; 38
Україна	43
Південно-Африканська республіка	50

Джерело: побудовано за даними[1]

Для України фіксований індивідуальний ефект становить -2,12. При цьому за рівнем свободи від корупції наша країна має 23 бали зі 100, за рівнем фінансової свободи і свободи інвестицій – 20 і 30 балів. Відповідно до рейтингу інноваційного розвитку Україна знаходиться на 43 місці, у тому числі: за інтенсивністю науково-дослідних робіт – на 37 місці, за часткою високотехнологічних виробництв – на 47 місці. При цьому Україна увійшла у 2018 році у топ-10 країн за зростанням кількості мільйонерів[2].

Зазначене слугує підтвердженням безальтернативності для України інноваційного поступу, адже іншим шляхом неможливо забезпечити якісне зростання в країні. Для цього вкрай необхідним є створення сприятливого економіко-правового середовища для ведення бізнесу, застосування дієвих заходів щодо боротьби з корупцією, посилення ролі держави в комерціалізації базисних інновацій, державне стимулювання інноваційної активності бізнесу, підтримка розвитку вищої освіти.

Крім того, для вітчизняної банківської системи невирішеною залишається проблема підвищення рівня її капіталізації. Основними напрямами у вирішенні цього питання мають стати: забезпечення стабільності нормативно-правової

[1] *50 Most Innovative Countries. Bloomberg (data). URL : http://www.bloomberg.com/slideshow/2019-02-01/50-most-innova -tive-countries.html#slide2*

[2] *Україна опустилася в рейтингу інноваційних країн. Слово і діло. 25.07.2019. URL: https://www.slovoidilo.ua/2019/07/25/novyna/ekonomika/ukrayina-opustylasya-rejtynhu-innovaczijnyx-krayin*

бази щодо банківської діяльності й удосконалення механізмів рефінансування банків; розробка банками системи заходів щодо припинення відпливу депозитів і залучення нових джерел коштів; удосконалення оподаткування банків, зменшення податкового тиску на банки з метою прискорення їхньої капіталізації і збільшення обсягів кредитування реального сектору; розробка та запровадження дієвих механізмів консолідації банків і створення банківських груп.

Успішність подальшого процесу капіталізації банківської системи України буде залежати від тих методів і форм управління капіталом, що використовуватимуть як НБУ, так і самі банки.

Нажаль, окремі сфери і ланки системи не набули належного розвитку, особливо це стосується функціонування місцевих фінансів, ринку фінансових послуг. До останнього часу існуюча система місцевих бюджетів не була здатна забезпечити спроможність органів місцевого самоврядування через низький податковий потенціал і витратністю адміністрування податків. Вектором реформ в Україні в останній час у цьому напрямі стали процеси фінансової децентралізації як найбільш ефективної форми організації управління суспільними коштами.

Розвиток України як європейської держави потребує підвищення якості державного управління в різних сферах економічної політики, формування ефективного місцевого самоврядування на засадах децентралізації бюджетних відносин. Нажаль, до сьогодні, як справедливо відмічається у роботах[1,2] досить довготривала імітація проведення бюджетної децентралізації в Україні, що підтверджується високими значенням показника бюджетної централізації (рис. 4).

Результатом першого етапу децентралізації, що розпочався 1 квітня 2014, стали[3]: чітка визначеність затвердження місцевих бюджетів, незалежно від прийняття державного бюджету (до 25 грудня); закріплення за місцевими бюджетами близько 50 джерел доходів та започаткування податкоспроможності громад; заміна системи балансування системою бюджетного вирівнювання (горизонтальне вирівнювання податкоспроможності територій; запровадження стимулювання територіальних громад до об'єднання та переходу на прямі

[1] *Проць Н. В. Формування податкових надходжень місцевих бюджетів в контексті бюджетної децентралізації. Фінансовий простір. Черкаси. 2015. № 1(17). С. 221–227.*
[2] *Палійчук Т. В. Вплив реформи фіскальної децентралізації на місцеві бюджети України. Глобальні та національні проблеми економіки. Миколаїв. 2015. № 8. С. 1056–1061.*
[3] *Фінансова децентралізація в Україні: перший етап успіхів. URL: http://decentralization.gov.ua.*

міжбюджетні відносини з державним бюджетом з відповідним ресурсним забезпеченням, як для міст обласного значення тощо. Динаміку податкових надходжень місцевих і Державного бюджету України наведено у табл. 2

Рис. 4 – Динаміка показника бюджетної централізації (за доходами), %

Побудовано за даними[1]

За 2016 рік, надходження власних ресурсів до загального фонду місцевих бюджетів зросли на 49,3% або на 48,5 млрд. грн. у порівнянні з 2015 роком. І склали 146,6 млрд. грн. Податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) надійшло 78,9 млрд. грн., що більше на 43,7 % від надходжень 2015 року. Приріст податку на прибуток підприємств і плати за користування надрами становив 37,2 % і 10 % відповідно. При цьому, якщо надходження податку на прибуток підприємств до місцевих бюджетів у 2014 році становило 0,26 млрд. грн., то у 2016 році - 5,9 млрд. грн. Надходження акцизного податку до місцевих бюджетів в 2016 році у порівнянні з 2014 роком зросло з 0,16 до 11,6 млрд. грн.

Позитивною є динаміка зміни обсягів місцевих податків і зборів. У 2016 році обсяг таких надходжень становив 42,3 млрд. грн., що 56,7 % більше попереднього року. У 2015 р. для забезпечення бюджетної збалансованості в контексті реалізації реформи бюджетної децентралізації було запроваджено цільові субвенції, а також базову дотацію місцевих бюджетів. Нова система бюджетного вирівнювання дала змогу залишити більшу частину коштів на місцях, а органи місцевого самоврядування отримали більшу незалежність при прийнятті управлінських рішень. Сума базової дотації в 2015 р. – 5,3 млрд грн, а в 2016 р. – 4,7 млрд гривень.

[1] *Сайт статистичної інформації «Ціна держави». URL: http://www.cost.ua/budget/revenue/*

Таблиця 2 – Аналіз динаміки обсягу податкових надходжень місцевих і Державного бюджету України за 2014-2018 рр. (млрд. грн.)

Податкові надходження	Місцеві бюджети									Державний бюджет								
	2014	2015	Приріст, %	2016	Приріст, %	2017	Приріст, %	2018	Приріст, %	2014	2015	Приріст, %	2016	Приріст %	2017	Приріст, %	2018	Приріст, %
1. Збір ПДВ	-	-		-		-		-		189,2	246,9	30,5	329,9	33,6	434	31,6	506,2	6,6
2. ПДФО	62,6	54,9	-12,3	78,9	43,7	110,7	40,3	135,6	22,5	12,6	45,1	257,9	59,8	32,6	75	25,4	91,1	21,5
3. Акцизний податок	0,16	7,7	4712,5	11,6	50,7	13,2	13,8	13,6	3,03	44,9	63,1	40,5	90,1	42,8	108,3	20,2	124,1	14,6
4. Податок на прибуток підприємств	0,26	4,3	1553,9	5,9	37,2	6,5	10,2	8,8	35,4	39,9	34,8	-12,8	54,3	56	66,9	23,2	82,3	23
6. Місцеві податки і збори	8,1	27,0	233,3	42,3	56,7	52,6	24,3	58,9	12	-	-		-		0,7	-	0	-100
7. Плата за користування надрами	1,4	1	-28,6	1,1	10	1,1	0	2,9	163,6	18,2	37	103,3	39,7	7,3	43,9	10,6	40,9	-6,8
8. Ввізне мито	-	-		-		-		-		12,4	39,9	221,8	20	-49,9	23,9	19,5	28,1	17,6
9.Відшкодування ПДВ	-	-		-		-		-		-50,2	-68,4	36,3	-94,4	38	-120,1	27,2	-131,7	9,7
10. Інше	2,8	3,3	17,9	7,1	115,2	17	139,4	9,9	-41,8	13	11,1	-14,6	4,4	-60,4	-5,5	-225	9	263,6
Усього надходжень	75,32	98,2	30,4	146,9	49,6	201,1	36,9	229,7	14,2	280	409,5	46,3	503,8	23	627,1	24,5	750	9,6

Побудовано за даними:

Палійчук Т. В. Вплив реформи фіскальної децентралізації на місцеві бюджети України. Глобальні та національні проблеми економіки. Миколаїв. 2015. № 8. С. 1056–1061

Сайт статистичної інформації «Ціна держави». URL: http://www.cost.ua/budget/revenue/.

Слід зазначити, що нова система вирівнювання є стимулюючою, оскільки лише 50 % коштів бюджетів-донорів вилучається для вирівнювання спроможності інших територій, а не на користь державного бюджету[1]. Крім того, зменшення в 58 разів кількості наданих позик на покриття тимчасових касових розривів місцевих бюджетів упродовж 2014–2016 рр. свідчить про підвищення фінансової забезпеченості місцевих бюджетів[2].

Протягом 2018 року надходження власних доходів до загального фонду місцевих бюджетів України (доходи без урахування міжбюджетних трансфертів) склали 234,1 млрд грн, що на 41,4 млрд грн або на 21,5% більше, у порівнянні з 2017 роком.

З початку фінансової децентралізації доходи місцевих бюджетів стрімко зростають: якщо у 2014 році їх обсяг становив 68,6 млрд грн, то за п’ять років, очікується, що зростуть майже в 4 рази та за підсумками 2019 року складатимуть 267 млрд грн[3]. Такі результати стали можливими завдяки розширенню повноважень і підвищенню зацікавленості органів місцевого самоврядування у збільшенні надходжень до місцевих бюджетів, реалізації заходів щодо залучення резервів їх наповнення та підвищення ефективності адміністрування податків і зборів.

Незважаючи на отримання позитивних результатів реформи бюджетної децентралізації, актуальними залишаються питання формування та виконання місцевих бюджетів. Насамперед це обумовлено відсутністю змін до головного закону держави – Конституції України, а також низки законів щодо адміністративно-територіальної реформи та незавершеністю процесу об’єднання територіальних громад, що негативно впливає на збалансованість та системність бюджетного процесу. Частка міжбюджетних трансфертів в структурі доходів місцевих бюджетів у 2015 р. складала 59,1 %, у 2016 році – 53,1 %, у 2017 році – 54,3 %, а у 2018 році – 53,1 %[4]. Недостатніми є темпи приросту власних доходів місцевих бюджетів за рахунок наданих додаткових джерел. Нерозв’язаними залишаються питання фінансування делегованих

---

[1] *Місцеве самоврядування в Україні. 2015 рік. Асоціація міст України. URL: http://auc.org.ua/sites/default/files/stanlg_2015_0.pdf*

[2] *Корень Н. В. Бюджетна децентралізація в Україні: результати реформи та пріоритети розвитку. Стратегічні пріоритети. Київ. 2017. № 2(43). С. 81–88.*

[3] *Фінансова децентралізація: експерти розповіли про результати 2018 року та перспективи 2019. URL: https://decentralization.gov.ua/news/10670?page=2.*

[4] *Публічний звіт про підсумки діяльності Державної казначейської служби України за 2018 рік. URL: https://www.treasury.gov.ua/storage/app/sites/1/%20%D0%97%D0%92%D0%86%D0%A2%20%D0%93%D0%9E%D0%9B%D0%9E%D0%92%D0%98%20%D0%94%D0%9A%D0%A1%D0%A3%202018.pdf*

повноважень, які не покриваються додатковим фінансовим ресурсом, що знижує якість надання таких послуг на місцях. Крім того, на забезпечення виконання завдань реформи бюджетної децентралізації негативно впливає незавершеність процесу добровільного об'єднання територіальних громад.

Першим питанням, яке має бути вирішено у процесі фінансової децентралізації, є питання про те, які функції держави (держави у широкому розумінні як сукупності органів загального державного управління) економічно ефективніше виконувати централізовано, а які – децентралізовано. Наступною складовою фінансової децентралізації є чітке законодавче розмежування функціональних повноважень центральних та місцевих органів влади, а також у системі органів місцевого самоврядування, що має визначати сфери виключних повноважень органів місцевого самоврядування та усувати дублювання функцій центральних та місцевих органів влади.

Крім того, необхідно вирішити питання забезпечення відповідності між фінансовим ресурсом місцевих бюджетів і делегованими їм повноваженнями шляхом визначення механізму їх покриття, забезпечення адресності соціальних пільг шляхом розробки та затвердження Міністерством фінансів України та Міністерством соціальної політики України дієвого механізму адресного надання пільг і визначення їхньої фінансової оцінки.

Формування ефективної бюджетної політики та дієвої моделі бюджетної децентралізації є запорукою стабілізації динаміки соціально-економічного розвитку та забезпечення реалізації державних функцій. Період посткризового відновлення висуває специфічні вимоги, які обумовлюють необхідність реформування всіх складових бюджетної політики: як механізмів її формування, так і реалізації. Це потребує певного часу та узгодженого механізму дій усіх її суб'єктів.

Пожвавлення економічного розвитку регіонів залежить не тільки від ефективної політики врегулювання міжбюджетних відносин. Ефективна бюджетна політика має втілювати основний принцип: поступовий перехід від бюджетного забезпечення територіальних громад до бюджетного регулювання. Однак не менше значення має створення умов для розвитку економіки, підприємницької ініціативи створення робочих місць.

2.2 Особливості розвитку банківського сектору України

Надійна та розвинена банківська система є однією з вагомих складових фінансової сфери та є гарантом стабільного розвитку національної економіки. Головним завданням банківського сектору є перерозподіл фінансових ресурсів між населенням, суб'єктами господарювання та державою у пріоритетні галузі економіки. На сьогоднішній день банківська діяльність в Україні здійснюється в умовах політичних та економічних кризових явищ, тому надзвичайно актуальним є питання якісної діагностики банківської системи, передбачення ймовірних криз та мінімізації їх негативних наслідків для всіх суб'єктів економічних відносин задля гарантування економічної безпеки країни.

Постійна модернізація банківської системи України викликає інтерес у вітчизняних вчених, серед яких О. Барановський, І. Лютий, О. Шевцова, А. Кириченко, Н. Ткачук, В. Кравець, В. Степанова, Н. Шелудько З. Васильченко та інші. Не дивлячись на достатню кількість досліджень з цього напрямку, у багатьох роботах відсутній комплексний аналіз та аналіз показників розвитку банківського сектору у динаміці, що не дає змоги виявити загальні тенденції.

Мета статті полягає у дослідженні розвитку банківського сектору України у періоді з 2009-2019 роки, а також його сучасного стану на основі аналізу за допомогою абсолютних та відносних показників.

Перш ніж досліджувати банківську систему будь-якої країни, необхідно враховувати, що її сучасний стан – це результат тривалого розвитку під впливом складних юридичних та економічних перетворень. Функціонування банківської системи України було розпочато у 1991 році з прийняттям Закону Української РСР «Про банки та банківську діяльність». Сьогодні банківська система України – це один із найрозвинутіших елементів господарського механізму, оскільки її реформування було основоположною умовою при переході до ринку.

Банківська система України є дворівневою, де Національний банк є Центральним банком, а другу ланку займають комерційні банки. Кількість діючих банківських установ наведено на рис.1. Станом на 01.01.2009 кількість банківських установ склала 184, що на 2 установи більше, порівняно з 2010 роком. У 2011 році тенденція до зменшення зберігається та кількість банківських установ складає 176. Протягом наступних двох років ніяких змін не відбулося, а у 2014 році кількість діючих банків зросла до 180.

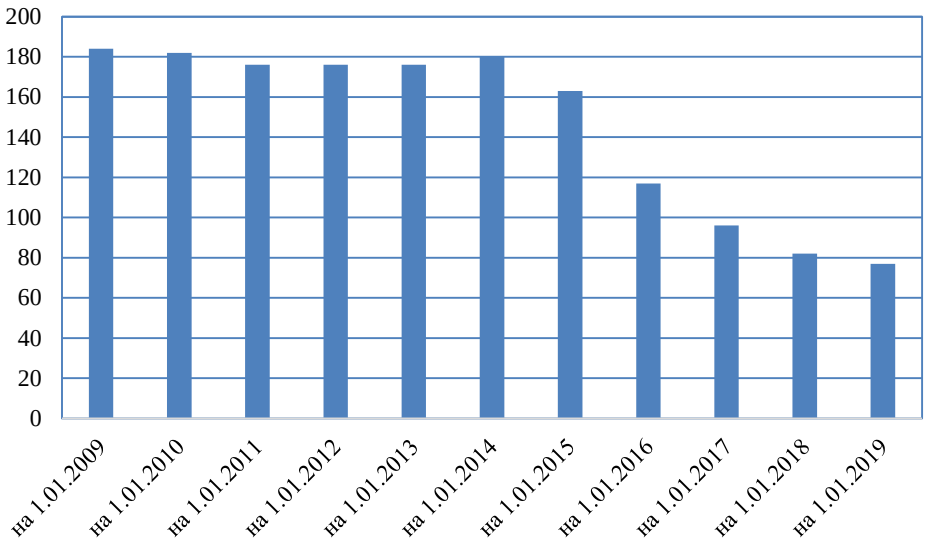

Рис.1– Кількість діючих банків у 2009-2019 рр.

Джерело: побудовано авторами за даними [1]

Програма реформ фінансового оздоровлення банківської системи НБУ призвела до значного скорочення кількості банків. За останні п`ять років кількість банків України зменшилась на 103 банківських установ або у 2,34 рази, порівнюючи з 2014 роком. Станом на 01.01.2019 в Україні налічувалося 77 діючих банків, що на сім банків менше, ніж рік тому (82).

У 2020 році НБУ прогнозує продовження процесу добровільної відмови банків від ліцензій та об'єднання декількох невеликих банків, що також призведе до зменшення кількості діючих банківських установ, але у останньому випадку ці зміни можна оцінювати позитивно, так як складання їх капіталів і активів сприятиме укрупненню банків. Така реорганізація дозволяє збільшити частку на ринку, яку отримує об'єднана структура, взаємно поповнюється ряд пропонованих банківських продуктів, розширюється географія присутності.

Щодо системно важливих банків слід зазначити, що завдяки Оновленої методології визначення системно важливих банків від 01.07.2019 з урахуванням рекомендацій Європейського наглядового органу та міжнародних практик кількість таких банків збільшилась майже в тричі у порівнянні з 2016 роком. В Україні системно важливими є 14 банків: Приватбанк, Ощадбанк, Укрексімбанк, Укргазбанк, Альфа-банк, Укрсоцбанк, Райффайзен Банк Аваль, ПУМБ, Укрсиббанк, Таскомбанк, Універсал банк, Кредобанк ОТП банк, Південний[2].

[1] *Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: https://minfin.com.ua/ua/ (дата звернення 20.11.2019).*
[2] *Офіційний сайт Національного банку України. URL: https://bank.gov.ua/ (дата звернення 20.11.2019)*

Щодо банківських установ з іноземним капіталом, протягом 2015–2019 рр. спостерігається тенденція до зменшення їх кількості: станом на 01.01.2015 р. їх кількість становила 51, станом на 01.01.2016 – 41, а у січні 2017 року – 38. Протягом наступних років тенденції щодо скорочення кількості банків з іноземним капіталом зберіглася, але суттєвих змін не відбулося (рис. 2).

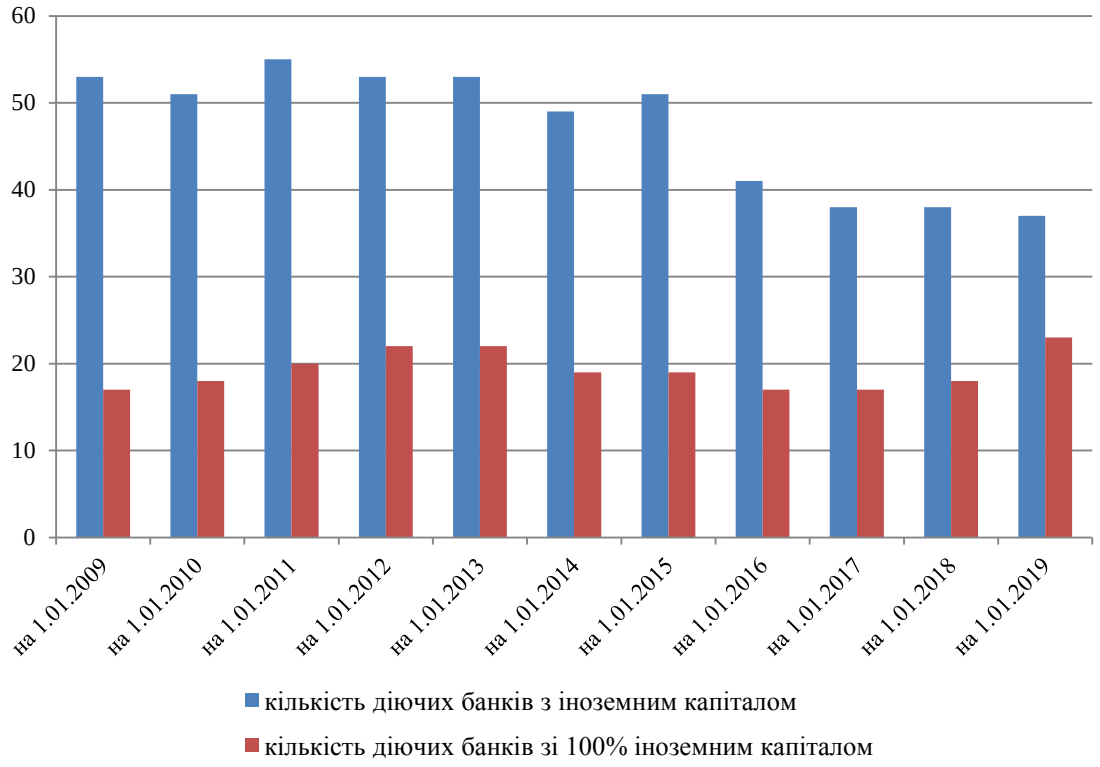

Рис. 2 – Кількість діючих банків з іноземним капіталом.

Джерело: побудовано авторами за даними [1]

У табл. 1 відображено результати аналізу основних показників діяльності банківського сектору України за 2009–2019 рр. Протягом 10 років загальні активи банківського сектору зросли на 434678 млн. грн або на 46,94% та станом на 01.01.2019 року становили 1360764 млн. грн. Резерви за активними операціями банків збільшились майже у 11,48 разів, що у абсолютному значенні складає 507462 млн. грн. Надані кредити збільшились на 326374 млн. грн (на 41,20%). Обсяг кредитів суб'єктам господарювання зріс на 446470 млн. грн, або на 94,47% та у 2019 році склав 919054 млн. грн. Обсяг кредитів фізичним особам зменшився на 72223 млн. грн. або на 26,86%., та станом на 01.01.2019 р. становив 196634 млн. грн. Структура активів наведена на рис. 3.

[1] *Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: https://minfin.com.ua/ua/ (дата звернення 20.11.2019).*

Таблиця 1 – Сумарні активи українських комерційних банків з 2009 по 2019 рр. ,млн. грн.

Дата	Активи (усього)	Активи (крім наданих кредитів)	Надані кредити	Кредити суб'єктам господарювання	Кредити фізичним особам	Резерви за активними операціями банків
на 1.01.2009	926086	133842	792244	472584	268857	48409
на 1.01.2010	880302	132954	747348	474991	222538	122433
на 1.01.2011	942088	187058	755030	508288	186540	148839
на 1.01.2012	1054280	228960	825320	580907	174650	157907
на 1.01.2013	1127192	311865	815327	609202	161775	141319
на 1.01.2014	1278095	366693	911402	698777	167773	131252
на 1.01.2015	1316852	310494	1006358	802582	179040	204931
на 1.01.2016	1254385	244617	1009768	830632	175711	321303
на 1.01.2017	1256299	250376	1005923	847092	157385	484383
на 1.01.2018	1336358	293560	1042798	870302	170938	516985
на 1.01.2019	1360764	242146	1118618	919054	196634	555871

Джерело: побудовано авторами за даними [1]

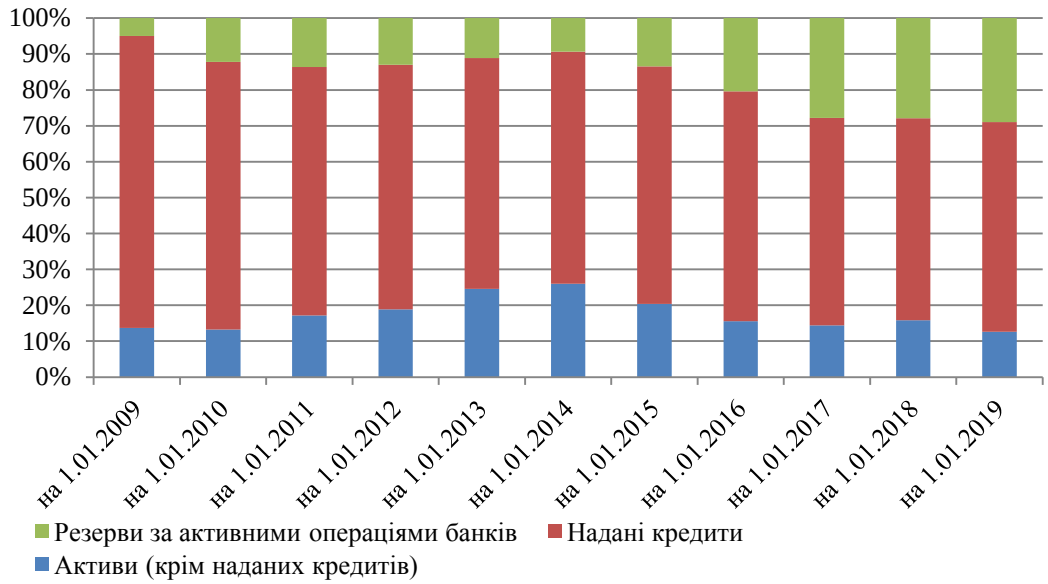

Рис. 3 – Співвідношення загальних активів до резервами за активними операціями банків (*побудовано авторами за даними* [1])

Спостерігається зростання частки резервів за активними операціями банків по відношенню до загальних активів. Порівняно з 2015 роком їх частка збільшилась на 25% (у 2,62 разів) та станом на 01.01.2019 склала 41%. Це може свідчити про стрімке погіршення якості активів банківської системи. Динаміка обсягів кредитного портфеля наведена на рис.4.

[1] *Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: https://minfin.com.ua/ua/ (дата звернення 20.11.2019).*

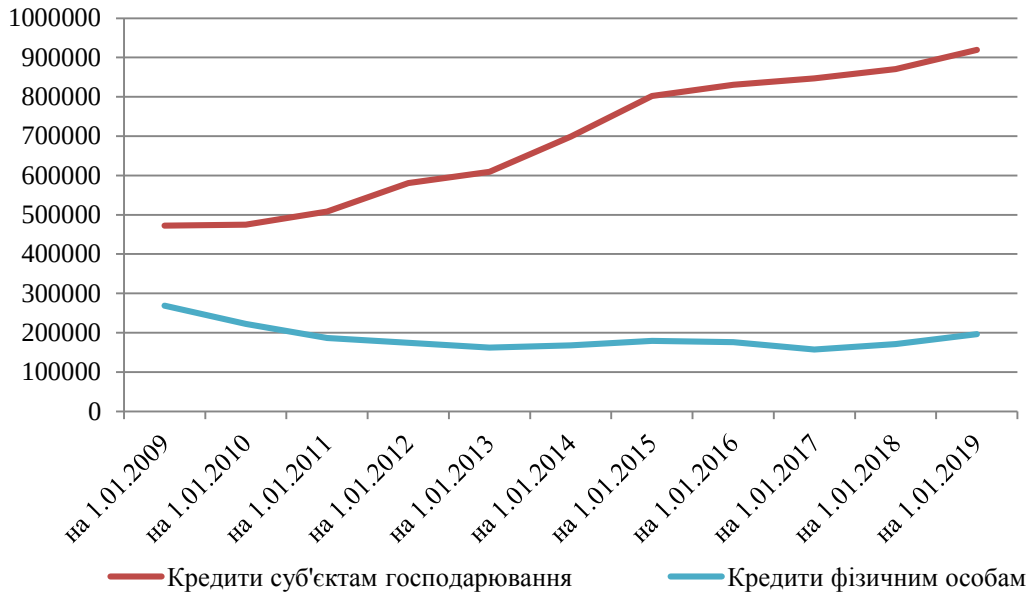

Рис. 4 – Динаміка обсягів кредитного портфеля, млн. грн.
Джерело: побудовано авторами за даними [1]

Кредити суб'єктам господарювання на протязі усього досліджуваного періоду мають тенденцію до збільшення. Відношення кредитів суб'єктів господарювання до ВВП (рівень проникнення) у 2009 році склав 51,74%. У 2014 р. цей показник складав 44,6%. А станом на кінець 2019 року – лише 24,88%. Це свідчить, про скорочення фінансування реального сектору економіки.

Щодо кредитів фізичним особам, протягом перших п`яти років відбувається зменшення їх обсягу у абсолютному значенні. Якщо на початок 2009 року їх обсяг становив 268857 млн. грн., то вже у 2013 – 161775 млн. грн. Найнижчий темп приросту (–10%) спостерігається у 2017 році, а найбільший – у 2019 (15%). Рівень проникнення по відношенню до ВВП у цих роках склав 5,28% та 5,32% відповідно.

Вихідні дані для аналізу пасивів українських комерційних банків з 2008 по 2019 роки. наведено у табл.2. Протягом 10 років у структурі пасивів відбувалися наступні зміни: загальні пасиви збільшились на 434678 млн. грн. (46,94%); статутний капітал зріс у 5,65 разів (на 383078 млн. грн); обсяг зобов`язань банків зріс на 398291 млн. грн., що у відносному значенні складає 49,37%; кошти суб`єктів господарювання зросли у 1,82 разів (на 262238 млн. грн.); кошти фізичних осіб також збільшилися у 1,39 разів, що в абсолютному значенні складає 295650 млн. грн.

[1] *Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: https://minfin.com.ua/ua/ (дата звернення 20.11.2019).*

Таблиця 2 – Сумарні пасиви українських комерційних банків з 2008 по 2019 рр.

	Пасиви (усього)	Статутний капітал	Зобов'язання банків	Кошти суб'єктів господарювання	Кошти фізичних осіб
на 1.01.2009	926086	82454	806823	143928	213219
на 1.01.2010	880302	119189	765127	115204	210006
на 1.01.2011	942088	145857	804363	144038	270733
на 1.01.2012	1054280	171865	898793	186213	306205
на 1.01.2013	1127192	175204	957872	202550	364003
на 1.01.2014	1278095	185239	1085496	234948	433726
на 1.01.2015	1316852	180150	1168829	261372	416371
на 1.01.2016	1254385	222170	1150672	318568	402137
на 1.01.2017	1256299	414668	1132515	369913	437152
на 1.01.2018	1336358	495377	1172761	403927	478565
на 1.01.2019	1360764	465532	1205114	406166	508869

Джерело: побудовано авторами за даними [1]

У період з 2015 по 2016 рр. відбувається відтік коштів фізичних осіб, у середньому на 3,71% (31589 млн. грн), що було спричинено зростанням недовіри серед населення до діяльності банківських установ. Зазначена тенденція в значному ступені обумовлена непродуманою політикою НБУ. Треба відзначити, що така ситуація загрожує ліквідності і нормальному функціонуванню всієї фінансової системи. Окрім того, в зобов'язаннях банків можна бачити співвідношення залучених коштів від суб'єктів господарювання (тобто, юридичних осіб) та коштів від фізичних осіб (рис.5) , на які, до речі, припадає більша частина залучених ресурсів.

Згідно Постанови № 130 від 07.11.2019 «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України» Національний банк прийняв рішення перенести з 11 липня 2020 року до 1 січня 2021 року термін приведення банками розміру статутного та регулятивного капіталу до 300 млн грн. Діючі на сьогодні норми законодавства вимагають від банків поступового збільшення розміру статутного капіталу до 500 млн грн до 11 липня 2024 року. Такі вимоги в подальшому можуть призвести до поступового скорочення кількості діючих банків[2].

[1] *Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: https://minfin.com.ua/ua/ (дата звернення 20.11.2019).*
[2] *Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua (дата звернення 20.11.2019).*

Рис. 5 – Динаміка обсягів залучених коштів від суб'єктів господарювання та коштів від фізичних осіб.

Джерело: побудовано авторами за даними [1]

Згідно рейтингу ТОП-20 найстійкіших банків України, кількість установ, розмір статутного капіталу яких становить 300 млн. грн. та більше складає 19 або 95% від усієї кількості, а кількість банків, розмір статутного капіталу яких становить менше 500 млн. гривень складає 5%. Отже, на теперішній час розмір статутного капіталу майже усіх аналізованих банків відповідає вимогам НБУ. Рейтинг найбільших банків України за розміром статутного капіталу наведено на рис. 6.

Підчас моніторингу стану та розвитку банківської системи важливе місце відводиться оцінювання рівня конкуренції на ринку банківських послуг та концентрації банківської системи. У табл.1 наведені дані за обсягами активів, власного капіталу та зобов'язань ТОП-20 банків країни.

Найбільшу частку за активами мають такі банки: ПриватБанк (23,6%), Ощадбанк (17,21%), Укрєсимбанк (11,75%), Укргазбанк (8,57%) та Райффайзен Банк Аваль (6,46%). Частка інших банків складає від 0,46% до 4,19%, За власним капіталом спостерігається аналогічна відсоткова структура.

Найбільші частки за зобов'язаннями мають ПриватБанк (23,40%), Ощадбанк (18,59%), Укрєсимбанк (12,97%), Укргазбанк (9,54%), Райффайзен Банк Аваль (6,52%) та Альфа-Банк (5,75%).

[1] *Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: https://minfin.com.ua/ua/ (дата звернення 20.11.2019).*

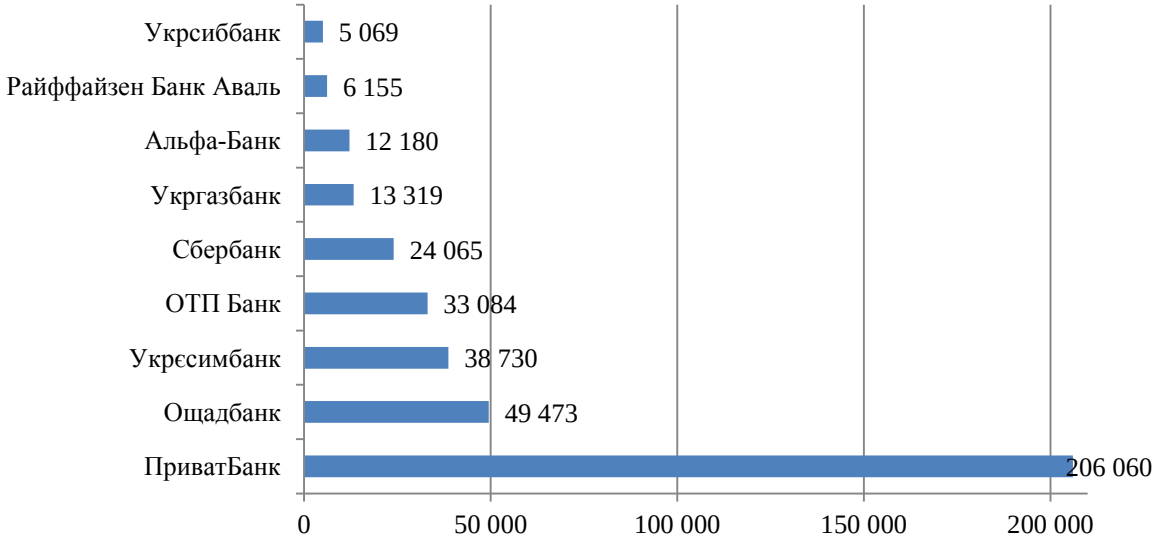

Рис. 6. – Рейтинг банків України за розміром статутного капіталу станом на 01.10.2019 р., млн. грн

Джерело: побудовано авторами за даними [1]

Таблиця 3 – Рейтинг стійкості банків України за підсумками 3-х кв. 2019 р.

№	Банк	Активи, млн. грн	Частка банку X_i, %	Власний капітал, млн.грн	Частка банку X_i, %	Зобов'язання, млн.грн	Частка банку X_i, %
1	Райффайзен Банк Аваль	78 716	6,46	11 674	7,64	67 042	6,52
2	Укрсиббанк	51 090	4,19	6 271	4,10	44 819	4,36
3	ОТП Банк	40 374	3,31	7 290	4,77	6 186	0,60
4	Прокредит банк	22 123	1,82	3 515	2,30	18 609	1,81
5	Креди Агриколь Банк	36 134	2,96	4 741	3,10	31 393	3,05
6	Кредобанк	18 341	1,50	2 384	1,56	15 956	1,55
7	ПУМБ	51 444	4,22	8 415	5,51	43 029	4,19
8	ПриватБанк	287 610	23,60	47 195	30,88	240 414	23,40
9	Укргазбанк	104 438	8,57	6 419	4,20	98 020	9,54
10	Укрєсимбанк	143 216	11,75	9 977	6,53	133 239	12,97
11	Альфа-Банк	65 589	5,38	6 531	4,27	59 058	5,75
12	Правэкс Банк	5 170	0,42	1 957	1,28	3 213	0,31
13	Универсал Банк	13 604	1,12	1 678	1,10	510	0,05
14	Ощадбанк	209 779	17,21	18 750	12,27	191 030	18,59
15	Идея Банк	5 201	0,43	834	0,55	4 367	0,42
16	Пивденный	25 339	2,08	2 766	1,81	22 573	2,20
17	Таскомбанк	18 170	1,49	2 457	1,61	15 714	1,53
18	Сбербанк	27 502	2,26	8 108	5,31	19 395	1,89
19	А-Банк	5 646	0,46	914	0,60	4 732	0,46
20	Мегабанк	9 254	0,76	953	0,62	8 302	0,81

Джерело: побудовано авторами за даними [1]

[1] *Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: https://minfin.com.ua/ua/ (дата звернення 20.11.2019).*

Сукупна частка 10 лідерів ринку банківських послуг (Х10) у третьому кварталі 2019 р. склала 73,8 %, коефіцієнт концентрації Ск (k=4) 0,12, коефіцієнт інтенсивної конкуренції Ік 0,16, індекс Херфіндаля-Хіршмана та загальний індекс галузевої концентрації ССІ 0,29. Згідно отриманих результатів можна дійти висновку, що ринок банківських послуг України є конкурентним. У процесі розрахунку показників встановлено, що рівень концентрації в банківській системі України підвищується з одночасним зниженням рівня конкуренції. За умови ефективного банківського нагляду зростання конкуренції стимулює банки до диверсифікації ризиків, тим самим сприяє зміцненню банківської системи. Таким чином, дії Національного банку України, як основного регулятора фінансового сектору, мають бути спрямовані на забезпечення стабільності банківської системи (за умови, що це не перешкоджає досягненню цінової стабільності), зростання конкуренції на ринку, достатньої кількості фінансових установ та доступності послуг для споживачів[1].

Проведений аналіз розвитку банківського сектору країни свідчить про існування деяких недоліків, а саме: з ліквідністю та прибутковістю, що, своєю чергою, негативно впливає на забезпечення реального сектору економіки необхідними фінансовими ресурсами. Аналіз сучасного стану банківської системи України свідчить про досить стійкі позиції десяти лідерів ринку, такі як за активами, так і за зобов’язаннями і статутним капіталом займають передові місця. Незмінними «локомотивами» вітчизняної банківської системи є ПриватБанк, Ощадбанк, Укрєсимбанк, Укргазбанк та Райффайзен Банк Аваль. До негативних тенденцій в банківському сектору слід віднести поступове зниження конкуренції між фінансовими установами.

2.3 Проблеми та перспективи розвитку страхового ринку України

Одним з провідних секторів економічної, й зокрема фінансової системи країни є страхування, що зумовлене стрімким розвитком суспільства та необхідністю задоволення його потреби у захисті від різного роду ризиків та

[1] *Марина А.С., Яценко Є. І. Оцінка стану топ-20 банків України. Обліково-аналітичні й статистичні методи та моделі в оподаткуванні, бізнесі, економіці : збірник тез за матеріалами XV Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції. 2019. С. 945–949.*

небезпек. Страховий ринок України останнім часом стрімко розвивається, але все ще далекий від світових лідерів. В умовах глобалізації та інтеграції України до Європейського союзу виникає об'єктивна потреба поглиблення досліджень проблем розвитку страхового ринку в Україні у напрямку пошуку шляхів щодо імплементації перспективних аспектів функціонування.

Формування ефективного страхового ринку вимагає цілісного підходу та зумовлює необхідність теоретико-методологічного та науково-методичного обґрунтування стратегії його розвитку. Важливою умовою соціально-економічного розвитку України є створення ефективної системи страхового захисту громадян і суб'єктів господарювання від негативного впливу ризиків, котрі виникають у різноманітних сферах суспільного життя. Разом з тим, істотний вплив на розвиток ринку здійснюють його учасники. Рівень конкуренції та ступінь концентрації страхового ринку обумовлюють певні тенденції його функціонування та розвитку, саме тому дослідження стану страхового ринку через призму рівня конкуренції на ньому є досить актуальним та своєчасним.

Дослідженню стану і проблем розвитку вітчизняного страхового ринку присвятили свої праці видатні вітчизняні науковці. Зокрема, сучасний стан і тенденції розвитку страхового ринку України глибоко досліджує Л.С. Селіверстова[1], О. М. Сукач, Л. А. Сарана[2], О. І. Мельник, Л. А. Кульбачна, М. С. Жулім[3]. Проблеми розвитку страхового ринку в Україні досліджували Г. М. Пурій[4], В. Г. Маргасова, М. В. Дубина, М. В.Тунік[5], О.А. Клепікова[6] та інші. Однак дослідження страхового ринку досі лишається актуальним, вивчення нових тенденцій та перспективних напрямів розвитку.

Сучасний економічний розвиток держави супроводжується ризиками, що виникають під впливом різноманітних факторів. У світові практиці широко застосовують страхування як можливість запобігання виникнення ризику або

[1] *Seliverstova L. Trends in the development of the Ukrainian insurance market. Товари і ринки: міжнародний науково-практичний журнал. 2018. № 1. С. 135-144. URL: http://tr.knteu.kiev.ua/files/2018/01(25)/13.pdf*

[2] *Сукач О. М., Сарана Л. А. Страховий ринок України: сучасні реалії та перспективи. Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. Серія : Економіка і менеджмент. 2016. № 1. С. 106-113. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsuem_2016_1_14*

[3] *Мельник О. І., Кульбачна Л. А., Жулім М. С. Аналіз сучасного стану страхового ринку в Україні. Modern economics. 2018. № 7. С. 107-113.*

[4] *Пурій Г. М. Страховий ринок України: сучасний стан та проблеми розвитку. Ефективна економіка. 2018. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2018/60.pdf*

[5] *Маргасова В. Г., Дубина М. В.,. Тунік М. В. Актуальні проблеми розвитку страхового ринку України. Проблеми і перспективи економіки та управління.. 2015. №2(2). С. 219 – 228.*

[6] *Клепікова О. А., Трачук А. О. Проблеми і перспективи розвитку страхового ринку України. Збірник наукових студентських робіт Одеського національного економічного університету. 2016. № 8. С. 87-89.*

його мінімізації. Страхування сприяє акумулюванню заощаджень у вигляді страхових премій і перетворенню їх у інвестиції. Страхування в цілому відображає рівень розвитку економіки й рівень доходів населення.

Перехід до ринкової економіки об'єктивно зумовлює зростання потреби у страховому захисті всіх суб'єктів ринку, а таку потребу, своєю чергою, може забезпечити ефективне функціонування страхового ринку.

Страховий ринок являє собою досить складне явище, В сучасній наукові літературі немає єдиного визначення поняття страхового ринку. Наприклад, В.М. Фурман дає наступне трактування цього поняття: страховий ринок Страховий ринок – це регульована система стійких економічних відносин між покупцями (споживачами, вигодонабувачами), посередниками і продавцями, пов'язаних із формуванням попиту, пропозиції та ціни на прямий страховий захист і перестрахування, які матеріалізуються у страхових, перестрахувальних і супутніх послугах у певній країні, групі країн чи міжнародному масштабі, що піддається регулюванню[1].

С.С. Осадець вважає, що страховий ринок – сфера економічних відносин, у процесі яких формуються попит і пропозиція на страхові послуги та здійснюється акт їх купівлі-продажу[2].

О.В. Козьменко наводить декілька трактувань поняття страховий ринок[3]:

«Страховий ринок – сукупність інститутів і механізмів по створенню, купівлі-продажу і споживанню страхових послуг»;

«Страховий ринок – система економіко-правових відносин між покупцями, продавцями послуг зі страхування та перестрахування і їхніми посередниками, у результаті яких здійснюється мобілізація, розподіл і перерозподіл грошових коштів»;

«Страховий ринок – одна з ланок загальноекономічного механізму реалізації сталого розвитку суспільства, що забезпечує стабільне функціонування суб'єктів господарювання в умовах невизначеності і ризику та озброює уповноважені органи інструментами страхової політики».

Основними фінансовими інститутами, що діють на страховому ринку і відповідно надають страхові послуги, є страхові компанії (страховики), які створюються з метою одержання прибутку та використання його в інтересах

[1] *Фурман В. М. Основні напрямки стратегії розвитку ринку страхування в Україні. Науковий вісник Національної академії державної податкової служби України. 2005. № 1. С. 67-73.*
[2] *Осадець С.С. Страхування: Підручник Вид. 2-ге, перероб. і доп. — К.: КНЕУ, 2002.*
[3] *Козьменко О. В. Страховий ринок України у контексті сталого розвитку. монографія. ДВНЗ "УАБС НБУ". Суми. 2008. 352 с.*

засновників за рахунок розміщення страхових резервів і надання послуг зі страхування, перестрахування та страхового посередництва підприємствам, організаціям та установам різної форми власності, а також фізичним особам[1]. Зростання ризиків, збільшення чисельності страховиків і страхувальників та ускладнення механізму взаємовідносин між ними обумовлюють існування посередників, якими на страховому ринку виступають страхові агенти та страхові брокери. Страхові посередники спроможні суттєво активізувати роботу всіх суб'єктів страхового ринку.

Страхові компанії створюють в організаційно-правовій формі акціонерного, повного, командитного товариства або товариства з додатковою відповідальністю. Страховик реєструється в місцевому органі виконавчої влади як суб'єкт підприємницької діяльності та заноситься до Реєстру. Предметом безпосередньої діяльності страховика може бути лише страхування, перестрахування і фінансова діяльність, пов'язана з формуванням, розміщенням страхових резервів та їх управлінням[2].

Об'єктами страхування можуть бути життя, здоров'я, працездатність та пенсійне забезпечення страхувальника або застрахованої особи (об'єкти особистого страхування); майнові інтереси страхувальника (застрахованої особи), яким може бути завдано шкоди страховою подією, та майнові інтереси, пов'язані з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди життю, здоров'ю, майну та майновим інтересам третьої особи[1].

Аналіз страхового ринку України слід розпочати з розгляду основних макроекономічних показників до яких відносяться кількість зареєстрованих страховиків, кількість укладених договорів страхування, кількість компаній з іноземним капіталом (згідно з поданими звітними даними), активи, обсяг сплачених зареєстрованих капіталів, сформовані страхові резерви, валові страхові премії, валові страхові виплати, обсяг страхових платежів, сплачених перестраховикам. Динаміка основних показників діяльності страхового ринку представлена в табл. 1.

Загальна кількість зареєстрованих страховиків за аналізований період зменшилася на 101 одиницю, або на 27%, і склала у 2018 році 281 компанію. Відмінною рисою страхового ринку України є те, що він більше ніж на 80%

---

[1] *Закон України «Про страхування» від 07.03.1996 р. №85/96-ВР– Режим доступу http://zakon.rada.gov.ua/cgibin/laws/main.cgi?nreg=357-16*

[2] *Козьменко О.В. Страхування і страховий ринок: термінологія, законодавство і динаміка розвитку. Суми: Ділові перспективи, 2006. 68 с.*

складається зі страхових компаній, які займаються ризиковими видами страхування – «non-Life». Кількість компаній зі страхування життя за останні роки значно зменшились. Так у 2014 р. на ринку страхових послуг було 57 компанії зі страхування життя (15% від загальної кількості компаній), а вже у 2018 р. їх кількість склала 30 одиниць (11% від загальної кількості компаній).

Таблиця 1 – Основні показники фінансово економічної діяльності страхових компаній в Україні у 2014-2019 рр.

№	Показники	Рік					
		2014	2015	2016	2017	2018	2019 (станом на 30.09)
1	Кількість зареєстрованих страховиків, з них:	382	361	310	294	281	234
	компанії зі страхування життя	57	49	39	33	30	23
2	Кількість укладених договорів страхування (млн. шт.)	134,7	202,4	179,5	185,5	201,1	148,5
3	Активи млн. грн.	70261,2	60729,1	56075,6	57381	63493,3	66950,6
4	Обсяг сплачених зареєстрованих капіталів, млн. грн.	15120,9	14474,8	12661,6	12831,3	12636,6	11672
5	Сформовані страхові резерви, млн. грн.	15828	18376,3	20936,7	22864,4	26975,6	29661,3
6	Валові страхові премії, млн. грн.	26767,3	29736	35170,3	43431,8	49367,5	40561,9
7	Валові страхові виплати, млн. грн.	5065,4	8100,5	8839,5	10536,8	12863,4	9845,6
8	Обсяг страхових платежів, сплачених перестраховикам, млн. грн.	9704,2	9911,3	12668,7	18333,6	17940,7	12930,7

Джерело: розраховано авторами за даними [1]

У 2019 р станом на 30 вересня кількість зареєстрованих страховиків склала 234 компанію, що 51 страховика менше ніж на аналогічну дату у 2018 р. З них 23 компанії страхування життя (9,8% від загальної кількості страховиків), що на 8 компаній менше ніж на аналогічну дату у 2018 р.

Проаналізувавши кількість укладених договорів страхування можна побачити, що спостерігається така тенденція: у 2014 році було укладено 134,7 млн. шт. договорів, а в 2015 році кількість укладених договорів страхування зросла на 50% до 202,4 млн. шт. договорів. Проте в 2016 році

[1] *Інформація про стан і розвиток страхового ринку України URL: https://www.nfp.gov.ua/*

кількість договорів страхування зменшилася на 22,9 млн. шт. договорів або на 11,3% у порівнянні з 2015 р. та склала 179,5 млн. шт. договорів, надалі цей показник продовжував збільшуватись і у 2018 році склав 201,1 млн. шт. договорів. Отже, зацікавленість населення в страхуванні дуже різко зросла в 2015 році, що, найімовірніше, було викликано нестабільною військовою ситуацією в країні. За перші три квартали 2019 р. було укладено 148,5 млн. шт. договорів, що на 4,8 млн. шт. договорів менше ніж на аналогічну дату у 2018 р.

До 2014 року загальні активи страховиків мали тенденцію до збільшення, але за період з 2014 до 2016 вони зменшились з 70261,2 млн. грн. до 56075,6 млн. грн., з 2017 року цей показник знову почав підвищуватися і в 2018 році він склав 63493,3 млн. грн. У 2019 р станом на 30 вересня загальні активи страховиків склали 66950,6 млн. грн., що на 12,6% більше ніж на аналогічну дату у 2018 р.

Обсяг сплачених зареєстрованих капіталів зменшився за період з 2014 р. до 2018 р. на 2484 млн. грн., або на 16,43%, та склав у 2018 р. 12636,6 млн. грн. У 2019 р. цей показник склав 11672 млн. грн. станом на 30 вересня. Сформовані страхові резерви мають тенденцію до підвищення. Так у 2014 р. вони склали 15828 млн. грн., а в 2018 році 26975,6 млн. грн., тобто збільшення відбулося на 11148 млн. грн., або на 70,43%. За перці 3 квартали 2019 року цей показник склав 29661,3, що більше ніж у попередньому 2018 р. Валові страхові премії за аналізований період збільшилися на 22 600 млн. грн. або на 84,4% та склали у 2018 р. 49367,5 млн. грн, а за перші три квартали 2019 р. валові страхові премії склали 40561,9 млн. грн.

Валові страхові виплати теж мають тенденцію до збільшення, так у 2014 році вони склали 5065,4 млн. грн., а в 2018 році збільшилися у 1,5 рази (на 7798 млн. грн.) та склали 12863,4 млн. грн. Станом на 30 вересня 2019 р. страхові виплати склали 9845,6 млн. грн., що на 12,5% більше ніж на цю дату у 2018 р.

Обсяг страхових платежів, сплачених перестраховикам зростав протягом всіх аналізованих років, так у 2014 р. він склав 9704,2 млн. грн., а у 2018 р. 17940,7 млн. грн., тобто відбулося підвищення на 8237 млн. грн., або на 85%. У 2019 р. за три перші квартали цей показник склав 12930,7 млн. грн.

Далі наведено динаміку показників співвідношення страхових резервів і валових страхових премій за 2014–2019 рр. Цей показник відбиває процеси, які відбуваються на страховому ринку та відображає повний спектр рівня

капіталізації страхового ринку[1]. Джерелом формування страхових резервів виступають кошти страхувальників, залучені у вигляді страхових премій.

Наступним розглянуто коефіцієнт збитків що характеризує відрахування із зароблені страхової премії коштів на виплату за страховими випадками, які відбулися. Динаміка цих показників наведена на рис. 1.

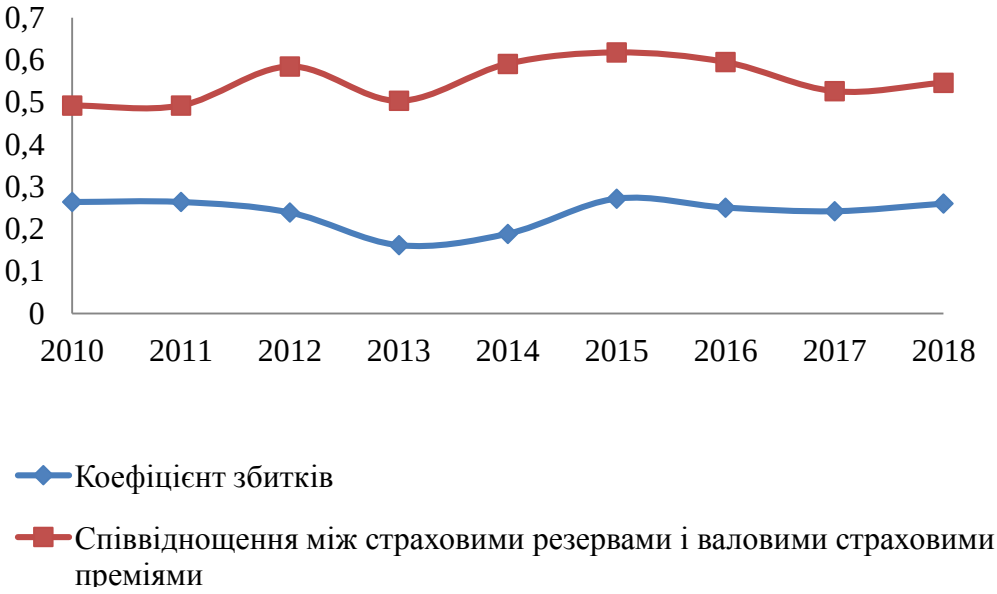

Рис. 1 – Показники стану страхового ринку в Україні за 2010-2018 рр.

Розраховано авторами за даними [2]

Проаналізувавши рис.1 можна побачити взаємозв'язок між темпами зростання страхових резервів та темпами зростання валових страхових премій, який підтверджується стійким співвідношенням між ними. Цей показник коливається в аналізованому періоді від 49,27% до 61,8%.

Загальний коефіцієнт збитків з 2010 р. до 2013 р. мав тенденцію до зниження (з 26,45% у 2010 р до 16,23% у 2013р.). У 2015 році спостерігається значне підвищення цього показника у порівнянні з 2014 р (18,92% у 2014 р., 27,24% у 2015 р.). Це відбулося за рахунок різкого збільшення обсягу валових страхових виплат у 2015 р., яке мало місце у всіх основних системоутворюючих видах страхування.

Для оцінки конкуренції на ринку страхових послуг було обчислено частки ринку для 10 найбільших страхових компаній за такими показниками, як

[1] *Дробязко С.І. Методологія управління економічною безпекою підприємств страхового сектору: автореф. дис.. д-ра екон. наук, 08.00.04 – економіка та управління підприємствами. Харківський держ. ун-т харч. та торгівлі. Харків, 2019. 39с.*

[2] *Інформація про стан і розвиток страхового ринку України URL: https://www.nfp.gov.ua/*

активи, валові страхові премії, страхові виплати, резерви і нерозподілений прибуток за останні три роки.

На рис. 2 наведено структуру страхового ринку України за обсягом загальних активів, наявних на 30.09 за останні три роки.

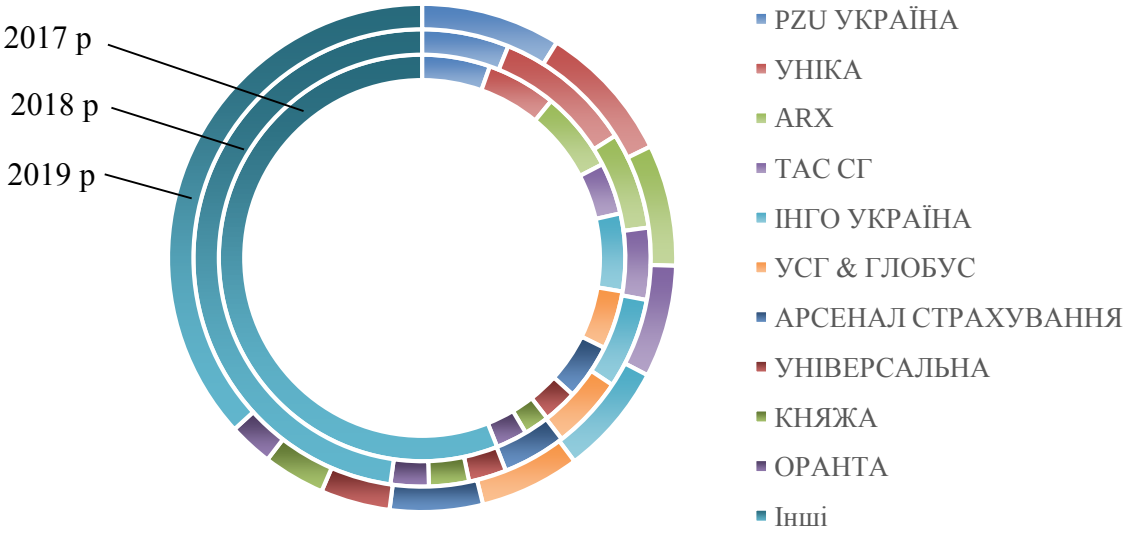

Рис. 2 – Частки ринку для 10 найбільших страхових компаній за обсягом загальних активів за 2017-2019 рр. (станом на 30.09)

Розраховано авторами за даними [1]

Лідером рейтингу за обсягом загальних активів стала компанія «PZU Україна» з активами 2 534 млн. грн станом на 30.09.2019. Її частка на ринку страхових послуг складала у 2017 році 5,41%, а вже у 2019 році станом на 30 вересня збільшилася на 3,48 пункти та склала 8,89%.ї

Друга у рейтингу компанія «УНІКА» з активами 2 531 млн. грн. Ця компанія у 2017 році займала 5,54% у структурі страхового ринку, а на 30.09.2019 вона зросла на 3,34 пункти та склала 8,88%.

Наступною йде компанія «ARX» з активами у розмірі 2 199 млн. грн станом на 30.09.2019. Частка ринку, яку займає ця компанія у 2017 р. становила 6,42%, а в 2019 р зросла до 7,72%.

Четвертою у рейтингу страхових компаній за обсягом активів йде «ТАС СГ». Обсяг активів цієї компанії у 2017 р. склав 1 100 млн. грн, а станом на 30 вересня 2019 р. 2 035 млн. грн, тобто за аналізований період відбулося збільшення на 935 млн. грн. Частка у структурі страхового ринку також

[1] *Інформація про стан і розвиток страхового ринку України URL: https://www.nfp.gov.ua/*

збільшилася на 3,03 пункти і склала у звітному році 7,14%.

Компанія «ІНГО Україна» займає п'яту позицію у рейтингу. Активи цієї компанії складали у 2017 р. 1 650 млн. грн, а в 2019 р. зросли на 382 млн. грн та слали 2 033 млн. грн. Її частка у структурі страхового ринку складала у 2017 р. 6,17%, а в 2019 р. збільшилася до 7,13%.

Наступна у рейтингу компанія «УСГ & ГЛОБУС». Це об'єднання двох компаній «Українська страхова група», яка спеціалізується на страхуванні КАСКО, та компанії «Глобус», яка працює у сегменті «Зеленої картки». Їх загальний обсяг активів склав у 2017 р 1 245 млн. грн, а в 2019 р. зріс на 571 млн грн та склав 1 817 млн. грн. Частка на ринку цього об'єднання складала у 2017 р 4,65%, а в 2019 р. зросла до 6,38%.

Далі знаходиться страхова компанія «Арсенал Страхування» з активами у розмірі 1 684 млн. грн станом на 30 вересня 2019 р. Частка ринку, яку займає дана компанія складала у 2017 р. 4,43%, а в 2019 р. зросла на 1,48 пункти та склала 5,91%.

Восьмою у рейтингу є компанія «Універсальна» з обсягом активів 1 261 млн. грн. Частка на ринку страхових послуг складає у 2019 р. 4,42%, що на 1,7 пункти більше ніж у 2017 році. Компанія «КНЯЖА» займає дев'яту позицію за обсягом загальних активів та займає 3,94% страхового ринку станом на 30 вересня 2019 р, що на 1,91 пункт більше ніж у 2017 р.

Останнє місце у топ 10 страхових компаній за активами займає компанія «ОРАНТА». Частка на страховому ринку, яку займає дана компанія, складала у 2017 р. 2,5%, а в 2019 р. вона зросла до 2,81%.

Для відображення сукупної частки на ринку топ 3, топ 5 та топ 10 провідних страхових компаній за загальним обсягом активів було розраховано коефіцієнти концентрації. Динаміка показника ринкової концентрації (монополізації) страхового ринку України за 2017-2019 рр. наведено у табл.2.

Табл. 2 свідчить про збільшення концентрації на страховому ринку України. Так у 2017 році перші 10 страховиків займали 43,98 % ринку, а в 2019 році це значення збільшилося до 63,23%. Перші 5 страховиків займають 39,77% ринку у 2019 р, що на 12,2 пункти більше ніж у 2018 р. Три найбільші страхові компанії займали у 2017 році 17,37%, а в 2019 р це значення зросло до 25,49%. Тобто, протягом досліджуваного періоду має місце збільшення ступеня монополізації страхового ринку. Слід також зазначити, що в Україні, відповідно до антимонопольного законодавства одна організація повинна мати не більше 35% у сукупній частки на ринку, три – не більше 50 % і п'ять

суб'єктів – не перевищувати 70 %[1].

Таблиця 2 – Концентрація страхового ринку за загальними активами за 2017-2019 рр.

Рейтинг	Частка на страховому ринку, %		
	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Топ 3	17,37	22,88	25,49
Топ 5	27,65	34,37	39,77
Топ 10	43,98	52,22	63,23

Джерело: розраховано авторами за даними [2]

На рис. 3 наведено структуру страхового ринку України за обсягом валових страхові премії, наявних на 30.09 за останні три роки.

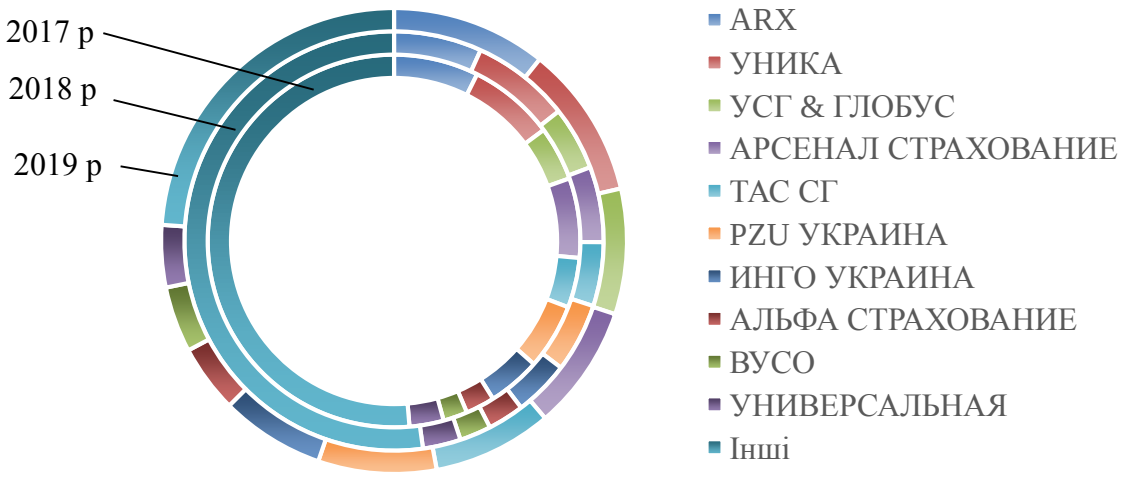

Рис. 3 – Частки ринку для 10 найбільших страхових компаній за валовими страховими преміями за 2017-2019 рр. (станом на 30.09)

Розраховано авторами за даними [3]

За валовими страховими преміями найбільшою є компанія «ARX» (до 2019 року – «АХА Страхування»). Страхові премії компанії у 2017 р. склали 1 235 млн. грн, що на 479 млн. грн менше ніж у 2019 р, які склали 1 714 млн. грн. Частка компанії «ARX» займає на ринку за страховими преміями збільшилася з 7,36% у 2017 р. до 10,36% у 2019 р, тобто на 3,4 пункти.

[1] *Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001 № 2210-III. Відомості Верховної Ради України. - 2001. N 12. Ст. 64.*
[2] *Інформація про стан і розвиток страхового ринку України URL: https://www.nfp.gov.ua/*
[3] *Інформація про стан і розвиток страхового ринку України URL: https://www.nfp.gov.ua/*

Наступною у рейтингу топ 10 страхових компаній за валовими преміями стала компанія «УНІКА». Частка на ринку цієї компанії збільшилася на 3,14 пункти та склала у 2019 р. 10,62% у сукупній частки на ринку. Валові страхові премії компанії склали на 30 вересня 2019 р. 1 693 млн. грн.

Третьою є компанія «УСГ & ГЛОБУС» яка займає 8,71% всього ринку у 2019 році, що майже удвічі більше ніж у 2017р. На 30.09.2019 валові страхові премії складають 1 389 млн грн.

Страхова «АРСЕНАЛ Страхування» за цим критерієм займає четверте місце у рейтингу. Валові страхові премії компанії зросли на 222 млн грн у порівнянні з 2017 р та склали станом на 30 вересня 2019 р. 1 382 млн. грн. Частка на ринку також збільшилася з 6,91% у 2017 р до 8,67% у 2019 р.

Частка компанії «ТАС СГ» на ринку страхових послуг значно зросла. У 2017 р. вона складала 4,33%, а вже у 2019 р. 8,3%. Валові страхові премії збільшилася на 82% та склали у звітному році 1 323 млн. грн.

Шостою є компанія «PZU УКРАИНА», валові страхові премії якої склали у 2019 р 1 309 млн. грн, що на 352 млн. грн більше ніж у 2017 р. Частка на ринку зросла на 2,51 пункти та склала у 2019 р. 8,21%.

«ІНГО Україна» за валовими преміями знаходиться на сьомому місці. Частка компанії на страховому ринку у 2017 р. складала 4,6%, а станом на 30 вересня 2019 р. вона склала 7,24%.

Наступною у рейтингу найбільших за валовими страховими преміями є компанія «АЛЬФА СТРАХУВАННЯ». Валові премії даної компанії у 2017 р. складали 423 млн грн, а в 2019 р. 751 млн грн. Частка на ринку збільшилася на 2,19 пункти та склала у звітному році 4,71%.

Далі йде страхова компанія «ВУСО» з валовими страховими преміями станом на 30 вересня 2019 р. 728 млн. грн. Частка на ринку цієї компанії зросла більше ніж у двічі, з 2,1% у 2017 р д о 4,57% у 2019 р.

На останньому місці у рейтингу топ 10 знаходиться компанія «УНІВЕРСАЛЬНА», яка має у 2019 р. обсяг валових страхових виплат 687 млн. грн. Частка на страховому ринку цієї компанії збільшилася до 4,31%, у порівняні з 2,97% у 2017 р

Для відображення сукупної частки на ринку топ 3, топ 5 та топ 10 провідних страхових компаній за валовими страховими преміями було розраховано коефіцієнти концентрації за 2017-2019 рр., динаміка яких наведено у табл.3.

Таблиця 3 – Концентрація страхового ринку за валовими страховими преміями за 2017-2019 рр.

Рейтинг	Частка на страховому ринку, %		
	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Топ 3	19,54	19,28	30,09
Топ 5	30,78	30,03	47,06
Топ 10	48,68	47,79	76,11

Джерело: розраховано авторами за даними [1]

Отримані показники свідчать що значення коефіцієнтів концентрації у 2017 та 2018 рр. майже не відрізняються, а в 2019 році спостерігається значне підвищення. Тобто, за валовими страховими преміями також спостерігається збільшення рівня концентрації у 2019 році. Так топ 3 компанії за цим критерієм займає у 2019 р. 30,09%, що на 10,55 пунктів більше ніж у 2017 р. Топ 5 компаній займає 47,06% страхового ринку, що на 16,28% більше ніж 2017 р. Значно зросла частка топ 10 страхових компаній за валовими преміями та склала 76,11%, що на 27,43 пункти більше ніж у 2017 р. На рис. 4 наведено структуру страхового ринку України за обсягом страхових виплат, станом на 30.09 за останні три роки.

Отже, рис. 4 свідчить. що найбільшою страховою компанією за обсягом страхових виплат станом на 30 вересня у 2019 р. є «УНІКА». Обсяг страхових виплат цієї компанії збільшився за останні три роки майже удвічі, а саме на 456 млн. грн та склали станом на 30 вересня 2019 р 898 млн. грн. Частка на страховому ринку цієї компанії за страховими виплатами збільшилася з 8,37% у 2017 р до 12,09% у 2019 р., тобто збільшилася на 3,73 пункти.

Наступну позицію займає компанія «ARX». Валові страхові виплати збільшилися за аналізований період на 137 млн. грн та склали на 30.09 2019 р 728 млн. грн. Водночас частка на страховому ринку цієї компанії навпаки зменшилась на 1,4 пункти. Так станом на 30.09 2017 р. вона складала 11.21% і займала перше місце у рейтингу найбільших страхових компаній за страховими виплатами, а у 2019 р. 9,81 % та займає вже друге місце. Третьою за розміром страхових виплат є «PZU УКРАЇНА». Протягом аналізованих трьох років страхові виплати даної компанії збільшилися з 312 млн. грн у 2017 р. до 543 млн. грн у 2019 р. Компанія у 2019 році за обсягом страхових виплат займає 7,31% всього ринку, що більше на 1,39 пункт ніж у 2017 р.

[1] *Інформація про стан і розвиток страхового ринку України URL: https://www.nfp.gov.ua/*

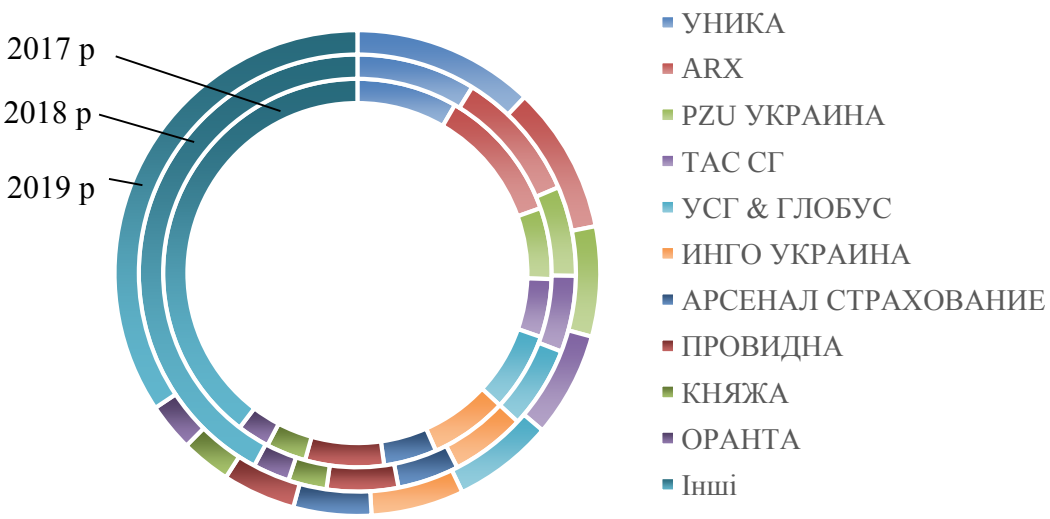

Рис. 4 – Частки ринку для 10 найбільших страхових компаній за обсягом страхових виплат за 2017-2019 рр. (станом на 30.09)

Розраховано авторами за даними [1]

Страхова компанія «ТАС СГ» посідає четверте місце з страховими виплатами у розмірі 319 млн. грн станом на 30 вересня 2019 р., що на 263 млн. грн більше ніж у 2017 р. Частка на ринку цієї компанії зросла на 2,15 пунктів та склала у звітному році 6,99%.

П'яте місце займає компанія «УСГ & ГЛОБУС». Страхові виплати у 2017 р. складали 346 млн. грн, а станом на 30 вересня 2019 р. вони збільшилися на 149 млн. грн та склали 496 млн. грн. Частка ринку, яку займає ця компанія, збільшилася всього на 0,11 пункти та склала у завітному році 6,68 %.

Наступне місце у рейтингу займає «ІНГО Україна» з страховими виплатами 458 млн. грн у 2019 р., що на 117 млн. грн більше ніж у 2017 р станом на 30.09.2019. Частка страхового ринку, яка припадає на цю компанію, складає 6,47% у 2017 р, а в 2019 р. вона збільшилася до 6,18 %.

Далі за обсягом страхових виплат знаходиться «АРСЕНАЛ СТРАХУВАННЯ». Протягом аналізованого період у страхові виплати збільшилися з 233 млн. грн у 2017 р. до 385 млн. грн у 2019р, тобто на 152 млн. грн. Дана страхова компанія займала 4,42% всього страхового ринку у 2017 р., а в 2019 році станом на 30 вересня вона збільшилася на 0,77 пункти та склала 5,19 %.

Компанія «ПРОВІДНА» займає восьме місце з страховими виплатами у

[1] *Інформація про стан і розвиток страхового ринку України URL: https://www.nfp.gov.ua/*

2019 р. 360 млн грн, що на 14 млн грн більше ніж 2017 р, але на 1 млн грн менше ніж у 2018 році. Частка на ринку цієї компанії зменшилася з 6,55 % до 4,85%, тобто на 1,69 пунктів.

Страхові виплати компанії «КНЯЖА» за аналізовані три роки збільшилась на 71 млн. грн та склали станом на 30 вересня 2019 р. 246 млн. грн. Частка всього ринку, яку займає «КНЯЖА», за страховими виплатами в 2018 році зменшилась 0,47 пукти, але станом на 30 вересня 2019 р. знову збільшилася до рівня 2017 р., тобто до 3,32%.

Останнє місце займає страхова компанія «ОРАНТА» з страховими виплатами 238 млн. грн станом на 30.09.2019. Частка ринку зросла у порівнянні з 2017 роком на 0,52 пункті та склала 3,21 %.

Для відображення сукупної частки на ринку топ 3, топ 5 та топ 10 провідних страхових компаній за страховими виплатами було розраховано коефіцієнти концентрації за 2017- 2019 рр, динаміка яких наведено у табл.4.

Таблиця 4 – Концентрація страхового ринку за обсягом страхових виплат за 2017-2019 рр.

	Частка на страховому ринку, %		
	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Топ 3	25,49	25,20	29,22
Топ 5	36,91	36,90	42,89
Топ 10	60,36	57,83	65,64

Розраховано авторами за даними [1]

З табл. 4 видно, що у 2018 р. спостерігається незначне зменшення коефіцієнтів концентрації за обсягом страхових виплат, а у 2019 р. станом на 30 вересня частка топ 3 найбільших страхових компаній за обсягом страхових виплат збільшилася на 4,01 пункти та склала 29,22%. Частка топ 5 компаній збільшилася на 5,99 пункти та склала 42,89% у 2019 р. Частка топ 10 найбільших страхових компаній збільшилася на 7,81 пункти у порівнянні з 2018 роком та склала у звітному 65,64%.

На рис. 5 наведено структуру страхового ринку України за обсягом страхових резервів, станом на 30.09 за останні три роки.

Лідером рейтингу за обсягом страхових резервів є страхова компанія «УНІКА» з резервами у розмірі 1 716 млн. грн станом на 30 вересня 2019 р., що

[1] *Інформація про стан і розвиток страхового ринку України URL: https://www.nfp.gov.ua/*

на 976 млн грн більше ніж у 2017 р., але в порівнянні з попереднім 2018 р. відбулося зменшення резервів на 214 млн. грн. Частка ринку даної компанії у 2019 році у порівнянні з 2017 р. зросла на 3,3 пункти, але у порівняні з 2018 р. відбулося зменшення на 4,71 пункт і склала у 2019 р. 11,15% всього ринку.

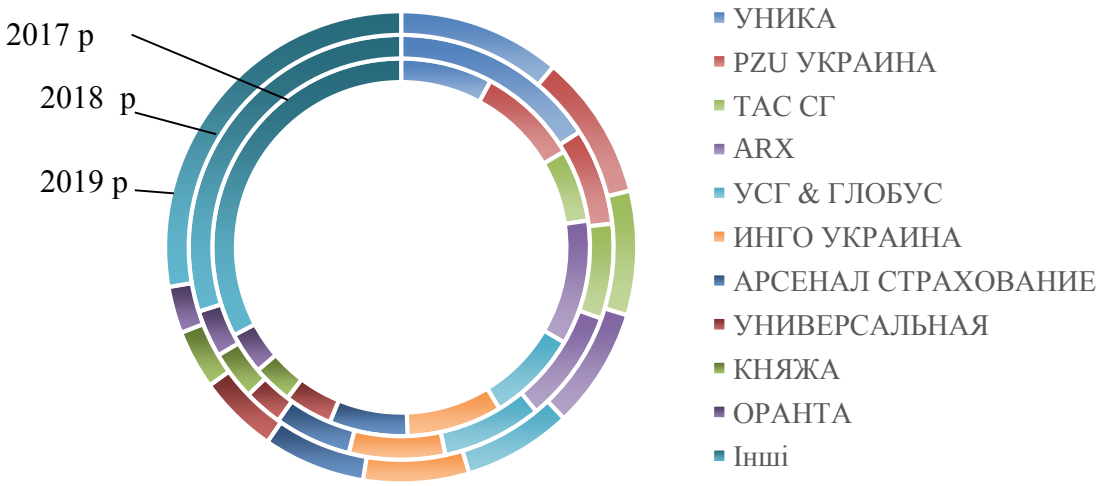

Рис. 5 – Частки ринку для 10 найбільших страхових компаній за обсягом страхових резервів за 2017-2019 рр. (станом на 30.09)

Розраховано авторами за даними [1]

Друге місце займає «PZU УКРАЇНА» з резервами у розмірі 1 538 млн. грн станом на вересень 2019 р., що на 718 млн грн більше ніж у 2017 р та на 642 млн. грн більше ніж у 2018 р. Частка ринку для цієї компанії у 2018 році зменшилась на 1,34 пункт у порівняні з 2017 р. та склала 7,36% а в 2019 р. підвищилася до 9,99%.

Наступна у списку найбільших страхових компаній за розміром резервів «ТАС СГ». Резерви цієї компанії складають станом на 30 вересня 2019 р. 1 310 млн грн, що на 726 млн грн більше ніж у 2017 р. Частка ринку збільшувалася протягом аналізованого періоду та склала у 2019 р. 8,51%, що на 2,32 пункти більше ніж у 2017 р.

Четверте місце посідає компанія «ARX» з обсягом страхових резервів 1 271 млн. грн, що на 265 млн. грн більше ніж у 2017 р. Частка ринку, яку займаю ця компанія, у 2018 р зменшилася на 2,09 пункти у порівнянні з 2017 р. та склала 8,59%. В 2019 також присутня тенденція до зменшення частки компанії «ARX», станом на 30 вересня вона склала 8,26%, що на 0,33 пункти

[1] *Інформація про стан і розвиток страхового ринку України URL: https://www.nfp.gov.ua/*

менше ніж у попередньому році.

Наступною йде компанія «УСГ & ГЛОБУС» з страховими резервами 1 146 млн. грн у 2019 р., що на 403 млн. грн більше ніж у 2017 р. Частка на страховому ринку, яка припадає на цю компанію, складає станом а 30 вересня 2019 р. 7,44%, що на 018 пунктів менше ніж у 2018 році та на 0,44 пунктів менше ніж у 2017 р.

Шоста компанія це «ІНГО УКРАЇНА» з страховими резервами у розмірі 1 115 млн. грн, що на 345 млн. грн більше ніж у 2017 р. Частка ринку для цієї компанії складає у 2019 р. 7,25%, що на 0,92 пункти менше ніж у 2017 р.

Страхова компанія «АРСЕНАЛ СТРАХУВАННЯ» посідає сьоме місце. Страхові резерви станом на 30 вересня 2019 р. складають 1 076 млн. грн, що на 444 млн. грн більше ніж у 2017 р. Частка ринку, яку займає ця компанія, у 2018 р. зменшилася на 0,86 пунктів та склала 5,85%, а в 2019 р збільшилась та склала 6,99 %, що більше на 0,29 пунктів ніж у 2017 р.

Восьмою є компанія «УНІВЕРСАЛЬНА» з страховими резервами 842 млн. грн, що більше ніж у двічі більше ніж у 2017 р. Частка ринку, яку займає компанія, у 2018 р. зменшилась з 4,12% до 2,96%, тобто на 1,16 пунктів, а в 2019 р. підвищилась до 5,47%.

Наступна компанія «КНЯЖА», у якої страхові резерви також збільшилися майже у двічі та склали у звітному році 623 млн. грн. Частка на ринку цієї компанії протягом всього аналізованого періоду мала тенденцію до збільшення і склала станом 30 вересня 2019 р. 4,05%, що більше на 0,62 пункти ніж у 2017 р.

Компанія «ОРАНТА» на 30 вересня 2019 р. має 492 млн. грн резервів, що на 154 млн. грн більше ніж у 2017 р. Частка на ринку цієї компанії у 2018 р. незначно підвищилася на 0,02 пункти, а в 2019 р зменшилася на 0,38 пунктів та склала 3,2%

Для відображення сукупної частки на ринку топ 3, топ 5 та топ 10 провідних страхових компаній за страховими резервами було розраховано коефіцієнти концентрації за 2017- 2019 рр., динаміка яких наведено у табл.5.

Коефіцієнти концентрації у 2018 р. підвищилися у порівнянні з відповідними у 2017 р, а в 2019 р. зменшення для топ 3 та топ 5, водночас підвищення частки топ 10. У 2019 р. спостерігається зменшення частки топ 3 на 0,8 пунктів, але в порівнянні з 2017 р. рівень концентрації підвищився на 6,91 пункт та склав станом на 30 вересня 29,65%. Частка топ 5 у порівнянні з 2018 р.

зменшилася на 1,31 пункт, але у порівнянні з 2017 р. збільшилася на 4,06 пункти та склала 45,35% всього ринку. Для топ 10 стразових компаній за обсягом резервів протягом всього аналізованого періоду спостерігається підвищення рівня концентрації. Станом на 30 вересня 2019 р. коефіцієнт концентрації для топ 10 страхових компаній дорівнюю 72,31%, що на 5,01 пункт більше ніж у попередньому. Рейтинг 10 найбільших компаній за нерозподіленим прибутком наведено на рис.6.

Таблиця 5 – Концентрація страхового ринку за обсягом страхових виплат за 2017-2019 рр.

	Частка на страховому ринку, %		
	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Топ 3	22,73	30,45	29,65
Топ 5	41,29	46,66	45,35
Топ 10	67,30	70,12	72,31

Джерело: розраховано авторами за даними [1]

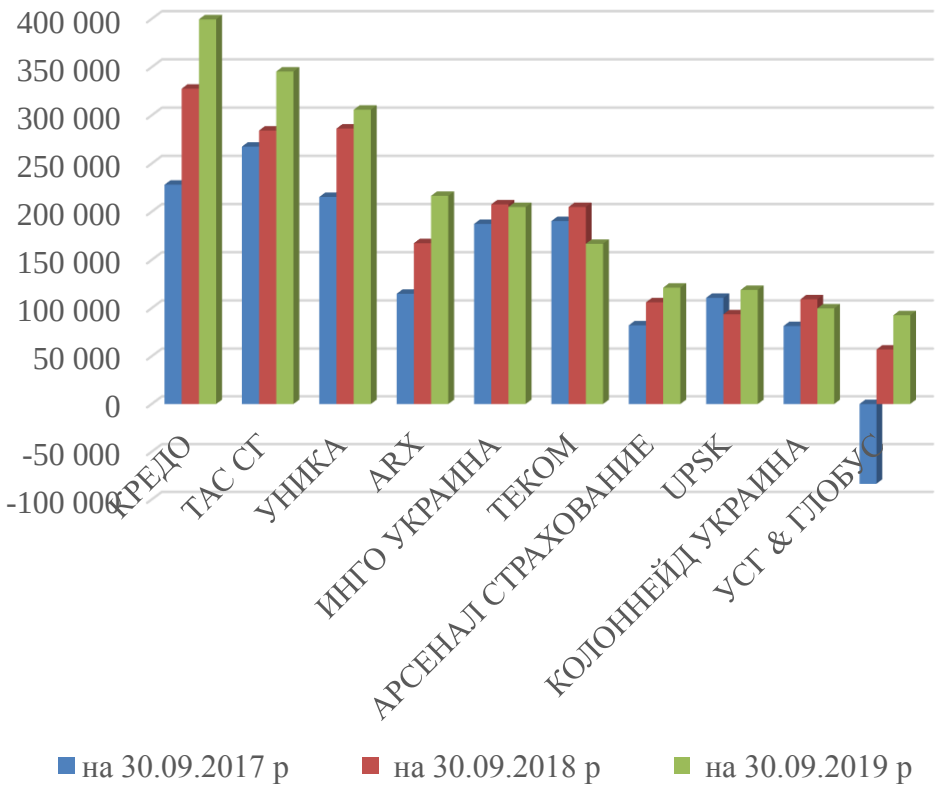

Рис. 6. – Частки ринку для 10 найбільших страхових компаній нерозподіленим прибутком за 2017-2019 рр. (станом на 30.09)

Розраховано авторами за даними[1]

[1] *Інформація про стан і розвиток страхового ринку України URL: https://www.nfp.gov.ua/*

Отже, за обсягом нерозподіленого прибутку перше місце у рейтингу топ 10 займає компанія «КРЕДО», нерозподілений прибуток якої у 2019 році станом на 30 вересня склав 399 млн. грн, що на 71 млн. грн більше ніж у попередньому році та на 171 млн. грн (7%) більше ніж у 2017 р.

Розмір нерозподіленого прибутку в компанії «ТАС СГ» також збільшився та склав у 2019 р. 345 млн. грн, що на 77 млн. грн більше ніж у 2017 р., або на 30%. Третьою у рейтингу за нерозподіленим прибутком знаходиться «УНІКА» з розміром нерозподіленого прибутку 305 млн. грн, що на 61 млн. грн більше ніж у 2018 р. та на 90 млн. грн більше ніж у 2017 р. станом на 30 вересня.

Наступною є компанія «ARX». Нерозподілений прибуток цієї компанії складає у 2019 р. 216 млн. грн, що на 19 млн. грн більше ніж у попередньому році. Відносно 2017 р. нерозподілений прибуток збільшився на 101 млн. грн або на 88%.

П'яту позицію займає «ІНГО Україна» з розміром нерозподіленого прибутку у 2019 р. 204 млн. грн, що на 3 млн. грн менше ніж у попередньому році, але на 17 млн. грн більше ніж у 2017 р. Компанія «ТЕКОМ» займає шосте місце в цьому рейтингу. Нерозподілений прибуток компанії у 2019 році склав 166 млн. грн, що на 38 млн. грн менше ніж у 2018 р. Наступна компанія «АРСЕНАЛ СТРАХУВАННЯ» займає сьоме місце. Її нерозподілений прибуток склав у 2019 р. 121 млн. грн, що на 15 млн. грн більше ніж у 2018 р. та на 39 млн. грн більше ніж у 2017 р.

Восьме місце займає страхова компанія «UPSK» з нерозподіленим прибутком у 2019 р. у розмірі 118 млн. грн, що на 25 млн. грн більше ніж у 2017 р., або на 27%. Наступне місце займає компанія «КОЛОННЕЙД УКРАИНА» з нерозподіленим прибутком 99 млн. грн, що на 9 млн менше ніж у попередньому році, але на 18 млн грн більше ніж у 2017 р.

Останнє місце у рейтингу найбільших компаній за розміром нерозподіленого прибутку займає страхова компанія «УСГ & ГЛОБУС». У 2017 р. компанія мала непокритий збиток у розмірі 83 млн. грн, а станом на 30 вересня 2018 р. компанія вже мала нерозподілений прибуток у розмірі 57 млн. грн. У 2019 р. нерозподілений прибуток склав 92 млн. грн, що на 35 млн. грн (62%) більше ніж у попередньому році.

Паралельно з коефіцієнтом концентрації доцільно використовувати індекс Герфіндаля-Гіршмана (HHI) Даний показник характеризує рівень конкуренції на ринку через призму його концентрації:

$$HHI = \sum_{s=1}^{n} s_i^2 \quad (1)$$

де s_i – частка і-го учасника ринку (за продажами, активами тощо);

n – кількість учасників-продавців страхових продуктів на ринку)[1].

Для оцінки ринкової концентрації використовуються наступні діапазони даного показника:

– ринок оцінюється як неконцентрований: HHI < 1000;

– ринок оцінюється як помірено концентрований: 1000 < HHI < 1800;

– ринок оцінюється як висококонцентрований: HHI > 1800[1].

В цілому по страховому ринку індекс Герфіндаля – Гіршмана за 9 місяців 2019 р. склав 438, що більше ніж у попередньому на 119, та більше ніж у двічі більше індексу у 2017 р., коли він складав 215.

Та незважаючи на тенденцію до зростання цього показника розраховані показники свідчать, що ринок ризикових видів страхування в Україні є неконцентрованим, тому що HHI в 2 рази менше 1000.

Також важливим макроекономічний індикатор розвитку ринку страхування є співвідношення валових страхових премій до ВВП. Динаміка цього показника наведена на рис. 7.

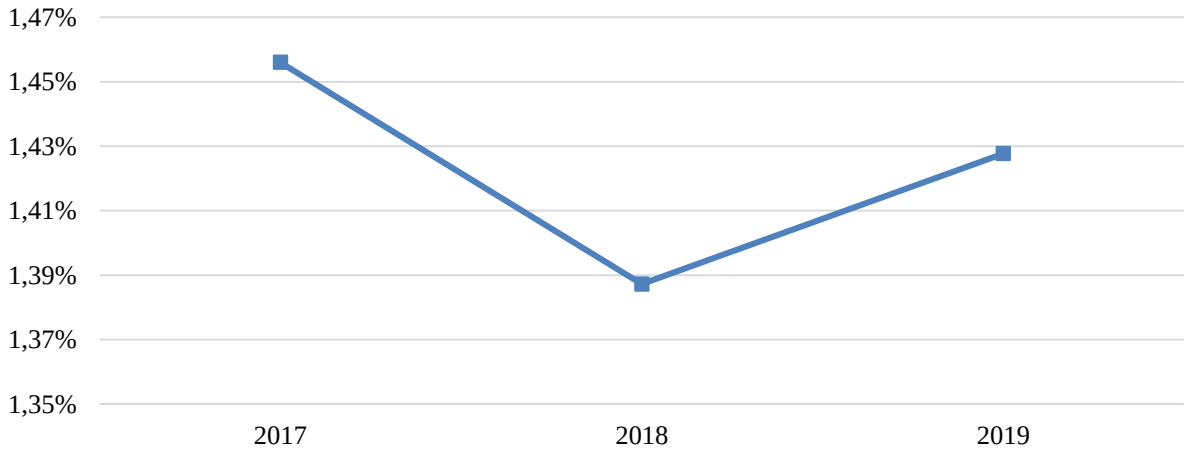

Рис. 7 – Динаміка показника співвідношення валових страхових премій до ВВП за 2017-2019 рр.

Розраховано авторами за даними [2]

[1] *Налукова Н. І. Конкуренція як запорука успішного розвитку страхового ринку. Світ фінансів. 2016. № 3 (48). С. 102-112.*

[2] *Інформація про стан і розвиток страхового ринку України URL: https://www.nfp.gov.ua/*

Показник співвідношення валових страхових премій до ВВП у 2018 р. значно зменшився у порівнянні з 2017 р., а саме на 0,07 пункти, що може пояснюватись більш швидким темпом зростання ВВП ніж обсягу валових страхових премій у 2018 р. Розрахований показник за 9 місяців 2019 року більше ніж у попередньому на 0,04 пункти та склав 1,43%.

Отже, концентрація страхового ринку – це об'єктивний процес, який розвивається згідно з тенденціями законів ринку. Як показали дослідження, рівень концентрації ринку знаходиться у зв'язку з процесами монополізації та конкуренції, тому проблеми концентрації та конкуренції, злиття і поглинання, ослаблення й посилення ринкової влади фірм повинні бути під постійним контролем держави, політика якої повинна сприяти тому, щоб інтереси всіх учасників страхових відносин були враховані.

2.4 Проблематика ринку криптовалют: імплементація блокчейн у кредитно-фінансових установах України

На думку світових експертів у сфері фінансів та економіки, майбутнє фінансової системи здебільшого залежить від розвитку технології блокчейн, що складає основу обігу криптовалют. Вперше термін «криптовалюта» було використано в журналі «Forbes» в якості характеристики цифрової валюти в 2011 р., однак до теперішнього часу не існує загальновизнаного визначення цього поняття.

Фактично блокчейн надає нові можливості здійснення розрахунків поза традиційною фінансовою системою. Однак криптовалюта, як цифровий актив, не має резервної чи внутрішньої цінності, тому може функціонувати лише за умов достатнього рівня прийняття його ринком та довірою щодо приписаної йому вартості. Тобто особливістю криптовалюти є відсутність будь-якого внутрішнього або зовнішнього адміністратора.

Аналіз підходів до визначення сутності криптовалюти[1,2,3] дозволяє

[1] *Дученко М. М., Павленко Т. В. Особливості формування ринку криптовалют в Україні. Ефективна економіка. 2018. № 12. – URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6786 (дата звернення: 20.11.2019)*

[2] *Рисін В. В., Рисін М. В., Федюк І. В. Правовий статус криптовалюти як фінансового інструменту. Ефективна економіка. 2018. № 11. – URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6647 (дата звернення: 20.11.2019).*

[3] *Сословський В.Г., Косовський І.О. Ринок криптовалют як система. Financial and credit activity: problems of*

трактувати її з економічної точки зору як категорію децентралізованих, непідконтрольних уряду фінансових активів, що є об'єктом права власності у вигляді програмного коду, еквівалентним вартості товарів і послуг, який може виступати засобом розрахунків шляхом обміну цифрової інформації.

В свою чергу, ринок криптовалют являє собою систему, яка поєднує в одне ціле всі елементи, що забезпечують випуск (емісію) криптовалют та їх обіг за законами попиту та пропозиції між учасниками цього ринку[3]. Наочно, що ринок криптовалют знаходиться у процесі формування і розвитку: спостерігаються удосконалення його законів, поява нових складових, зміни в поведінці учасників ринку тощо. Криптовалюти все більше набувають масового транснаціонального характеру використання та добре інтегровані з офіційними фінансовими інструментами – електронними гаманцями, банківськими рахунками, картами. Отже, цілком прогнозовано, що криптовалюти з часом можуть не тільки кардинально змінити систему фінансового регулювання національних економік, але й ліквідувати виняткову монополію держави в сфері монетарного регулювання.

Першою децентралізованою цифровою валютою по праву вважається біткоїн – це всесвітня криптовалюта і система цифрових платежів. В різних наукових і публічних джерелах подається інформація, що біткоїн був винайдений невідомою особою або групою людей під ім'ям Satoshi Nakamoto і випущений як програмне забезпечення з відкритим вихідним кодом в 2009 році. Також зазначається, що система є тимчасовою, а транзакції відбуваються між користувачами без посередників та перевіряються мережевими вузлами і записуються в публічний розподілений регістр, названий блокчейном. Водночас, анонімність автора названої криптовалюти та різні суперечки щодо істинної мети її створення не стають на заваді біткоїну, що посідає перше місце у рейтингу лідерів криптовалют. У 2019 р. біткоїн складає приблизно 55% від загальної ринкової вартості криптовалют[1].

Водночас, першочерговою проблемою у даній сфері виступає недосконаліть правового базису функціонування блокчейн та ринку криптовалют, що наголошує на необхідності організації правової діяльності установ та фізичних осіб, що працюють з криптовалютами. Так, в правовому аспекті ринку криптовалют в Україні не існує, юридичні особи не декларують

theory and practice. 2016. - С. 236–246.

[1] *Cryptocurrency prices [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://bitinfocharts.com/cryptocurrency-prices/ (дата звернення: 11.11.2019).*

ведення на ньому діяльності, проте на практиці в країні сформована інфраструктура такого ринку: наявні покупці і продавці криптовалют, функціонують криптовалютні біржі, працюють майнери криптовалют, є автори нових криптовалют, які організували успішні ICO. Таке динамічне поширення криптовалют на фінансовому ринку загострює проблематику формування фінансової політики держави. Першочергові питання торкаються законодавчого аспекту, сфери монетарного регулювання та оподаткування. Взагалі, відповідність криптовалют основним вимогам до грошей досить дискусійна, незрозуміло, наскільки вони спроможні заміняти офіційні грошові одиниці і як це змінить саму природу монетарної політики.

В цей же час, в Канаді, Німеччині, Нідерландах, Швейцарії, Хорватії, Болгарії криптовалюта має сприятливий інституційний режим використання і той самий правовий статус, що і національна валюта. Тобто в європейських країнах використовується досить м'який режим правового регулювання криптовалюти, хоча відсутнє спеціальне законодавство, що регулює випуск і використання криптовалюти, але в окремих країнах прийняті закони, які регламентують операції з криптовалютою – наприклад, в Швеції біткоїни визнаються валютою, а дохід від діяльності, пов'язаної з їх видобутком, підлягає оподаткуванню[1].

В Україні криптовалюта не внесена до національного Реєстру платіжних систем і вважається інноваційним продуктом на ринку платежів[2], однак, зважаючи на високу активність вітчизняних фізичних та юридичних осіб на ринку віртуальних валют (Україна входить в ТОП-14 країн світу за кількістю користувачів Bitcoin), доречно замислитися над адаптацією зарубіжного досвіду із правового забезпечення регулювання ринку криптовалют до українських умов.

Водночас, на сьогодні міжнародними фінансовими установами та центральними банками не розроблено жодних узгоджених підходів до питань, пов'язаних із використанням криптовалют, що ускладнює виконання державами міжнародних правових норм в цій сфері.

У широкому значенні в міжнародно-правовій літературі в якості здійснення норм міжнародного права на міжнародному й національному рівнях

[1] *Бердышев А.В. Будущее рынка криптовалют / А.В. Бердышев // Вестник университета «Финансы и банковское дело». – 2018. - № 12. - 119-123.*

[2] *Петрук О. М. Сутність криптовалюти як методологічна передумова її облікового відображення / О.М.Петрук, О. С. Новак // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки. - 2017. - № 4. - С. 48-55.*

використовується поняття «імплементація». Термін «імплементація» (від англ. *implement*) означає «здійснення, забезпечення виконання», буквально – «забезпечення практичного результату й фактичного виконання конкретними засобами»[1]. Оскільки вітчизняне право здебільшого оперує цим терміном, звертаючись до транспонування актів законодавства ЄС, досить справедливо говорити про важливість імплементації блокчейн (як технології, що забезпечує обіг криптовалют) у сфері фінансів, економіки і грошових розрахунків в умовах євроінтеграції.

Поки що разом з центральними банками країн ЄС Національний банк України виконує інформаційно-роз'яснювальну функцію щодо ймовірних ризиків та потенційних загроз використання криптовалюти. Криптовалюта не розглядаються НБУ навіть в якості грошового сурогату, тому не може використовуватися фізичними та юридичними особами на території України як засіб платежу, оскільки це суперечить нормам українського законодавства. Фактично проведення розрахунків у криптовалютах в Україні відноситься до сфери тіньової економіки, проте ринок криптовалют динамічно розвивається, адже розвиток платіжних технологій та інформаційних систем не дозволить ізолювати країну від світових ринків.

Існує думка[2], що криптовалюти можуть покращити діяльність центральних банків і обслуговувати їх як платформа для запуску власних криптовалют. Раннім прикладом є так звана цифрова валюта центрального банку (CBDC), видана урядом Венесуели – Petromoneda («петро»), яка забезпечена нафтою і мінеральними ресурсами.

18 червня 2019 року Facebook оголосив про випуск у 2020 році власної криптовалюти – Libra. Критика з боку влади США та скептицизм урядів Франції, Великобританії, Німеччини та Японії не змінили рішення компанії, яка розробила проєкт мережі управління з участю 27 висококваліфікованих фірм, серед яких Mastercard, PayPal, Visa, Booking Holdings, eBay, Uber, Spotify, Vodafone, Coinbase, Xapo, який дуже схожий на Раду управління Федеральної резервної системи.

До речі, в Україні випущено віртуальну монету Karbo або Карбованець. Станом на 19.11.2019 р. вартість Karbo – 0,056441 дол., а торгівельний обіг за

[1] *Раскалєй М. Особливості імплементації міжнародних договорів у внутрішній правопорядок у галузі повітряного права України / М. Раскалєй // Віче. – 2009. - №22 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://veche.kiev.ua/journal/1744/ (дата звернення: 14.11.2019).*

[2] *Härdle, Wolfgang K., Harvey, Campbell R., Reule, R.C.G. (2019). Understanding Cryptocurrencies [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irtg1792.hu-berlin.de (дата звернення: 10.11.2019).*

24 години – 8 280,06 дол. Ринкова капіталізація – 452361 дол. 1 біткоїн дорівнює 143214,24 KRB. За вітчизняну криптовалюту вже можна поповнити рахунок мобільного телефону або зробити покупки в Інтернеті[1].

Обсяг користування системами блокчейн постійно збільшується: крім банківських операцій елементи системи вже використовуються в торгівлі, страхуванні, культурі та мають перспективи до застосування й в інших сферах. Тенденції розвитку систем блокчейн свідчать про перспективи її широкого використання у майбутньому через можливості швидких та зручних транзакцій. Так, сучасні системи блокчейн перевищують можливості Visa чи PayPal у швидкості обробки транзакцій. Наприклад, якщо Visa може обробити до 56000 операцій за секунду, то система Red Belly Blockchain – більше 660000 транзакцій за секунду, причому всього на 300 обчислювальних машинах в одному операційному центрі[2].

Отже, банківські установи продовжують інвестувати блокчейн-проєкти. Згідно з результатами дослідження IBM Institute of Business Value, в 2017 році 15% фінансових установ з 200 опитаних банків з 16 країн використовували блокчейн в практичній діяльності, вважаючи, що ця технологія допоможе їм створити нові бізнес-моделі, скоротити час, витрати і ризики в таких сферах, як довідкові дані, роздрібні платежі і споживче кредитування, а також відкриє нові можливості в сферах торгового фінансування і корпоративного кредитування. На жаль, українські банки не брали участь у дослідженнях[3].

Окрім банківських установ до технології блокчейн звертаються майнери та учасники торгів криптовалютами, тобто ринок криптовалют поділяють на первинний та вторинний. На первинному ринку відбувається безпосередньо видобуток криптовалют, так званий майнінг. Оцінити його обсяг достатньо проблематично, оскільки добута криптовалюта не має географічної прив'язки, тому одразу стає частиною глобального ринку. Однак, за оцінками аналітиків, розмір біткоїнів в Україні складає близько 2,5 млрд. дол. на рік. Хоча активне формування вітчизняного первинного ринку криптовалют почалося лише у 2014 р., на сьогодні в блокчейн-індустрії працює вже близько ста компаній.

В Україні навіть існують компанії, що пропонують послуги зі

[1] *Karbo (KRB) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://www.coingecko.com/ru/%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BF%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8E%D1%82%D1%8B/karbo (дата звернення: 19.11.2019).*

[2] *Red Belly Blockchain Review [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://cryptocalibur.com/red-belly-blockchain-review/ (дата звернення: 10.11.2019).*

[3] *Офіційний сайт IBM Institute of Business Value [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://www.ibm.com*

встановлення майнінгових ферм «під ключ» або оренди потужностей для майнінгу. За експертними оцінками BRDO, розмір цього сегмента майнінгу може досягати 100 млн. дол.[1].

Крім того, у березні 2018 р. КМУ доручив доповнити Класифікатор видів економічної діяльності пунктом про майнінг як діяльність з підтримки функціонування розподіленої бази даних, забезпечення їх цілісності, незмінності та узгодженості шляхом проведення обчислювальних операцій електронно-обчислювальними машинами[2]. Також для внесення у КВЕД 63.11 існує формулювання майнінгу як послуги з підтримки та забезпечення функціонування розподілених реєстрів даних у т.ч. з використанням технології «блокчейн», оброблення даних та старт-контрактів у розподілених блокчейн-реєстрах[3]. Експерти Робочої групи статистичної організації Європейської Комісії з питань класифікацій рекомендують класифікувати діяльність із «майнінгу» та реалізації криптовалют у позиції 64.19 «Інші види грошового посередництва», торгівлі (обміну) криптовалютами – у позиції 66.19 «Інша допоміжна діяльність у сфері фінансових послуг, крім страхування та пенсійного забезпечення»[4].

На вторинному криптовалютному ринку відбуваються операції купівлі, продажу, обміну або конвертації криптовалют. Українськими криптобіржами є KUNA і BTC TRADE UA, а також міжнародна EXMO. Остання проводить транзакції в доларах США, євро, російських рублях і польських злотих, а KUNA та BTC TRADE UA пропонують гривневі транзакції. На сьогодні вітчизняні біржі пропонують досить широкий вибір криптовалют, але найпопулярнішими для обміну є Bitcoin, Ethereum та Litecoin[5].

Ландшафт криптовалют здебільшого визначається майнінгом і великими майнінговими об'єднаннями, 58% з яких знаходяться в Китаї, тому очевидно, що КНР – важливий гравець на досліджуваному ринку. Дослідження IP-адрес показало, що майнери розподілені географічно нерівномірно. 67% майнінгових

---

[1] *Офіційний сайт Офісу ефективного регулювання [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://brdo.com.ua/*

[2] *Урядовий комітет під головуванням Степана Кубіва доручив внести майнінг до Класифікатора видів економічної діяльності (КВЕД) 15.03.2018. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://www.kmu.gov.ua/ua/news/uryadovij-komitet-pidgolovuvannyam-stepana-kubiva-doruchiv-vnesti-majning-do-klasifikatora-vidiv-ekonomichnoyi-diyalnosti-kved (дата звернення 15.12.2018)*

[3] *Дученко М. М., Павленко Т. В. Особливості формування ринку криптовалют в Україні. Ефективна економіка. 2018. № 12. – URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6786 (дата звернення: 20.11.2019)*

[4] *Вибір коду КВЕД для майнінгу криптовалют – перше роз'яснення від Держстату [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://news.dtkt.ua/taxation/common/51455 (дата звернення: 10.10.2019).*

[5] *Биржи криптовалют: список площадок, принимающих гривну [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://psm7.com/articles/birzhi-kriptovalyut-spisok-ploshhadok-prinimayushhix-grivnu.html (дата звернення: 15.11.2019).*

потужностей розташовані в азіатських країнах, 17% - в європейських і ще 15% припадає на Північну Америку. форбс

В цілому ринок криптовалют характеризується нестабільністю і різкими коливаннями вартості та капіталізації провідних криптовалют (рис. 1)[1].

У 2017 році мало місце різке зростання ринку, що привабило велику кількість спекулятивного капіталу і призвело до значного підвищення цін на криптовалюти. Хоча вартість всіх найбільших криптовалют, зокрема біткойну, протягом всього 2018 року зменшувалась, від початку 2019 року вона подорожчала на 170%, досягнувши вперше за 15 місяців ціни, більшої за 11 тисяч доларів.

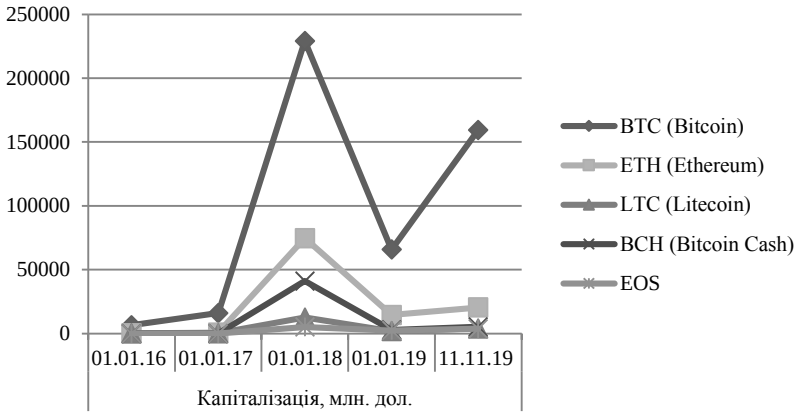

Рис. 1. – Динаміка капіталізації провідних криптовалют у 2016-2019 рр.
Джерело: побудовано на основі [2]

Оскільки криптовалюти вже кілька років розглядаються ринком як об'єкт для інвестицій, існують спроби розробити моделі для прогнозування їх вартості, однак зважаючи на фактори впливу на криптовалюти, зокрема нерегульованість, уніфованої моделі поки що розробити не вдалося. Наприклад, популярна багатофакторна модель прогнозування ціни біткоїна Р. Шульца[2] не враховує усіх чинників, що можуть спричиняти зміни ціни біткоїна, особливо чинників регулятивного впливу та ірраціональної поведінки учасників криптовалютного ринку. Багатофакторний аналіз, проведений у[3] дав змогу відібрати п'ять факторів, що мають суттєвий вплив на вартість біткойна: криптовалюту Litecoin (LTC); валютну пару EUR/USD; японський фондовий

[1] *Cryptocurrency prices [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://bitinfocharts.com/cryptocurrency-prices/ (дата звернення: 11.11.2019).*
[2] *Schultz, R. (2016). What Influences the Price of Bitcoin: 2011-2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cryptohustle.com/what-influences-the-price-of-bitcoin-2011-2015-thesis (дата звернення: 13.09.2019).*
[3] *Шірінян Л. В. Вплив факторів на формування вартості біткойна / Л. В. Шірінян, Г. О. Роганова, А. С. Шірінян // Проблеми економіки. - 2018. - № 2. - С. 450-458.*

індекс Nikkei 225; акції компаній SSE PLC і Intel Corporation. Безумовно, такий підхід є досить обмеженим.

Взагалі спрощене прогнозування динаміки криптовалюти на основі фактору капіталізації виглядає досить оптимістично (рис. 2), але також не може бути повністю достовірним, особливо, враховуючи постійні спекуляції на ринку.

Більша частина угод – це купівля та продаж самої валюти, тому організувати бізнес на базі такого ринку практично неможливо. Висока волатильність курсів робить криптовалюту незручною для взаєморозрахунків, адже дуже складно оцінювати товари і послуги в активі, якщо його курс коливається на кілька десятків відсотків в день.

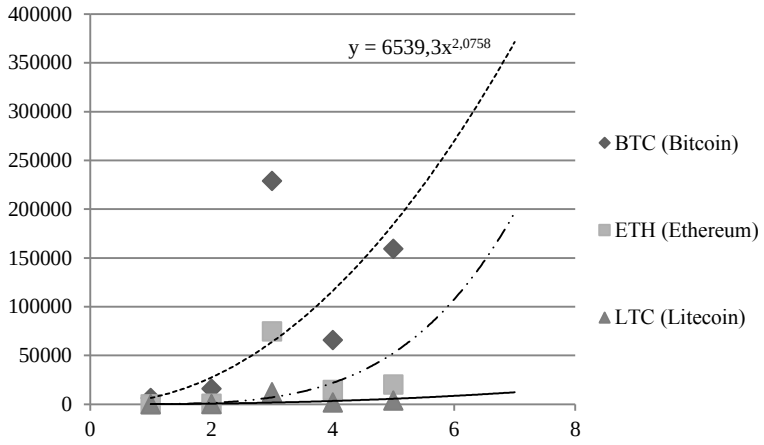

Рис. 2. – Прогнозування капіталізації провідних криптовалют на три періоди
Джерело: побудовано на основі [1]

Так, розкол оригінальної Bitcoin в серпні 2017 р. призвів до створення Bitcoin Cash, результаті чого проекти ICO, що зібрали капітал в ефірах і біткоїнах, почали масово виводити його у кеш, тому курс біткоїну знизився з 6000 дол. до 4000 дол. за монету. Відтак, ціни на криптовалюти стали формуватися не на базі фундаментальної технології, а як похідна спекулятивного ринку і нерегульованих бірж. Крім того, на динаміку цього ринку значно впливає політика й інформаційні події – будь-яка новина про криптовалюту може змусити курс різко обвалитися або вирости, адже прозорості та гарантій на ринку практично немає. Хоча спекуляції і висока волатильність властиві будь-якому ринку, це часто сприймається толерантно,

[1] *Cryptocurrency prices [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://bitinfocharts.com/cryptocurrency-prices/ (дата звернення: 11.11.2019).*

оскільки мова йде про перевірений актив з розробленою інфраструктурою, наприклад, зниження ціни за барель нафти марки «Brent» на 40% протягом двох місяців не викликало паніки, а було прийнято як реалії ринку[1].

Нестабільний характер біткоїну також пояснюється тим, що більшість операцій з ним здійснюється на чорному ринку. Так, аналіз прямих біткоїн-транзакцій між близько 300 біржами із 63 країн демонструє, що поруч з найбільшою активністю обмінів у країнах G20 та країнах Азіатсько-Тихоокеанського регіону спостерігається значна кількість так званих невідомих угод. Всі біржі з невизначеною реєстрацією країни поміщені в одну групу - «Невідомо» (рис. 3).

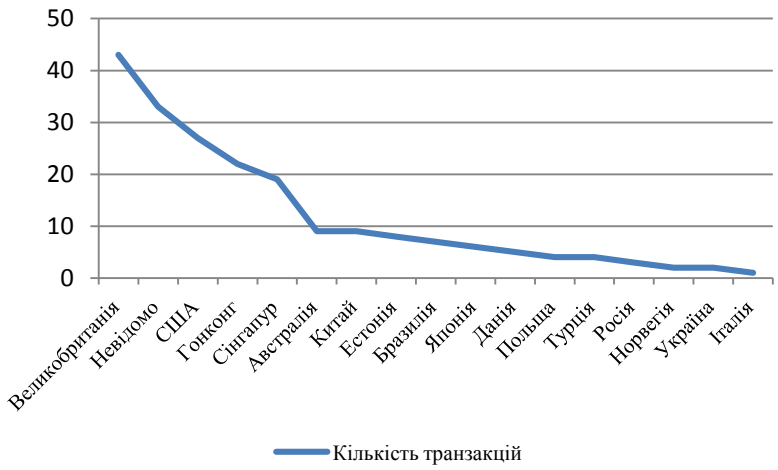

Рис. 3. – Місце України в розподілі Bitcoin
за період 01.01.2013 – 30.06.2019 р.
Джерело: побудовано на основі [2]

У 2018 році загальний обсяг біткоїнів, безпосередньо переведених між біржами, склав майже 92,6 млрд. дол. В цілому, 65,1 млрд. дол. було переведено біржами з G20. Показово, що майже 10 % всіх опитаних бірж не мають країн реєстрації, що наголошує на недостатній прозорості операцій.

Не дивно, що Україна швидко інтегрувалася в криптоіндустрію – існує думка, що країни із вищим рівнем тіньової економіки більш схильні до транзакцій в криптовалюті. До речі, за даними Київського міжнародного інституту соціології, у 2018 році рівень тіньової економіки становив 47,2% від

[1] *Идеальный шторм. Как у нефти получилось преодолеть отметку в $70 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://quote.rbc.ru/news/article/5c94f3889a7947fef133e4d1 (дата звернення: 19.10.2019).*
[2] *Report on International Bitcoin Flows by Crystal™ Analytics [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://medium.com/meetbitfury/report-on-international-bitcoin-flows-by-crystal-analytics-5cc3c506ac3f (дата звернення: 11.11.2019).*

загального обсягу ВВП, що на 0,4% більше в порівнянні з 2017 роком (46,8%)[1].

Усвідомлюючи, що монетарні системи на основі блокчейн можуть впливати на макроекономіку та скласти конкуренцію фіатним валютам (особливо в періоди зниження довіри національному банку), а також з метою захисту учасників вітчизняного ринку криптовалют, уряд України працює над визначенням правового статусу майнінгових ферм, правового режиму криптовалюти та операцій із майнінгу.

Так, Національна комісія, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг погодила проект Концепції державної політики у сфері віртуальних активів, на меті якої – створення зрозумілих умов для ведення діяльності у сфері віртуальних активів та віртуальних валют (криптовалют). Реалізація зазначеної Концепції має здійснюватися у два етапи:

1) 2018-2019 рр. – визначення правового статусу криптовалют; визнання суб'єктів господарювання, що надають послуги з обміну криптовалют на фіатні валюти і навпаки; моніторинг та аналіз проблем і тенденцій розвитку ринку віртуальних активів та віртуальних валют з метою вироблення пропозицій щодо вдосконалення регуляторної політики;

2) 2020-2021 рр. – визнання провайдерів гаманців-зберігачів віртуальних валют (особи, що надають послуги для захисту приватних криптографічних ключів від імені своїх клієнтів, для зберігання та передачі віртуальних валют) суб'єктами первинного фінансового моніторингу; розробка спеціальних законодавчих актів щодо врегулювання використання віртуальних активів, смарт-контрактів та токенів (цифрова одиниця обліку в рамках розподіленого реєстру записів у формі даних, який має криптографічний захист, що може використовуватися для посвідчення наявності прав на об'єкти цивільного права та зобов'язальні відносини), проведення ICO/ITO[2].

Однак досі неприйнято Верховною Радою України три законопроекти «Про обіг криптовалюти в Україні» (№ 7183 від 06.10.2017 р.), «Про стимулювання ринку криптовалюти та їх похідних в Україні» (№ 7183-1 від 10.10.2017 р.), що визначають необхідність державного управління у сфері криптовалют, повноваження регулятора визначати порядок створення і діяльності криптовалютних бірж та здійснювати моніторинг криптовалютних

[1] *Тіньова економіка у 2018 році досягла 47% від ВВП – КМІС [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://ua-news.liga.net/economics/news/tinova-ekonomika-u-2018-r-dosyagla-47-vid-vvp---opituvannya-kmis (дата звернення: 19.10.2019).*

[2] *Концепція державного регулювання операції з криптовалютами : схвалена Радою з фінансової стабільності 20 липня 2018 року [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://www.nssmc.gov.ua/wp-content/ uploads/2018/10/concept-crypto.pdf (дата звернення: 02.03.2019).*

транзакцій й ідентифікувати суб'єктів криптовалютних операцій; та законопроект про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами в Україні (№ 9083 від 14.09.2018 р.), в якому пропонується відповідно до функціонування крипторинку закріпити такі поняття у Податковому кодексі: віртуальні активи; криптовалюта; майнінг; операції з віртуальними активами; прибуток від операцій з віртуальними активами; токен; токен-актив; емітент віртуального активу; прибуток від операцій з віртуальними активами; уведення механізму оподаткування у сфері обігу крипто валют[1, 2, 3]. Існує навіть думка, що регулятори самоусунулись від вирішення правового статусу криптовалют[4].

У разі легітимації обігу криптовалюти також постануть питання щодо оподаткування операцій з нею. Очікувано, що майнеру доведеться заплатити в казну 18% ПДФО і 1,5% військового збору, однак окремо потрібно буде визначити, від якої суми слід розраховувати податок і за яким курсом визначати базу оподаткування, оскільки котирування криптовалют постійно змінюються, а загальносвітової ціни на них не існує. Крім того, котирування на різних біржах можуть сильно відрізнятися. К слову, у деклараціях про майно, доходи, витрати та зобов'язання фінансового характеру 2018 року можна побачити, що деякі державні службовці України внесли данні щодо володіння Bitcoin, Ethereum, Bitcoin Cash та іншими видами криптовалют.

З метою аналізу перспектив розвитку технології блокчейн в функціонуванні фінансово-кредитних установ України було проведено опитування серед спеціалістів банківських установ, страхових компаній та юридичних фірм Донецької області, результати яких дозволили представити підсумкову матрицю сум зважених оцінок експертів (табл. 1) та зробити висновок щодо оптимістичних настроїв фахівців фінансового сектору.

Отже, респонденти досить оптимістично ставляться до перспектив розвитку блокчейн в установах України – сильні сторони на 27% переважають над слабкими і на 18,4% над загрозами.

---

[1] *Про обіг криптовалюти в Україні : проект Закону України від 06.10.2017 № 7183. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/ webproc4_1?pf3511=62684 (дата звернення: 01.04.2019).*

[2] *Про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні : проект Закону України від 10.10.2017 № 7183-1. URL: http://w1.c1.rada.gov. ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62710 (дата звернення: 02.04.2019).*

[3] *Щодо оподаткування операцій з віртуальними активами в Україні : проект Закону України від 14.09.2018. № 9083. URL: http://w1.c1.rada.gov. ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64597 (дата звернення: 02.04.2019)*

[4] *Колокольніков В. Фінансові регулятори фактично самоусунулись від вирішення питання правового статусу криптовалют [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://loyer.com.ua/uk/17615-2/ (дата звернення: 01.04.2019).*

Таблиця 1 – SWOT-матриця перспектив розвитку технології блокчейн в функціонуванні фінансово-кредитних установ України

Сильні сторони	∑ зваж. оцінок	Слабкі сторони	∑зваж. оцінок
інтеграція фізичних та юридичних осіб до ринку віртуальних валют	4,1	невизначеність статусу криптовалюти на законодавчому рівні	0,8
наявність вітчизняних бірж криптовалют	8,75	малий досвід використання	0,84
відсутність у законодавстві обмежень на використання криптовалют (можливість обміну криптовалют на іншу криптовалюту, електронні гроші, валютні цінності, цінні папери, послуги, товари тощо)	9	обмежені умови використання смарт-контрактів (наприклад, відсутність технології блокчейн у держ.реєстрах)	0,16
швидке розширення вітчизняної блокчейн індустрії, активна діяльність Асоціації Блокчейн України	3,1	складність урегулювання конфліктів між сторонами використання технології блокчейн	1,9
достатньо високий рівень інженерної та математичної освіти	1,25	недостатній рівень розробок кібербезпеки для блокчейн	9,9
запровадження Bitcoin в якості розрахункового інструменту (Приватбанк)	12	відсутність спеціалізованих кадрів для роботи з криптовалютами	10
-	-	складність адаптації з іншими розрахунковими системами	4,25
Разом	38,2	Разом	27,85
Можливості	**∑зваж. оцінок**	**Загрози**	**∑зваж. оцінок**
законопроєкт передбачає створення в Україні криптовалютних бірж	2,3	електронні гроші не зможуть стати засобом платежу, оскільки в Україні емісією грошей займається НБУ та може випускати тільки гривню	1,05
перспектива використання блокчейн для електронного голосування, що підвищить рівень демократії	8,6	технічні ризики: вірусні атаки, злом криптографічних шрифтів, комп'ютерні збої, несанкціонований доступ тощо	7,75
зменшення витрат на обслуговування	0,85	ризик монополізації інституту приватних грошей	6
отримання нових продуктів у сфері послуг	2,1	підробка децентралізованих систем централізованими	3,6
зниження корупційних ризиків	0,7	децентралізація емісії	1,00
захист персональних даних	4,8	фінансування незаконної діяльності	11,75
Разом	24	Разом	31,15

Найсильнішою стороною визначено запровадження біткоїн в якості розрахункового інструменту, а найслабшою - відсутність спеціалізованих кадрів для роботи з криптовалютами, проте респонденти вважають це тимчасовою проблемою, адже вона з визначенням правового статусу криптовалюти нівелюється достатньо високим рівнем інженерної та математичної освіти. Взагалі, на їхню думку, за умови чіткого визначення прав

та обов'язків учасників ринку криптовалют частина загроз зникне.

Водночас, турбує те, що ніхто з експертів не вбачає загрози у невідомості появи біткоїн і справжньої мети його створення. Чомусь не насторожує факт неможливості поспілкуватися з його творцем і невідомість причин такої таємничості. Періодично з'являються публікації щодо збагачення творця біткоїн на своєму проєкті, але практично не приділяється уваги питанням безпеки світової фінансової системи. Мова про можливу несумлінну стратегічну мету криптовалюти. Якими ризиками може обернутися її повсюдне впровадження, створення єдиного світового крипторинку, використання криптовалют як альтернативної валюти або навіть відмова від фіатних грошей – невідомо.

І вірогідне збагачення творців від кожної транзакції у світі може бути не єдиною і не найнебезпечнішою загрозою. Чи можливо, що згодом одна прихована програмна команда знищить світову фінансову систему, що переорієнтується на криптовалюти?

До речі, про можливість помилок розробників інфраструктури, пулів програмного забезпечення (навмисних чи випадкових) є згадка навіть на офіційному сайті біткоїн. Є також застереження щодо можливих втрат грошей внаслідок недосвідчених або хитрих розробників і використання стороннього, в тому числі офіційного програмного забезпечення.

Прикладом може служити масова атака у 2017 році вірусу «WannaCry», що вразив понад 200 тисяч цілей у 150 країнах світу. В рамках шахрайської схеми поширювався майнер криптовалюти «Monero» під назвою «Digminer» через додаток для миттєвого обміну повідомленнями Facebook Messenger. Потрапляючи на персональний комп'ютер, «Digminer» зв'язувався із сервером, з якого завантажував і встановлював майнер криптовалют і розширення для «Chrome». Географія цієї шахрайської діяльності була поширена на такі країни, як Україна, Азербайджан, Філіппіни, Таїланд, Венесуела[1].

Повертаючись до результатів опитування, слід звернути увагу, що експерти оминули питання екології. Проте, за даними Форбс[2], криптовалютна індустрія сприяє щорічним викидам в атмосферу вуглекислого газу, що порівняно за обсягами з вихлопами Гамбурга або Лас-Вегаса. За оцінками дослідників, на обслуговування блокчейн-мережі біткоїнів щорічно

[1] *Гребенюк М. Деякі аспекти обігу криптовалют: сучасний зарубіжний досвід правової регламентації / М. Гребенюк,*
[2] *Офіційний сайт Форбс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.forbes.ru/*

витрачається 45,8 терраватт електроенергії. У перерахунку на вуглецевий слід виходить, що при виробленні такої кількості енергії в атмосферу було викинуто від 22 до 22,9 мегатонн вуглекислого газу. Порівнянні обсяги CO2 виробляють деякі міста - наприклад, Гамбург і Лас-Вегас, або навіть невеликі країни, як Шрі-Ланка або Йорданія. Отже, зазначена проблема орієнтує майнінгову індустрію в найближчому майбутньому повністю перейти на «зелену» енергію

Аналіз даних зі 115 країн світу дозволив «International Business Times» в якості найвигіднішої для майнінгу країни визнати Венесуелу, де видобуток одного біткоїну обходиться в 531 дол. Друге місце у рейтингу посіли Тринідаду і Тобаго з вартістю майнінгу 1190 дол., третє – Узбекистан з вартістю 1788 дол., четверте – Україна, де майнінг одного біткоїну коштує 1852 дол. Найдорожчою країною для майнінгу виявилася Південна Корея (26170 дол.). Для порівняння, в Індії один біткоїн можна добути, витративши 3274 дол., в Китаї – 3172 дол., у РФ – 4675 дол., в США – 4758 дол. (41 місце)[21].

Поруч із загостренням проблем сталого розвитку під впливом діяльності майнінгових ферм, окреслюється проблема суспільства споживання. Вже неодноразово згадувалось про спекулятивний характер ринку криптовалют. Фактично діяльність майнінгу відбувається з однією метою – добувати гроші за рахунок енергозатратних транзакцій, тобто користь для розвитку країни досить сумнівна. Неочікуваними можуть бути наслідки цифрового майбутнього, якщо уявити, що більша частина населення країни почне займатися майнінгом, і якими будуть способи заробітку тих, хто залишиться осторонь цього виду діяльності.

Цікаво те, що Національна комісія Китаю з розвитку і реформ (NDRC) вважає, що майнінг криптовалюти, включаючи біткойн, має бути згорнуто, оскільки він не дотримується відповідних законів і нормативних актів, є небезпечним, витрачають ресурси і забруднює навколишнє середовище[1].

Разом з тим, класичні фінансові установи відчувають конкурентний тиск з боку інноваційних новачків, хоча поки що у криптовалюти немає ні виходу в реальний світ через відсутність прив’язки з боку реального сектора, ні стабільної монети, а сам ринок все більше ускладнюється і починає нагадувати фінансову піраміду або фінансову бульбашку, зростання якої забезпечується виключно спекулятивними методами, а нові продукти, що націлені на розвиток

[1] *А. Чернак // Право. – 2017. - № 6 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/opac/search.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nzizvru%5F2017%5F6%5F14%2Epdf (дата звернення: 29.10.2019)*

ринку, насправді зосереджені на його внутрішніх потребах.

Таким чином, в Україні на державному рівні не врегульовано питання правового статусу криптовалюти та її обігу і держава не несе жодних зобов'язань щодо проблем, які можуть виникнути в цій сфері. Відповідно, очевидна нагальна потреба у формуванні регулюючого механізму ринку криптовалюти. Серед задач такого механізму слід виділити захист прав споживачів, протидію відмиванню грошей, отриманих злочинним шляхом, боротьбу із купівлею зброї, наркотиків тощо за криптовалюту, розробку та впровадження механізму оподаткування отриманих доходів від операцій з майнінгу та обміну криптовалют, процедури декларування, розробку загальних регулятивних підходів до функціонування та нагляду за діяльністю криптовалютних бірж та обмінних пунктів тощо.

До основних структурних елементів механізму криптовалютного ринку слід віднести:

напрями формування механізму (монетарний, регуляторний, інституційний, нормативно-правовий);

методи регулювання (адміністративні, економічні, прямі, непрямі, стримування, стимулювання);

інструменти (адміністративні, ринкові).

Основу формування механізму криптовалютного ринку становитимуть фінансовий моніторинг суб'єктів ринку криптовалют, аналіз тенденцій розвитку відповідних технологій, визначення зовнішніх та внутрішніх чинників впливу на розвиток криптосегменту та рішення регуляторів країн-партнерів. З огляду на Угоду про Асоціацію між Україною та ЄС, принципи формування механізму вітчизняного криптовалютного ринку не повинні суперечити підходам, що застосовуються у законодавстві Євросоюзу.

Зважаючи на збільшення чисельності інвесторів та майнерів криптовалют в Україні, формування механізму криптовалютного ринку сприятиме зниженню ризиків учасників ринку та підвищенню рівня його прозорості.

2.5 Інноваційна діяльність фінансових установ: найближчі перспективи

Розвиток технологій не обминув й фінансову сферу, змінюючи спосіб доступу, час ідентифікації та проведення, а також використання фінансових продуктів та послуг. Зважаючи на практику та особливості функціонування національних та світового фінансових ринків, фінансових інститутів та фінансових інструментів, саме інноваційні технології та продукти набувають значущості у забезпеченні розвитку фінансового сектору. Зокрема у дослідженні[1] зроблено узагальнення причин виникнення та поширення інновацій у фінансовій сфері, серед яких основною виділено швидку зміну економічного середовища, що обумовлює необхідність пошуку високоприбуткових сфер капіталовкладень та отримання максимальних прибутків. А аналіз наукової літератури та положень основних нормативних та регуляторних актів, засвідчив що головною рушійною силою і передумовою виникнення інноваційних продуктів є розвиток науки і техніки, а також зростаючі та мінливі потреби споживачів.

Серед науковців на сьогодні й досі не існує єдиної точки зору щодо визначення сутності характерних ознак та властивостей категорії «фінансова інновація». Єдине, у чому їх думки сходяться – є те, що первинним є загальне тлумачення дефініції «інновація», а певні особливості її змісту надають саме галузеві аспекти та сфери застосування. Таким чином, виходячи саме з різноманіття підходів та поглядів на поняття «інновація», виникає необхідність їх упорядкування за певними специфічними ознаками (табл. 1). Запропонований в дослідженні[1] авторський підхід до класифікації інновацій враховує не лише науково-технічні та технологічні характеристики на виникнення «інновації», а й інші чинники – економічні, фінансові, соціокультурні, інформаційні , що дозволило комплексно оцінити природу інновацій та запропонувати заходи щодо управління процесом інноваційної діяльності у різних сферах економічної діяльності.

Що стосується фінансових інновацій, то як самостійна категорія «фінансова інновація» обов’язково має певні характерні ознаки:

обов’язкова реалізація нового фінансового продукту на ринку або

[1] *Дорофеєв Д.А. Сутність і класифікація фінансових інновацій у фінансовому секторі. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. Випуск 22. Ч. 1. С. 91-97 URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/22_1_2018ua/21.pdf*

всередині суб'єкта господарювання / суб'єкта фінансових відносин – тобто, якщо послуга / операція / продукт / технологія не реалізовані, то вони не є інновацією – їх просто не існує;

функціональна залежність фінансової інновації від часу – «життєвий цикл» інновації;

вираження специфіки фінансового продукту – наявність одиничного та масового попиту на фінансову інновацію; функціонування лімітованого та нелімітованого фінансового продукту; існування фінансового продукту у формі фінансових активів та у формі майнових прав.

Таблиця 1.1 – Класифікація інновацій[1]

№ з/п	Класифікаційні ознаки	Види інновацій
1	За ступенем новизни	Радикальні (базові), поліпшуючі, модифікуючі.
2	За видом об'єкта інновації	Предметні, процесні, організаційні, інформаційні, економічні, фінансові.
3	За сферами діяльності	Виробничі, торгові, управлінські, соціальні, екологічні.
4	За характером використання	Виробничі (інвестиційні), споживчі, соціокультурні.
5	За місцем у системі підприємства	«На вході», використання у виробничому процесі, «на виході».
6	За ієрархічними рівнями	На рівні корпорації, на рівні підрозділів, на рівні працівників

У дослідженнях Наполі Р. фінансова інновація представлена у формі однієї з трьох складових розвитку фінансового сектору: новий продукт або послуга чи суттєві вдосконалення її характеристик; новий або значно вдосконалений метод здійснення фінансових операцій, обладнання, навичок; суттєве вдосконалення характеристик пропонованого фінансових продуктів (послуг), методів або навичок що використовувалися раніше[2].

В колективній праці[3] фінансова інновація визначається як реалізований у

[1] *Дорофеєв Д.А. Сутність і класифікація фінансових інновацій у фінансовому секторі. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. Випуск 22. Ч. 1. С. 91-97 URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/22_1_2018ua/21.pdf*

[2] *Nopoli R. Innovation in the Financial Sector: Persistence and Schumpeterian Hypotheses. Journal of Service Science and Management. 2008. № 1. P. 215-226.*

[3] *Инновационная экономика (управление и маркетинговые аспкты) / Д.И. Кокурин и др. М.: Экономика, 2011. 532 с.*

формі нового продукту, операції чи послуги кінцевий результат інноваційної діяльності у фінансовій сфері, аргументуючи такий підхід впровадженням нових технологій проведення фінансових операцій за допомогою обчислювальною техніки. Прикладом нового продукту є виникнення похідних цінних паперів, схем операцій з цінними паперами, нових типів і форм гарантійних зобов'язань. Фінансовий сектор через постійний рух фінансових активів і зобов'язань є динамічною та рухливою системою, яка обумовлює розширення та поглиблення зв'язків фінансових ринків із зовнішнім середовищем. Саме через наявні взаємозв'язки між активами та зобов'язаннями й їх поглибленням у зовнішнє середовище, ринок фінансових інновацій носить інтегральний характер.

Пантелєєва Н. визначає фінансову інновацію як підсумковий результат творчого пошуку нового підходу до вирішення певної проблеми у фінансовому секторі. Такий підхід, на думку автора, реалізується завдяки створенню та синтезу (дифузії) нових фінансових продуктів, послуг, інструментів, операцій, процесів і відповідних організаційних форм, що орієнтовані на ефективне управління фінансовими активами та ризиками, забезпечення фінансової стійкості та конкурентоспроможності в контексті невизначеності, мінливості та інформаційної асиметрії економічного середовища[1].

У роботі Дорофеєва А. сформульовано наступне трактування категорії «фінансова інновація»: «економічна сутність фінансової інновації полягає у запровадженні певних нововведень або якісних змін у діяльності фінансових ринків і фінансових інститутів, що ґрунтуються на використанні нових, суттєво вдосконалених або модифікованих фінансових інструментів і продуктів, виконанні нових операцій, наданні нових чи модифікованих видів фінансових послуг і використанні нових фінансових технологій для забезпечення стабільності і ефективності функціонування фінансових ринків та фінансових інститутів»[2]. Схематичне представлення змістового наповнення узагальненого підходу до категорії «фінансова інновація» наведено на рис. 1.

У дослідженні[3] зазначається, що під інновацією на фінансовому ринку розуміють цілеспрямований вплив з метою зміни у функціонуванні самої

[1] *Пантелеєва Н.М. Фінансові інновації в банківській системі: теорія, методологія, практика: монографія. К. УБС НБУ. 2014. 540 с.*

[2] *Дорофеєв Д.А. Сутність і класифікація фінансових інновацій у фінансовому секторі. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. Випуск 22. Ч. 1. С. 91-97 URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/22_1_2018ua/21.pdf*

[3] *Гораль Л.Т., Мацук З.А. Аналітична оцінка інноваційної діяльності фінансових установ на ринку фінансових послуг. Фінанси України. 2015. № 6. С. 72-82. URL: http://finukr.org.ua/?page_id=723&aid=4217*

фінансової системи або її окремих елементів. Цей вплив передбачає впровадження новітніх підходів у методи, зміст й форми надання фінансових послуг. А самі послуги мають багатоаспектне соціально-економічне призначення у формуванні та забезпеченні фінансовими ресурсами економічних інтересів суб'єктів господарювання. Розвиток ринку фінансових інновацій передбачає виявлення та виділення нових потреб та уподобань клієнтів шляхом проведення маркетингових досліджень ринку фінансових послуг та створення умов для обміну досвідом між фінансовими інституціями. Таким чином, «фінансова інновація» є фінансовою послугою, що виникла в результаті інноваційної діяльності фінансової установи й передбачає впровадження новітніх підходів у процес обслуговування клієнтів.

Рис. 1. – Змістове наповнення дефініції «фінансова інновація»[1]

Існування щонайменше трьох підходів до класифікації фінансових інновацій – функціонального, процесного та «інноваційного» – дає можливість надати більш повну характеристику та виділити змістовне наповнення

[1] *Дорофеєв Д.А. Сутність і класифікація фінансових інновацій у фінансовому секторі. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. Випуск 22. Ч. 1. С. 91-97 URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/22_1_2018ua/21.pdf*

фінансових інновацій. За «інноваційного» підходу основною характеристикою фінансової інновації є використання нового продукту. Функціональний підхід розподіляє фінансові інновації на певні групи в залежності від «ролі» інновації у процесі функціонування фінансової установи. Процесний підхід передбачає поділ фінансових інновацій в залежності від процесу функціонування окремих інноваційних технологій, операцій, послуг та інструментів на фінансовому ринку. Поєднання основних методичних засад зазначених підходів до класифікації фінансових інновацій дозволило розробити класифікацію фінансових інновацій, що визначає «точкою відліку» саме сферу виникнення та/або подальшого функціонування фінансової інновації (табл. 2).

Таблиця 2 – Класифікація фінансових інновацій[1]

Ознака	Об'єкт інновацій	Інструменти, методи та операції
Фінансові ринки	Грошовий ринок	Кредити, депозити, депозитні сертифікати, короткострокові облігації.
	Ринок капіталу	Акції, облігації, інвестиційні сертифікати.
	Ринок деривативів	Похідні фінансові інструменти.
	Валютний ринок	Іноземна валюта, кредити та депозити, облігації.
	Ринок золота	Золото, інвестиційні монети, «золоті депозити».
	Державні фінанси	Державні цінні папери, державні кредити, державне партнерство.
	Фінансові установи	Нові фінансові установи, фінансові операції, технології, організаційні та управлінські методи.
	Регулятори фінансового ринку	Нові методи регулювання та нагляду за діяльністю фінансових установ
	Закони, правила, звичаї, національні особливості	Законодавча та нормативна база врахування звичаїв, правил та національних особливостей проведення певних видів фінансових операцій
Фінансові інструменти	Цінні папери, кредити, депозити, деривативи, гібридні інструменти	Акції, облігації, інвестиційні сертифікати, похідні фінансові інструменти кредитні ноти, сек'юритизовані облігації, проектне фінансування, субординований борг, факторинг.
Фінансові операції та послуги	Окремі операції та послуги, які надають фінансові установи	Кредити, депозити, страхові та пенсійні внески, андерайтинг, IPO, лізинг, сертифікати фондів фінансування будівництва, гарантії.
Фінансові технології	Технології он-лайн обслуговування клієнтів	Е-трейдінг, платіжні картки, електронні гроші, P2P-кредитування
	Технології платежів	Платіжні картки, електронні гроші
	Технології управління ризиками	Деривативи, гарантії, акредитиви, сек'юритизація, скоринг, хеджування ризиків
	Технології укладання і підтримки контрактів	Фінансовий інжиніринг, проектне фінансування, мезонінне фінансування

[1] *Дорофеєв Д.А. Сутність і класифікація фінансових інновацій у фінансовому секторі. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. Випуск 22. Ч. 1. С. 91-97 URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/22_1_2018ua/21.pdf*

Запропонована класифікація крім безпосередньо інноваційних технологій у фінансовій сфері (активи, операції, інновації тощо) виокремлює також суб'єктів інноваційної діяльності, тобто сферу впровадження фінансових інновацій. Групування фінансових інновацій за сферою виникнення надає можливість врахувати головні структурні елементи фінансових інновацій, особливості функціонування інституційних одиниць фінансового ринку й специфіку методів організації фінансової роботи.

Як влучно зазначає[1], у сучасному суспільстві впровадження інновацій передбачає безупинну роботу фінансових установ щодо вироблення системної стратегії й тактики з метою постійного реагування на мінливість фінансового ринку у коротко-, середньо- та довгостроковому аспектах. Саме ці обставини створюють передумови для проведення комплексного аналізу й системного підходу до інновацій у фінансовій сфері. Сьогодні інновації у будь-якій сфері орієнтовані не тільки на створення нових технологій, продуктів, підходів та послуг, а й на створення стратегій «виживання» окремих галузей економіки та суб'єктів господарювання. Таким чином, інновації виступають певним індикатором спроможності певної галузі до розв'язання певних проблем розвитку та залучення інвестиційних ресурсів.

Щодо безпосередньо фінансових інновацій, то їх розвиток певним чином обмежується впливом стереотипами суспільної поведінки, нормами законодавства та нерозвиненістю окремих інститутів фінансового сектору. Інноваційний розвиток усіх сфер життєдіяльності суспільства потребує розширення технологічних можливостей, збільшення потенціалу фінансового ринку для задоволення зростаючих фінансових потреб суб'єктів господарювання усіх рівнів. А фінансова інновація не є виключно науковою чи технологічною розробкою, вона потребує залучення і є результатом взаємодії сучасних інформаційних технологій, фінансових інститутів, «матеріалізованих» побажань клієнтів фінансової системи та активної участі держави у цьому процесі.

Фінансовий сектор в цілому та банківська сфера зокрема перебувають в стадії необхідності постійного впровадження інноваційних технологій та продуктів. Основними причинами є технологічний розвиток та обумовлені ним зміни в очікуваннях потенційних та наявних клієнтів, зростаюча конкуренція у

[1] *Гораль Л.Т., Мацук З.А. Аналітична оцінка інноваційної діяльності фінансових установ на ринку фінансових послуг. Фінанси України. 2015. № 6. С. 72-82. URL: http://finukr.org.ua/?page_id=723&aid=4217*

фінансовому секторі та поява істотної кількості Fin-tech стартапів, які використовують технології для створення унікального досвіду клієнтів у сфері банківських та фінансових послуг. Таким чином, банки, які не бажають поступатися своїми позиціями на ринку, змушені здійснювати самостійну розробку та впровадження інноваційних продуктів та технологій, а зростаючі загрози кібербезпеці створюють умови для підвищення гнучкості та адаптованості банківських установ.

В дослідженні[1] розглянуто десять інноваційних технологій, які визначатимуть зміни у банківському секторі: гібридні хмари, API платформи, штучний інтелект, квантові обчислення, миттєві платежі, директивна безпека, доповнена реальність, блокчейн, автоматизація роботизованих процесів, розумні машини (рис. 2).

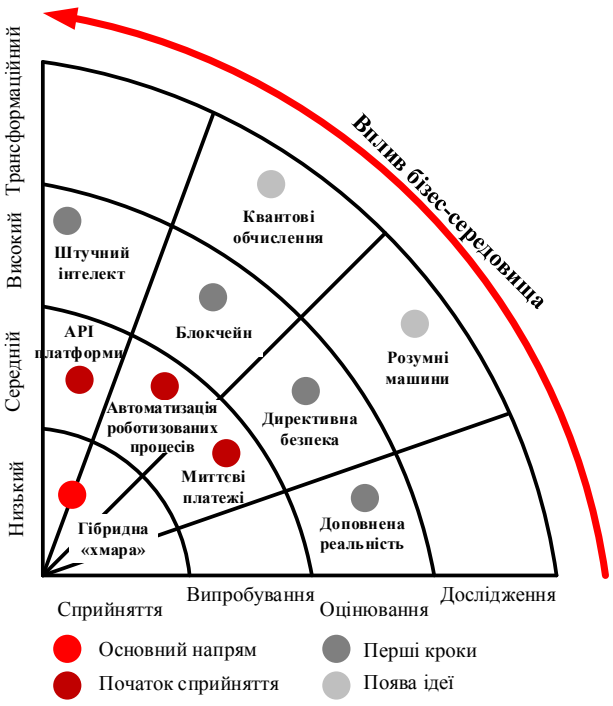

Рис. 2 – Розвиток технологій у банківській сфері[1]

За проведеним дослідженням Forbes[2] виділено п’ять основних технологій банківського сектору у 2020 році: відкриття цифрових рахунків, P2P платежі, відеоспівробітництво / маркетинг, хмарні обчислення та інтерфейси прикладного програмування (API). Проведені американськими компаніями

[1] *Technology in Banking: 10 Innovations That Will Impact Future of Banking. URL: https://www.wowso.me/blog/technology-in-banking (звернення 12.10.2019 р.)*

[2] *The 5 Hottest Technologies In Banking For 2020. URL: https://www.forbes.com/sites/ronshevlin/2020/02/03/the-5-hottest-technologies-in-banking-for-2020/#6844d26c0d36 (звернення 12.10.2019 р.)*

дослідження[1] засвідчили увагу більш ніж 81 % керівників банків до впровадження інноваційних технологій у діяльність установи для забезпечення конкурентоспроможності в галузі, отримання значних переваг та покращити бізнес-результати діяльності.

Однією з новітніх тенденцій, яку вже встигли впровадити деякі банки, є використання чат-ботів (chatbots). Переважна більшість клієнтів банківського сектору воліє якнайшвидше вирішити свої фінансові питання і саме chatbot уможливив реалізацію даної проблеми в банківських установах. Технології штучного інтелекту та chatbot використовуються фінансовими установами для зниження витрат та задоволення мінливих очікувань клієнтів. За оцінками Gartner[1], більш ніж 85 % контактів з клієнтами у банківському секторі будуть оброблятися із залученням chatbot вже у 2020-2021 рр., залишивши такі «традиційні» методи двостороннього зв'язку як телефон, смс-повідомлення та електронну пошту.

Chatbot значно спрощує вирішення простих задач клієнтів, сприяє розвитку «розмовного» банкінгу, надає виключний досвід, що може бути персоналізований для найбільш повного та якісного задоволення потреб клієнта. Переважна більшість банківських установ України на сьогодні вже використовує chatbot для оцінювання якості роботи установи та відповіді на низку найбільш поширених запитів клієнтів. Проте сучасні, більш технологічні chatbot можуть пропонувати фінансові поради, ідентифікувати шахрайські дії, допомагати клієнтам під час реєстрації чи оформленні певної фінансової операції. Таким чином, використання новітніх технологій chatbot не тільки сприяють заощадженню чималих коштів у проведенні «розумних розмов» з клієнтами (у порівнянні з оплатою праці людини-оператора колл-центру), а й покращує взаємодію банків зі своїми клієнтами.

Наступна інновація обумовлена необхідністю щоденної обробки значної кількості даних. Щоденно банківська система генерує великий обсяг даних з яких стає все складніше виділяти аспекти, що можуть допомогти у створенні нових прибуткових банківських продуктів. Виходом з ситуації є BigData – технологія, що використовує усі генеровані банківські дані (дані щодо транзакцій за депозитними / кредитними картками, інкасація коштів через банкомати / каси відділень, банківські перекази тощо) для ухвалення

[1] *Emerging Technology Trends for Banking Industry in 2020 & Beyond URL: https://towardsdatascience.com/emerging-technology-trends-for-banking-industry-in-2020-beyond-b6ec30f2c102 (звернення 12.10.2019 р.)*

обґрунтованих рішень та отримання цінної релевантної інформації. BigData сприяє більш повній оцінці клієнта, визначенню його уподобань та побажань на основі ухвалених клієнтами рішень в режимі реального часу при здійсненні закупок чи управлінні продажами тощо. Також до переваг даної технології слід віднести: якісний маркетинг, перехресні продажі продуктів, виявлення шахрайства, аналіз відгуків клієнтів. Крім того, BigData допомагає виділити останні тенденції розвитку банківського ринку та оптимізувати внутрішні процеси фінансової установи з метою мінімізації ризиків.

Досить розповсюдженим на сьогодні новітнім фінансовим інструментом є блокчейн (Blockchain), що відомий своєю криптовалютою біткоїн. Біткоїн дозволяє відстежувати транзакції безпечним та перевіреним способом, що, безумовно, кардинально змінить роботу банків покращивши рівень безпеки, зменшивши видатки та вдосконаливши якість обслуговування клієнтів. Блокчейн працює як децентралізована база даних и допомагає захистити особисті і фінансові дані клієнтів, зберігаючи інформацію щодо платежів в реальному часі та інформацію щодо профілів на кількох серверах блокчейнів. Це дозволяє вчасно виявити шахрайство та попередити кібератаки. А система запозичень та кредитів з використанням блокчейн виключає потребу в третій стороні-посереднику, що зробить ці угоди більш безпечними для запозичення коштів та зниження відсоткових ставок.

Банківські установи отримали значні вигоди, впровадивши у свою діяльність системи штучного інтелекту, що призвело до скорочення витрат та зростання прибутковості за декількома каналами (рис. 3).

За оцінками[1] середня розрахункова економія коштів для банківських установ за умови використання штучного інтелекту до 2023 року становитиме 447 млрд доларів США. Штучний інтелект використовується для спрощення роботи роботів та chatbot, спрощення мобільного банкінгу (забезпечення цілодобового доступу клієнтів до будь-яких банківських операцій). Ще одним напрямом використання штучного інтелекту в банках є управління ризиками, оцінка кредитоспроможності позичальника, інвестиційна оцінка тощо.

Вагоме місце в створенні сучасних фінансових технологій та продуктів займають інновації із забезпечення кібербезпеки. У банківському секторі зосереджено чимало конфіденційної та особистої інформації, що робить його вкрай привабливим для кіберзлочинців.

Певні особливості проведення операцій з активами клієнтів

[1] *Business Insider Intelligence URL: https://www.businessinsider.com/intelligence (звернення 12.09.2019 р.).*

унеможливлюють створення єдиного дієвого механізму захисту від кібератак, проте банківські установи впроваджують новітні технології захисту та складають плани щодо мінімізації збитків від будь-якої несприятливої події. Це спонукає провідні фінансової установи до плідного співробітництва та обміну досвідом у сфері забезпечення кібербезпеки.

Рис. 3 – Використання систем штучного інтелекту у банківській діяльності[1]

Технологія, що наразі на стадії випробування широкого впровадження у діяльність банківських установ – автоматизація роботизованих процесів (RPA). Використання даної технології дозволяє банкам використовувати ботів обслуговування клієнтів для вирішення питань з низьким пріоритетом, наприклад, перевірка балансу рахунка, запит на здійснення оплати продуктивність праці, скоротити видатки на оплату праці та зменшити кількість помилок. Завдяки миттєвій обробці запитів за допомогою RPA, користувачі мають можливість швидко ухвалювати рішення щодо власних рахунків, не залучаючи до цього процесу банківських працівників.

Ще одна тенденція банківської галузі – гібридні «хмари» або хмарні

[1] *Technology in Banking: 10 Innovations That Will Impact Future of Banking. URL: https://www.wowso.me/blog/technology-in-banking (звернення 12.10.2019 р.)*

обчислення, які дозволяють цілодобово обслуговувати запити клієнтів, надаючи обслуговування в режимі 24/7. Технологія сприяє підвищенню ефективності роботи банківських установ та маштабності надаваних послуг. У банківській сфері хмарні обчислення сприяють здійсненню безпечних онлайн платежів, цифровим переказам коштів, використанню електронних гаманців тощо.

Покращувати якість обслуговування клієнтів найближчим часом банки зможуть за допомогою таких іммерсивних технологій, як доповнена, віртуальна та змішана реальність. Можливості використання технології доповненої реальності в банківському секторі, на думку[1] необмежені, хоча поки що вона знаходиться на початковій стадії розвитку. Кінцевим продуктом є можливість надання клієнтам повної автономії в діях та транзакціях, які вони можуть виконувати з будь-якого місця (рис. 4). На сьогодні вже є позитивний досвід використання доповненої реальності європейськими банками при обслуговуванні клієнтів у банкоматах, а для вітчизняних банків ця технологія є поки що захмарною.

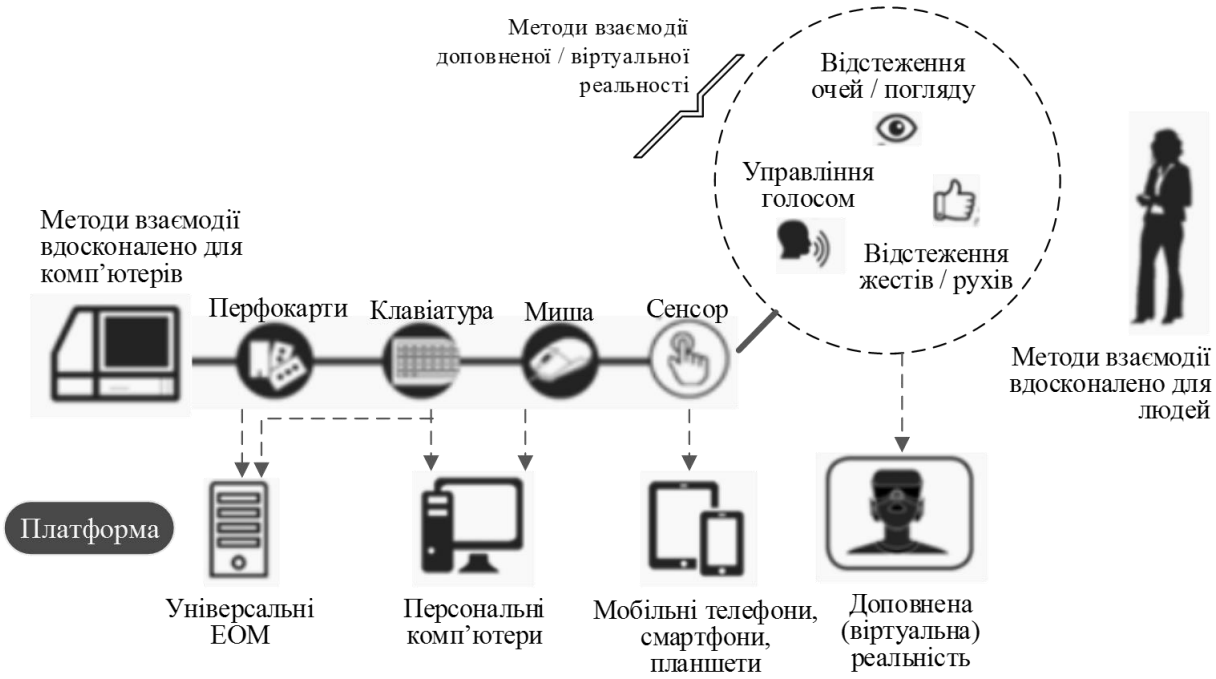

Рис. 4 – Іммерсивні технології в банківській діяльності

Ще однією захмарною технологією, проте поки що для усіх фінансових

[1] *Technology in Banking: 10 Innovations That Will Impact Future of Banking. URL: https://www.wowso.me/blog/technology-in-banking (звернення 12.10.2019 р.)*

установ є квантові обчислення – спосіб використання квантової механіки для відпрацювання складних операцій з даними. Технологія являє собою потужний прорив у обчислювальній потужності, проте вона ще надто далека від комерційного використання.

Час, коли банки могли контролювати весь процес обслуговування клієнтів за допомогою монолітної системи, що контролює все: від обліку до взаємодії з кожним клієнтом давно минув. А нормативні вимоги та зростаючі потреби клієнтів вимагають створення окремих платформ, до яких можуть під ’єднатися клієнти та постачальники послуг. Виходом з даної ситуації є використання API платформ для банківської діяльності (рис. 5).

Банківські API платформи розроблені таким чином, що дозволяють поєднувати виконання резервного копіювання та використовувати досвід обслуговування клієнтів, генерований самим банком або сторонніми організаціями.

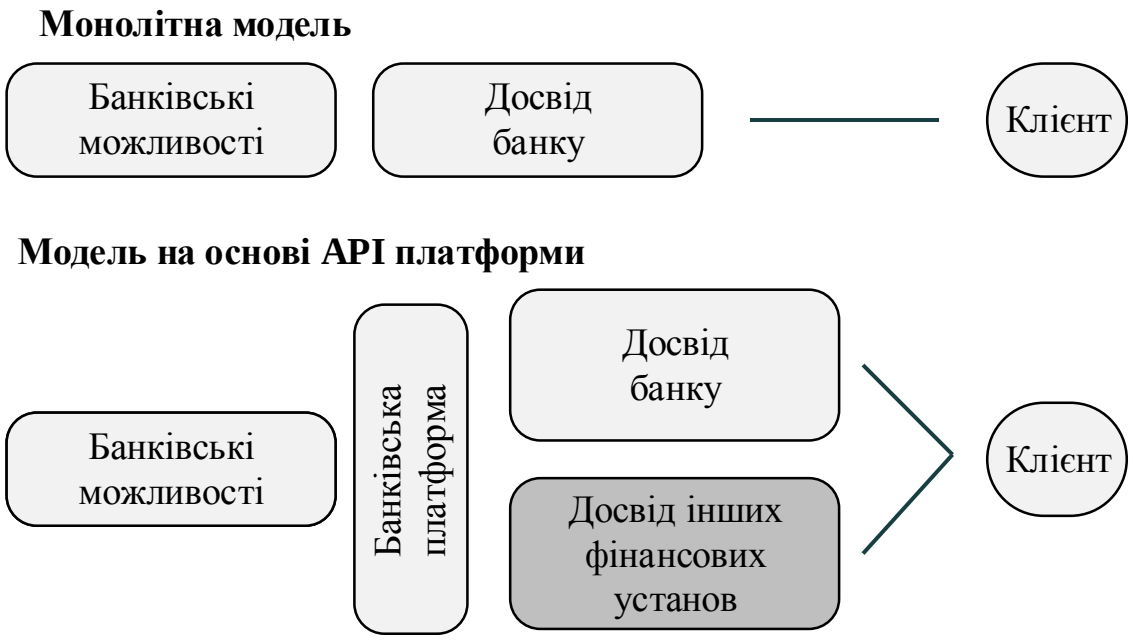

Рис. 5 – API платформи в розвитку банківських технологій

API платформи дозволяють банкам створювати зовсім нові бізнес-моделі та варіанти використання, експериментувати з новими технологіями зберігаючи низький рівень витрат на це. API-інтерфейси також сприяють забезпеченню безпеки банківських систем у майбутньому, оскільки зовнішній інтерфейс не пов’язаний з внутрішнім інтерфейсом.

Не зважаючи на чисельні «плюси» використання новітніх інноваційних технологій у банківському секторі, експерти[1] зазначають про кілька суттєвих ризиків для стабільності фінансової системи: складність прогнозування обсягів та видів ризиків від використання альтернативних джерел фінансування; електронізація банківського сектору; кібератаки та забезпечення безпеки даних; порушення діяльності окремих учасників ринку; нестабільність механізмів грошових переказів; різне нормативне регулювання впровадження інноваційних продуктів в різних країнах.

Таким чином, інноваційні технології істотно змінюють фінансову сферу та банківську діяльність зокрема. На сьогодні процес надання банківських послуг є більш швидким, надійним та адаптованим до потреб клієнтів. Поступово імплементуючи позитивний світовий досвід впровадження інноваційних технологій у діяльність банків, вітчизняна банківська система може стати більш гнучкою, продуктивною та прибутковою.

З плином часу будь-які інновації, у тому числі й банківські, перебувають у різних станах, що формує їх життєвий цикл. Щодо фінансових банківських інновацій, то ї життєвий цикл являє собою певний період часу, протягом якого банківський продукт або послуга має активний стан та від її використання фінансова установа отримує прибуток або інші вигоди. Розуміння концепції життєвого циклу фінансових інновацій у банківській сфері є важливим при плануванні інвестицій у фінансові інновації та організації інноваційного процесу у банківському секторі.

Таким чином, концепція життєвого циклу банківських інновацій визначає напрями спрямування зусиль банківської установи, що воліє обійняти або утримати конкурентні позиції на ринку банківських послуг (рис. 6).

Керівництво банку разом зі службою маркетингу мають здійснювати постійний моніторинг фінансової діяльності установи як з позиції поточного часу, так і з урахуванням перспективних напрямів розвитку ринку та самої фінансової установи. Крім того, концепцією життєвого циклу інновацій у банківській сфері обґрунтовується необхідність систематичного планування випуску інноваційних продуктів / послуг / підходів до обслуговування (пошук ідей, організація інноваційного процесу, безпосередньо створення банківської інновації, її просування на ринку банківських послуг), а також роботи з придбання вже вироблених перспективних інноваційних товарів та технологій.

[1] *Чим небезпечні фінансові інновації. URL: https://enovosty.com/uk/finance-ukr/full/832-chim-nebezpechni-finansovi-innovaci%D1%97 (звернення 12.11.2019 р.)*

Рис. 6 – Концепція життєвого циклу банківських інновацій
(*розроблено за матеріалами*[1])

На засадах життєвого циклу інновацій варто будувати методи та механізми аналізу та планування інновацій у банківській сфері. Визначивши стадію життєвого циклу конкретної інновації можна спрогнозувати перспективи її подальшого використання, початок рецесії та орієнтовні терміни припинення існування.

Впровадження банківської інновації можна умовно поділити на певні етапи (рис. 7): дослідження фінансового ринку; дослідження ринку банківських інновацій за певним активом / послугою / технологією; дослідження терміну використання банківської інновації; розвиток банківської інновації (безпосередньо створення нового банківського продукту / послуги / технології / операції / підходу тощо); цінова політика; реклама; заходи щодо просування банківської інновації; організація реалізації створеного інноваційного банківського продукту; розповсюдження банківської інновації.

В дослідженні[2] зазначається про чотири основні етапи з підготовки та реалізації інноваційного проекту у банківській сфері:

[1] *The Life Cycle of Banking Innovation - Banks and Banking. URL: https://testmyprep.com/subject/banking/the-life-cycle-of-banking-innovation-banks-and (звернення 10.10.2019 р.)*
[2] *Андросова О.Ф., Яковлєва Т.В. Особливості та етапи впровадження інноваційного продукту в комерційному банку. Вісник Запорізького національного університету. 2012. №3 (15). С. 165-170 URL: http://visnykznu.org/issues/2012/eco-3-2012/165-170.pdf (звернення 10.10.2019 р.)*

I етап – пошук та систематизація ідей;

II етап – аналіз і відбір ідей;

III етап – здійснення інноваційного процесу (практична розробка);

IV етап – комерціалізація.

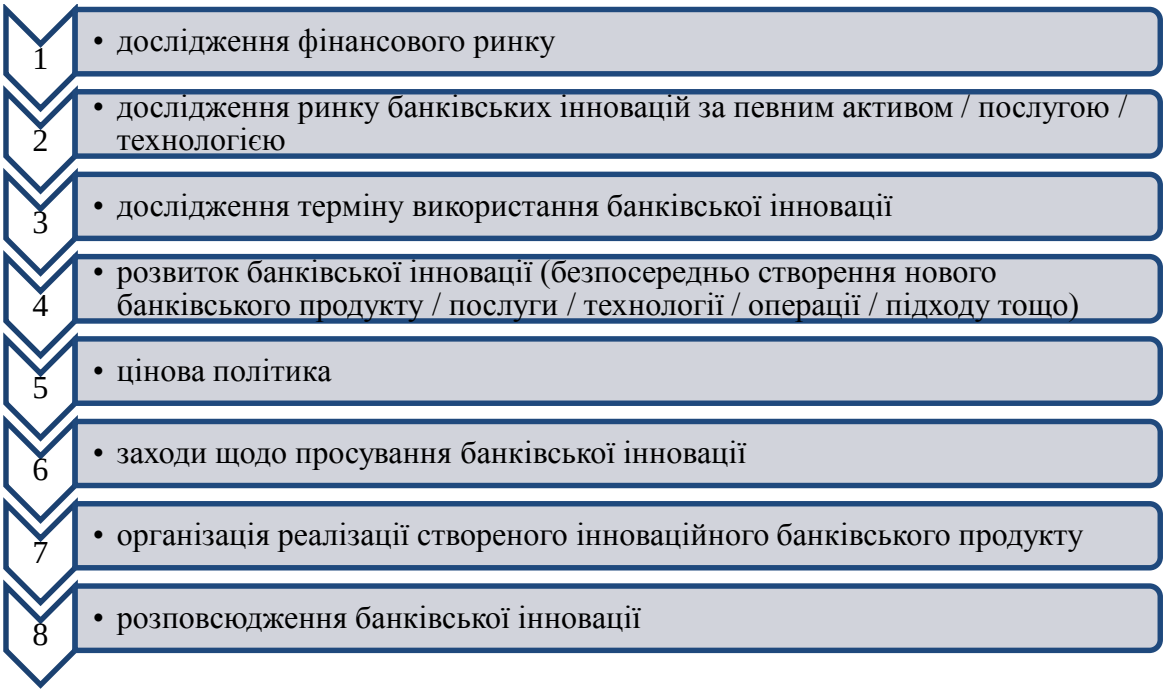

Рис. 7 – Етапи розробки та впровадження банківської інновації (*сформовано на основі*[1])

Окремі елементи процесу впровадження банківської інновації підлягають певному коригуванню відповідно до змін у стратегії розвитку самої установи, окремого сегменту фінансового ринку чи альтернативних інноваційних продуктів. Метою таких коригувань є пошук оптимального співвідношення наявних ресурсів, стану розвитку інноваційного продукту та фінансового ринку.

На сьогодні банківські установи з метою утримання конкурентних позицій на ринку фінансових послуг мають шукати відповіді на прості питання щодо інноваційної діяльності:

що можна зробити для розвитку існуючих та формування нових фінансових ринків?;

що можна зробити для розвитку банківського інноваційного продукту?;

які заходи необхідні для впровадження фінансової інновації на ринку?;

[1] *The Life Cycle of Banking Innovation - Banks and Banking. URL: https://testmyprep.com/subject/banking/the-life-cycle-of-banking-innovation-banks-and (звернення 10.10.2019 р.)*

як більш ефективно управляти банківською інноваційною діяльністю?

Відповіді на зазначені питання є підґрунтям визначення по-перше, необхідного періоду часу, матеріальних, фінансових, трудових, інформаційних ресурсів. Тим паче, що різні за призначенням, сегментом фінансового ринку та інституціональною одиницею-винахідником фінансові інновації передбачають різні за тривалістю і обсягами ресурсів первісні витрати.

Якщо взяти за основу чотирьох етапну модель впровадження фінансової інновації у діяльність комерційних банків, то на першому етапі відбувається збір та обробка великої кількості інформації. Цей етап є дуже тривалим та не простим для виконання банківськими установами, що обумовлено перш за все, своєрідною корпоративною культурою та наявністю матеріальної відповідальності при допущенні найменших помилок. Такий підхід не стимулює процес творчого пошуку інноваційних варіантів розвитку, а навпаки – гальмує процес розробки інноваційного рішення.

Важливо на цьому етапі досягти систематизації та узагальнення пропозицій та ідей з різних джерел – від клієнтів (в процесі щоденної співпраці співробітників банку, через колл-центри, соціальні мережі та зворотній зв’язок у спеціально створених он-лайн каналах); від партнерів; від конкурентів у процесі спільного вирішення окремих питань або обміну досвідом; від спеціалізованих фірм; від співробітників; від органів державної влади; від зарубіжних партнерів тощо. Належним чином упорядкована інформація надає можливість окреслити коло інноваційних ідей та цілей, сформулювати / конкретизувати завдання щодо їх досягнення. Після аналізу можливостей банківської установи, загроз, сильних та слабких сторін, перспектив досягнення тощо, складається певний «портфель» стратегічних інноваційних альтернатив.

Основою другого етапу є експертні висновки та маркетингові дослідження. Проводиться ґрунтовний аналіз сформованих на першому етапі стратегічних інноваційних альтернатив. Спочатку визначаються найбільш привабливі альтернативи, які потім оцінюються за спеціально розробленою методикою з бальною оцінкою наперед визначених характеристик. Таким чином стратегія, яка набрала найбільше/найменше балів (в залежності від обраної системи оцінювання) підлягає подальшій деталізації за фінансовими і нефінансовими показниками. Детальний план з фіксацією можливих перспектив для обраної стратегічної інноваційної альтернативи.

Про недоречність використання узагальнюючих критеріїв ефективності

інноваційно-інвестиційних проектів на основі обчислення низки фінансових показників що широко використовуються підприємствами для оцінювання інноваційних розробок у банківському секторі зазначається у роботі[1]. Автори наголошують, що комплексний аналіз фінансових показників за певними групами (стійкості, рентабельності, ділової активності, рентабельності, платоспроможності тощо) у повній мірі не відображає специфіку діяльності комерційного банку, тому для оцінювання фінансових інновацій у банківському секторі доречно розробити систему характеристик що уможливить оцінку впливу інновації на прибутковість банківського бізнесу.

У дослідженні[2] пропонується комплекс аналітичного прогнозу, який складається з чотирьох груп питань, які дозволяють оцінити потенціал фінансової інновації:

I група – фінансові перспективи (як інноваційна стратегія вплине на фінансовий стан комерційного банку, його капіталізацію, доходність акціонерного капіталу);

II група – перспектива «ринок або клієнти» (як стратегія вплине на якість обслуговування клієнтів, змінить позицію банка на ринку (доля ринку), також визначаються суспільне значення фінансової установи після реалізації проекту);

III група – перспектива внутрішніх бізнес-процесів (як зміниться інтенсивність використання ресурсів при виконанні інноваційного проекту; як нові технології, техніка, банківські продукти вплинуть на інтенсифікацію бізнес-процесів);

IV група – перспектива «персонал та розвиток» (як реалізація проекту стимулюватиме покращення якості персоналу, його кваліфікацію, ступіть відповідальності; як впровадження плану вплине на удосконалення управління персоналом).

Таким чином, створена система показників є комплексом різних показників-індикаторів, які виділяються по вертикальній, горизонтальній та функціональній ієрархії комерційного банку. Запропонована схема сприяє врівноваженню стратегічних цілей вищої ланки управління та окремих підрозділів, що безпосередньо займаються розробкою та реалізацією фінансової

[1] *Андросова О.Ф., Яковлєва Т.В. Особливості та етапи впровадження інноваційного продукту в комерційному банку. Вісник Запорізького національного університету. 2012. №3 (15). С. 165-170 URL: http://visnykznu.org/issues/2012/eco-3-2012/165-170.pdf (звернення 10.10.2019 р.)*

[2] *Андросова О.Ф., Яковлєва Т.В. Особливості та етапи впровадження інноваційного продукту в комерційному банку. Вісник Запорізького національного університету. 2012. №3 (15). С. 165-170 URL: http://visnykznu.org/issues/2012/eco-3-2012/165-170.pdf (звернення 10.10.2019 р.)*

інновації.

На третьому етапі здійснюється безпосередня реалізація визначеної стратегічної фінансової інновації. Узагальнено даний етап представлено на рис. 8.

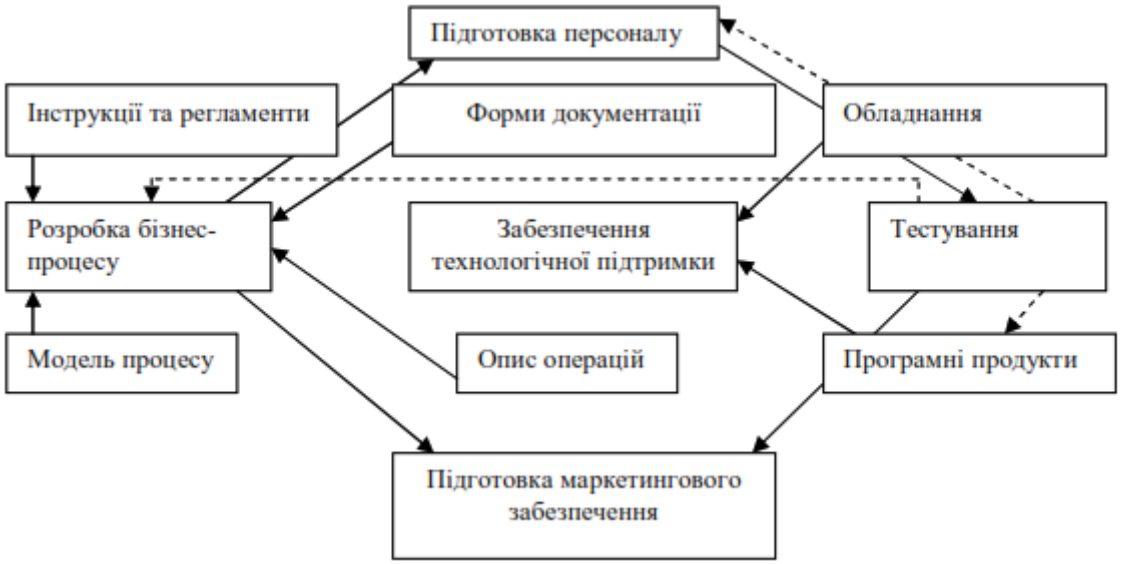

Рис. 8 – III етап процесу впровадження фінансової інновації: безпосередня розробка[1]

Останнім етапом є комерціалізація фінансової інновації, визначається життєвий цикл отриманого фінансового продукту / операції / послуги, прогнозується поведінка фінансової інновації на банківському ринку, оцінюється період, протягом якого не буде необхідності в оновленні системи. При комерціалізації фінансової інновації також слід пам’ятати, що впровадження нового фінансового продукту викликає типізацію інновацій та дифузію продукту до інших фінансових установ.

Процес інноваційної діяльності є досить тривалим і складним, а в нашій країні гальмується ще й недостатнім розвитком інноваційної культури фінансових установ та слабкістю організаційних механізмів реалізації нововведень. Хоча саме від того, наскільки якісно фінансова установа впроваджує інноваційні продукти, значною мірою залежить її поточний та майбутній стан на фінансовому ринку.

[1] *Андросова О.Ф., Яковлєва Т.В. Особливості та етапи впровадження інноваційного продукту в комерційному банку. Вісник Запорізького національного університету. 2012. №3 (15). С. 165-170 URL: http://visnykznu.org/issues/2012/eco-3-2012/165-170.pdf (звернення 10.11.2019 р.)*

Розділ 3
ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА: МАКРО- ТА МІКРОРІВЕНЬ.

3.1 Оцінювання рівня фінансової безпеки України в умовах впровадження децентралізації

Побудова ефективної системи забезпечення економічної безпеки представляє собою одну з найважливіших проблем функціонування будь-якої країни. При цьому, оцінка ефективності діяльності такої системи є неможливою без визначення досягнутого рівня економічної безпеки. В сучасних умовах в зв'язку з посиленням фінансової глобалізації, послабленням державного контролю за розвитком грошово-кредитних відносин, лібералізацією зовнішньоекономічних зв'язків, а саме підвищенням значення валютних відносин та зростанням міжнародної мобільності капіталу і посиленням впливу валютної сфери на процеси, що відбуваються в сучасному секторі економіки особливу роль відіграє система безпеки держави, насамперед – фінансової, як базової економічної безпеки країни в цілому[1]. Забезпечення фінансової безпеки держави особливо актуально для України, країні в якої система державних фінансів не є досить стійкою.

Економічна безпека держави проявляється у досягненні національних інтересів та її спроможності протистояти зовнішньоекономічним та внутрішнім загрозам в сфері економіки, здатності національної економіки забезпечувати безперебійний процес суспільного відтворення, зберігати та поновлювати економічний потенціал. Згідно з Конституцією України забезпечення її економічної безпеки є найважливішою функцією держави і справою всього українського народу. Під економічною безпекою слід розуміти такий стан економіки та економічних інститутів, який забезпечує гарантований захист національних економічних інтересів, стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз в економічній сфері, здатність до сталого, в т. ч. соціально-спрямованого, розвитку країни в цілому[2]. До складу економічної безпеки відносять:

[1] *Богма О.С. аналіз рівня економічної безпеки України за основними складовими. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Міжнародні економічні відносини та світове господарство.2016. В.8.Ч.1. С. 11-14.*

[2] *Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України». URL:*

виробничу, демографічну, інноваційну та інше (рис.1.).

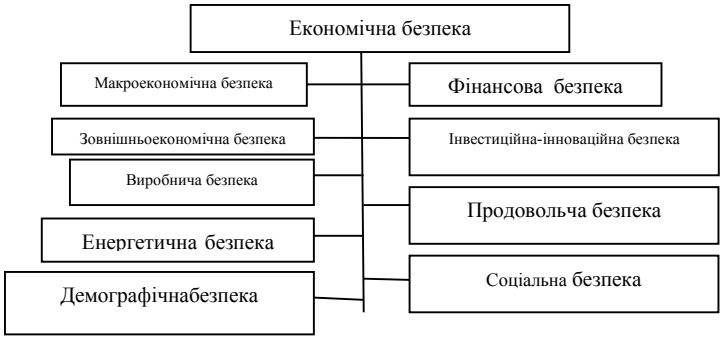

Рис. 1. – Склад економічної безпеки країни

Для оцінки рівня економічно безпеки країни та її елементів в світової практики використовують низку методів: аналіз основних макроекономічних показників та порівняння їх з пороговими значеннями; метод експертної оцінки за рівнем загроз; оцінка темпів економічного зростання країни за основними макроекономічними показниками та динаміка їх розвитку; методи прикладної математики, а саме багатомірний статистичний аналіз, метод аналізу та обробки сценаріїв, метод розпізнавання образів, метод теорії нечітких множин.

Слід відмітити, що немає єдиного загальновизнаного підходу до оцінки рівня безпеки країни. Використання математичного апарату значно зменшує кількість показників, до того ж не всі показники можуть бути виражені кількісно. Згідно з методикою оцінки рівня економічної безпеки Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України він визначається на основі комплексного інтегрального показника[1].

У роботі[2] запропоновано методологію інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки держави, що включає використання мультиплікативної форми інтегрального індексу, методи нормування індикаторів, обґрунтування порогових значень і вагових коефіцієнтів для визначення інтегральних індексів економічної безпеки, здійснено апробацію методології шляхом оцінки та прогнозування рівня економічної безпеки України. Головною причиною низького інтегрального рівня економічної безпеки України є перебування низки

https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13/stru#Stru (дата звернення 20.08.2019)

[1] *Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13/stru#Stru (дата звернення 20.08.2019)*

[2] *Харазішвілі Ю.М., Сухоруков А.І., Крупельницька Т.П. Щодо вдосконалення методології інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки України. Аналітична записка. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/schodo-vdoskonalennya-metodologii-integralnogo-ocinyuvannya-rivnya (дата звернення 12.08.2019)*

індикаторів нижче нижнього порога, а саме:

- по макроекономічній безпеці – високий рівень тінізації економіки; значний рівень тіньового завантаження капіталу; надмірний рівень тіньового проміжного споживання;

- по інвестиційній безпеці – незначна частка приросту прямих іноземних інвестицій (акціонерний капітал) щодо ВВП;

- по інноваційній безпеці – низький рівень видатків на науково-технічні роботи; від'ємні темпи науково-технологічного прогресу; низька питома вага спеціалістів, що виконують науково-технічні роботи; низька питома вага підприємств, що займалися інноваційною діяльністю, у загальній кількості промислових підприємств; низька питома вага підприємств, що впроваджували інновації, у загальній кількості промислових підприємств; низька питома вага підприємств, що реалізовували інноваційну продукцію, у загальній кількості промислових підприємств; незначна питома вага реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової продукції;

- по фінансовій безпеці – низький рівень валових міжнародних резервів НБУ (у місяцях імпорту); граничний рівень втрачених тіньових бюджетних надходжень; висока вартість банківських кредитів; низький рівень кредитування реального сектору економіки; низька частка кредитів у переробну промисловість у кредитуванні економіки;

- по зовнішньоекономічній безпеці – вкрай низький рівень інноваційної продукції у товарному експорті; високий рівень імпортної залежності; значна частка імпорту товарів у внутрішньому споживанні держави;

- по соціальній безпеці – високий рівень тіньової заробітної плати до офіційної; низький рівень ПМ до середньої заробітної плати; значний рівень пенсійних видатків до ВВП; високий рівень дефіциту ПФ України до ВВП;

- по продовольчій безпеці – недостатнє виробництво молока і молочних продуктів;

- по демографічній безпеці – високий загальний коефіцієнт смертності населення, смертності немовлят, захворюваності населення; значне демографічне навантаження непрацездатного населення до працездатного;

- по енергетичній безпеці - висока енергоємність тіньової економіки; частка імпорту газу з однієї країни у загальному обсязі його імпорту; частка імпорту нафти з однієї країни у загальному обсязі його імпорту;

Сутність фінансової безпеки з точки зору системного підходу полягає в збереженні та укріпленні міжсистемних зв'язків, забезпеченні існування та

розвитку кожної підсистеми виходячи з інтересів фінансової системи в цілому. Таким чином, під фінансовою системою розуміється з одного боку сукупність сфер та форм фінансових відносин с другого сукупність фінансових агентів, які діють у межах країни.

Основною метою фінансової безпеки країни є постійне підтримання такого стану фінансово-кредитної сфери, який має характеризуватися збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю цієї сфери забезпечувати ефективне функціонування економічної сфери країни та її економічне зростання. Сутність фінансової безпеки країни полягає у захисті державних інтересів фінансово-кредитної сфери держави від впливу внутрішніх і зовнішніх загроз.

Фінансова безпека – стан захищеності інтересів держави у фінансовій сфері, або такий стан бюджетної, податкової та грошово-кредитної систем, який гарантує спроможність держави формувати, зберігати від знецінення та використовувати фінансові ресурси для забезпечення соціально-економічного розвитку та обслуговування фінансових зобов'язань[1].

Ціллю забезпечення фінансової безпеки є досягнення балансу між задоволенням інтересів економічних агентів шляхом: забезпечення сталого економічного розвитку держави в цілому; забезпечення стабільності платіжно-розрахункової системи; нейтралізації впливу світових фінансових криз, тіньових структур на національну фінансову та соціально-політичну систему; запобігання широкомасштабній втечі капіталу із реального сектора економіки; запобігання конфліктам між владними структурами різного рівня з приводу розподілу та використання ресурсів національної бюджетної системи; ефективного залучення та використання коштів іноземних запозичень; запобігання злочинам та адміністративним правопорушенням у фінансових правовідносинах; стимулювання розвитку фінансових потоків, генерованих недержавними фінансовими агентами, та підвищення їх фінансової забезпеченості; розвитку законодавчої бази та культури фінансової діяльності.

Існують офіційні показники рівня фінансової безпеки України – індикатори та порогові значення індикаторів, які передбачає Методика розрахунку рівня фінансової безпеки України, затверджена Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29.10.2013 р.[1] (рис.2)

[1] *Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13/stru#Stru (дата звернення 20.08.2019)*

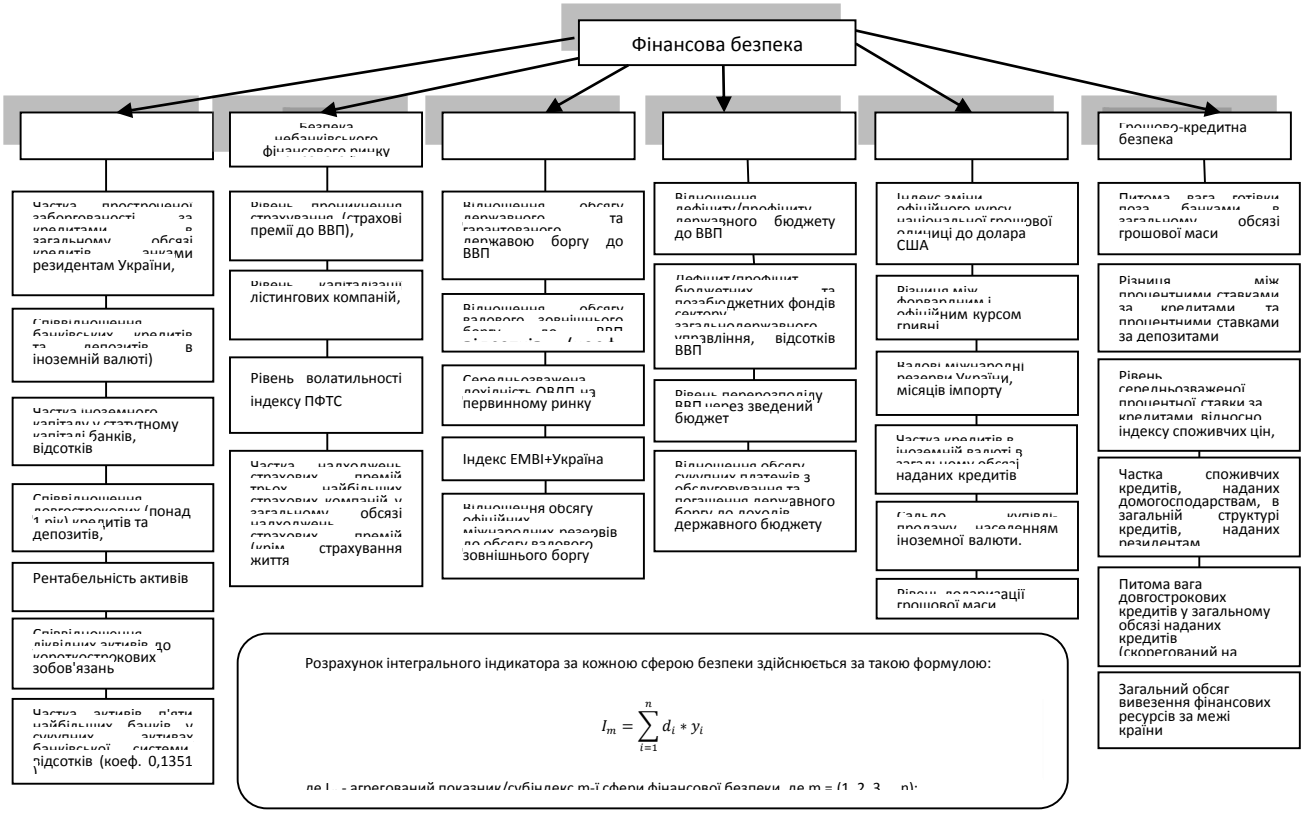

Розрахунок інтегрального індикатора за кожною сферою безпеки здійснюється за такою формулою:

$$I_m = \sum_{i=1}^{n} d_i * y_i$$

де I_m - агрегований показник/субіндекс m-ї сфери фінансової безпеки, де m = (1, 2, 3 ... n);

Рівень фінансової безпеки визначається порівнянням фактичних значень індикаторів з «пороговими», які розроблялися з урахуванням світового досвіду та напрацювань українських вчених. Періодичність перегляду системи індикаторів та їх характеристичних значень, у зв'язку зі змінами в національній і світовій економіці, здійснюється у разі необхідності, але не рідше, ніж один раз на два роки.

Безпека банківської системи розглядається як такий стан чинних правових норм і відповідних їм інститутів безпеки, який відображає рівень захищеності державою кредитно-фінансових відносин між суб'єктами банківської діяльності та гарантує стійке функціонування всієї банківської системи; забезпечує можливість повної реалізації та захист життєво важливих фінансових та економічних інтересів держави, суспільства й особи; виключає або максимально обмежує деструктивні наслідки від зовнішніх та внутрішніх загроз, недосконалості зовнішньоекономічної, бізнесової та внутрішньогосподарської діяльності[1].

Таблиця 1 – Індикатори фінансової безпеки банківської системи України в 2012–2018рр:

Рік	Частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України, %	Співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті;%	Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків %	Співвідношення довгострокових кредитів та депозитів;	Норма прибутку на активи/рентабельність активів	Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань	Частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи,%	Інтегральний індикатор
2012	9,6	118,83	30,2	2,36	0,48	90,28	10	0,446
2013	8,9	124,08	27,3	1,75	0,26	89,11	10,1	0,479
2014	7,7	152,65	32,5	2,83	-4,24	86,14	11	0,288
2015	13,5	168,64	43,3	3,88	-5,54	92,87	15	0,139
2016	21,1	134,49	51,2	4,12	-12,4	92,09	34	0,129
2017	53,7	109,35	35,8	3,27	-1,76	98,37	25	
2018	54,54	117,04	52,56	3,76	1,6	93,52	55	

Джерело: складено автором за [1, 2, 3]

[1] *Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13/stru#Stru (дата звернення 20.08.2019)*

[2] *Огляд банківського сектору.URL: https://old.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=37591358 (дата звернення 09.09.2019).*

[3] *Офіційний сайт Національного Банку України. URL: https://bank.gov.ua (дата звернення 20.08.2019)*

Аналіз банківської безпеки протягом досліджуваного періоду свідчить що зменшення частки простроченої заборгованості за кредитами, яка спостерігалась у 2012-2014 роках, змінилось на стрімке збільшення з 2014-2018 року – понад 40%, причина цього є наслідком загальноекономічної дестабілізації. Частка простроченої заборгованості за кредитами росте за одночасного скорочення обсягу наданих кредитів. Проблеми зі платоспроможністю клієнтів обумовили незадовільний рівень рентабельності активів банків, який продовжує істотно погіршуватися, незважаючи на те, що НБУ застосував політику «накачки ліквідності» у 2015-2016 рр. Частка іноземного капіталу займає дедалі значніше місце в банківській системі України. Істотне збільшення з 32,5% у 2014 до 51,2% у 2016 викликано впровадженням нових вимог до капіталу НБУ. Характерною особливістю капіталізації в 2016-го є переважне нарощення капіталу банками з іноземним капіталом: 55% зростання капіталу припало на банки з російським капіталом; 22% – на українські державні банки; 21% – на банки з західним капіталом; 2% – на приватні українські банки. Тому збільшення статутного капіталу з початку 2016 року за групою іноземних банків становило 50 млрд. грн, а на решту банків припало 15 млрд. грн[1]. Збитковість банківської системи негативно впливає на фінансову безпеку держави. Серед індикаторів, які ілюструють цей зв'язок, є показник «Рентабельність активів», оптимальне значення якого має становити від 1 до 1,5%. Збитковість банківської системи України формується під впливом низки негативних чинників, серед яких: збереження низького рівня довіри до банківської системи з боку юридичних і фізичних осіб, що стримує зростання портфеля депозитів та обмежує ресурси для активізації банківського кредитування та призводить до подальшого скорочення процентних доходів банків з урахуванням необхідності формування страхових резервів під проблемні кредити.

Безпека небанківського фінансового сектору – це рівень розвитку страхового та фондового ринків, що дає змогу повною мірою задовольняти потреби суспільства в зазначених фінансових інструментах та послугах. Проведений аналіз безпеки небанківського фінансового ринку (табл. 2) виявив слабкий розвиток інфраструктури страхового ринку, вузький асортимент страхових послуг, неоптимальність страхових портфелів, низька технологічність здійснення страхових операцій, неконкурентоспроможність

[1] *Закон України «Про заходи, спрямовані на сприяння капіталізації та реструктуризації банків» від 28.12.2014 № 78-VIII. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/78-19*

фондового ринку, недостатня розвиненість ринку похідних фінансових інструментів.

Таблиця 2 – Індикатори безпеки небанківського фінансового ринку

Рік	Валові страхові премії, млн.грн.	Рівень проникнення страхування (страхові премії до ВВП) стимулюючий індикатор.	Індекс Першої фондової торговельної системи (ПФТС)	Рівень волатильності індексу Першої фондової торговельної системи (далі - ПФТС), кількість критичних відхилень (-10 відсотків)	Частка надходжень страхових премій трьох найбільших страхових компаній у загальному обсязі надходжень страхових премій (крім страхування життя)
2010	23 081,7	2,13	975,08	1	13,6
2011	22 693,5	1,72	534,43	3	13,7
2012	21508,2	1,52	328,69	3	13,9
2013	28 661,9	1,96	300,53	1	16,2
2014	26 767,3	1,70	386,92	1	18,9
2015	29 736,0	1,50	240,70	0	27,2
2016	35 170,3	1,47	265,15	0	25,1
2017	43 431,8	1,45	315,06	0	24,3
2018	49 367,5	1,38	559,36	0	26,1
2019*	27 291,1	1,57	524,90	0	24,4

** перше півріччя 2019*

Джерело: складено автором за [1, 2, 3]

В Україні показник проникнення страхування (співвідношення страхових премій до ВВП) залишається на небезпечному рівні згідно з методики розрахунку рівня економічної безпеки України індикатор рівень проникнення страхування повинен бути на рівні від 6 – 8. (задовільне та оптимальне значення). Значення показників проникнення страхування на рівні від 1 до 2 % у 2010-2019 рр. за цим індикатором можна визначити рівень фінансової безпеки України як незадовільний, тому що у країнах із ринковою економікою частка страхування складає до 10 % від валового внутрішнього продукту, тоді як в Україні цей показник менше 2 %. (табл 2) За такої ситуації страхування не має

[1] *Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13/stru#Stru (дата звернення 20.08.2019)*

[2] *Огляд банківського сектору.URL: https://old.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=37591358 (дата звернення 09.09.2019).*

[3] *Інформація про стан і розвиток страхового ринку України/ аціональна комісія що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг URL: https://www.nfp.gov.ua/ua/Informatsiia-pro-stan-i-rozvytok-strakhovoho-rynku-Ukrainy.html (дата звернення 12.08.2019)*

змоги впливати на розвиток економіки і не відіграє суттєвої ролі в соціально-економічних відносинах держави.

Аналізуючи показник частки надходжень страхових премій трьох найбільших страхових компаній у загальному обсязі надходжень страхових премій, можна констатувати, що страховий ринок відзначається високим рівнем монополізації. Для цього показника оптимальне значення повинно бути від 10-12%, значення показника вже від 15 відсотків характеризує стан страхового ринка як незадовільний, а показники від 20-30% вже показує тенденцію критичного стану.

У порівнянні з 2010 роком збільшився обсяг надходжень валових страхових премій. Обсяги валових страхових премій за 2018 рік збільшились порівняно з 2017 роком на 13,7%, порівняно з 2015 роком зросли на 40,4%. За 2018 рік частка валових страхових премій у відношенні до ВВП становила 1,4%, що на 0,1 в.п. менше в порівнянні з 2017 роком; частка чистих страхових премій у відношенні до ВВП залишилась на рівні 2017 року та становила 1,0%. У порівнянні з 2017 роком на 5 935,7 млн. грн. (13,7%) збільшився обсяг надходжень валових страхових премій, обсяг чистих страхових премій збільшився на 5 929,9 млн грн. (20,8%)[1].

Рівень фінансової безпеки фондового ринку оцінюються за даною методикою за двома показниками:

капіталізація лістингових компаній;

рівень волатильності індексу Першої фондової торговельної системи.

Рівень волатильності індексу Першої фондової торговельної системи можна розрахувати за формулою:

$$\sum_{t=1}^{T} K_i, \quad K_i = \begin{cases} 0, \text{ Тр ПФТС} \geq 90 \text{ відсотків} \\ 1, \text{ Тр ПФТС} < 90 \text{ відсотків} \end{cases}, \qquad (1)$$

де при Тр ПФТС = індекс ПФТСt/ індекс ПФТСt-1х 100,t - кожна п’ятниця періоду.

Волатильності індексу Першої фондової торговельної системи (ПФТС), є українським біржовим індексом, який розраховується щодня за наслідками торгів на основі середньозваженої ціни за операціями. Суть індексу полягає в тому, що це відсоток зростання середньозважених цін акцій «індексного

[1] *Офіційний сайт Національного Банку України. URL: https://bank.gov.ua (дата звернення 20.08.2019)*

кошику» по відношенню до базового періоду.

За результатами 2010 р. на організованому фондовому ринку України індекс ПФТС, який відображає коливання ціни на акції найбільш привабливих підприємств зростає в зіставленні з початком року на 402,17 пункту (з 572, 91 по 975,08, або на 70,20%). Такий потенціал українського фондового ринка з одного боку має високу спекулятивну привабливість, але з іншого боку - має достатньо високу ступінь ризику для інвесторів.

З табл. 2 видно, що індекс ПФТС різко зменшився у 2011 на 47,94%. Це відбулося через кризу на міжнародних фондових ринках Так тільки в травні місяці індекс ПФТС впав на 24,2%. Така ж тенденція спостерігалась і до кінця року. Протягом 2012-2014 на фондовому ринку спостерігалась тенденція зниження котирувань акцій, все це було обумовлено наступними чинниками:

- надмірна кількість фондових бірж; низький рівень капіталізації, ліквідності та волатильності ринку (незначний показник free-float акцій українських компаній);

- висока фрагментарність біржової та депозитарної структури, відсутність досконалого механізму взаємодії бірж з депозитарною системою та єдиних стандартів проведення розрахунків і клірингу;

- фондовий ринок не приносить прибутку торговцям, що нівелює їх зацікавленість, знижує ліквідність ринку;

- обмежена кількість ліквідних та інвестиційно-привабливих фінансових інструментів, відсутність ліквідних цінних паперів публічних акціонерних компаній;

- низький ступінь використання похідних цінних паперів[1].

З 2015 року на фондовому ринку спостерігалася тенденція повільного росту індексу ПФТС. Але у 2018 стрімке зростання індексу ПФТС за підсумками усього року склало 75,3%, пов’язане, зокрема, зі збільшенням об’єму торгів за рахунок додаткового випуску і розміщення цінних паперів, а також зростанням їхньої вартості. Це досить позитивний сигнал для інвесторів, у тому числі, іноземних. Разом з тим, суттєвий відрив у міжнародному рейтингу є черговим доказом того, що фондовий ринок України досі знаходиться на етапі свого становлення, а отже, необхідно продовжувати удосконалювати механізми

[1] *Краснова І. В. Фондовий ринок в Україні: стан та перспективи розвитку. Проблеми економіки .2014. №1. С.129-134. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID =&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Pekon_2014_1_19 (дата звернення 21.10.2019)*

його функціонування, використовуючи кращі практики світових лідерів. Це свідчить про низький рівень безпеки фондового ринку України.

Розглядаючи динаміку капіталізації лістингових компаній в Україні, слід зауважити, що вона постійно коливається. Так капіталізація лістингових компаній фондового ринку станом на 2014 р. становила 457,61 млрд. грн., що на 46,79% більше порівняно з даними станом на 2013 р. (311,73 млрд. грн.) та майже у два рази більше порівняно 2012 р. (277,02 млрд. грн.). Аналіз динаміки капіталізації лістингових компаній ринку свідчить, що темп росту цього показника з 2011 по 2014 р. коливається в межах від 104,71% до 154,02%[1]. Збільшення капіталізації свідчить про підвищення вартісної оцінки компаній, акції яких перебувають в обігу на фондових біржах. Проте цей показник зменшується вже на кінець липня 2015 р. (114,48 млрд. грн.). Зменшення капіталізації відбулося за рахунок скорочення кількості лістингових компаній, що пов'язано з прийняттям НКЦПФР низки рішень, якими зупинена торгівля цінними паперами на будь-якій біржі, зокрема, цінними паперами 43 емітентів, які використовувалися для розрахунку показника капіталізації[2].

Боргова безпека характеризується відповідним рівнем внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування та ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень й оптимального співвідношення між ними, достатнім для задоволення визначених соціально-економічних потреб, що не провокує виникненню надмірного боргового навантаження, не загрожує втраті суверенітету держави та стабільності її фінансовій системі загалом. При цьому має зберігатися економічна можливість держави вчасно виконувати зобов'язання з погашення основних сум боргів та відсотків за ними, тобто підтримання належного рівня платоспроможності та кредитного рейтингу.

Зростання боргових проблем засвідчує аналіз державної заборгованості по відношенню до ВВП (табл. 3). З 2010-2013 р. цей показник перебував в межах економічно-обґрунтованого рівня 35–40%. Але починаючи з 2014 року показник досяг найвищих значень у 2015 та 2016 роках. Високий рівень державного боргу. Збереження тенденції до збільшення загального обсягу державного та гарантованого державою боргу України, темпи нарощування

[1] *Інформація про стан і розвиток страхового ринку України/ аціональна комісія що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг URL: https://www.nfp.gov.ua/ua/Informatsiia-pro-stan-i-rozvytok-strakhovoho-rynku-Ukrainy.html (дата звернення 12.08.2019)*

[2] *Рекуненко І.І. Визначення рівня фінансової безпеки фондового ринку України. Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. Глобальні та національні проблеми економіки .2016. №9. С.699-702.*

якого перевищили темпи зростання реального ВВП. Так, лише впродовж 2016 р. обсяг державного та гарантованого державою боргу зріс на 357,58 млрд. грн., або на 22,8%, порівняно з 2015 р. і станом на 31 грудня 2016 р. досягнув рівня 1 929,81 млрд. грн., у т. ч. державний борг – 1 650,83 млрд. грн. А станом на 31 грудня 2017 р. загальний борг становив 2 141,67 млрд. грн[1]. Наслідком зростання боргових зобов'язань держави стало зростання частки видатків бюджету на обслуговування державного боргу, що в умовах реалізації системних реформ, проведення АТО на сході країни та необхідності забезпечення реалізації державних функцій збільшує навантаження на головний фонд держави та негативно впливає на його збалансованість

Таблиця 3 – Показники боргової безпеки

Рік	Відношення обсягу державного та гарантованого державного боргу	Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП	Середньозважена дохідність облігацій внутрішньої державної позики на первинному ринку	Індекс EMBI+ Україна	Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валютного зовнішнього боргу
2010	40,1	75,7	10,39	436	29,5
2011	36,4	70,9	9,17	869	25,2
2012	36,7	71,5	12,94	765,2	18,2
2013	39,9	73,9	13,13	680,9	14,4
2014	69,4	107,7	13,98	2226	5,96
2015	79	139,3	13,07	2375	11,2
2016	80,9	120,6	9,16	860	13,7
2017	71,8	102,9	10,47	574	16,1
2018	60,9	87,6	17,79	571	18,2

Джерело: складено автором за [2, 3, 4]

Отже, боргова ситуація в Україні протягом останніх років характеризується переважно надмірним зростанням боргового навантаження, нераціональним використанням залучених коштів, тиском на економіку України. Тому гостро постають проблеми щодо ефективної реалізації боргової

[1] *Рекуненко І.І. Визначення рівня фінансової безпеки фондового ринку України. Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. Глобальні та національні проблеми економіки .2016. №9. С.699-702.*

[2] *Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13/stru#Stru (дата звернення 20.08.2019)*

[3] *Огляд банківського сектору.URL: https://old.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=37591358 (дата звернення 09.09.2019).*

[4] *Офіційний сайт Національного Банку України. URL: https://bank.gov.ua (дата звернення 20.08.2019)*

політики, свідомого управління державним боргом, впровадження належних заходів задля зменшення боргового тиску на фінансову безпеку держави. Аналіз індикаторів стану боргової безпеки України протягом 2010-2018 років свідчить про загрозливий стан боргової безпеки, оскільки розраховані значення більшості індикаторів перевищували граничні; починаючи з 2014 року простежувалася стійка тенденція до погіршення стану боргової безпеки України та надмірного боргового навантаження на економіку.

Бюджетна безпека – це стан забезпечення платоспроможності та фінансової стійкості державних фінансів, за якого уповноважені державні органи влади можуть максимально ефективно виконувати покладені на них функції. Вона визначає спроможність бюджетної системи забезпечити фінансово-економічну самостійність держави за рахунок достатності фінансових ресурсів, які мобілізуються до бюджетів різних рівнів внаслідок акумулювання податкових та інших надходжень, та передбачає здійснення ефективного використання бюджетних коштів в процесі виконання функціональних обов'язків, тобто забезпечення соціального захисту, державного управління, фінансування охорони здоров'я, науки, освіти, культури, спорту, забезпечення безпеки й оборони тощо.

Бюджетна безпека, як визначають її науковці, це спроможність держави виконувати сої зобов'язання шляхом підвищення фінансової стійкості державних фінансів за рахунок ефективного використання бюджетних коштів.

Серед прямих наслідків несвоєчасного прийняття Державного бюджету, за відомими дослідженнями, найбільш загрозливими є: дезорганізація у соціально-економічній сфері, зниження інвестиційної активності, посилення інфляційних процесів, дестабілізація національної валюти, знецінення грошових доходів громадян. Державний бюджет України за 2010-2019 рр. можна охарактеризувати як дефіцитний, а відношення дефіциту (профіциту) державного бюджету до ВВП є одним з найважливішим індикаторів фінансової безпеки України (табл.4).

Як бачимо з табл. 4, динаміка показників бюджетної безпеки України свідчить про недбалу політику фінансової безпеки. Це пов'язано з тим, що серед індикаторів бюджетної безпеки не враховано обсяги прихованого відтоку капіталу з України, корупційний податок з усіх видів економічної діяльності, фінансові зловживання з тендерних закупівель тощо[1].

[1] *Ситник Н.С., Субицька Д.Я. Бюджетна безпека україни: загрози та напрями її зміцнення. Причорноморські економічні студії.2018. №34.С.167-171. URL:http://bses.in.ua/journals/2018/34_2018/37.pdf*

Таблиця 4 – Показники бюджетної безпеки

Рік	Відношення державного дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП;	Дефіцт/профіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління;	Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет;	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету
2010	-5,94	-0,71	29,05	26,54
2011	-1,79	-0,86	30,27	26,68
2012	-3,79	-0,53	31,62	33,24
2013	-4,45	0,05	30,43	47,27
2014	-4,98	-0,23	29,11	57,07
2015	-2,28	-2,69	32,94	32,94
2016	-2,29	-1,98	32,84	33,9
2017	-1,41	-0,19	34,09	59,7
2018	-1,9	0,23	33,28	57,6

Джерело: складено автором за [1, 2, 3]

Валютна безпека є складним явищем за своєю структурою, оскільки включає в себе систему показників і критеріїв, які покликані дати оцінку стану валютного ринку, рівень захищеності його суб'єктів у всіх ланках фінансової системи держави, здійснюваних валютних операцій та наявних на належному рівні золотовалютних запасів тощо. Більшість авторів трактують «валютну безпеку» як ступінь забезпеченості держави валютними коштами, достатніми для дотримання позитивного сальдо платіжного балансу, виконання міжнародних зобов'язань, накопичення необхідного обсягу міжнародних резервів, підтримання стабільності національної грошової одиниці[4]. Аналіз індикаторів валютної безпеки за 2010-2019 РР. представлений в табл. 5.

Період 2010–2013 років характеризує стан валютної безпеки на задовільному рівні, що зумовлено більш стабільним курсом гривні до іноземних валют. Індекс зміни офіційного курсу гривні до долара США з 100,03 у 2013 році зріс до 148 у 2014 році, тобто його приріст становив 48%, у 2015

[1] *Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13/stru#Stru (дата звернення 20.08.2019)*

[2] *Огляд банківського сектору.URL: https://old.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=37591358 (дата звернення 09.09.2019).*

[3] *Офіційний сайт Національного Банку України. URL: https://bank.gov.ua (дата звернення 20.08.2019)*

[4] *Харазішвілі Ю.М., Сухоруков А.І., Крупельницька Т.П. Щодо вдосконалення методології інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки України. Аналітична записка. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/schodo-vdoskonalennya-metodologii-integralnogo-ocinyuvannya-rivnya (дата звернення 12.08.2019)*

році спостерігалася така ж негативна тенденція гривня девальвувала на 83%, що привило до банкрутства декількох десятків банків, спровокувавши обвал ВВП. У 2015 році спостерігався пік девальвації національної валюти. З 2016 року спостерігається послідовне укрупнення гривні.

Таблиця 5 – Показники валютної безпеки

Рік	Індекс зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США	Різниця між форвардним та офіційним курсом гривні	Валові міжнародні резерви України, міс.імпорту	Частка кредитів в іноземної валюті в загальному обсязі наданих кредитів	Сальдо купівлі-продажу населенням іноземної валюти, млн.долл	Рівень доларизації грошової маси
2010	1,02	0,43	5,67	18,04	97,37	30,1
2011	1,00	0,01	3,85	17,33	134.4	32,09
2012	1,00	-0,01	2,81	14,35		33,6
2013	1,03	-0,31	2,7	12,57	10,18	31,2
2014	1,48	3,28	2,5	21,95	28,88	29,8
2015	1,83	4,84	3,28	24,46	-46,2	45,6
2016	1,16	1,15	4,05	19,99	-38	37,8
2017	1,04	-0,41	4,18	30,14	-12,3	36,89
2018	1,02	-2,8	4,23	25,26	130,7	35,2
2019*	0,96	-3,19	4,2	27,77	97,0	36,9

Джерело: складено автором за [1, 2]

Певна політична та соціальна нестабільність в країні сприяє падінню довіри до національної валюти, все більше економічні суб'єкти віддають перевагу іноземній валюті. Доларизація економіки, граничне її значення 30%, в більшій мірі негативно впливає на національні інтереси країни, знижує ефективність грошово-кредитної політики, сприяє незаконному відпливу капіталу за кордон, призводить до втрати інвестиційного потенціалу, збіднює суспільство та державу, штучно знецінює та деформує структуру грошового обігу[3]. Результати дослідження показали, що рівень доларизації в Україні є дуже високим. За методикою МВФ він складає у середньому на рівня 35-37%, хоча насправді є значно вищим. В той же час, обсяг готівкової іноземної валюти значно перевищує обсяги грошової маси в Україні, вже не кажучи про гривневу готівку. Можна стверджувати, що в країні стабільно гранична

[1] *Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13/stru#Stru (дата звернення 20.08.2019)*

[2] *Офіційний сайт Національного Банку України. URL: https://bank.gov.ua (дата звернення 20.08.2019)*

[3] *Омельченко О.І, Рац О.М. Аналіз та регулювання грошової маси україни. Ефективна економіка. 2018. №3 URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2018/54.pdf (дата звернення 25.09.2019)*

ситуація із доларизацією.

Найбільш значимим показником достатності рівня золотовалютних резервів вважається відношення міжнародних резервів до імпорту країни. Даний показник розраховується за формулою:

$$\text{MP}_{mi} = \frac{MP}{I_{mp}/12} \quad (2)$$

де MPmi – міжнародні резерви країни в місяцях імпорту; MP – міжнародні резерви країни, млрд дол. США; Imp – річний імпорт, млрд дол. США.

Для цього показника оптимальним є рівень 5 місяців, а задовільним – 3 місяці. З 2010 р., цей показник погіршувався і вже у жовтні 2014 р. досягнув незадовільного рівня. Але вже з 2015 він на рівні 3-4%. Отже, на сьогодні спостерігається незначне зростання міжнародних резервів, проте їхня кількість є недостатньою для успішного функціонування країни. Збільшення міжнародних резервів сприятиме підвищенню інвестиційної привабливості, створить міцний запас для стабільності нашої економіки в умовах несприятливих подій. Крім цього, це дозволить нам своєчасно виконувати боргові зобов'язання та сприяти стабілізації грошової одиниці.

Сальдо купівлі-продажу іноземної валюти населенням, що відображає інфляційні очікування та загалом рівень довіри до національної валюти. Оптимальним є нульове значення показника, що відповідає ситуації, коли попит і пропозиція валюти співпадають. Протягом останнього часу і попит, і пропозиція перебувають на низькому рівні, що можна пояснити як дефіцитом валюти та зниженням платоспроможності населення, так і розвитком чорного ринку.

Грошово-кредитна безпека – це такий стан грошово-кредитної системи, який характеризується стабільністю грошової одиниці, доступністю кредитних ресурсів та таким рівнем інфляції, що забезпечує економічне зростання та підвищення реальних доходів населення.

Питома вага готівки поза банками в загальному обсязі грошової маси протягом усього періоду коливалась на рівні від 26% до 30 (оптимальне значення 20, критичне 35) грошова маса характеризується високими темпами зростання та надмірно великою вагою в ній готівки, це обумовлено недовірою населення до фінансових установ, збільшення часті готівки поза банками

ускладнює кредитний потенціал банків. Різниця ставок між виданими кредитами та залученими депозитами у 2011-2012 роках находилась на рівні майже критичному (табл. 6).

Таблиця 6 – Індикатори грошово-кредитної безпеки

Рік	Питома вага готівки поза банками в загальному обсязі грошової маси	Різниця між відсовками ставками за кредитами, наданами депозитними корпораціями у звітному періоді, та відсотковими ставками за депозитами, залученими депозитними установами;	Середньозваженої відсоткової ставки за кредитами, наданими депозитними корпораціями в національної валюті, відносно індексу споживчих цін;	Частка споживчих кредитів наданих домогосподарствам, у загальній структурі кредитів, наданих резидентам	Питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі наданих кредитів (скорегований на курсову різницю0
2010	30,6	5,2	5,5	28,59	29,26
2011	26,8	7,3	9,7	25,1	25,37
2012	26,28	7,8	15,7	23,02	21,64
2013	26,1	4,9	13,9	21,25	19,1
2014	29,57	5	-9,9	20,69	21,29
2015	28,43	5,9	-7,4	10,68	58,7
2016	28,51	5,5	27,4	10,16	64,78
2017	27,5	6,3	3,5	12,01	56,09
2018	28,6	6,3	7,4	14,12	57,24
2019*	27,46	5,7	13,2	17,14	59,01

**- перше півріччя 2019*

Джерело: складено автором за [1, 2]

Після 2013 року, коли відсоткові ставки були на оптимальному рівні, відсоткові ставки тримаються на незадовільному рівні від 5 до 6%, це свідчить, що у країні зберігається тенденція роста ставок за кредитами швидше чим за депозитними відсотками, так плата за кредит пояснюється стрімкими темпами інфляції, які враховують при розрахунку вартості кредитних ресурсів. Рівень середньозваженої процентної ставки за кредитами, наданими депозитними корпораціями (крім Національного банку) в національній валюті, відносно індексу споживчих цін, відсоткових пунктів, розрахований згідно методики, був на оптимальному рівні тільки у 2017 році. Частка споживчих кредитів

[1] *Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13/stru#Stru (дата звернення 20.08.2019)*

[2] *Офіційний сайт Національного Банку України. URL: https://bank.gov.ua (дата звернення 20.08.2019)*

наданих домогосподарствам постійно зменшується за період з 2010-2019 на 40%, і за останні роки знаходиться на рівні майже оптимальному. Рівень довгострокових кредитів у загальному обсягу наданих кредитів свідчить про намірі банків щодо довгострокового інвестування. Оптимальне значення цього показника має буди на рівні 50-60%. Як видно з табл.6. цей показник у 2015-2019 рр. знаходиться у оптимальному значенні.

Аналізуючи дані інтегрального показника фінансової безпеки України. (табл. 7, рис.3) треба наголосити, що даний показник протягом 2010-2018 р. знаходився на рівні нижчої межи достатніх значень показника.

Таблиця 7 – Значення інтегральних індикаторів-складників фінансової безпеки 2010-2018 рр.

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Банківська безпека	0,23	0,35	0,44	0,53	0,29	0,13	0,23	0,35	0,38
Безпека небанківського фінансового ринку	0,37	0,39	0,39	0,49	0,33	0,22	0,21	0,30	0,31
Боргова безпека	0,36	0,33	0,26	0,24	0,37	0,36	0,51	0,59	0,6
Бюджетна безпека	0,42	0,6	0,46	0,56	0,47	0,48	0,57	0,61	0,67
Валютна безпека	0,64	0,63	0,58	0,66	0,27	0,25	0,38	0,40	0,42
Грошово-кредитна безпека	0,66	0,66	0,62	0,59	0,70	0,56	0,68	0,65	0,59

Джерело: складено автором за[1]

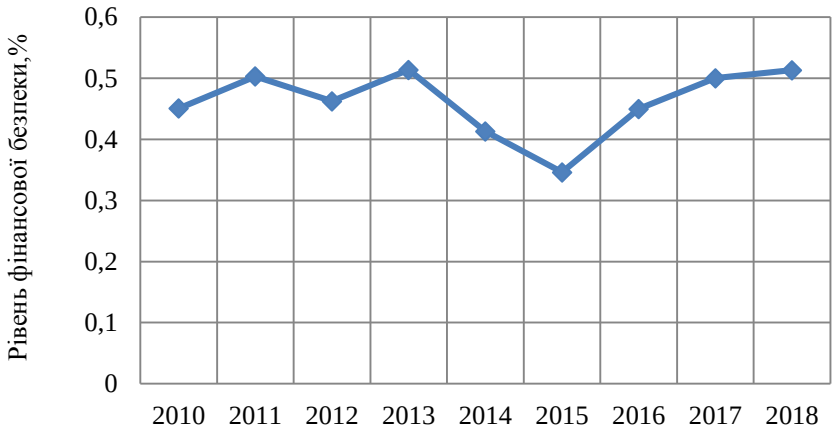

Рис. 3 –Динамика інтегрального показника фінансової безпеки України

Найбільші загрози фінансової безпеки України криються у сфері зовнішньої заборгованості, високій вартості банківських кредитів, значному

[1] *Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13/stru#Stru (дата звернення 20.08.2019)*

рівні доларизації економіки, зростанні тіньового її сектору, зміні податкового законодавства, стрімких інфляційних процесах. Таким чином, результати проведеного аналізу фінансової безпеки України показують, що зміцнення фінансової безпеки потрібно здійснювати в усіх проаналізованих секторах.

3.2 Цифрова безпека регіону в умовах децентралізації економіки України

Стрімке впровадження інформаційних технологій у всі, без винятку, сфери економічної діяльності актуалізує питання визначення обґрунтованих та ефективних шляхів забезпечення цифрової безпеки. Інформатизація як незворотній процес, який уникнути неможливо, зобов'язує державу забезпечувати стан захищеності як особистих інтересів, так і громадян, суспільства, а також створювати умови для якісного й ефективного інформаційного забезпечення громадян, органів державної влади та місцевого самоврядування, організацій, громадських об'єднань, розвивати обласні та регіональні інформаційні системи та мережі, забезпечувати їх сумісність та взаємодію у єдиному інформаційному просторі України[1].

Сьогодні Україна перейшла до другого етапу децентралізації національної економіки, кінцева мета якого – створення безпечного та комфортного середовища для життя людини в Україні шляхом побудови ефективної системи влади. Головним стратегічним завданням модернізації системи державного управління та територіальної організації влади, яка сьогодні здійснюється, є формування ефективного місцевого самоврядування, створення комфортних умов для проживання громадян, надання їм високоякісних та доступних публічних послуг.

Постановою Кабінету Міністрів України від 30 січня 2019 р. № 56 «Деякі питання цифрового розвитку» затверджено засади реалізації органами виконавчої влади принципів державної політики цифрового розвитку. Також Кабінет Міністрів України Постановою № 856від 18 вересня 2019 р. затвердив «Питання Міністерства цифрової трансформації», відповідно до якого визначено, що Мінцифри забезпечує:

формування та реалізацію державної політики у сфері цифровізації,

[1] *Шевчук О. М. Адміністративно-правове регулювання у сфері забезпечення інформаційної безпеки : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07, Запоріжжя, 2011. 210 с.*

цифрової економіки, цифрових інновацій, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства;

формування та реалізацію державної політики у сфері розвитку цифрових навичок та цифрових прав громадян;

формування та реалізацію державної політики у сфері відкритих даних, розвитку національних електронних інформаційних ресурсів та інтероперабельності, розвитку інфраструктури широкосмугового доступу до Інтернету та телекомунікацій, електронної комерції та бізнесу;

формування та реалізацію державної політики у сфері надання електронних та адміністративних послуг;

формування та реалізацію державної політики у сфері електронних довірчих послуг;

формування та реалізацію державної політики у сфері розвитку ІТ-індустрії;

виконання функцій центрального засвідчувального органу шляхом забезпечення створення умов для функціонування суб'єктів правових відносин у сфері електронних довірчих послуг[1].

Урядом України у вересні 2019 року розроблено проект «Цифрова держава» та бренд «ДІЯ», який розшифровується як «держава і я». Планується об'єднати всі відомства в єдину зручну й дієву онлайн-систему. Також однією з цілей, яку перед собою ставить наша держава та Міністерство цифрової трансформації України – це відмова від використання паперового документообігу. З 01 жовтня 2019 року більшість державних органів почали обмінюватися документами між собою лише в електронній формі.

Найближче майбутнє за автоматизацією всіх процесів – як державних так і в бізнесі.

Досягнення зазначених цілей неможливе без належного рівня економічного забезпечення відповідних територій, їх фінансового стану і достатніх коштів у місцевих бюджетах. Фінансовий аспект є одним із найсуттєвіших, від якого, у великій мірі, залежить успішність функціонування регіонів. Успішність підприємницької діяльності, достатня кількість кваліфікованих трудових ресурсів, розвинена інфраструктура регіонів є основою для успішного цифрового розвитку держави.

[1] *Питання Міністерства цифрової трансформації: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 856 / Кабінет Міністрів України. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pitannya-ministerstva-cifrovoyi-t180919 (дата звернення: 19.11.2019). EuropeanCommission// Digitaleconomy. URL: http://ec.europa.eu/growth/sectors/digital-economy/importance/index_en.htm.(дата звернення: 19.11.2019).*

Цифрова економіка стрімко розвивається в глобальних масштабах. Вона є найважливішим двигуном інновацій, конкурентоспроможності та економічного зростання в світі. Як зазначає Європейська комісія, цифрова економіка оцінюється в 3,2 трлн євро в групі країн «Великої двадцятки» і вже становить близько 8% ВВП, стимулюючи розвиток і створення робочих місць. Крім того, більше 75% доданої вартості, створюваної в інтернеті, належить традиційним галузям промисловості, що пов'язано з більш високою продуктивністю праці[1].

Цифрові технології займають значне місце в розвитку науки, техніки і економіки в усьому світі. Їх важливість як локомотива розвитку чітко видно на прикладі таких країн як США, Індія, Китай, Японія. Значна частина національного доходу цих країн забезпечується відповідно за рахунок продажу товарів і послуг, пов'язаних з цифровими технологіями. Ефективне управління даними як ключовим ресурсом цифрової економіки є запорукою успіху в будь-якому вигляді господарської діяльності, а монопольне володіння певними даними часто виявляється вирішальною перевагою в конкурентній боротьбі. Так як в сучасному світі основна діяльність економічних агентів пов'язана із застосуванням цифрових технологій, виконання операцій з різного виду даними, знаходження в глобальному цифровому просторі, з одного боку дає додаткові можливості для отримання економічного ефекту, з іншого боку створює певні ризики для подальшого розвитку. Ефективне управління ризиками в умовах розвитку цифрового простору має велике значення для реалізації економічних і соціальних переваг цифрової економіки. Формування довіри в нових умовах взаємодії, основою яких є цифрові технології – важлива умова соціально-економічного розвитку. Взаємодія влади, бізнесу, громадських організацій в питаннях цифрової безпеки відіграє ключову роль в створенні умов для спільної діяльності[2].

За даними E-commerce Report Global 2019, багато урядів Близького Сходу активно інвестують в інфраструктуру і цифрові послуги, щоб стимулювати зростання міжнародної електронної торгівлі. Однак незважаючи на високий рівень проникнення інтернету в регіоні, місцеві ритейлери не задовольняють попит і тим самим змушують онлайн-покупців купувати транскордонні товари. Наприклад, в ОАЕ таких 60% покупців, а в Катарі – 67%. Традиційно покупки

[1] *Попов Е.В., Семячков К.В. Проблемы экономической безопасности цифрового общества в условиях глобализации. Экономика региона.Т.14. Вып.4. 2018. С.1088 –1099.*

[2] *Асоціація ритейлерів України // E-commerceReportGlobal 2019: як розвивається і що впливає на світовий ринок онлайн-торгівлі.URL:https://rau.ua/ecommerceuk/e-commerce-report-global-2019/?fbclid=IwAR0yQ4taQV8x1 HIpeI5ekYCD0AKjjr0sq8U9UdxXznyK0Nr07aGfsXx8dY.(дата звернення: 19.11.2019).*

здійснювалися в Китаї, але все частіше товари замовляють з США і Німеччини[1].

На сьогодні дані є новим економічним ресурсом для створення продукції і вартості. Здатність керувати даними – це стратегічна можливість їх перетворювати в «цифровий інтелект». Цифрові дані є в основі будь-яких технологій, що швидко розвиваються, таких як: аналітика даних, штучний інтелект, блокчейн, інтернет-речей (IoT), хмарні обчислення тощо.

За видом дані поділяються на: державні (відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації» 2939-17 такі дані мають бути публічно доступними, крім конфіденційної, службової та таємної інформації (стаття 6), відкриті (концепція, за якою певні дані мають бути вільними для використання та розповсюдження будь-якою особою, за умов дотримання правил атрибуціїта/або sharealike ліцензії), і великі (терміном BigData («великі дані») окреслюють групу технологій та методів, за допомогою яких аналізують та обробляють величезну кількість даних, як структурованих так і неструктурованих, для отримання якісно нових знань)[2].

Саме тому особливої уваги набувають питання цифрової безпеки, що є невід'ємним атрибутом захисту властивостей інформації таких як цілісність, доступність, конфіденційність.

Цифрова безпека – це комплекс заходів, спрямованих на захист конфіденційності, цілісності та доступності інформації від вірусних атак і несанкціонованого втручання[3].

На сьогодні ще не сформовано поняття «цифрової безпеки регіону», тому вважаємо за доцільне спочатку розкрити і охарактеризувати визначення «регіону».

Свердан М.М. характеризує «регіон» з декількох позицій:

значна частина території країни із схожими географічними, природнокліматичними умовами, схожою спеціалізацією виробничо-економічних комплексів, соціально-економічними проблемами (незважаючи на те, що подібні регіони є досить замкнутими у виробничо-економічному відношенні, тим не менше вони не є державними утвореннями, не мають

[1] *Теплица социальніх технологий // Что такое цифровая безопасность: термины и технологии. URL:https://te-st.ru/2018/05/25/digital-security-terms/. (дата звернення: 19.11.2019).*

[2] *Майорська селищна об'єднана територіальна громада Харківська область // Як і для чого працювати з цифровими даними? URL:https://test-otg.dev.dosvit.org.ua/storage/documents/attachments/ e516320e3238194e 19ad91fe827f9e41.pdf. (дата звернення: 19.11.2019).*

[3] *Свердан М.М. Регіональна економіка та економічна безпека регіону. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2013. Вип. 1. С. 46-52.*

юридичного статусу та чітко визначених кордонів; таке поняття регіону є найменш суворим і використовується в ненауковому обороті);

економічний район країни (це визначення є більш точним різновидом першого, оскільки економічні райони мають певні межі, проте вони не мають державного статусу і органів управління; це поняття регіону все більше виходить з обороту і використовується переважно в економічній географії);

одиниця державного устрою в країні (з точки зору питань регіонального управління це поняття є найбільш точним, оскільки регіон є державним утворенням, що здійснює на своїй території державну владу)[1].

Регіон – просторова територіально-економічна система, яка включає взаємовідносини «природа-населення-бізнес-влада», а також саморегулює економічні процеси та зв'язки і підпорядковується центральному рівню влади, у свою чергу економічний регіон – це територіально цілісна частина народного господарства країни. Регіон як низова ланка господарства реалізує соціально-економічну політику держави. Через регіони відбувається управління економікою країни з урахуванням місцевої специфіки. Економічні взаємовідносини регіону із загальнонаціональними значною мірою регулюються через систему управління. Для цього в законодавчих і нормативних актах визначені для кожного періоду соціально-економічного розвитку країни принципи розподілу повноважень між центром і регіонами, методи регулювання монетарної, фіскальної та амортизаційної політики, зовнішньоекономічні відносини та інше[2].

Економічну безпеку територіального утворення (край, регіон, економічний район) варто розглядати як сукупність поточного стану, умов і факторів, які характеризують стабільність, стійкість і поступовість розвитку економіки регіону. З одного боку, забезпечення економічної безпеки регіонів припускає інтеграцію регіональної економіки в економіку держави, з іншого – збереження регіональної незалежності[3]. Пріоритетним завданням держави є забезпечення економічної безпеки регіонів. Розумне та зважене спрямування векторів дій бюджетної політики забезпечує економічну безпеку як держави в цілому, так і її регіонів, та створює умови макроекономічної стабілізації, а в іншому випадку

[1] *Носова О.В., Маковоз О.С. Моделі економічної безпеки регіону. Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. № 4. 2011. С.36–45.*

[2] *Державні сайти України // Місцеві фінанси та бюджетна децентралізація. URL:https://decentralization.gov.ua/finance. (дата звернення: 19.11.2019).*

[3] *Про засади зовнішньої і внутрішньої політики: Закон України від 08 липня 2018 р. № 2411-VI / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2411-17 (дата звернення: 19.11.2019).*

призводить до зростання соціальної напруги і політичної нестабільності.

У ст.132 Конституції України, територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості і соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій.

Сучасна система параметрів безпеки регіону ґрунтується на основних засадах внутрішньої політики у сферах розвитку місцевого самоврядування та стимулювання розвитку регіонів Закону України «Про засади зовнішньої і внутрішньої політики» від 08.07.2018 № 2411-VI. Саме ст. 4 зазначеного Закону: утвердження місцевого самоврядування як фундаменту народовладдя, розширення повноважень місцевих рад шляхом децентралізації функцій органів державної влади, гармонізація загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів. На стан інформаційної безпеки регіону впливають багато зовнішніх та внутрішніх факторів. Вони як перешкоджають, так і сприяють забезпеченню безпеки[1].

Економічна безпека регіону характеризується ступенем можливості формування ним власної економічної політики з врахуванням його специфіки та не на шкоду державі. При цьому першочергове значення має розподілення функцій управління між централізованою державною владою та регіональним управлінням.

Світовий досвід свідчить, що децентралізація призводить до економічного розвитку регіонів, підвищення конкурентоспроможності господарюючих суб'єктів, зростання життєвого рівня населення регіонів, появи місцевої ініціативної еліти. Для ефективного розвитку регіонів потрібно перерозподілити фінансові потоки на користь власне регіонів, а не адміністративного центру країни. Саме сталий економічний розвиток областей України та транскордонна співпраця між українськими та європейськими територіями повинні стати початком реальної, а не декларативної інтеграції України до Європейського Союзу.

Важливим аспектом розробки економічної політики у регіоні є комплексний розвиток, що реалізується на основі раціонального використання всіх територіальних ресурсів багатоцільового призначення (трудових,

[1] *Регіони України у післякризовий період: ризики та перспективи розвитку: аналіт. доп. / за ред. С. О. Білої. Київ: НІСД, 2011. 104 с.*

земельних, водних, енергетичних, рекреаційних тощо). Для максимальної мобілізації внутрішніх ресурсів, міжрегіональних зв'язків, необхідна розробка та реалізація регіональної господарської політики на локальному рівні, що пов'язано з інвестиційною політикою у регіоні. Її наслідком має стати регіональний господарський механізм, основу якого становить система стимулів та регуляторів територіальних відношень. Це ціни й тарифи, ставки платежів за територіальні ресурси, система нормативів формування державного і місцевих бюджетів, централізовані державні й місцеві фонди розвитку тощо. Окрім того, сюди входять договірні та інші економічні форми організації територіальних стосунків. Першочерговим питанням дієвості економічного механізму є така організація всіх його елементів, яка дозволяє органічно сполучати у єдиній системі централізовані, тобто державні, та децентралізовані засади територіального управління.

Згідно зі «Стратегією-2020», яка передбачає одночасний запуск понад 60 реформ та спеціальних програм, які одночасно торкатимуться одразу всіх політичних, економічних та соціальних інституцій, сьогодні значно розширюються функції і завдання регіонів щодо раціонального використання природних ресурсів, забезпечення зайнятості населення та розвитку зовнішньоекономічних зв'язків. Від того, наскільки оптимально поєднуються інтереси держави і окремих регіонів, залежить збалансованість розвитку національної економіки.

Децентралізація спрямовується на стимулювання ефективного розвитку і розміщення продуктивних сил окремих регіонів, раціональне використання природного, виробничого і трудового потенціалу, створення нормальних (здорових) умов життєдіяльності населення, забезпечення екологічної безпеки та вдосконалення територіальної організації суспільства.

Регіон служить складовим елементом економічної системи, у складі якої представлені основні показники соціально-економічної структури виробництва, для якої властива присутність певних природних і ресурсних факторів, процеси управління якої реалізують регіональні органи влади. Регіон є одним з ключових об'єктів організаційно-економічних і політико-правових відносин, спрямованих на організацію регіональної економіки, формування сприятливих умов життя й задоволення потреб населення з урахуванням специфіки його розвитку. Диспропорційність соціально-економічного розвитку регіонів неухильно зростає. Це проявляється зокрема через локалізацію центрів економічного зростання в обласних центрах, великих промислових містах,

центрах фінансових послуг, транспортно-транзитних розв'язках. Натомість посилюються прояви «периферійності» розвитку на рівні сільських і віддалених територій[1].

Традиційно, внутрішня структура економічної безпеки регіону як правило відображається через три найважливіші блоки:

1) економічна незалежність, яка носить відносний характер через економіко-політичну залежність регіону від центру та взаємопов'язаність різних регіональних економік (в таких умовах економічна незалежність регіону свідчить про можливість контролю регіональної влади за регіональними ресурсами; досягнення такого рівня виробництва, ефективності і якості продукції, що забезпечує її конкурентоздатність та дозволяє на рівних умовах брати участь в міжрегіональній та міжнародній торгівлі, коопераційних зв'язках й обміні науково-технічними досягненнями);

2) стабільність та стійкість регіональної економіки (що припускають захист власності всіх форм; створення надійних гарантій та сприятливих умов для підприємництва; стримування чинників, спроможних дестабілізувати ситуацію, таких як боротьба з кримінальними структурами в економіці, недопущення серйозних розривів у розподілі доходів, що загрожують викликати соціальні потрясіння, тощо);

3) здатність до саморозвитку і прогресу (створення сприятливого клімату для інвестицій і інновацій, постійна модернізація та розширення виробництва, підвищення професійного рівня працівників тощо)[2].

Одним із пріоритетів економічної політики України визначено перехід від традиційної до цифрової економіки, розбудови цифрового суспільства, впровадження цифрових технологій у будь-яку сферу соціально-економічних відносин.

На нашу думку, цифрова безпека регіону – це здатність цифрової сфери регіону стабільно функціонувати в умовах активного захисту від дестабілізуючих дій зовнішніх і внутрішніх загроз. В основі концептуальної моделі цифрової безпеки регіону (рис.1) є забезпечення стійкого розвитку рівнів економічно-соціальних показників та забезпечення національних інтересів. Побудова системи цифрової безпеки регіону має ґрунтуватися на

---

[1] *Семкова Л.В. Економічна безпека регіонів. Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: економічні науки.Вип.27. 2014. С. 63 – 69.*

[2] *Укрінформ // Європа формує новий цифровий ринок. Чому Україна поза ним? URL:https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2364078-misia-ocifruvati-ekonomiku-strategia-edinogo-cifrovogo-rinku.html.(дата звернення: 19.11.2019).*

принципах:

комплексності (створення умов за яких система зможе стало функціонувати);

своєчасності (вжиття відповідних заходів безпеки на реагування від внутрішніх та зовнішніх загроз);

законності (заходи та методи, що спрямовані на захист мають бути розроблені згідно норм чинного законодавства);

стратегічної диверсифікації та мінімізації ризиків (формування плану забезпечення цифрової безпеки регіону з подальшим впровадженням у господарську діяльність та постійним оновленням інструментів);

економічної доцільності у застосуванні інструментів;

взаємодії населення-влади-бізнесу.

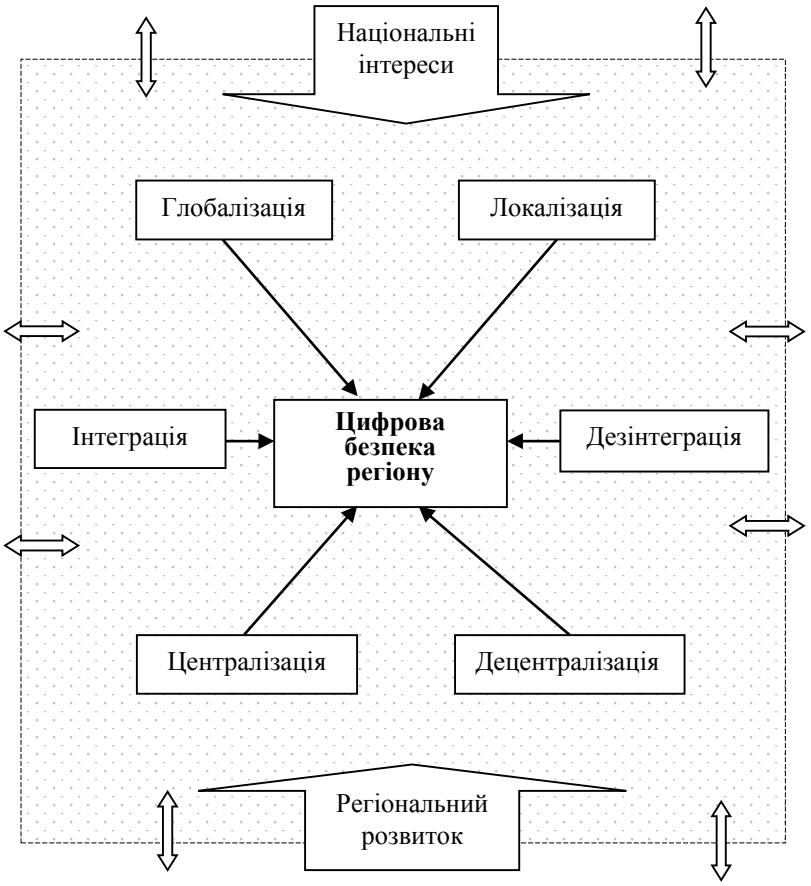

Рис. 1 – Концептуальна модель цифрової безпеки регіону

Слід зазначити, що Україна поставила стратегічну мету – рівноправне входження в Європейський союз. В травні 2017 року Європейською Комісією було опублікувано середньостроковий огляд стратегії цифрового єдиного

ринку. У ньому оцінюється досягнутий прогрес, який закликає спів законодавців оперативно реагувати на всі вже подані пропозиції та окреслити подальші заходи щодо онлайн-платформ, економії даних та кібербезпеки. Середньостроковий огляд супроводжується Європейським цифровим звітом про прогрес, який дає поглиблену оцінку того, як ЄС та держави-члени розвивають свій цифровий розвиток та визначають можливі кроки для покращення національних показників у цифрових засобах.

На сьогодні в Європі успішно реалізується стратегія Єдиного цифрового ринку DigitalSingleMarketStrategy (DSM). На думку європейських експертів, DSM може принести об'єднаній Європі додаткові 415 мільярдів євро щорічно і забезпечити створення сотень тисяч робочих місць. DSM розглядається як основний актив Європи, спрямований на адаптацію європейського суспільства, бізнес-середовища до нових умов ведення діяльності на міжнародній арені. Європейці прагнуть забезпечити ефективний розвиток різних секторів економіки, які використовують цифрові технології для інновацій, щоб вони залишались конкурентоспроможними на глобальному рівні[1].

Стратегія активізацій впровадження цифрової економіки було визнано країнами ЄС та світу як основний драйвер для посилення конкурентоспроможності та розвитку економіки. Для успішного практичного втілення стратегії цифрової економіки в Україні потрібні ефективно функціонуючі наступні три компоненти: нормативно-правова база, яка б сприяла вільній конкуренції і виходу на світовий ринок вітчизняних підприємств, дозволяла товаровиробникам повною мірою використовувати цифрові технології для підвищення якості продукції та інновацій; компетенції та навички (фінансова грамотність), які вкрай необхідні працівникам, бізнесменам, державним службовцям, для належного використання можливостей цифрових технологій; дієві цифрові інститути, що використовують Інтернет для розширення прав і можливостей громадян. Водночас розподіл функцій між окремими суб'єктами системи та схема їх взаємодії потребують узгодженості. Сучасні світові тенденції розвитку національних економік відрізняються становлення так званої економіки знання та розвитком цифрового суспільства. В Україні протягом останніх років стрімко розвивається система забезпечення державної цифрової безпеки, триває

[1] *Укрінформ // Європа формує новий цифровий ринок. Чому Україна поза ним? URL:https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2364078-misia-ocifruvati-ekonomiku-strategia-edinogo-cifrovogo-rinku.html.(дата звернення: 19.11.2019).*

формування нормативно-правової бази, здійснюється робота зі створення механізмів її практичної реалізації. Економіка України як невід'ємна частина світового господарства сьогодні особливо потребує якісних цифрових послуг та, на жаль, отримує значних збитків через відсутність науково обґрунтованого і гнучкого правового регулювання цифрових відносин в суспільстві. Саме вирішення регіонального аспекту цифрової безпеки виступає в якості каталізатора прискорення вирішення зазначеного питання. Таким чином, цифрова безпека регіонів України є базою входження нашої держави у світовий інформаційний простір на рівноправній основі.

3.3 Заходи антикризового управління в системі фінансово-економічної безпеки підприємства

Сучасний стан економіки України характеризується швидкими перетвореннями внутрішнього та зовнішнього середовища функціонування підприємства, що спричиняють високий рівень фінансових загроз та ризиків його розвитку. Існування ефективної системи захисту підприємства від негативних проявів є найважливішою умовою забезпечення стійкого зростання підприємства та формування позитивних результатів його фінансової діяльності. Тому, до наукового обігу увійшло таке поняття як «фінансово-економічна безпека підприємства».

За визначенням І. Мойсеєнко та О. Марченко фінансово-економічна безпека – це «стан захищеності фінансово-економічних інтересів підприємства від загроз внутрішнього і зовнішнього середовища та створює необхідні фінансово-економічні передумови для стабільного розвитку в поточному та довгостроковому періодах»[1]. Головна мета фінансово-економічної безпеки полягає у гарантуванні фінансової стійкості підприємства, його ефективного функціонування та розвитку, а також запобіганні та передбаченні кризового стану.

Для досягнення мети фінансово-економічної безпеки використовують один з різновидів організації управління підприємством – антикризове управління. За останні роки було опубліковано значну кількість робіт вітчизняних та

[1] *Мойсеєнко І.П., Марченко О.М. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства: навч. посібник. Львів. 2011. 380 с.*

зарубіжних науковців, що присвячені проблемам та сутності антикризового управління на підприємстві. Досліджуючи наукові публікації, монографії та науково-методичні видання, слід відзначити, що не існує єдиної думки стосовно трактування поняття «антикризове управління» (табл. 1).

Спираючись на наведені у табл.1 тлумачення, антикризове управління розглядається як система принципів і методів, процес, механізм або специфічна функція, які спрямовані на передбачення, виявлення та усунення кризи на підприємстві на всіх стадіях його життєвого циклу з метою досягнення стійкого росту та стабільного розвитку.

Таблиця 1 – Підходи до трактування поняття «антикризове управління»

Автори	Визначення
Фролов С.М., Козьменко О.В., Бойко А.О.[1]	Антикризове управління – це система принципів і методів розробки та впровадження комплексу управлінських рішень, що направлені на попередження і подолання криз підприємства, а також мінімізацію їх негативних наслідків.
Бланк І.А.[2]	Антикризове управління – безперервний процес виявлення ознак кризових явищ та недопущення поширення їх наслідків, а також стагнації розвитку підприємства, який здійснюється протягом усього життєвого циклу підприємства.
Кошкін В.І.[3]	Антикризове управління – механізм уникнення банкрутства та покращення фінансового стану підприємства.
Біловол Р.І. [4]	Антикризове управління – управлінський процес, в якому налагоджено систему передбачення кризи, аналізу її симптомів, заходів по мінімізації негативного впливу і використання позитивних чинників для подальшого розвитку підприємства.
Маховка В.М.[5]	Антикризове управління – специфічна функція, яка реалізується через виконання антикризових заходів, які направленні на попередження та подолання кризового стану, оздоровлення господарської діяльності та відновлення стійкого розвитку підприємства, взаємодіючи при цьому з іншими основними функціями управління.
Ситник Л.С.[6]	Антикризове управління – система заходів з відновлення платоспроможності підприємства.

[1] *Фролов С.М., Козьменко О.В., Бойко А.О. Управління фінансовою безпекою економічних суб'єктів: навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів економічних і юридичних спеціальностей усіх форм навчання. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ». 2015. 332 с.*

[2] *Бланк І. А. Антикризове фінансове управління підприємством. Київ: Ельга, НікаЦентр. 2006. 672 с.*

[3] *Кошкин В. И. Антикризисное управление: 17-модульная программа для менеджеров «Управление развитием организации». Москва: ИНФРА-М. 2000. 512 с.*

[4] *Біловол Р. І. Методологічні підходи до розробки концепції антикризового управління підприємством. Регіональні перспективи. 2003. № 7-8 (32-33). С. 60-63.*

[5] *Маховка В. М. Формування системи антикризового управління туристичними підприємствами: дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)». Полтава. 2015. 277 с.*

[6] *Ситник Л. С. Організаційно-економічний механізм антикризового управління підприємством. Донецьк: ІЕП НАН України. 2013. 504 с.*

Об'єктами антикризового управління виступають кризи розвитку підприємства, які мають негативні наслідки для його діяльності. К.Васьківська, О. Сич та В. Прокопишак під кризою розуміють фазу розбалансованої діяльності підприємства[1], а І. Кубіч визначає кризу як будь-яку ситуацію, що загрожує стабільності підприємства і його нормальному функціонуванню[2]. Криза являє собою явище, що за своєю сутністю, характером та причинами прояву не є однаковим. Тому узагальнену класифікацію криз наведено у табл. 2.

Таблиця 2 – Класифікація криз

Ознака	Види криз
За перебігом у часі	періодичні; хаотичні.
За причинами (джерелом виникнення)	зовнішні; внутрішні.
За характером прояву	синхронні; асинхронні.
За характером та наслідками дія	руйнівна; оздоровча.
За масштабами розповсюдження	поодинокі; локальні; глобальні.
Залежно від проблематики кризи	економічна; технічна; фінансова; виробнича; організаційна; технологічна; психологічна; кадрова.
За характером впливу	стимулюючі; пригнічуючі.
Залежно від наявності зацікавленості	штучні; природні.
За можливістю впливу на еволюцію кризового процесу	керовані; некеровані; прогнозовані; непрогнозовані; латентні; відкриті.
За можливістю прояву у сферах діяльності	реальні; потенційні.
За тривалістю дії	тимчасові; постійні; короткотермінові; довготермінові.
За швидкість протікання	повільні; швидкі; миттєві.

Джерело: складено на основі[3, 4].

По відношенню до окремих параметрів кризи можуть використовуватись моделі здійснення антикризового управління за різними ознаками (табл. 3).

Здійснення антикризового управління за даними моделями передбачає створення умов для прискорення, відстрочки або відсутності зусиль спрямованих на початок настання кризи та мінімізацію впливу негативних факторів дії на підприємство.

[1] *Васьківська К.В., Сич О.А., Прокопишак В.Б. Управління фінансовою санацією підприємств: навч. посібник. Львів: ПП «Арал». 2011. 204 с.*

[2] *Kubicz I. Zarządzanie komunikacją w kryzysie – od profilaktyki do sanacji wizerunku. Narzędzia i techniki PR. Zarządzanie w sytuacjach kryzysowych niepewności. Warszawa: Wyższa Szkoła Promocji. 2012. S. 145-172.*

[3] *Васьківська К.В., Сич О.А., Прокопишак В.Б. Управління фінансовою санацією підприємств: навч. посібник. Львів: ПП «Арал». 2011. 204 с.*

[4] *Kubicz I. Zarządzanie komunikacją w kryzysie – od profilaktyki do sanacji wizerunku. Narzędzia i techniki PR. Zarządzanie w sytuacjach kryzysowych niepewności. Warszawa: Wyższa Szkoła Promocji. 2012. S. 145-172.*

Як і будь-яка діяльність, антикризове управління ґрунтується на загальних та спеціальних принципах. Загальні принципи деталізують та уточнюють правила й обов'язки за якими повинно здійснюватись антикризове управління. До них відносять: принцип відповідності, принцип комплексності, принцип об'єктивності, принцип контролю, принцип законності, принцип ефективності тощо.

Таблиця 3 – Класифікація моделей здійснення антикризового управління

Ознаки	Моделі здійснення антикризового управління
1	2
1. Залежно від планування термінів початку кризового періоду:	наближення; віддалення; невтручання.
2. Залежно від впливу на кінцевий результат:	запобігання виникненню; стабілізація положення; пристосування; вихід з кризи.
3. Залежно від об'єкта управлінського моніторингу:	наслідки кризи; причини кризи; тривалість кризи.
4. За джерелами походження кризи:	зовнішнє антикризове управління; внутрішнє антикризове управління; комбіноване антикризове управління.

Джерело: складено на основі[1, 2]*.*

Спеціальні принципи відображають основні повноваження здійснення антикризового управління у процесі досягнення результату. Організація антикризового управління базується на таких спеціальних принципах як: принцип функціональної інтеграції, принцип професіоналізму, принцип відповідальності за прийняття рішень, принцип централізму та децентралізму в процесі прийняття рішень, принцип гнучкості, маневреності та пристосування до змін у внутрішньому і зовнішньому середовищі. До того ж антикризовому управлінню притаманні ті ж самі функції, що й будь-якому управлінню: планування, організація, мотивація та контроль. Вони реалізують заходи антикризового управління як управлінський процес в цілому.

Спираючись на визначенні поняття, моделі, функції та принципи антикризового управління, його значення для фінансово-економічної безпеки та

[1] *Васьківська К.В., Сич О.А., Прокопишак В.Б. Управління фінансовою санацією підприємств: навч. посібник. Львів: ПП «Арал». 2011. 204 с.*

[2] *Kubicz I. Zarządzanie komunikacją w kryzysie – od profilaktyki do sanacji wizerunku. Narzędzia i techniki PR. Zarządzanie w sytuacjach kryzysowych niepewności. Warszawa: Wyższa Szkoła Promocji. 2012. S. 145-172.*

підприємства загалом полягає у виявленні та усуненні зовнішніх та внутрішніх негативних факторів, що можуть призвести до кризового стану. Взаємозв'язок фінансово-економічної безпеки та антикризового управління розкривається через спільні суб'єкти управління, які за допомогою різних методів та прийомів впливають на об'єкт управління для досягнення поставленої мети (рис. 1).

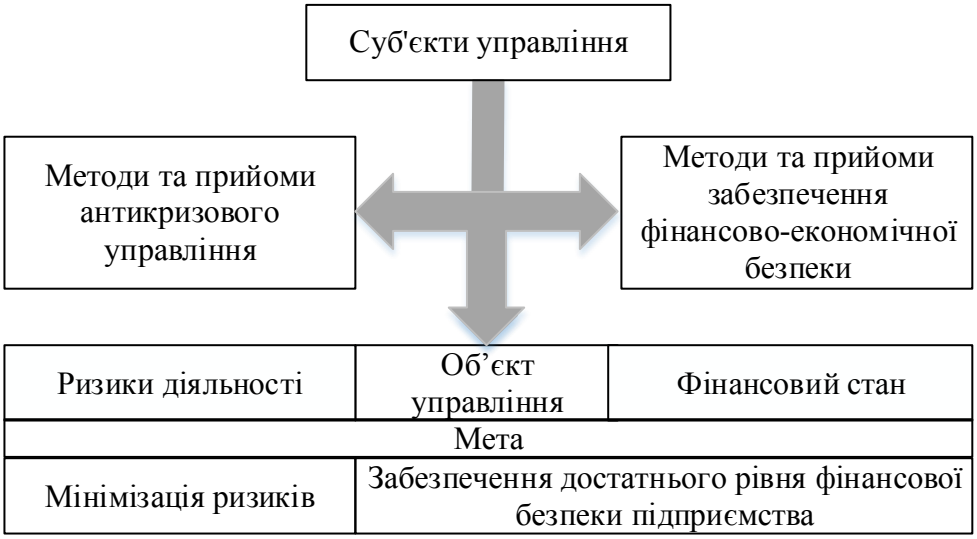

Рис. 1 – Взаємозв'язок фінансово-економічної безпеки підприємства та антикризового управління[1]

У даному випадку, суб'єктами як антикризового управління, так і системи забезпечення фінансово-економічної безпеки є керівництво підприємства, його персонал, санатори, контролінгові служби, натомість головними об'єктами антикризового управління виступають кризи та ризики діяльності. Зазвичай під методами та прийомами антикризового управління розуміють санацію, даунсайзинг, ліквідацію, регуляризацію, модернізацію, злиття, диверсифікацію, реструктуризацію та реінжиніринг, які також використовуються як засоби забезпечення фінансово-економічної безпеки. До того ж Н. Туленков доводить, що будь-який процес управління організацією повинен бути антикризовим, тобто побудованим з урахуванням ризику та небезпеки настання кризових ситуацій[2]. І тому він вважає антикризове управління одним із методів фінансово-економічної безпеки.

Отже, антикризове управління є невіддільною частиною загальної стратегії

[1] *Марина А.С., Рябчикова Д.А., Тур Н.В. Діагностика криз в системі забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємства. Інфраструктура ринку. Гроші, фінанси та кредит. 2019. №29. С.464-470.*
[2] *Туленков Н.В. Антикризисный менеджмент. Персонал. 2014. № 6. С. 19-25.*

розвитку підприємства та спрямоване на профілактику та ліквідацію криз будь-якого походження за допомогою методів та прийомів його забезпечення.

Аналогічно до тлумачення поняття «антикризового управління» на сьогодні відсутня єдина думка до визначення послідовності етапів проведення антикризового управління. Узагальнюючи дослідження Р. Біловол[1] та Л. Ситник[2] процес антикризового управління можна зобразити поетапно (рис. 2).

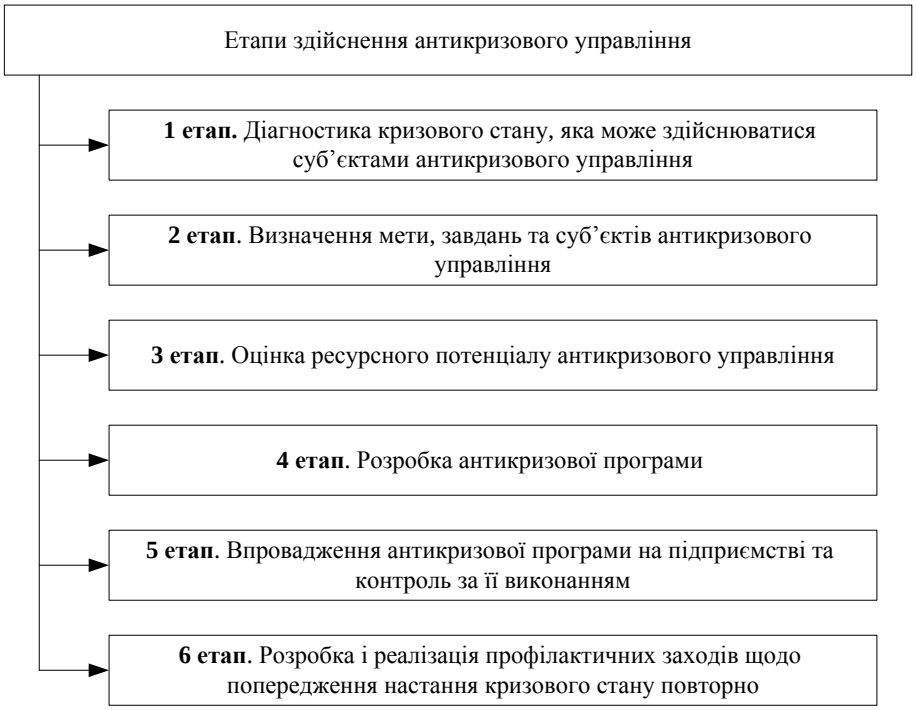

Рис. 2 – Етапи антикризового управління

Сформовано на основі[1, 2].

На першому етапі відбувається діагностика кризового стану шляхом оцінки результатів господарської діяльності підприємства, у тому числі зовнішнього та внутрішнього середовища. Цей етап слід вважати визначальним, оскільки на ньому приймається рішення про здійснення антикризового управління на аналізованому підприємстві.

Другий етап характеризується визначенням мети, завдань, а також суб'єктів антикризового управління відповідно до виявлених проблем і загроз, причин їх виникнення та поглиблення.

Третій етап передбачає оцінку ресурсного потенціалу антикризового

[1] *Біловол Р. І. Методологічні підходи до розробки концепції антикризового управління підприємством. Регіональні перспективи. 2003. № 7-8 (32-33). С. 60-63.*

[2] *Ситник Л. С. Організаційно-економічний механізм антикризового управління підприємством. Донецьк: ІЕП НАН України. 2013. 504 с.*

управління, тобто аналіз гнучкості, адаптованості та достатності існуючих ресурсів на підприємстві для вирішення поставлених завдань. Основними видами ресурсів є: технологічні, кадрові, інформаційні, фінансові тощо.

На четвертому етапі суб'єктами антикризового управління здійснюється розробка антикризової програми. Згідно Л. Лігоненко[1] антикризова програма – це «сукупність заходів і прийомів, які повинні бути здійсненні у межах підприємства, його структурних підрозділів та служб для досягнення поставленої мети – виведення підприємства з кризового стану». Використання таких заходів залежить від фази кризи, часових обмежень та наявних ресурсів.

Розрізняють два підходи до визначення заходів (методів) антикризового управління на підприємстві: тактичний та стратегічний. Застосування тактичних та стратегічних методів здебільшого націлено на мінімізацію негативного впливу кризового стану на діяльність підприємства загалом та отриманню позитивних результатів діяльності в майбутніх періодах. Заходи, які відносять до першої групи спрямовані на швидке подолання проявів кризи (табл. 4). Проте інколи тактичних заходів недостатньо для усунення кризи та її наслідків. Тому використовують стратегічні методи антикризового управління, які відрізняються більш тривалою дією, зміною сутності та деяких якісних характеристик підприємства.

П'ятий етап антикризового управління має на меті впровадження антикризової програми та контроль за її виконанням. На цьому етапі найважливішим є організація контролю за перебігом виконання запланованих заходів, а крім того оцінка результатів від їх реалізації.

На шостому заключному етапі проводиться розробка і реалізація профілактичних заходів щодо попередження настання кризового стану повторно. Головною метою даного етапу є внесення змін до основних функціональних стратегій діяльності підприємства направлених на недопущення виникнення проблем передуючим кризі, створення заходів запобігання та раннього розпізнавання ознак кризового стану в майбутньому.

Таким чином, процес здійснення антикризового управління дає змогу достовірно визначити причини та наслідки виникнення кризового стану на підприємстві, систематизувати отриману інформацію для прийняття управлінських рішень по впровадженню необхідних антикризових заходів спрямованих на усунення загроз, оздоровлення та ефективне функціонування

[1] *Лігоненко Л. О. Антикризове управління підприємством. Київ: КНТЕУ. 2005. 824 с.*

підприємства та його складових.

Таблиця 4 – Заходи антикризового управління

Назва методу	Сутність	Мета
Тактичні заходи антикризового управління		
Даунсайзинг	Здатність підприємства адаптуватися до умов внутрішнього та зовнішнього середовища за рахунок зменшення обсягів виробництва та чисельності персоналу підприємства.	Скорочення постійних витрат та зменшення собівартості продукції.
Санація	Сукупність заходів фінансово-економічного, виробничо-технічного, організаційного та соціального характеру, які спрямовані на покращення фінансових показників підприємства шляхом зміни структури балансу підприємства.	Відновлення ліквідності та платоспроможності.
Моніторинг	Дослідження, оцінка та прогноз стану навколишнього середовища підприємства.	Виявлення ранніх проявів кризи.
Контролінг	Аналіз та координація виконання фактичних показників діяльності підприємства у порівнянні з плановими.	Прискорення виявлення кризових явищ.
Стратегічні заходи антикризового управління		
Диверсифікація	Розширення сфери діяльності суб'єкта господарювання в будь-якому напрямі, застосовується на підприємстві при перших ознаках кризи.	Об'єднання у межах однієї організації різних видів діяльності задля суттєвої економії витрат.
Регуляризація	Створення комплексної системи стратегічного планування, управлінського обліку, фінансового контролю; впровадження функціональних служб тощо.	Вихід на міжнародні ринки.
Реінжиніринг	Перепроектування бізнес-процесів підприємства за рахунок скорочення зайвих операцій, витрат часу та інших ресурсів.	Підвищення продуктивності праці, часу виготовлення продукції, собівартості тощо.
Реструктуризація	Здійснення економічних, правових, виробничо-технічних заходів, які спрямовані на зміну організаційної структури підприємства та його управління, які можуть забезпечити підприємству фінансове оздоровлення, збільшення обсягів випуску конкурентоспроможної продукції або підвищення якості надання послуг.	Подолання причин стратегічної кризи та кризи прибутковості.
Злиття	Об'єднання підприємств (шляхом створення нової юридичної особи або приєднання підприємств до головного підприємства).	Досягнення подальшого спільного розподілу ризиків та вигід від об'єднання.
Ліквідація	Провадження справи про банкрутство, припинення діяльності підприємства, зняття з реєстрів Державної податкової служби та фонду соціального страхування	Задоволення кредиторських вимог.

Джерело: складено на основі[1]

[1] *Ковалевська А. В. Конспект лекцій з дисципліни «Антикризове управління підприємством». Харків, 2016. 140 с.*

У процесі своєї діяльності будь-яке підприємство може відчути настання кризи неплатоспроможності. Відповідно до Методичних рекомендацій щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства затверджених наказом Міністерства економіки України від 19.01.2006 р. № 14 неплатоспроможність визначається як «нездатність суб'єкта підприємництва виконувати після настання встановленого строку їх сплати грошові зобов'язання перед кредиторами, у тому числі по заробітній платі, а також виконувати зобов'язання щодо сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, податків і зборів (обов'язкових платежів) не інакше як через відновлення платоспроможності»[1]. Розрізняють декілька видів неплатоспроможності: поточна, критична, надкритична.

Поточна неплатоспроможність характеризується тимчасовою відсутністю у підприємства необхідних грошових коштів для виконання зобов'язань перед кредиторами після настання відповідного строку. Для визначення наявності поточної неплатоспроможності використовують економічний показник, який розраховується як різниця між грошовими коштами та активами підприємства та поточними зобов'язаннями за формулою 1:

$$Пп = ДФІ + ПФІ + Г – ПЗ, \quad (1.1)$$

де ДФІ – довгострокові фінансові інвестиції; ПФІ – поточні фінансові інвестиції; Г – гроші та їх еквіваленти; ПЗ – поточні зобов'язання.

Якщо даний показник має від'ємний результат, то згідно законодавства підприємство неспроможне виконати грошові зобов'язання перед кредиторами, у томи числі зобов'язання щодо сплати обов'язкових платежів протягом трьох місяців після встановленого строку.

Критична неплатоспроможність діагностується тоді, коли на початку і в кінці звітного періоду мають місце ознаки поточної неплатоспроможності та виконується певна умова за формулою 2:

[1] *Про затвердження Методичних рекомендацій щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства: наказ Міністерства економіки України від 19.02.2006 р. № 14. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0014665-06 (дата звернення: 30.10.2019).*

$$\begin{cases} П_п \le 0, \\ К_п \le 1{,}5, \\ К_з \le 0{,}1. \end{cases} \quad (2)$$

де Пп – поточна неплатоспроможність; Кп – коефіцієнт покриття; Кз – коефіцієнт забезпеченості власними коштами.

Надкритична неплатоспроможність або банкрутство передбачає відновлення платоспроможності та задоволення вимог кредиторів тільки за допомогою ліквідаційної процедури. Вона діагностується у тому випадку, коли на кінець звітного періоду виконується залежність між двома показниками за формулою 3:

$$\begin{cases} К_п \le 1, \\ ЧФР \le 0. \end{cases} \quad (3)$$

де Кп – коефіцієнт покриття; ЧФР – чистий фінансовий результат діяльності.

Згідно Кодексу України з процедур банкрутства банкрутство – це «неспроможність боржника відновити свою платоспроможність та задовольнити визнані господарським судом вимоги кредиторів не інакше як через застосування ліквідаційної процедури»[1]. Відомі зарубіжні практики свідчать про те, що в країнах з розвиненою ринковою економікою, зазвичай кількість збанкрутілих підприємств викликаних зовнішніми факторами становить 1/3, а внутрішніми – 2/3. У вітчизняних умовах, на думку експертів, вплив зовнішніх факторів на виявлення стану банкрутства підприємств складає приблизно 50%[2].

Для діагностики банкрутства у світовій практиці були розроблені два підходи. Перший підхід передбачає аналіз і оцінку абсолютних та відносних показників діяльності підприємства, наприклад, коефіцієнта фінансової стійкості, коефіцієнта забезпеченості власними оборотними коштами, коефіцієнта покриття тощо. У результаті таких розрахунків робиться висновок

[1] *Кодекс України з процедур банкрутства: станом на 21 жовтня 2019 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19 (дата звернення: 30.10.2019).*

[2] *Базілінська О.Я. Фінансовий аналіз: теорія та практика: навч. посібник. Київ: Центр навчальної літератури. 2009. 328 с.*

про формування задовільної чи незадовільної структури балансу, а також фінансовий стан підприємства в цілому.

Другий підхід передбачає застосування найпоширеніших багатофакторних моделей оцінки настання кризового стану та ймовірності банкрутства. Наприклад, двофакторна та п'ятифакторна моделі Е. Альтмана, модель Р. Таффлера і Г.Тішоу, модель Р. Ліса, модель Д. Фулмера, модель Г. Спрінгейта, модель У. Бівера, модель Р. Сайфуліна і Г. Кадикова, модель Іркутської державної економічної академії, модель Ж. Лєго, модель О. Терещенко, метод Париж-Дафін, модель Creditmen, дискримінантна модель тощо.

Зазвичай для діагностики вірогідності банкрутства використовують обидва підходи, бо для розрахунку вищеперерахованих моделей необхідно значення окремих факторів, які і є абсолютними та відносними показниками діяльності підприємства. Порівняльну характеристику даних моделей наведено у табл. 5. За своєю сутністю всі моделі однакові. Вони мають на меті оцінити фінансовий стан підприємства, його спроможність відповідати за своїми зобов'язаннями та ефективність управління.

Таблиця 5 – Порівняльна характеристика моделей діагностики ймовірності банкрутства

Назва моделі	Переваги	Недоліки
1	2	3
Двофакторна модель Е. Альтмана	Простота розрахунку, можливість застосування при проведенні зовнішнього аналізу.	Розглядається лише на основі двох коефіцієнтів.
П'ятифакторна модель Е. Альтмана	Відображає різні аспекти діяльності підприємства, можливо провести прогнозування змін фінансового стану.	Застосовують лише відносно акціонерних товариств, чиї акції обертаються на ринку цінних паперів.
Модель Р. Таффлера і Г.Тішоу	Простота розрахунку, можливість виявити та оцінити стратегічні проблеми підприємства.	Більшість обстежених боржників були визнані фінансово стійкими. Отримані прогнози не завжди коректні.
Модель Р. Ліса	Змінні величини визначаються за даними балансу, що дозволяє використовувати модель для зовнішнього експрес-аналізу.	Некоректність одержуваних прогнозів для підприємств. Немає галузевої диференціації інтегрального показника. Не пристосована для оцінки українських підприємств.
Модель Д. Фулмера	Точність моделі сягає 98% при прогнозуванні банкрутства протягом року і 81% за період більше року.	Використовується як допоміжний захід аналізу підприємства.

Назва моделі	Переваги	Недоліки
Модель Г. Спрінгейта	Модель показує достатній рівень надійності прогнозу.	Не враховує галузевої та регіональної складової. Між змінними спостерігається досить тісний взаємозв'язок.
Модель У. Бівера	Широко використовується зарубіжними та вітчизняними фінансовими аналітиками.	Не враховує особливостей галузі та реального стану економіки.
Модель Р. Сайфулліна і Г. Кадикова	Модель включає 5 змінних, що характеризують різні аспекти діяльності підприємства.	Значення розрахунку не враховують особливостей та реалій середовища в якому перебуває підприємство.
Модель Іркутської державної економічної академії	Механізм розробки і всі основні етапи розрахунків докладно описані, що полегшує практичне застосування методики.	Значення розрахунків практично не взаємодіють з результатами, що одержуються за допомогою інших методів і моделей. Одержувані прогнози не відповідають реальному фінансовому стану підприємств.
Модель Ж. Лєго	Простота у використанні.	Точність 83% у використанні тільки для промислових підприємств.
Модель О. Терещенко	Розроблена безпосередньо для українських підприємств.	Відсутність поглибленої класифікації стійкості фінансового стану.
Метод Париж-Дафін	Дозволяє передбачити можливі проблеми майже на трирічний період.	Для розрахунків потрібна більш детальніша інформація ніж у формах фінансової звітності.
Модель Creditmen	Можливе використання методик для проведення зовнішнього аналізу. Визначено нормативи змінних величин, які диференційовані за галузями.	Граничні значення коефіцієнтів завищені. Недоліком є різкі «переходи» від однієї оцінки фінансової стабільності до іншої.
Дискримінантна модель	Розроблена для українських підприємств за видами економічної діяльності.	Граничні значення дискримінантної моделі дещо занижені.

Джерело: складено на основі[1, 2]*.*

Доцільно під час діагностики ймовірності банкрутства підприємства використовувати декілька моделей, що дозволить зробити остаточний висновок щодо рівня вірогідності банкрутства.

До найбільш вдалих моделей діагностики ймовірності банкрутства українських підприємств різних видів економічної діяльності відносять такі (рис.3): Z-рахунок Е.Альтмана, модель Р. Таффлера і Г. Тішоу, комплексний

[1] *Дослідження ймовірності банкрутства підприємства за зарубіжними та вітчизняними методиками. Науковий блог Національного університету «Острозька академія»: веб-сайт. URL: https://naub.oa.edu.ua/2014/doslidzhennya-jmovirnosti-bankrutstva-pidpryjemstva-za-zarubizhnymy-ta-vitchyznyanymy-metodykamy-3/ (дата звернення: 29.09.2019).*

[2] *Удосконалення методів розрахунку ймовірності банкрутства підприємства. Stud24: веб-сайт. URL: http://stud24.ru/finance/udoskonalennya-metodv-rozrahunku-jmovrnost-bankrutstva/42757-133777-page1.html (дата звернення: 22.09.2019).*

показник R Р. Сайфулліна і Г. Кадикова, коефіцієнт У. Бівера, інтегральний показник фінансового стану О. Терещенка, дискримінантна модель затверджена Міністерством фінансів України.

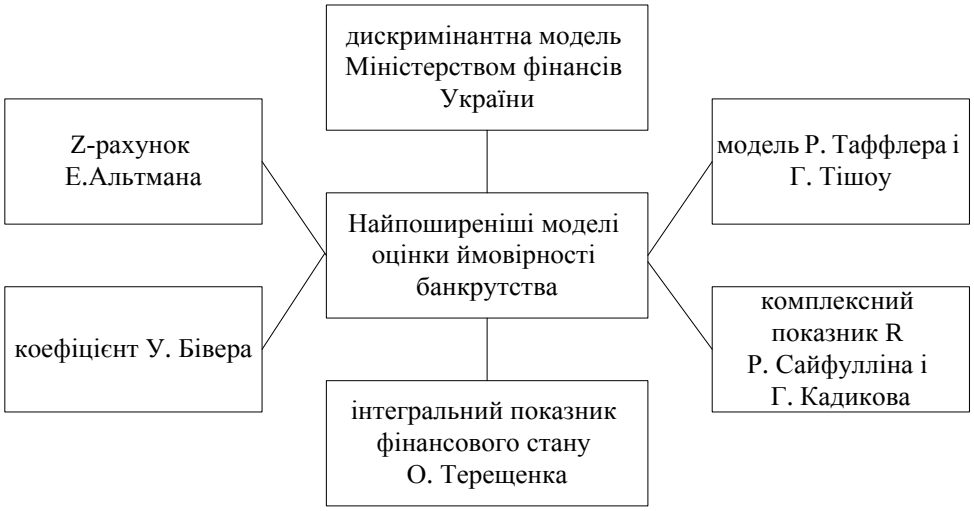

Рис. 1.3 – Найпоширеніші моделі оцінки ймовірності банкрутства українських підприємств

Сформовано автором.

Дані моделі дозволяють оцінити фінансовий стан підприємства та його схильність до банкрутства в сучасних умовах зовнішнього середовища з урахуванням впливу новітніх методів управління і технологій. Крім того, перераховані моделі підходять для аналізу господарської діяльності підприємств комунального сектору.

Існування ефективної системи захисту підприємства від негативних проявів є найважливішою умовою забезпечення стійкого зростання підприємства та формування позитивних результатів його фінансової діяльності і, як наслідок, виникає поняття «фінансово-економічна безпека». Фінансово-економічна безпека – це стан захищеності фінансово-економічних інтересів підприємства від загроз внутрішнього і зовнішнього середовища та створює необхідні фінансово-економічні передумови для стабільного розвитку в поточному та довгостроковому періодах[1].

Для досягнення високого рівня фінансово-економічної безпеки використовують один з різновидів організації управління підприємством – антикризове управління. Антикризове управління розглядається як система

[1] *Мойсеєнко І.П., Марченко О.М. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства: навч. посібник. Львів. 2011. 380 с.*

принципів і методів, процес, механізм або специфічна функція, які спрямовані на передбачення, виявлення та усунення кризи на підприємстві на всіх стадіях його життєвого циклу з метою досягнення стійкого росту та стабільного розвитку. Систематизовано поняття, моделі, функції та принципи антикризового управління. Значення антикризового управління для фінансово-економічної безпеки та підприємства загалом полягає у виявленні та усуненні зовнішніх та внутрішніх негативних факторів, що можуть призвести до кризового стану. Взаємозв'язок фінансово-економічної безпеки та антикризового управління розкривається через спільні суб'єкти управління, які за допомогою різних методів та прийомів впливають на об'єкт управління для досягнення поставленої мети.

3.4 Система забезпечення фінансово-економічної безпеки сучасного підприємства

У сучасному нестабільному економічному світі найважливішою передумовою забезпечення стабільного та ефективного функціонування будь-якого підприємства є розробка, впровадження та розвиток його системи фінансово-економічної безпеки (ФЕБ).

Останнім часом дефініція «фінансово-економічна безпека підприємств» є шикоро досліджуваною. Виходячи з цього, у науковій літературі наведена велика кількість визначень даного поняття, тому доречним є проведення його контент-аналізу (табл.1).

Таким чином, з вище наведених та проаналізованих підходів щодо визначення поняття «фінансово-економічної безпеки», можна зробити висновок, що сутність ФЕБ підприємства полягає в тому, що це:

фінансовий стан та фінансова стійкість підприємства;

рівень захищеності та розвитку компанії;

складна система з певним набором елементів для забезпечення ефективного функціонування підприємства;

можливість швидко реагувати та пристосовуватися до змін у зовнішньому середовищі;

забезпечення ефективності використання ресурсів підприємства;

запас фінансової міцності та фінансово-економічної незалежності.

Таблиця 1 – Підходи до визначення поняття «фінансово-економічна безпека підприємства»

Автор	Сутність поняття
Новікова М.[1]	Фінансово-економічна безпека – це такий фінансовий стан, при якому існує реальна фінансова можливість (запас фінансової міцності) розвивати основні напрями господарської діяльності, протистояти внутрішнім загрозам і динамічному зовнішньому середовищу.
Вівчар О.[2]	Фінансово-економічна безпека бізнесу – це такий стан управлінської системи підприємства, за якого досягається управління фінансовими ресурсами і є можливість адекватно реагувати на зміни у зовнішньому та внутрішньому середовищі та проектувати можливі загрози і реакцію на них з метою забезпечення безкризового розвитку підприємства.
Чернота А.[3]	Фінансово-економічна безпека підприємства є складною системою, яка включає певний набір внутрішніх характеристик, спрямованих на забезпечення ефективності використання корпоративних ресурсів за кожним напрямом діяльності.
Іващенко О.В., Четвєріков П.М.[4]	Фінансово-економічна безпека – це ступінь захищеності фінансових інтересів підприємства на усіх рівнях фінансових відносин.

Отже, можна узагальнити, що визначення даного поняття доцільно розглядати у двох аспектах: на мікрорівні та на макрорівні (рис.1).

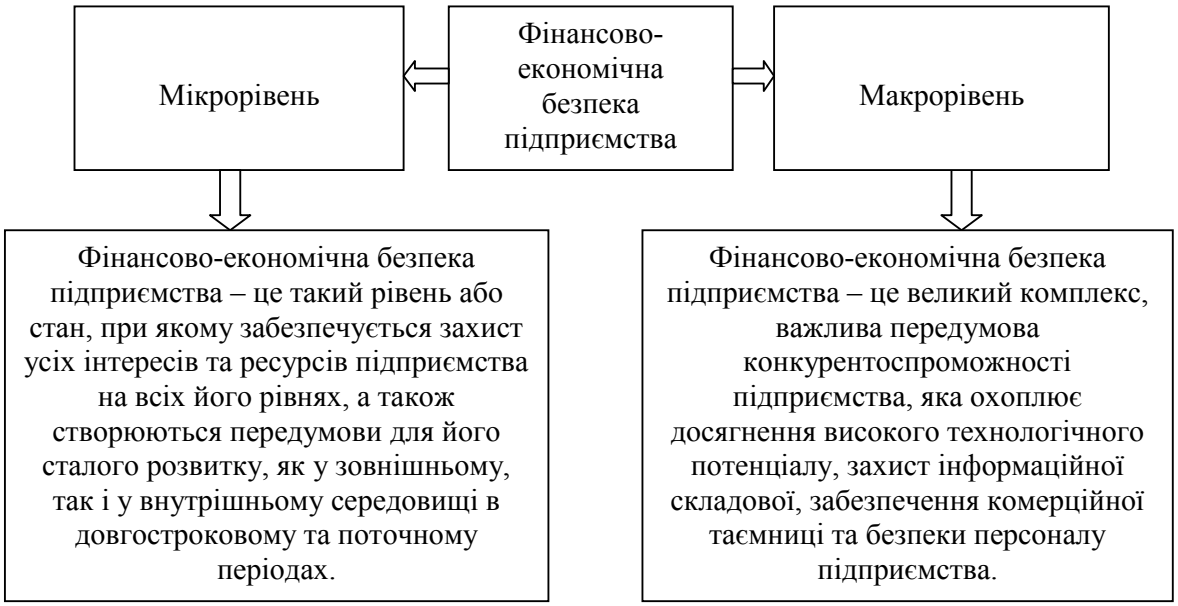

Рис.1 – Сутність фінансово-економічної безпеки підприємства

Джерело: складено автором на основі[1, 2].

[1] *Новікова М.М. Фінансово-економічна безпека як об'єкт управління в менеджменті підприємств. Вісник НТУ «ХПІ». 2014. № 66 (1108). С.123-128.*

[2] *Вівчар І.О. Інтеграційні процеси логістики у контексті забезпечення фінансово-економічної безпеки бізнесу. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. Випуск №5. С.332-335.*

[3] *Чернота А., Бєлялов Т.Е. Фінансово-економічна безпека підприємства та напрями її підвищення. Економіка інноваційної діяльності підприємств: тези доповідей XVII Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених та студентів (26-27 квітня 2018 р.). Київ, 2018. С. 344-345.*

[4] *Іващенко О.В., Четвєріков П.М. Система фінансово-економічної безпеки підприємства. SWorld. 2012. № 2. URL: https://www.sworld.com.ua/konfer28/51.pdf (звернення 02.09.2019р.).*

Отже, забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємства – це сукупність цілеспрямованих дій, які здійснюють суб'єкти системи ФЕБ з метою створення такого стану підприємства, при якому його життєдіяльності не загрожуватимуть різного виду чинники та ризики.

Система ФЕБ підприємства представляє собою велику комбінацію із сукупності різних взаємопов'язаних між собою елементів безпеки, які спрямовані на захист підприємства в цілому від негативних факторів зовнішнього середовища.

Виходячи з цього, головною метою системи ФЕБ виступає створення такого стану або рівня підприємства, при якому буде забезпечуватися його стабільна та ефективна робота, фінансова стійкість та незалежність, правова та фінансова захищеність, платоспроможність, а також безперебійний розвиток усіх сфер діяльності, як у поточному періоду, так і в майбутньому.

З цієї мети випливають наступні задачі комплексної системи ФЕБ, які допоможуть у забезпеченні досягнення головної мети, а саме:

розробка системи фінансових інтересів, які є найбільш пріоритетними для підприємства;

постійний збір, аналіз та обробка даних внутрішнього та зовнішнього середовища компанії;

ідентифікація факторів, ризиків та загроз, які можуть впливати на погіршення системи ФЕБ;

побудова системи превентивних заходів щодо усунення можливих ризиків та загроз;

правовий захист підприємства та його персоналу;

створення системи інформаційної безпеки на підприємстві;

недопущення проникнення зловмисників на підприємство;

захист співробітників від недобросовісних дій конкурентів;

технічна та фізична охорона будівель, споруд, товарно-матеріальних цінностей та транспорту;

забезпечення стійкого фінансового стану підприємства;

нейтралізація можливої фінансової кризи;

здійснення постійного аналізу рівня ФЕБ на підприємстві;

контроль за ефективністю функціонування рівня ФЕБ, а також його

---

[1] *Мойсеєнко І.П. Марченко О.М. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства: навч. посібник. Львів, 2011. С. 28.*

[2] *Варналій З.С. Економічна безпека: навчальний посібник. Київ, 2009. 647с.*

вдосконалення.

Фінансово-економічна безпека підприємства складається з наступних видів (рис. 2).

Рис. 2 – Види фінансово-економічної безпеки підприємства

Джерело: складено автором на основі[1]

Фінансова безпека означає збалансованість витрат з доходами, а також вхідних та вихідних потоків для своєчасного розрахунку за зобов'язаннями.

Кадрова безпека полягає у наявності кваліфікованого персоналу на підприємстві, який зможе ефективно розвивати компанію.

Техніко-технологічна безпека полягає у можливості виконувати створений виробничий план, уникати помилок в роботі, швидкому виконанні поставлених задач.

Грошово-кредитна безпека підприємства полягає в раціональному розподілі та контролі за грошовими ресурсами підприємства, створенні та дотриманні кредитної дисципліни і платіжно-розрахункової політики.

Сутність інвестиційної безпеки підприємства розкривається через його привабливість та здатність до залучення, вкладення, а також використання інвестиційних ресурсів у роботу та розвиток діяльності компаній.

Інформаційна безпека являє собою систему заходів для збереження конфіденційних та секретних даних, комерційної таємниці та неможливості знищення інформації великої важливості підприємства.

Фондова безпека має на меті вкладення коштів у фінансові активи за рахунок виходу підприємства на фінансовий ринок, а також характеризує

[1] *Дехтяр Н.А. Дейнека О.В. Фінансово-економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення. Стратегії економічного розвитку: держава, регіон, підприємство: колективна монографія: у 2-х т. Херсон. 2015. Т.2. С.1-17. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/50151/5/Dekhtiar_Finansovo-ekonomichna_bezpeka.pdf.*

привабливість його цінних паперів.

Валютна безпека забезпечує та показує рівень захищеності операцій з валютою у зовнішньоекономічній діяльності підприємства.

Страхова безпека характеризується взаємовідносинами та спільною роботою зі страховими компаніями з приводу захисту власних майнових прав та інтересів[1].

Однак, універсальної системи забезпечення ФЕБ немає, оскільки існує велика кількість запропонованих науковцями та авторами елементів цієї системи, що пов'язано з унікальною специфікою кожного підприємства. Так, доцільно відносити наступні структурні елементи системи ФЕБ, а саме: суб'єкт та об'єкт ФЕБ підприємства; мета та задачі ФЕБ; загрози та ризики системі; механізм забезпечення, який складається з функцій, принципів, методів, інструментів та засобів управління; стратегія або політика безпеки тощо.

Для ефективного функціонування ФЕБ на підприємстві найважливішими елементам системи виступають об'єкт та суб'єкт.

Суб'єктами системи ФЕБ підприємства є особи, які забезпечують її діяльність, їх можна поділити на внутрішніх та зовнішніх. До внутрішніх можна віднести власників підприємства, апарат управління, спеціалістів служби безпеки та інший персонал, до зовнішніх відносять органи влади, страхові компанії, приватні охоронні компанії, відомства та міністерства, а також правоохоронні органи[2].

До об'єктів відносяться такі важливі елементи підприємства, на які спрямовані зусилля суб'єктів системи ФЕБ щодо її забезпечення, а саме: персонал, інформація, ресурси, фінансові інтереси, ризики або загрози та рівень безпеки, техніка та технології, майнові та немайнові права[3].

Сукупність усіх зазначених видів безпеки, взаємозв'язок між ними, ефективна робота та контроль створює систему фінансово-економічної безпеки підприємства.

Як і будь-яку систему, систему забезпечення ФЕБ неможливо уявити без

---

[1] *Електронні дані. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства: сутність і механізм забезпечення. URL: https://pidruchniki.com/78204/finansi/finansova_bezpeka_pidpriyemstv (звернення 05.09.2019р.).*

[2] *Орлик О.В. Технологія управління фінансово-економічною безпекою підприємств. Вісник Дніпропетровського університету. 2015. Т.2. №9(1). С.80-89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdumov_2015_23_9%281%29__14 (звернення 15.09.2019р.)*

[3] *Антоненко В.М., Пєвтієва С.С. Система забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємств. Електронний журнал «Ефективна економіка. 2015. №10. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2015/32.pdf (звернення 07.09.2019р).*

дотримання певних принципів, до них можна віднести наступні[1]:

законність (полягає в здійсненні своєї діяльності відповідно до нормативно-правових документів);

координованість (постійна узгодженість дій між усіма підрозділами підприємства);

безперервність (розкривається у безперебійній та постійній роботі всіх складових системи);

комплексність (характеризується вивченням та охопленням кожного елементу системи з метою їх захисту та всієї системи в цілому);

плановість (полягає у створенні єдиної цілісної програми функціонування системи за кожним напрямком безпеки);

компетентність та кваліфікованість (високий рівень знань та навичок співробітників у даній сфері);

диференційованість (створення системи заходів щодо уникнення або подолання загроз та ризиків у разі їх настання);

своєчасність (негайне реагування на виникнення негативних явищ або факторів при забезпеченні безпеки);

превентивність та реактивність (уміння швидко реагувати на проблеми та подолати їх).

Досягнення вище визначених задач системи ФЕБ неможливе без виконання певних функцій, які доцільно поділити на дві групи: загальні та спеціальні.

До загальних функцій можна віднести наступні[2]:

функція цілепокладання – чітке визначення обов'язків кожного суб'єкту забезпечення безпеки підприємства;

аналітична функція – полягає у визначенні загроз та ризиків підприємства, їх управління та оцінка;

функція планування – прогнозування ключових показників безпеки зовнішнього і внутрішнього середовища;

інформаційна функція – полягає в забезпеченні підприємства даними для подальшого розвитку;

нормативно-правова функція – аналіз, вивчення та володіння знаннями

---

[1] *Квасова О.П., Хіміч Г.О., Дегтяр А. Фінансово-економічна безпека як система. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». 2016. №12 (22). С.70-73. URL: file:///C:/Users/1/Downloads/mnj_2016_12(2)__18.pdf (звернення 18.09.2019р).*

[2] *Ланцман Е.Н. Концептуальные подходы к проблеме обеспечения экономической безопасности организации. Ветсник АГТУ. 2010. №1. С.58-62.*

чинного законодавства для захисту власних економічних інтересів;

контрольна функція – впровадження системи заходів з детального контролю за всіма запланованими діями, прийнятими управлінськими рішеннями та діючою системою ФЕБ в цілому.

При здійсненні управління суб'єктами системи ФЕБ, їх основними функціями при забезпеченні виступають наступні[1]:

формування необхідних постійно наявних ресурсів підприємства, таких як інформація, кадри, фінанси, капітал, технології;

створення як стратегічних, так і тактичних планів щодо фінансової та господарської діяльності підприємства;

планування ФЕБ підприємства згідно її функціональним складовим;

створення інтегральної оцінки рівня ФЕБ для власного підприємства відповідно до його специфіки діяльності;

постійний аналіз фінансового стану та розрахунок рівня ФЕБ, контроль та постійне вдосконалення.

Усі методи, інструменти та засоби управління забезпеченням ФЕБ підприємства можна розподілити на три групи: організаційно-технологічні, концептуально-методичні та фінансово-економічні.

До концептуально-методичних заходів відноситься систематизація дій щодо зниження загроз безпеці, використання або впровадження системи індикаторів, проведення наукової та дослідної роботи з виявлення ризиків та загроз безпеці, вивчення та використання зарубіжного досвіду, організація фінансового планування.

До організаційно-технологічних заходів слід відносити створення системи ліквідаційних дій у разі виникнення технологічних збоїв, збільшення надійності та стабільності технологічних операцій та процесів, створення системи контролю за розрахунково-платіжною системо, прозорість фінансових ринків, забезпечення гарантій з боку законодавства для здійснення фінансових процесів.

Фінансово-економічні заходи поділяються на наступні різновиди: страхування фінансових та зниження валютно-грошових ризиків, забезпечення законодавчих гарантій щодо надійності фінансової системи та ефективного розподілу фінансових потоків, здійснення постійного контролю суб'єктів

[1] *Касперович С.А., Дербинская Е.А. Экономическая безопасность предприятия: сущность, цели и направления обеспечения. Труды БГТУ. 2016. №7. С.278-282.*

підприємницької діяльності щодо виконання їхніх фінансових зобов'язань[1].

Необхідною складовою будь-якої системи є стратегія, як відомо, це певний набір дій з подальшого розвитку підприємства на довгострокову перспективу. Оскільки забезпечення ФЕБ підприємства є процесом безперервним та розрахованим та довгострокову перспективу, тому важливим для будь-якого підприємства є розробка та впровадження стратегій фінансово-економічної безпеки.

Стратегія ФЕБ підприємства – це один з найважливіших планів підприємства, який включає в себе систему дій, установок та намірів керівництва з забезпечення постійного високого рівня безпеки та розвитку підприємства у довгостроковому періоді.

Розробка стратегії містить декілька етапів, тому процес розробки стратегії ФЕБ може бути представлений у наступній послідовності:

проведення аналізу внутрішнього та зовнішнього середовища (вивчення позицій на ринку, конкурентів, постачальників, власних фінансових можливостей, стану фінансово-господарської діяльності та інше);

розробка стратегічних цілей підприємства;

формування необхідних дій для досягнення поставлених стратегічних цілей;

моделювання оптимістичного та песимістичного сценаріїв розвитку подій;

вибір стратегії ФЕБ та їхніх альтернатив, а також установлення строків її реалізації;

узгодження стратегії фінансово-економічної безпеки з загальною стратегією підприємства;

реалізація та впровадження обраної стратегії;

оцінка та контроль обраної стратегії.

Загалом стратегії ФЕБ повинні бути націлені на: зниження можливих загроз та ризиків безпеки, усунення збитків від наявних або потенційних загроз безпеці та створення постійно діючого фонду для компенсації нанесених збитків підприємству. Тобто кожна стратегія має містити елементи превентивних дій та реактивних.

Превентивна стратегія містить налагоджену та ефективну систему заходів, розроблених суб'єктами ФЕБ, за допомогою детального вивчення контрагентів,

[1] *Васильєв О.В., Мейта В.І. Формування системи управління економічною безпекою промислових підприємств. Економічний аналіз. 2013. Т.14. №12. С.138-145. URL: file:///C:/Users/1/Downloads/ecan_2013_14(2)__22.pdf (звернення 16.09.2019р.).*

конкурентів, аналізу запланованих угод, а також вивчення документації.

Реактивна стратегія полягає у розробці ситуаційного підходу та застосуванні його в разі настання або виникнення загрозливих ситуацій. За допомогою встановлених дій реалізовується запланований ситуаційний підхід службою безпеки підприємства.

Також можна виділити наступні основні види стратегій ФЕБ:

стратегія захисту – полягає у розробці заходів захисту або захисного механізму системи ФЕБ підприємства за допомогою захисних структур;

стратегія гармонізації – полягає у створенні суб'єктами ФЕБ такого стану, при якому забезпечується повний взаємозв'язок і гармонія фінансових та економічних інтересів підприємства між внутрішнім його станом та інтересами зовнішнього середовища;

вузькоспеціалізована стратегія полягає у досягненні поставлених або запланованих цілей підприємства щодо його фінансово-економічної безпеки підприємства з позицій кожного окремого напрямку безпеки;

ресурсно-функціональна стратегія полягає в раціональному використанні всіх ресурсів підприємства та забезпеченні стабільного та ефективного функціонування підприємства.

Виходячи з проаналізованих стратегій, можна зробити висновок, що необхідним для забезпечення ефективної фінансово-економічної безпеки ФЕБ є комплексне використання цих стратегій, тобто об'єднання їх в одне ціле та робота по кожному з напрямків. Тільки при такому сполученні всіх стратегій буде забезпечуватися стабільна робота підприємства.

Таким чином, систему фінансово-економічної безпеки підприємства можна представити в наступному вигляді (рис.3).

Таким чином, усі складові системи, що зображені на рис.3, являють собою комплексну систему забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємства. Взаємозв'язок усіх складових системи створює рівень ФЕБ підприємства, який суб'єкти системи повинні підтримувати на належному рівні та контролювати кожний етап та елемент цієї системи. Однак система забезпечення ФЕБ не може бути однаковою для всіх підприємств, оскільки кожне підприємство є унікальним зі своїм видом економічної діяльності, розміром підприємства, кваліфікацією та кількістю кадрів.

Виходячи з великої різноманітності сучасних підприємств, їх унікальності та специфіки діяльності необхідним є розгляд підходів до побудови системи забезпечення ФЕБ.

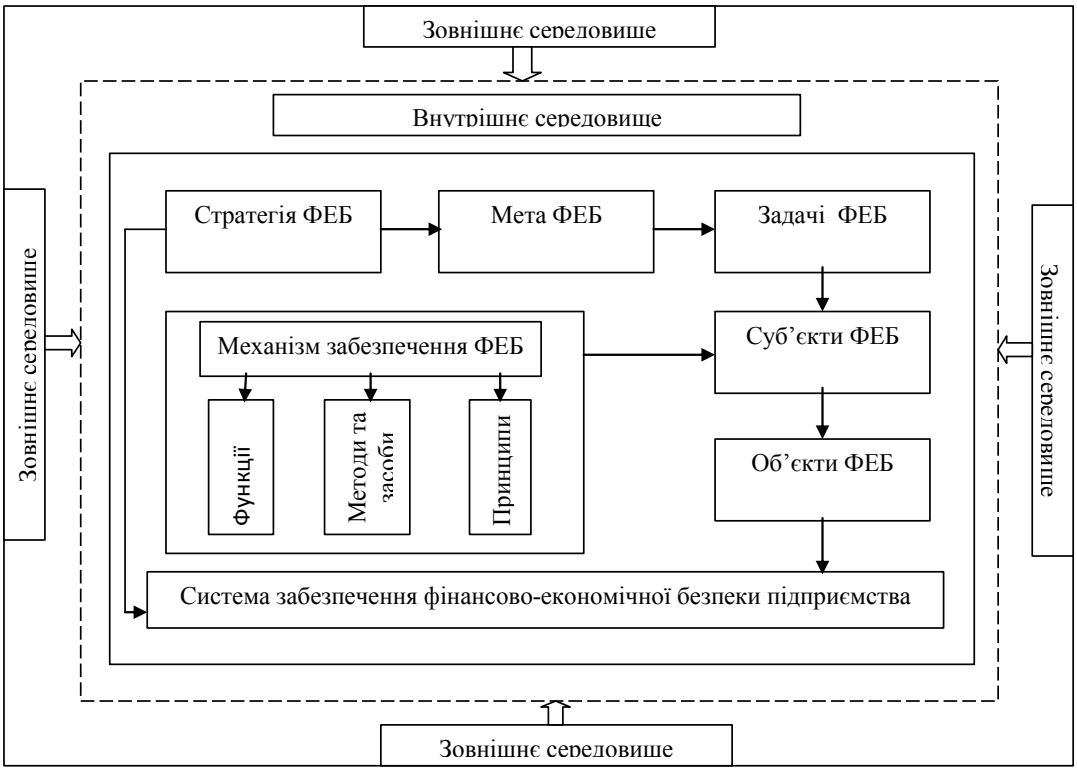

Рис.3 – Система забезпечення ФЕБ підприємства

Джерело: складено автором

Побудова та функціонування системи забезпечення фінансово-економічної безпеки будь-якого підприємства усіх видів діяльності повинна відбуватися на основі певних принципів та вимог. Необхідним для ефективно побудованої системи вважається дотриманням наступних основних принципів та вимог[1]:

повна узгодженість системи управління основної діяльності підприємства з його системою управління фінансово-економічною безпекою;

формування та функціонування системи ФЕБ повинно бути одним із основних засобів досягнення головних цілей підприємства;

узгодженість обраної стратегії забезпечення ФЕБ підприємства з його загальною стратегію;

безперервність у готовності до постійного розвитку підприємства;

збалансованість основних елементів роботи системи ФЕБ та діяльності підприємства в цілому (встановлення нових цілей, зміна методів управління, зміна функцій, реорганізація та інше);

висока кваліфікованість співробітників підприємства;

чітке розмежування обов'язків та відповідальності робітників системи

[1] *Лабунська С.В. Концепція побудови системи економічної безпеки підприємства в процесі інноваційної діяльності. Економіка та управління підприємствами. 2014. №4. С.282-289. URL: file:///C:/Users/1/Downloads/Pekon_2014_4_37.pdf (звернення 28.09.2019р.).*

забезпечення ФЕБ, а також рівня доступу та допуску до важливої інформації.

Окрім указаних основних принципів та вимог можна навести низку ще специфічних, таких як:

стимулювання працівників системи ФЕБ (моральне та матеріальне стимулювання);

достатній рівень фінансування системи забезпечення ФЕБ;

інформаційна підтримка, своєчасність її отримання;

здійснення ризикованих рівень та готовність нести відповідальність за них у майбутньому;

система безпеки повинна охоплювати всі сфери діяльності підприємства;

дотримання принципу економічності у забезпеченні заходів захисту безпеки.

Побудову системи забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємства необхідно розробляти відповідно до його розміру, оскільки важливе місце в системі займають пріоритетні функціональні складники кожного виду, індикатори рівня безпеки, особливості оцінки та засоби забезпечення.

Тому можна виділити наступні підходи до побудови системи забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємства:

система забезпечення ФЕБ малого підприємства;

система забезпечення ФЕБ середнього підприємства;

система забезпечення ФЕБ великого підприємства.

Дані підходи основані на тому, що спільною в їх системах забезпечення ФЕБ є невід'ємність таких структурних елементів, як: зовнішнє середовище, суб'єкт ФЕБ, мета ФЕБ, заходи інструменти та методи ФЕБ, пріоритетні фінансові складники, на які спрямована увага суб'єктів, а також пріоритетні індикатори або показники рівня ФЕБ. Однак, в основі кожного елементу системи по кожному виду підприємства покладені різні найпріоритетніші функціональні складники, а також засоби, інструменти та методи ФЕБ.

Необхідно зазначити, що всі зазначені види підприємств потрапляють під вплив зовнішнього середовища, яке може завдавати негативних наслідків усім формам підприємств, а також загрожувати їх життєдіяльності в цілому, однак, кожне підприємств залежно від свого розміру має захищати свої фінансові складники за рахунок розробленої та впровадженої системи забезпечення ФЕБ.

Особливості системи забезпечення ФЕБ малого підприємства можна представлені в наступному вигляді (рис. 4).

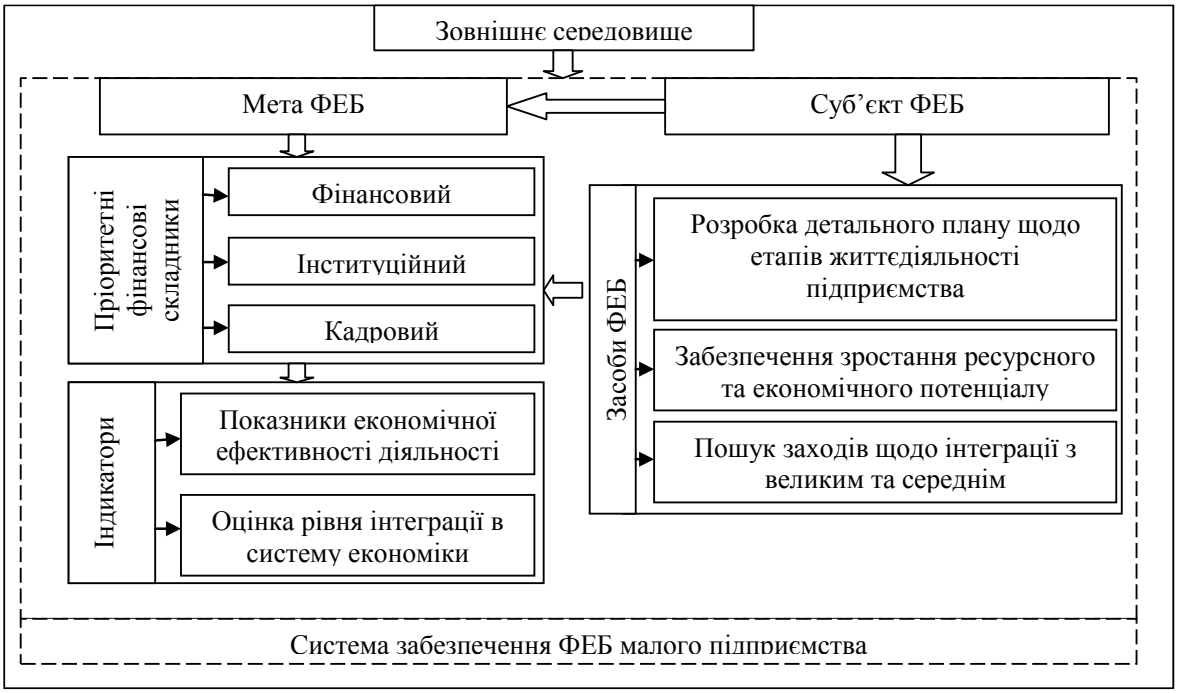

Рис. 4 – Система забезпечення ФЕБ малого підприємства

Джерело: складено автором на основі[1]

Мале підприємство серед усіх видів підприємств у національній економіці є найбільш уразливим, тому найважливішою характеристикою фінансово-економічної безпеки для подальшого розвитку підприємства є постійний моніторинг, який включає аналіз відхилення фактичних показників діяльності від запланованих. Через невисоку чисельність персоналу на малих підприємствах відсутня служба безпеки, яка виконує забезпечення всієї системи, тому суб'єктом у даному випадку виступає керівник або власних самого підприємства.

Основною метою для малих підприємств у розрізі фінансово-економічної безпеки є захист від недобросовісних конкурентів. Малі підприємства залучають на договірних умовах субконтрактну систему безпеки.

Система безпеки середніх підприємств зображена на рис. 5.

Система забезпечення ФЕБ середнього підприємства має ґрунтуватися на використанні ресурсно-функціонального підходу, оскільки даний вид підприємства характеризується помірним обсягом фінансово-господарської діяльності, що і викликає необхідність постійної наявності всіх видів ресурсів.

[1] *Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення : монографія / Т. Г. Васильців, В. І. Волошин, О. Р. Бойкевич [за ред. Т. Г. Васильціва]. – Львів, 2012. – 386 с.*

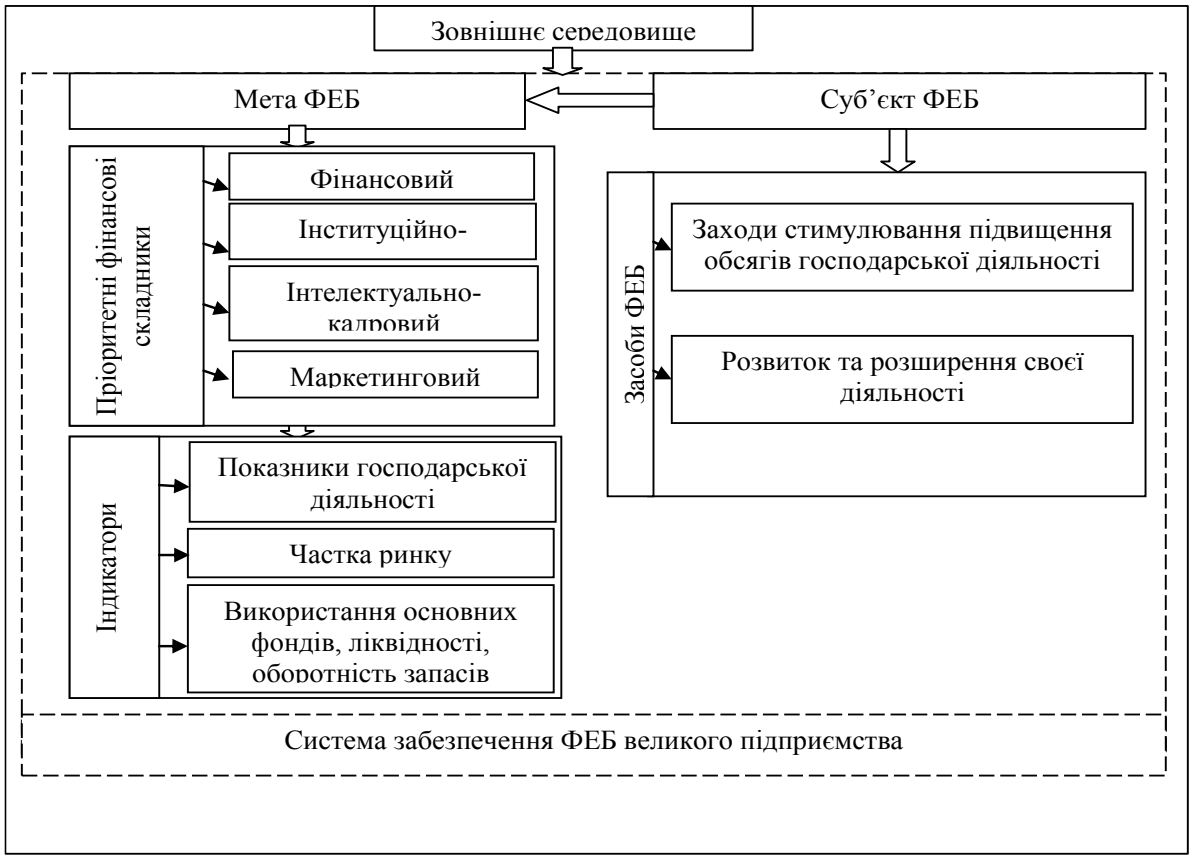

Рис. 5 – Система забезпечення ФЕБ середнього підприємства

Джерело: складено автором на основі[1]

Для середнього підприємства характерним є те, що служба безпеки складається з окремих відділів, на які покладено функції забезпечення ФЕБ підприємства та її захист.

Особливості системи забезпечення фінансово-економічної безпеки великого підприємства полягає в його визначенні та оцінці ринкової вартості, активів, майна та їх зміну протягом певного періоду (рис.6).

Основною метою великого підприємства у сфері безпеки є правовий захист інтелектуальної власності. Для великих підприємств створюється спеціальний структурний підрозділ фінансово-економічної безпеки, який забезпечує захист усіх етапів його діяльності.

Таким чином, ефективність системи фінансово-економічної безпеки буде вище від того, наскільки чітко та конкретно будуть окреслені об'єкти системи та її загрози. Саме від того, що саме необхідно захищати та якими засобами захист цих об'єктів буде здійснюватися, залежить ефективність системи.

[1] *Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення : монографія / Т. Г. Васильців, В. І. Волошин, О. Р. Бойкевич [за ред. Т. Г. Васильціва]. – Львів, 2012. – 386 с.*

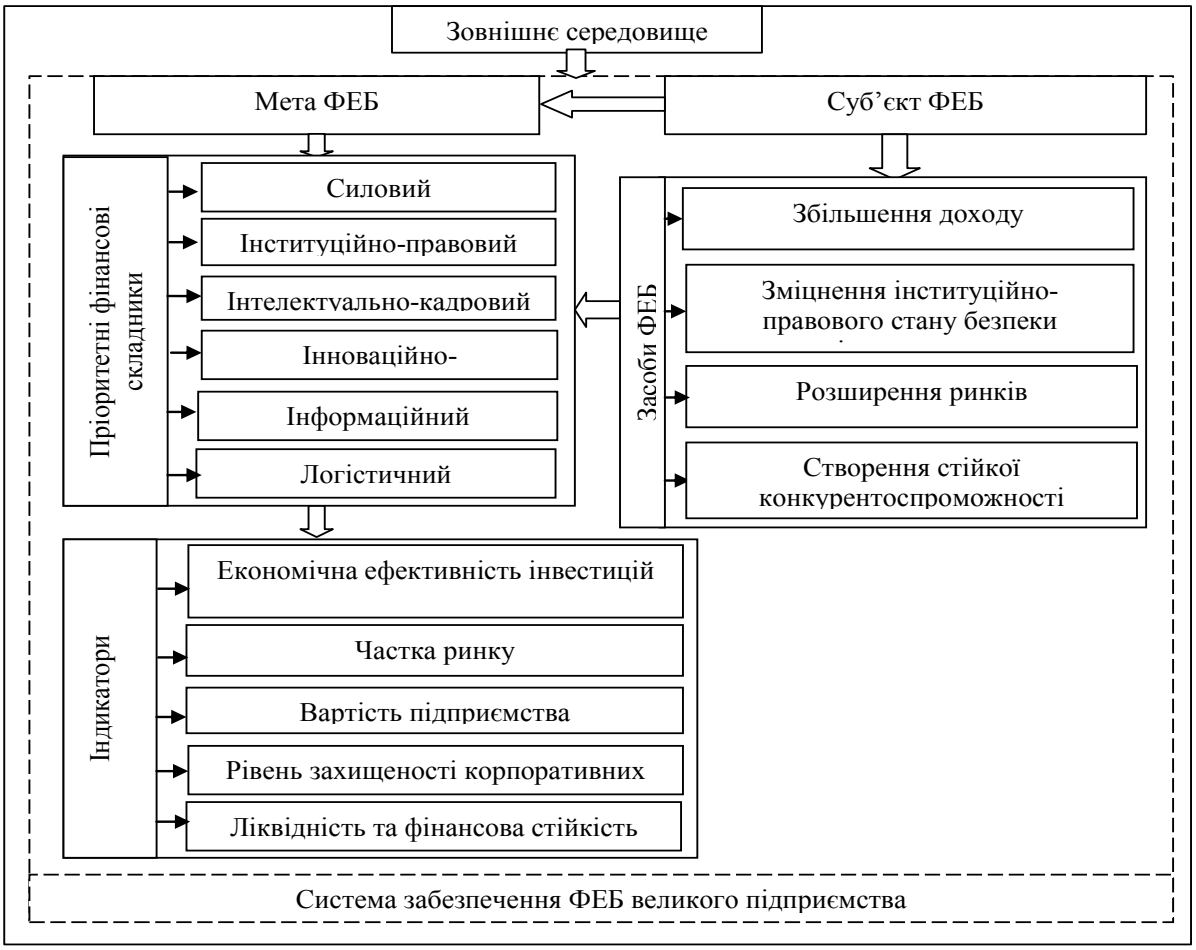

Рис. 6 – Система забезпечення ФЕБ середнього підприємства

Джерело: складено автором на основі[1]

Здійснення стійкого та стабільного функціонування системи фінансово-економічної безпеки неможливе без постійного та детального внутрішнього контролю за її діяльністю та забезпеченням, тому важливим для підприємства є поділ формування системи ФЕБ та її інформаційних потоків на три наступні підходи: централізоване; децентралізоване; змішане.

Централізована система забезпечення ФЕБ зображена на рис. 7. При функціонуванні централізованої системи ФЕБ підприємства при забезпеченні інформаційних потоків головними її елементами є зовнішнє середовище та внутрішнє середовище, де до внутрішнього середовища включають: керівництво, службу фінансово-економічної безпеки підприємства та підрозділи, цеха й відділи.

Сутність даної схеми полягає в тому, що із зовнішнього середовища на запити від служби безпеки надходить інформація, яка необхідна для поточної

[1] *Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення : монографія / Т. Г. Васильців, В. І. Волошин, О. Р. Бойкевич [за ред. Т. Г. Васильціва]. – Львів, 2012. – 386 с.*

діяльності підприємства та збереження достатнього рівня його безпеки. На основі цього служба ФЕБ робить запити підрозділам, відділам та цехам стосовно потрібної інформації для виявлення загроз або певних змін у роботі та діяльності підприємства для створення системи дій або рекомендацій щодо прийняття управлінських рішень. Підрозділи, цехи та відділи обробляють та надають запрошену інформацію службі ФЕБ, а також надають звіти стосовно виконаної роботи на прийнятих управлінських рішень. Виходячи з отриманої інформації, служба безпеки, вивчивши її та проаналізувавши, надає підрозділам, цехам та відділам рекомендації, пропозиції та рішення щодо їх роботи.

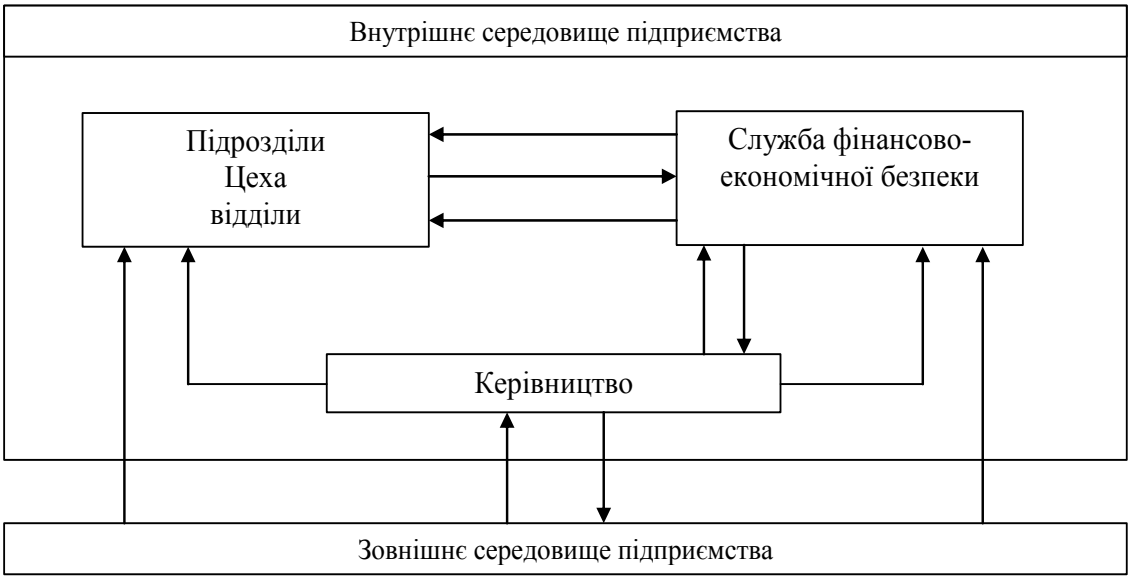

Рис. 7 – Централізована система ФЕБ підприємства

Джерело: складено автором на основі[1]

Результати аналізу внутрішнього та зовнішнього середовища надаються службою безпеки керівництву для остаточного прийняття рішень щодо забезпечення безпеки. Остаточно прийняті рішення направляться назад до цехів, відділів та підрозділів. Після цього служба безпеки на основі проведених робіт робить звіти та надає їх керівництву. Таким чином організовується система централізованого забезпечення ФЕБ підприємства.

Що стосується децентралізованої системи забезпечення безпеки, то при побудові такої системи можливі наступні варіанти:

а) збір інформації, її детальний аналіз, обробка та прийняття життєво

[1] *Іванюта Т.Н. Основні підходи до формування системи економічної безпеки на підприємствах. Молодий вчений. 2013. №4 (51). С.215-223.*

важливих рішень для підприємства здійснюється спеціалістом кожного підрозділу, на якого покладені функції та обов'язки забезпечення безпеки (рис. 8);

б) збір інформації та її обробка здійснюється працівниками кожного підрозділу, а вивчення, глибокий аналіз, виявлення тенденцій та надання рекомендацій здійснюється керівництвом компанії та її менеджерами (рис. 9).

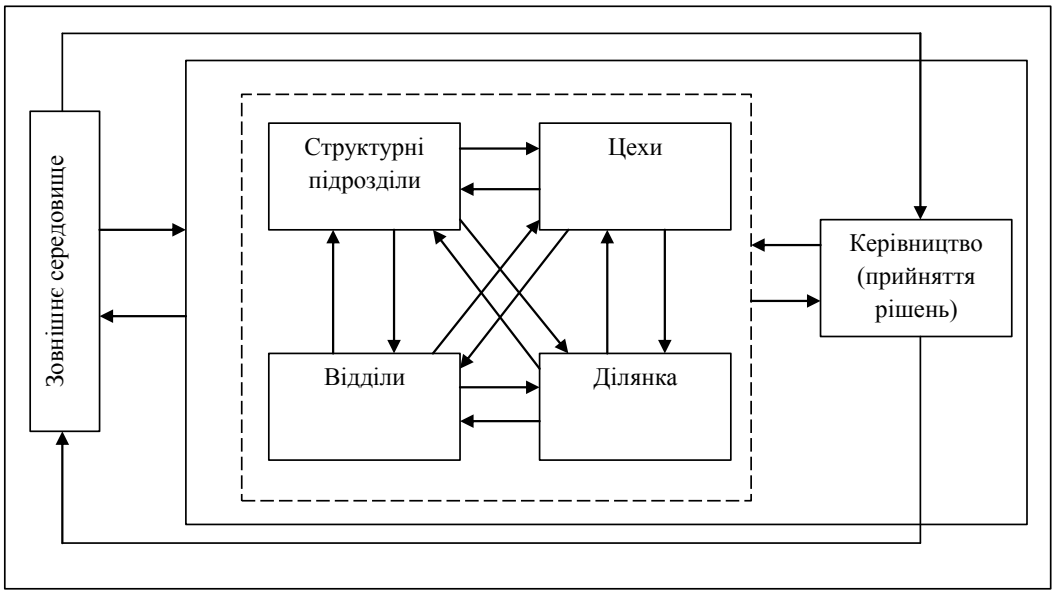

Рис.8 – Децентралізована система забезпечення ФЕБ (а)

Джерело: складено автором на основі[1]

При організації децентралізованої системи забезпечення ФЕБ при прийнятті рішень спеціалістами підрозділів, їхні запити направляються до цехів, відділів та певних ділянок для отримання необхідної інформації щодо подальшого забезпечення системи ФЕБ, після цього необхідна інформація отримується із зовнішнього середовища і на основі цього приймаються певні рішення щодо подальшої робот та діяльності у сфері безпеки. Прийняті та обґрунтовані рішення надаються на розгляд до вищого керівництва та остаточного їх підтвердження. Остаточно підтверджені рішення від керівництва спеціалісти підрозділів направляють до їх виконання цехам, ділянкам, підрозділам та окремими особам.

Схема другого варіанту організації децентралізованого забезпечення системи ФЕБ зображена на рис. 9.

[1] *Іванюта Т.Н. Основні підходи до формування системи економічної безпеки на підприємствах. Молодий вчений. 2013. №4 (51). С.215-223.*

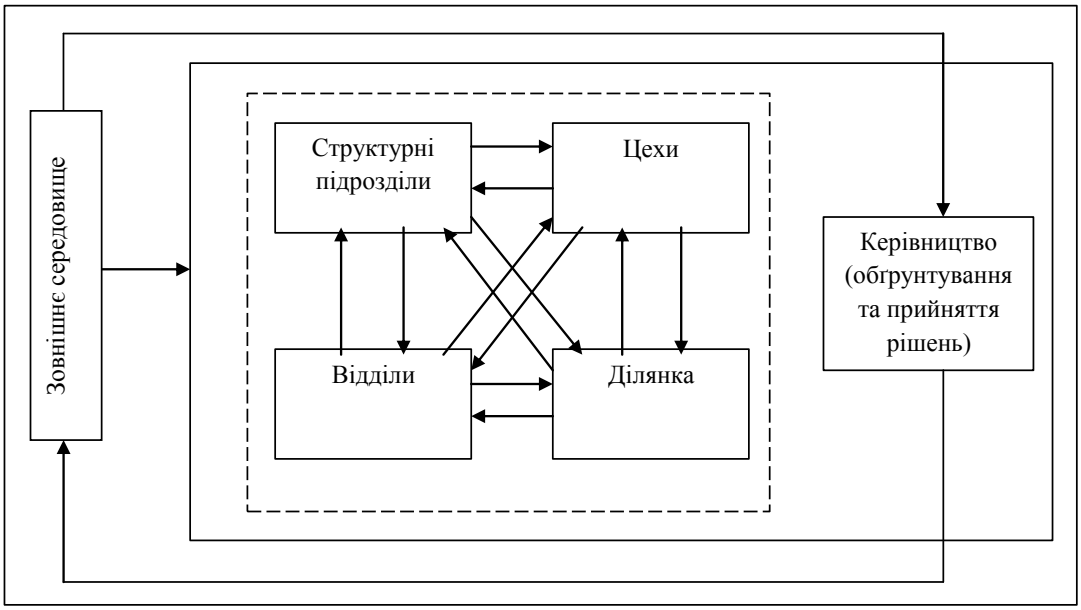

Рис. 9 – Децентралізована система забезпечення ФЕБ (б)

Джерело: складено автором на основі[1]

Дана система забезпечення полягає в тому, що в зазначеному варіанті спеціаліст, на якого покладені функції забезпечення безпеки здійснюють збір інформації від підрозділів, цехів та ділянок, направляючи до них запити щодо отримання необхідної інформації. Отриману інформацію спеціалісти попередньо аналізують та передають на обробку вищому керівництву. Керівництво, аналізуючи внутрішню отриману інформацію та інформацію, яка буда отримана із зовнішнього середовища, робить висновки, приймає рішення та обґрунтовує їх. Ті рішення, які були прийняті з приводу безпеки, направляються для опрацювання та виконання до підрозділів, цехів та ділянок.

Однак, такі варіанти системи забезпечення ФЕБ не зовсім підходять для роботи та розвитку великих підприємств, оскільки за даними схемами неможливо охопити весь діапазон інформації через їхній розмір. Тому доцільним для великих підприємств є впровадження змішаної системи забезпечення ФЕБ та здійснення інформаційних потоків (рис. 10).

Таким чином, формування змішаної системи можна охарактеризувати за наступними ознаками: якщо велике підприємство у своєму складі має філії, дочірні підприємства, відокремлені структури, вони повинні відповідати децентралізованій системі, тому, виходячи з цього, оброблена ними інформація поступає до служби безпеки підприємства у вигляді сформованих звітів. Служба безпеки оброблює отриману інформацію із зовнішнього середовища щодо змін у законодавстві, тенденцій на ринку, потреб споживачів, курсу

валют, а також інформацію із внутрішнього середовища, та на основі цього розробляються подальші перспективи розвитку та заходи захисту, створюються стратегічні та тактичні плани дій, варіанти рішень та рекомендацій і надаються до остаточного узгодження та підтвердження керівництвом підприємства. Після цього прийняті рішення та рекомендації направляються до подальшої організації роботи підрозділам, цехам, ділянкам, відповідальним особам, філіям та дочірнім підприємствам.

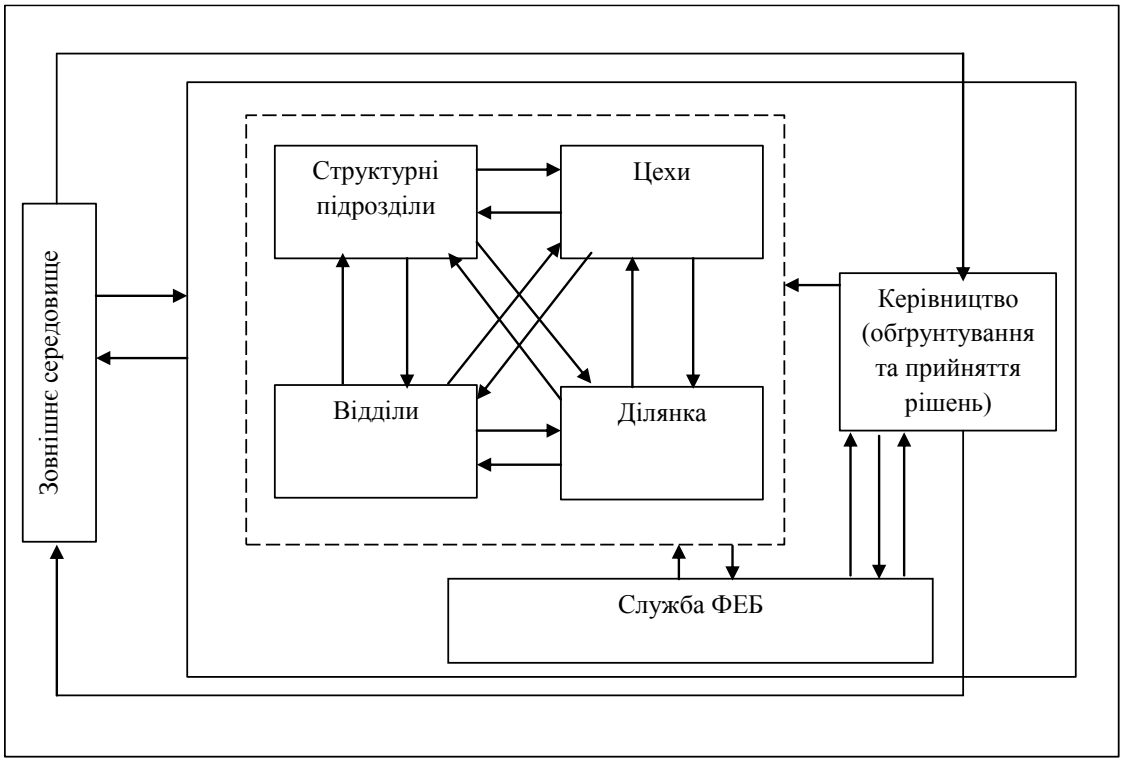

Рис. 10 – Змішана система забезпечення ФЕБ

Джерело: складено автором на основі[1]

Отже, за допомогою використання вищезазначених підходів та схем формування системи забезпечення ФЕБ створюється безперебійний потік інформації, її аналіз та можливе уникнення ризиків у майбутньому.

Приклад формування системи ФЕБ на діючому підприємстві пропонується розглянути в умовах функціонування сільськогосподарського підприємства. В Україні однією із найважливіших галузей є саме сільське господарство, яке потребує особливої уваги та достатнього рівня забезпечення фінансово-економічної безпеки ФЕБ. Фінансово-економічна безпека

[1] *Іванюта Т.Н. Основні підходи до формування системи економічної безпеки на підприємствах. Молодий вчений. 2013. №4 (51). С.215-223.*

сільськогосподарських підприємств є особливо важливою не тільки для самого підприємства, а й для всієї країни в цілому через свою продовольчу важливість для населення та створення можливостей експорту продукції.

Фінансово-економічна безпека сільськогосподарських підприємств формується на основі стандартного набору елементів її системи забезпечення (рис. 3), однак особливості системи розкриваються через специфічну унікальність галузі сільського господарства, що включає особливий набір чинників, проблем, ризиків та загроз.

Сільськогосподарські підприємства є специфічною, але досить важливою галуззю України, яка виконує ряд функцій:

забезпечення у продовольстві населення;

забезпечення робочими місцями незалежно від вікової структури, статевої та освітньої кваліфікації;

формування культурного та демографічного потенціалу населення та країни в цілому;

територіальна організація сільського населення;

підвищення рівня експорту країни.

Для досягнення оптимального рівня ФЕБ та ефективної діяльності сільськогосподарських підприємств можна виділити ряд галузевих чинників та факторів, які необхідно враховувати при формуванні системи забезпечення безпеки. Такі чинники та фактори через їхній великий обсяг та відповідні особливості доцільно поділяти на зовнішні та внутрішні.

До зовнішніх чинників слід відносити: залежність від природно-кліматичних умов, кон'юнктуру ринку, державне законодавство (податкове та господарське), ступінь надійності постачальників та партнерів, рівень безпеки та розвитку конкурентів, забезпечення продовольчої безпеки, сільськоутворююча функція.

До внутрішніх чинників можна віднести наступне: організація системи управління, інформаційно-аналітичне забезпечення, матеріально-технічні, фінансові та кадрові ресурси, рівень екологізації виробництва сільськогосподарської продукції, соціальне забезпечення та захист працівників, структура та якість природних ресурсів[1].

Зовнішні чинники формуються під впливом зовнішнього середовища, дія

[1] *Рябенко Г.М., Сарафін О.В. Загрози та шляхи зміцнення економічної безпеки аграрних підприємств України. Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. №13. С.360-363. URL: http://global-national.in.ua/archive/13-2016/7 2.pdf (звернення 05.10.2019р.)*

яких може виступати для підприємства як загрозою, так і навпаки – поміччю у прийнятті певних рішень та забезпеченні безпеки. Особливо важливо піклуватися та стежити за змінами у зовнішньому середовищі для недопущення можливих ризиків для підприємства.

Внутрішні чинники формуються під впливом організації управління та кваліфікованого менеджменту, персоналу та природних ресурсів. Велике значення для підприємства мають саме природні ресурси, які використовуються для здійснення основної діяльності та впливають на кінцевий результат виробництва підприємства. Тому безперервний контроль за визначеними чинниками має першочергове значення для підтримки високого рівня безпеки.

Зазначені чинники та фактори можуть бути як негативні, так і позитивні. Негативні чинники є джерелом загроз для рівня безпеки, тому необхідним є швидка ідентифікація цих загроз та ризиків, а також їх уникнення та усунення.

Виходячи з цього, можна виділити наступні п’ять груп загроз та ризиків фінансово-економічної безпеки сільськогосподарських підприємств (табл. 2)

Однак, діяльність сільськогосподарських підприємств пов’язана з низкою галузевих проблем, які заважають ефективному функціонуванню фінансово-економічної безпеки підприємств. Тому для ефективного впровадження системи ФЕБ та функціонування його механізму, необхідно виділити ряд його основних двох наступних проблем:

високий ступінь впливу та залежності процесу виробництва від природно-кліматичних умов (це є найголовнішим фактором при забезпеченні системи ФЕБ, оскільки вірогідні несприятливі природні умови можуть призвести до збою в роботі, загрожувати безпеці, а також нанесенню великих та непоправних збитків підприємства);

територіальний фактор виробництва та розміщення (даний чинник полягає у віддаленості сільських виробників від великих населених пунктів, що робить проблему в інформаційних комунікаціях).

До другорядних проблем можна також віднести: недостатність державної підтримки підприємств, відсутність капіталовкладень, недостатність власних фінансових ресурсів, низький рівень соціального розвитку сільських територій, низька диференціація сільськогосподарської продукції, витрачання великої частини коштів на техніку, слабка система управління державною владою, недостатня кількість кваліфікованих кадрів, нераціональне використання земельних ресурсів, недостатня забезпеченість трудовими ресурсами, використання біологічних ресурсів у виробництві, виробництво продукції, яка

дуже швидко псується, низька цінова еластичність попиту на продукти харчування[1].

Таблиця 2 – Загрози та ризики ФЕБ підприємствам сільського господарства

Групи загроз та ризиків	Конкретизація загроз та ризиків
Група втрати постійної фінансової стійкості	динамічне зростання кредиторської та дебіторської заборгованості; неплатоспроможність; дуже великі витрати на виробництво.
Група порушення процесу виробництва	низький рівень техніко-технологічного розвитку; недостатня кваліфікованість персоналу; порушення технологічного процесу; порушення технологічного переходу до ринку.
Група інвестиційної та інноваційної активності	низький рівень інвестиційної привабливості підприємств сільського господарства; невисокий ступінь конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств.
Група природного та ресурсного потенціалу	скорочення обсягів природних ресурсів; невідповідність у використанні ресурсів сільськогосподарського підприємства; недостатній рівень обслуговування природних територій; недбалість у використанні природних ресурсів; зменшується кількість мінеральних добрив; природні фактори (засуха, повінь, навала комах, зниження рівня якості ґрунту).
Група загроз, які пов'язані з продукцією сільськогосподарських підприємств	нееластичність попиту на виготовлену сільськогосподарську продукцію; низька урожайність сільськогосподарських культур; землевіддача; низька продуктивність скота та птиці; загрози при збуті продукції; швидке псування сільськогосподарської продукції.

Джерело: сформовано автором на основі[2]

Тому розробляючи систему забезпечення ФЕБ сільськогосподарських підприємств, необхідно перш за все формувати її, спираючись на можливі несприятливі чинники або загрози та на найпоширеніші проблеми, які знижуватимуть рівень фінансово-економічної безпеки будь-якого підприємства.

Сільське господарство відрізняється від усієї сукупності інших

[1] *Бондарчук К. Причини поширення неформальної зайнятості на сільських територіях та регуляторні важелі щодо її легалізації. Україна: аспекти праці. 2014. №2. С.17-22. URL: file:///C:/Users/1/Downloads/Uap_2014_2_5.pdf (звернення 15.10.2019р.).*

[2] *Остапенко О. Класифікація ризиків та їх вплив на результативність сільськогосподарських підприємств. Соціально-економічні проблеми і держава.2013.№1(8).С.190–198.URL: http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2013/13oomrsp.pdf (звернення 10.10.2019р.).*

підприємств певними специфічними особливостями, це проявляється в тому, що вплив ринкових законів на діяльність сільськогосподарських підприємств досить обмежений. Це можна охарактеризувати наступними ознаками[1]:

біологічність процесів у діяльності та виробництві сільськогосподарської продукції, саме цей фактор і визначає специфіку діяльності сільськогосподарських підприємств та вимагає відповідного підходу до їх організації;

земля, рослини, тварини та інше, тобто біологічні ресурси, які є основним фактором функціонування та розвитку сільськогосподарського підприємства та які розвиваються не за ринковими законами;

реалізація та виконання сільськогосподарськими підприємствами екологічної та соціальної функції, що проявляється в підтримці та підвищенні якості продуктів харчування населення, підтримка екологічної рівноваги та інше.

Відповідно до окреслених та визначених для кожного конкретного підприємства своїх чинників, ризиків, загроз, проблем, особливостей та умов діяльності, доцільно розробити власну стратегію або декілька стратегій діяльності підприємства.

Необхідним є створення конкурентної стратегії, яка включає сукупність стратегій, а саме: стратегія зниження витрат на виробництво, стратегія економічного зростання, стратегія підвищення якості виготовленої продукції, стратегія формування комплексу постійно наявних ресурсів, стратегія збільшення ринкової вартості сільськогосподарського підприємства, стратегія формування цільового сегменту споживачів та покупців, стратегія виходу на нові ринки, стратегія підвищення рівня експорту, стратегія створення резервного фонду для подолання можливих потенційних непередбачуваних природних загроз.

Також життєво важливими для сільськогосподарського підприємства є розробка наступних видів стратегій:

досягнення ефекту масштабу виробництва (збільшення обсягу земельних площ та інше);

підвищення рівня спеціалізації (залучення кваліфікованих кадрів);

досягнення технічних та технологічних переваг (упровадження сучасних технологій, створення власних інструкцій вирощування рослин або тварин).

---

[1] *Фесенко А.М., Солошенко О.В, Гаврилович Н.Ю., Осипова Л.С., Безпалько В.В., Кочетова С.І. Агроекологія: навч.посіб. Харків. 2013. 291с.*

Розробка, використання та реалізація зазначених стратегій приведуть до збільшення обсягу прибутку та підвищення рівня конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства. За допомогою обраних та впроваджених стратегій підприємство матиме можливість швидко встановлювати та виявляти проблеми діяльності та розвитку та реагувати на їх наслідки та зміни.

Також сільськогосподарські підприємства у сфері забезпечення безпеки використовують превентивні та реактиві стратегії, однак більшість таких підприємств використовують перший вид, оскільки з таким специфічним видом діяльності необхідно вчасно запобігати настанню можливим загрозам та ризикам та підвищувати рівень безпеки та стійкості.

Різновиди превентивних та реактивних стратегій зображені на рис. 11, які включають стратегії зростання, розвитку, стабілізації та виживання, де в рамках зазначених стратегій існують відповідні умови їх використання.

Як видно з рис. 11, до складу превентивних стратегій можна віднести стратегії зростання та розвитку. Зазначені стратегії передбачають збільшення потенціалу підприємства шляхом використання внутрішніх та зовнішніх резервів, переваг та можливостей, однак, використання таких стратегій вимагає залучення додаткових коштів для реалізації додаткової стратегії – інноваційної стратегії.

Рис. 11 – Наслідки від використання превентивних та реактивних стратегій ФЕБ підприємства

Джерело: складно автором на основі[1]

[1] *Економічна безпека та стійкість сільськогосподарських підприємств: монографія / В. І. Ткачук, О.А. Прокопчук, М.І. Яремова. Житомир, 2013. 310с.*

Реактивні стратегії, на відміну від превентивних стратегій, є ризикованими, оскільки використовуються при настанні певних кризових ситуацій. Реактивні стратегії включають стратегії стабілізації та виживання, які використовуються при критичному або дуже низькому рівні фінансово-економічної безпеки підприємства та стійкості. Використання зазначених видів реактивних стратегій надасть можливість підприємству не допустити настання банкрутства або виходу з цієї ситуації.

Можливості, які нададуть підприємствам галузі сільського господарства, використання превентивних та реактивних стратегій забезпечення фінансово-економічної безпеки можна представити в наступному вигляді (рис. 12).

Рис.12 – Наслідки від використання стратегій ФЕБ підприємства

Джерело: складно автором на основі[1]

Таким чином, найпріоритетнішими напрямками в забезпеченні фінансово-економічної безпеки сільськогосподарського підприємства мають бути наступні:

раціональне, збалансоване, кваліфіковане, економічно та природно доцільне використання наявних ресурсів, які беруть участь у виробництві кінцевої продукції;

врахування в діяльності підприємства принципів функціонування

[1] *Економічна безпека та стійкість сільськогосподарських підприємств: монографія / В. І. Ткачук, О.А. Прокопчук, М.І. Яремова. Житомир, 2013. 310с.*

природної екосистеми, збереження навколишнього середовища;

підвищення родючості ґрунту, його збереження;

створення необхідних умов для утримання тварин;

вивчення найбільш уразливих місць діяльності власного сільськогосподарського підприємства;

створення координованої системи управління сільськогосподарським підприємством;

підвищення кваліфікованості персоналу з вирощування, використання, оброблення та продажу продукції;

вивчення та створення власної системи аналізу показників діяльності саме сільськогосподарських підприємств;

створення системи безпеки, перш за все, природних, а також інформаційних, матеріальних, трудових, технічних, технологічних, фінансових та інших ресурсів;

створення та налагодження взаємозв'язків з органами влади;

створення безпечних умов праці та запровадження ефективної системи мотивації персоналу.

За рахунок забезпечення вищевказаних напрямків, можна буде спостерігати наступні наслідки від їх виконання та дотримання, а саме: покращення іміджу підприємства, підвищення рівня екологічної безпеки, економія ресурсів, підвищення конкурентоспроможності підприємства, створення та збут якісної продукції населенню, підвищення прибутковості, підвищення зайнятості населення. Отже, використання всіх стратегій у комплексі та взаємозв'язку надасть можливість підприємствам сільського господарства створювати відповідний повний захист від загроз та ризиків, які виникли, або можливого настання загроз та ризиків.

Система ФЕБ підприємства представляє собою велику комбінацію із сукупності різних взаємопов'язаних між собою елементів безпеки, які спрямовані на захист підприємства в цілому від негативних факторів зовнішнього середовища.

Система ФЕБ підприємства містить такі складові, як: суб'єкт та об'єкт ФЕБ підприємства; мету та задачі ФЕБ; загрози та ризики системі; механізм забезпечення, який складається з функцій, принципів, методів, інструментів та засобів управління; стратегія або політика безпеки.

Підходи до побудови системи забезпечення ФЕБ підприємств можна розглядати та розробляти через призму їхнього розміру, виходячи з цього,

підходи до побудови можуть бути відповідно для малого, середнього та великого підприємств.

Виходячи з проведення постійного контролю за підприємством, підходи до побудови можна також поділяти на централізований, децентралізований та змішаний. У свою чергу децентралізований підхід поділяється на два види: збір інформації, її докладний аналіз, обробка та прийняття життєво важливих рішень для підприємства здійснюється спеціалістом кожного підрозділу, на якого покладені функції та обов'язки забезпечення безпеки; збір інформації та її обробка здійснюється працівниками кожного підрозділу, а вивчення, глибокий аналіз, виявлення тенденцій та надання рекомендацій здійснюється керівництвом компанії та її менеджерами.

Ефективність системи забезпечення ФЕБ сільськогосподарських підприємств залежить від урахування в їх побудові відповідних специфічних рис діяльності, які включають свої стратегії забезпечення безпеки, загрози та ризики, принципи діяльності та чинники.

Розділ 4
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ.

4.1 Аналізу сучасного стану інвестиційного забезпечення економіки України

Україна знаходиться у складних умовах невизначеного економічного розвитку, тому інвестиції є найважливішим чинником у стимулюванні економічного розвитку. Головним напрямом досягнення стійкого економічного розвитку є інвестиційне забезпечення, розвиток і підтримка будь-якої підприємницької діяльності та соціальне забезпечення населення. Необхідно чітко розуміти, що для досягнення вищезазначених цілей необхідно розробити комплекс рішень, спрямованих на визначення пріоритетних напрямків вкладення коштів та використання їх коштів в економіці. Інвестування – це вихід для економіки України з кризи, це суттєвий поштовх для структурних змін економічної політики. Воно має на меті: запровадження сучасних прогресивних технічних досягнень, виведення господарської діяльності на новий мікро- і макрорівень, підвищення показників цієї діяльності. Завдяки капітальному вкладенню коштів, у підприємств з’явиться можливість стабільного розвитку. Тому аналіз сучасного стану інвестиційного забезпечення є актуальним і має практичне значення.

Свої дослідження вивченню понять і структури інвестицій присвятили такі зарубіжні вчені як: Х. Андерсон, Л. Бернстайн, Р. Ентоні, М. Крейніна, Г. Савицька, А. Шеремет. Такі вітчизняні вчені, як І. Бланк, Є. Мних, С. Покропивний, М. Скворцов та т. ін., також не лишилися осторонь.

Ефективність здійснення економічної діяльності промислового, й не тільки, підприємств залежить безпосередньо від форм та методів здійснення інвестиційної політики. На сьогоднішній день головною задачею будь-яких підприємств, будь-то державних чи приватних, гостро стоїть питання реформування на різних рівнях керування, яке має бути підкріплене науковим, методичним та правовим підґрунтям. Тобто має бути розроблений дієвий державний механізм регулювання.

Необхідно зазначити, що економічні процеси, які відбуваються на сучасному етапі реформування економіки країни викликають необхідність комплексного дослідження змін з метою визначення пріоритетних напрямів розвитку

виробництва, дієвих методів залучення фінансових ресурсів, аспектів державного механізму регулювання інвестиційних процесів.

Процес вкладення фінансових ресурсів з метою отримання доходу – називається інвестуванням. Поняття «інвестиції» в сучасному вимірі досить широке. На мікрорівні інвестиції розглядають як необхідність вкладення коштів у розширення виробництва; необхідність оновлення основних фондів підприємства, підвищення технічного рівня виробництва; підвищення та безперечне покращення якості продукції підприємства; й здійснення заходів з охорони навколишнього середовища. Щодо макрорівня, то інвестиції в даний момент закладають основи майбутнього зростання рівня продуктивності праці і підвищення добробуту працівників, адже чим більше ресурсів ми використовуємо на споживання зараз, тим менше залишиться шансів на задоволення високого рівня потреб завтра.

Основним нормативно-правовим актом, який регулює інвестиційну діяльність в Україні, є Закон України «Про інвестиційну діяльність». Закон України «Про інвестиційну діяльність» визначає правові, економічні та соціальні передумови ведення інвестиційної діяльності. У вищезгаданому документі подано визначення поняття «інвестиції», а саме: «інвестиціями є всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (доход) та/або досягається соціальний та екологічний ефект»[1].

Дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців містять різні визначення понять «інвестиції». Це пов'язано з тим, цей термін є дуже складним та багатогранним. Аналізуючи праці зарубіжних і вітчизняних вчених, таких як І.А. Бланк[2], В.М. Грідасов[3], Дж. Кейнс, М.Ю. Коденська, Д. Йоргенсон, А.А. Пересада, В.Г. Федоренко, О.М. Царенко[4], У. Шарп[5], можливо зробити висновок, що поняття «інвестиції» не має одного значення і кожний вчений застосовує своє визначення. У сучасних трансформаційних змінних економічних умов вищезгадане поняття є досить актуальним й потребує постійної уваги з боку науковців.

Такі вчені як К. Макконнел і С. Брю стверджують, що інвестиції – це витрати на будівництво нових заводів, на верстати і устаткування з тривалим терміном служби, вкладення коштів у розвиток охорони навколишнього середовища, а саме

[1] *Про інвестиційну діяльність: Закон України № 1560-XII від 18 вересня 1991р. [чинний] // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 47. – Ст. 646.*
[2] *Бланк И. А. Основы инвестиционного менеджмента. / И.А. Бланк– К.: Эльга-Н, Ника-Центр , 2001. – 536 с.*
[3] *Грідасов В.М., Кривченко С.В., Ісаєва О.Є. Інвестування. – К.: Центр навч. літ-ри, 2004. – 164 с.*
[4] *Царенко О.М. Інвестування в аграрній сфері. – Суми: Довкілля, 2002. – 244 с.*
[5] *Шарп У. Ф. Инвестиции / У. Ф. Шарп.– М. : ИНФРА-М, 2000. – 1024 с.*

інвестування у зменшення кількості викидів у атмосферу, підвищення мобільності робочої сили[1]. У.Ф. Шарп зазначає, що інвестувати – значить віддати кошти сьогодні за для отримання вигоди в майбутньому[5]. І.А. Бланк під категорією «інвестиції» розуміє вкладення капіталу у всіх його формах у різні об'єкти (інструменти) його господарської діяльності з метою одержання прибутку, а також досягнення іншого економічного чи позаекономічного ефекту, здійснення якого базується на ринкових принципах і пов'язане з факторами часу, ризику і ліквідності[2]. Відомий український учений А.А. Пересада, зазначає, що «інвестиція – є вкладення капіталу в об'єкти підприємницької діяльності з метою забезпечення його зростання в майбутньому[3]. В.Г. Федоренко під інвестиціями розуміє «комплекс заходів і дій фізичних та юридичних осіб, які вкладають власні кошти (у матеріальній, фінансовій або іншій майновій формі) із метою отримати прибуток[4].

Отже, як бачимо поняття «інвестиції» є досить широким, багатогранним. Аналіз праць вчених, як вітчизняних так і зарубіжних, дає змогу зрозуміти, що не існує одного єдиного підходу до визначення цієї категорії. Аналізуючи вищевикладені відомі означення поняття «інвестиції» різних вчених, можна сміливо стверджувати, що інвестиції маються на увазі, як ефективний спосіб вкладення коштів або капіталів з метою їх збільшення та збереження, що досягається через ефективну інвестиційну діяльність, основною метою якої, є забезпечення найефективніших шляхів реалізації стратегії інвестора на окремих життєвих циклах підприємства. Тобто за допомогою інвестицій підприємства здійснюють керування своїм розвитком у довгостроковій перспективі. Саме за допомогою ефективного інвестування формується виробничий потенціал й визначається перспективна позиція підприємства.

У Законі України «Про інвестиційну діяльність»[5] зазначено таке визначення поняття інвестиційної діяльності «як сукупності практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій».

Варто зазначити, що поняття «інвестиційна діяльність» досить багатогранніше, оскільки передбачає виконання наступних процесів: вибір об'єкта інвестування, пошук необхідних інвестиційних ресурсів, визначення

[1] *Брю Ф. Л. Экономикс / Ф. Л. Брю, К. Р. Макконелл. – К.: Хагар-Демус, 1993. – 785 с.*
[2] *Бланк І.О. Інвестиційний менеджмент: підручник / І.О. Бланк, Н.М. Гуляєва. – К.: Київ. нац. торг.- екон. ун-т, 2003. – 398 с.*
[3] *Пересада А.А. Інвестиційне кредитування / А.А. Пересада, Т.В. Майорова. – К., 2002. – 272 с.*
[4] *Федоренко В. Г. Інвестування: підручник. 2-ге вид., переробл. і доповн. – Київ: Алерта, 2008. 448 с.*
[5] *Про інвестиційну діяльність: Закон України № 1560-XII від 18 вересня 1991р. [чинний] // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 47. – Ст. 646.*

періоду інвестування, розроблення й аналіз інвестиційного проекту, виявлення резервів підвищення ефективності інвестицій, оцінка ступенів ризику та реалізацію процесу інвестування. Отже, інвестиційна діяльність – це основа для стійкого економічного зростання, яка має на меті акумулювання фінансових ресурсів з ціллю реалізації інвестиційних проектів для отримання в майбутньому будь-яких вигод від реалізації такої діяльності, чи то економічних, чи то соціальних. Інвестиційна діяльність, сукупність видів та різних механізмів здійснення інвестиційної діяльності є найголовнішим чинником зростання доходу не лише підприємства, а й країни в цілому.

Аналіз сучасного стану інвестиційної діяльності в Україні вимагає розуміння показників, які її характеризують. Найважливіше місце посідає показник обсягу прямих іноземних інвестицій в економіку нашої країни. У сучасній науковій літературі існує багато визначень терміну «прямі іноземні інвестиції». Зупинимось на декількох з них. Прямі іноземні інвестиції – це довгострокові вкладення матеріальних засобів компаніями-нерезидентами в економіку країни[1]. Згідно з методологією МВФ та ОЕСР «інвестиції вважаються прямими, якщо здійснюються за межами національних кордонів з метою розширення виробництва товарів і послуг, закупівлі товарів для імпорту в країну базування або експорту в треті країни»[2]. Згідно Закону України «Про режим іноземного інвестування» іноземні інвестиції – цінності, що вкладаються іноземними інвесторами в об'єкти інвестиційної діяльності відповідно до законодавства України з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту[3]. В науковій праці Румянцевої О.Є. надається найбільш, як на наш погляд, точне визначення поняттю «прямі іноземні інвестиції», а саме – це один з ключових чинників економічного зростання, довгострокові і короткострокові вкладення капіталу, що складаються з капітальних витрат (капітальних вкладень); витрат, пов'язаних з приростом оборотного капіталу (при розширенні виробництва) або оборотним капіталом в повному об'ємі, необхідним для запуску виробництва (при створенні нових виробництв), а також витрат, необхідних для підготовки інвестиційного проекту[4]. Й багато інших трактувань.

Отже, прямі іноземні інвестиції – це реальні довгострокові

---

[1] *Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mof.gov.ua .*

[2] *Інвестологія: наука про інвестування: навч. Посібник/за ред. Д-ра екон. Наук, проф. С.К. Реверчука. – К.: Атака, 2001. – 264 с.*

[3] *Про режим іноземного інвестування: Закон України №93/96-вр від 19.03.1996 р.[чинний] // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 19. Ст. 80.*

[4] *Румянцева Е. Е. Новая экономическая энциклопедия / Е. Е. Румянцева. – 3-е изд. – М.: ИНФРА-М, 2008. – 826 с.*

капіталовкладення у економіку країни з метою організації і ведення будь-якої діяльності підприємства. Суттєвим індикатором довіри іноземних інвесторів є показник динаміки обсягу прямих іноземних інвестицій (табл. 1).

Таблиця 1 – Обсяг прямих іноземних інвестицій в Україні у період з 2014 по 2019 рр.(млн. дол. США)

рік	Прямі іноземні інвестиції в Україну	Приріст/падіння	Прямі іноземні інвестиції з України	Приріст/падіння	Сальдо	
2014	410	-4089	111	-309	+299	-92,7%
2015	2961	2551	-51	-162	+3012	907,4%
2016	3284	323	16	67	+3268	8,5%
2017	2202	-1082	8	-8	+2194	-32,9%
2018	2355	153	-5	-13	+2360	7,6%
2019	1711	-644	0	5	+1711	-27,5%

Примітка: дані, починаючи з 2014 р., вказані без урахування тимчасово окупованих територій (Криму, Севастополя, частини Донбасу).
Джерело: складено на основі даних [1].

На основі представлених даних можливо зробити висновок, що будь-яка динаміка відсутня, неможливо простежити тенденцію до поступового зростання або спадання обсягу прямих іноземних інвестицій. Насамперед, ця ситуація спричинена військовим конфліктом на Сході України, нестабільною політичною ситуацією, зміною керівництва країни, великими боргами перед МВФ, високим рівнем корупції в країні, нестабільністю національної валюти, відсутністю проведення життєво необхідних реформ та й не останнє місце посідає недовіра інвесторів. Обсяг вкладених прямих іноземних інвестицій в економіку Україну та з України у період з 2014 по 2019 роки продемонстрований на рис. 1.

Як бачимо з рис. 1, обсяги вкладення прямих іноземних інвестиції щороку змінюються, найбільший показник зафіксований у 2016 році, а відтік інвестицій майже не спостерігається. Цю тенденцію можемо пояснити зацікавленістю західних інвесторів у розбудові країни. Найважливішою проблемою притоку інвестицій в Україну на думку авторів виступає неефективна система залучення прямих іноземних інвестицій.

На основі даних Державної служби статистики сформуємо таблицю прямих іноземних інвестицій в економіку України за період 2014–2019 рр. за країнами-інвесторами (табл. 2).

[1] *Зовнішньоекономічна діяльність [Електронний ресурс] Державна служба статистики України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua .*

Рис. 1. – Динаміка обсягів прямих іноземних інвестицій в Україну та з України впродовж 2014 – 2019 рр., млн. дол. США

Таблиця 2 – Географічний розподіл прямих іноземних інвестицій в економіці України за основними країнами-інвесторами

Країна-інвестор	Обсяги іноземних інвестицій, млн. дол. США					
	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Усього	53 704,0	38 356,8	32 122,5	31 230,3	31 606,4	32 905,1
Країни Європи						
Австрія	2 314,0	1 351,5	1 152,6	1 099,9	1 038,8	1 150,0
Нідерланди	9 007,5	6 887,3	6 090,3	6 028,4	6 395,0	7 118,7
Німеччина	2 908,4	2 110,6	1 604,9	1 564,2	1 682,9	1 701,4
Російська Федерація	3 525,9	1 620,5	343,8	813,6	797,2	597,8
Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії	2 768,2	2 146,2	1 785,2	1 947,0	1 944,4	2 131,2
Угорщина	685,9	466,4	333,7	498,1	511,1	565,1
Франція	1 520,5	1 341,9	1 299,1	615,6	723,4	744,4
Швейцарія	1 351,0	1 391,7	1 391,0	1 436,9	1 515,9	1 552,1
Країни Азії						
Кіпр	17 725,6	11 971,6	9 894,8	8 785,5	8 932,7	9 544,5
Республіка Корея	171,7	161,6	161,2	198,8	198,8	201,9
Туреччина	212,1	199,3	192,7	280,6	319,0	315,3
Країни Америки						
Багамські Острови	128,7	70,8	48,5	28,0	23,0	23,2
Беліз	1 026,6	652,5	535,1	604,2	532,3	437,6
Британські Віргінські Острови	2 275,9	1 988,3	1 715,0	1 682,3	1 358,4	1 040,2
Панама	610,5	394,8	316,9	291,7	337,7	341,8
США	934,7	789,1	717,2	585,2	517,4	542,5

Як бачимо з таблиці 2, іноземні держави активно вкладають свої кошти в економіку України, оскільки вона має великий внутрішній ринок з більшості

товарних позицій; ідеальне географічне розташування, висококваліфіковану й водночас дешеву робочу силу, досить розвинену інфраструктуру, величезний науковий потенціал тощо.

Згідно даних Державної служби статистики України, іноземні інвестиції надходять в Україну близько зі 130 країн світу, але найбільшими іноземними інвесторами протягом вищезазначеного періоду були й залишаються Нідерланди та Кіпр (рис. 2, табл. 3).

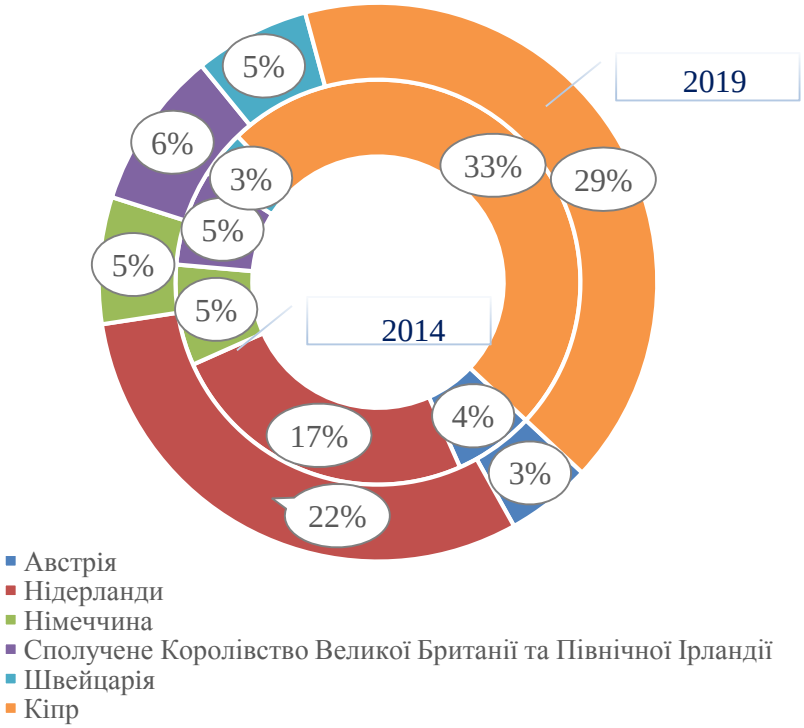

Рис. 2. – Структурний розподіл прямих іноземних інвестицій прямих іноземних інвестицій в Україну у порівняні 2014/2019 рр., %

Але Кіпр – це офшорна зона, тобто це інвестиції, які надходять з Кіпру не зовсім іноземні. Пояснюється цей момент тим, що українські бізнесмени засновують свої компанії на цьому острові, а потім повертають ці кошти в Україну шляхом інвестування.

Наразі такий географічний розподіл іноземних інвестицій для України не є досить привабливим, оскільки для нашої економіки дуже важливі інвестиції з високо технологічно-розвинутих країн, таких як Японія, Корея, Франція, Італія, а також Сполучених Штатів Америки.

Таблиця 3 – Структура прямих іноземних інвестицій в економіці України за видами економічної діяльності за період з 2014 по 2019 рр.

Вид економічної діяльності	Роки, млн. дол. США											
	2014	%	2015	%	2016	%	2017	%	2018	%	2019	%
Усього	53 704,0		38 356,8		32 122,5		31 230,3		31 606,4		32 905,1	
Сільське, лісове та рибне господарство	776,9	1	617,0	2	502,2	2	586,2	2	578,6	2	451,9	1
Промисловість, а саме:	17 681,4	33	12 419,4	32	9 893,6	31	9 667,6	31	10 543,7	33	10 823,4	33
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	5 004,4	9	3 126,2	8	1 868,7	6	1 521,3	5	1 732,1	5	1 747,3	5
Переробна промисловість	12 004,6	22	8 797,6	23	7 531,9	23	7 523,9	24	7 999,9	25	8 337,6	25
Будівництво	1 580,0	3	1 301,9	3	1 104,1	3	1 043,3	3	919,5	3	983,5	3
Оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	6 807,8	13	6 037,6	16	5 247,4	16	5 106,5	16	4 957,8	16	5 480,2	17
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	1 535,3	3	1 355,5	4	1 088,0	3	1 086,0	3	985,3	3	1 043,0	3
Інформація та телекомунікації	1 894,7	4	1 646,2	4	2 089,4	7	2 075,7	7	2 100,1	7	2 201,1	7
Фінансова та страхова діяльність	12 261,4	23	6 421,7	17	4 350,1	14	3 627,4	12	3 526,3	11	3 641,1	11
Операції з нерухомим майном	4 768,3	9	3 979,4	10	3 882,1	12	3 764,4	12	3 796,3	12	4 258,2	13
Професійна, наукова та технічна діяльність	4 006,8	7	2 634,5	7	2 222,6	7	2 253,5	7	2 131,1	7	2 096,9	6

Примітка: дані, починаючи з 2014 р., вказані без урахування тимчасово окупованих територій (Криму, Севастополя, частини Донбасу).

Джерело: складено на основі даних Зовнішньоекономічна діяльність [Електронний ресурс] Державна служба статистики України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua .

Оскільки всі зміни пов'язані з інвестиціями приносять не лише зміни в інфраструктурі, а й насамперед пов'язані із новітніми технологіями, що є суттєвим позитивним досвідом для країни. Тому інвестор розвиває виробництво, вкладає в нього не тільки гроші, але і привносить технічні і технологічні новинки, що підвищують ефективність виробництва і конкурентоспроможність виробленої продукції.

Для того, щоб з'ясувати які сфери нашої економіки є найсприятливішими для іноземних інвесторів необхідно проаналізувати галузеву структуру прямих іноземних інвестицій. Дані щодо галузевої структури іноземних інвестицій наведені в таблиці 3. Як бачимо з даних таблиці 3, західних інвесторів цікавить промисловість, а саме переробна її частина, початкова точка складала 22%, а на кінець досліджуваного періоду складала вже 25%; також зростає відсоток вкладень у ремонт автотранспортних засобів, з 13% до 17%; у інформаційну та телекомунікаційну галузі – з 4% до 7%, що безперечно є позитивною тенденцією. Але необхідно зауважити, що за період, який аналізується зменшилася частка вкладень у фінансову та страхову діяльність з 23% до 11%, це насамперед пов'язано із нестабільністю національної валюти; також не має припливу коштів у професійну та науково-технічну діяльність, відсоток був стабільно малим, а потім став зменшуватися; також на жаль не викликає особливого зацікавлення й галузь сільського, лісового та рибного господарств. Отже, можна зауважити, що Україна є досить привабливою для західних інвесторів, але порушення економічної, фінансової й матеріальної стабільності країни все ж має свої негативні тенденції для інвесторів.

Проведене дослідження сучасного стану інвестиційного забезпечення економіки України дає змогу зрозуміти, що все ж таки інвестиційні кошти є насамперед головним фактором, який впливає на темпи економічного зростання економіки країни. За допомогою іноземних інвестицій відбувається введення у виробництво нових технологій, освоєння нових просторів ринків, завоювання іншої площині розвитку, відбувається насамперед конкуренція між підприємствами, підвищення якості продукції, що виробляється, та збільшення продукції, що виготовляється.

Також було зауважено, що проблеми недостатнього обсягу залучення іноземних інвестицій мають бути вирішені через зміцнення національної валюти, припинення війні на сході України, стійку політично-стабільну ситуацію, вдосконалення законодавства, зниження рівня корупції та й безперечно має бути збільшений обсяг державного інвестування в економіку.

Безперечно, стимулювання надходження іноземних інвестицій в Українську економіку має стати ключовим напрямком державної політики.

Оскільки тема інвестицій та х залучення в економіку України є досить багатогранною, то питання щодо подальшого їх дослідження й залучення є актуальним. Подальші дослідження питань інвестицій мають бути спрямовані на аналіз проблем їх залучення у вітчизняну економіку.

4.2 Бюджетування як інструмент фінансового забезпечення екологізації економічного розвитку України

Однією з причин негативної мотивації до реалізації екологічно спрямованих програм економічного розвитку України на цей час є відсутність чіткої стратегії розвитку, в якій чітко представлений зв'язок між економічними та екологічними результатами діяльності та критерії відбору пріоритетності програм. Складність умов господарювання та орієнтація на так звані «швидкі гроші» призводить до того, що при реалізації програм природоохоронного значення суб'єкти господарювання зіштовхуються з комплексом фінансових, організаційних, психологічних та технологічних питань. Як відзначають фахівці існуючій системі планування господарських процесів притаманні ряд недоліків, серед котрих найбільш вагоме місце займають неможливість проведення сценарного аналізу і аналізу фінансового стану в умовах змінності умов діяльності, планово-економічні процеси відрізняються високим ступенем бюрократичності, що обумовлює значний лаг між підготовкою усіх необхідних документів та прийняттям оперативних господарських рішень і не дозволяє отримувати своєчасну інформацію про розвиток ситуації, планування без урахування досяжності ресурсів[1].

[1] *Віталіна В. Малишко Фінансове забезпечення соціального розвитку в Україні. Actual problems of economics. 2015. №7(169). С. 280-284.*
Гнидюк І. В., Гайдей О. В. Бюджетне фінансування соціального забезпечення в Україні. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. 2018. № 4 (89). С. 67-72.
Радіонов Ю. Д. Видатки бюджету у забезпеченні сталого соціально-економічного розвитку країни. Інвестиції: практика та досвід. № 16.2019. С. 39-46.
Радіонов Ю.Д. Бюджетні видатки у забезпеченні суспільного розвитку. Економіка, фінанси, право. 2018. № 5. С. 29-34.
Благун І.Г., Воронко Р.М., Бучкович М.Л. Бюджетний менеджмент: навч. посібник. Львів: "Магнолія 2006", 2017. 224 с.
Чугунов І.Я., Ігнатюк І.М. Формування видатків бюджету у системі соціально-економічного розвитку країни. Економічний вісник університету. Переяслав Хмельницький державний університет імені Григорія Сковороди. 2016. Вип. 28 (1). С. 217-226.

Як інструмент вирішення зазначених проблем пропонується використовувати технологію бюджетування, що представляє процес побудови та виконання узгодженого збалансованого плану виконання програм розвитку підприємств[1]. Бюджет проекту у загальному сенсі – це план, представлений кількісними показниками, що відбиває витрати, необхідні для досягнення певної мети, а також доходи, що мають бути отримані у результаті досягнення цієї мети. На відміну від кошторису, який являє собою перелік доходів та витрат, структурованих по статтях, бюджет є розподілом статей доходів та витрат у часі (наприклад, по днях або місяцях). Отже, бюджет проекту складається на основі кошторису та календарного плану. Правильно складений бюджет проекту спрямований на вирішення двох основних завдань:

- забезпечення такої динаміки інвестицій, яка б дозволила виконати проект у відповідних часових і фінансових межах;

- зниження обсягу витрат і ризику проекту за рахунок відповідної структури інвестицій і максимальних податкових пільг.

Позитивним результатом розробки та реалізації системи бюджетного фінансування програм екологізації економічного розвитку є:

- підвищення рівня об'єктивності, обґрунтованості та оперативності господарських рішень;

- раціоналізація розподілу й використання ресурсів, оптимізація витрат, що призводить до покращення фінансового стану підприємства та підвищення фінансових результатів господарської діяльності;

- відновлення та зростання рівня платоспроможності на базі управління грошовими потоками в операційній, фінансовій та інвестиційній діяльності;

- підвищення рівня якості координації та узгодженості дій підрозділів підприємства;

- покращення комунікаційних процесів, підвищення швидкості інформаційного обміну між підрозділами на підприємстві;

- розробка дієвих заходів зі стимулювання та підвищення мотивації персоналу.

Однак, слід враховувати, що бюджети можуть бути недосяжними, якщо встановлені цілі є недосяжними; бюджети можуть бути неприйнятними, якщо

Грабчук О. М., Валуйський І. А. Трансформації концептуальних засад бюджетної політики України. Економіка розвитку. 2017. № 3. С. 14-19.

Тарасова О. В. Фінансова політика і бюджетна безпека України. Економіка харчової промисловості. 2018. Т. 10. Вип. 1. С. 76-80.

[1] *Глущенко Ю. А. Партиципаторний бюджет як інноваційний інструмент управління на місцевому рівні. Вісник НАДУ при Президентові України. Серія "Державне управління". 2017. №4. С. 100-106.*

умови досягнення цілей неприйнятні для підприємства.

Традиційно до бюджету включають проекти, що дають норму прибутку не нижчу за мінімально задовільну. При цьому їх ранжування доцільно здійснювати на базі одночасної програмної оптимізації, розробленої Дж. Дином у 1951 р.[1]. Дж. Дин запропонував ранжувати проекти по їхній внутрішній ставці відсотка в порядку убування, а джерела їх фінансування – також по їхній внутрішній ставці відсотка, але в порядку зростання. Точка перетинання кривих, що утворяться таким чином, попиту та пропозиції капіталу визначає оптимальну програму інвестицій і фінансування. Результатом є перелік проектів, складений у порядку убування їхнього пріоритету. Визначена за таких обставин програма проектів буде приносити прибуток, що визначається різницею між сукупними доходами та сукупними витратами. У графічному зображенні оптимальна програма інвестицій, їх фінансування та проектний бюджет утворяться в точці перетинання кривої попиту на капітал із кривою пропозиції капіталу[1]. Крім того спосіб бюджетування залежить від об'єкту, на якому воно застосовується. Через це при розробці конкретного бюджету важливо враховувати специфіку як даного проекту, так і всього підприємства, на базі якого реалізується проект.

Треба відмітити і те, що система бюджетування повинна охоплювати усі рівні управління, а саме, стратегічний, тактичний та оперативний. Крім того, при побудові системи проектного бюджетування необхідно враховувати принцип ефективності, сутність якого полягає у тому, що витрати, пов'язані з організацією та функціонуванням бюджетування, не повинні перевищувати ефект, який буде отримано від його впровадження. З метою вдосконалення системи фінансового управління доцільно використовувати пірамідальний підхід при аналізі показників у бюджетуванні. Основою такого підходу є вибір ключового показника, який в подальшому розподіляється на більш детальні складові. Кількість складових може коливатися в залежності від цілей та завдань контролю й аналізу.

Незважаючи на відносну легкість у техніці проведення розрахунків, методу Дина притаманні певні недоліки. По-перше, внутрішня ставка на капітал, за якою відбувається ранжування проектів, визначає мінімально задовільний рівень ефективності проектів. Реальний рівень доходності проектів не розглядається. По-друге, проекти розглядаються як одноперіодні, тобто багатоперіодні моделі та термін реалізації проектів не враховується. По-третє,

[1] *Dean J. Capital Budgeting. New York: Columbia University Press. 1951.*

однозначно з розгляду випадають проекти, ставка доходні яких менша за вартість капіталу. Як правило такими проектами є екологічні проекти, кінцевим результатом реалізації яких є досягнення соціально значущих результатів, поліпшення стану довкілля, збереження або відновлення якості природних компонентів, які, як правило, не забезпечують відшкодування здійснених витрат та отримання прибутку. В той же час реалізація таких проектів забезпечує у майбутньому для міста зниження витрат на виробничо-фінансову діяльність за рахунок зменшення рівня виплат за викиди, скиди та розміщення відходів, штрафів та платежів за порушення екологічного законодавства. Поруч з цим буде досягатися комплексний соціальний результат, що проявлятиметься у зниженні рівня захворюваності, підвищення продуктивності праці.

У якості розвитку зазначених положень пропонується ранжувати проекти за очікуваною ставкою доходності. При цьому поетапно включаються до програми проекти, що забезпечують отримання лише соціально-економічних результатів при низьких нормах прибутковості або збиткові до тих пір, поки не виявиться, накопичена сума доходів буде дорівнювати накопиченій сумі збитків, що іманентно настанню ситуації беззбитковості або досягненню мінімальної границі ефективності господарської діяльності. Безпосередньо при цьому формування програми припиняється. Графічна інтерпретація технології бюджетування програм екологізації екологічного розвитку може бути представлена як геометричне розташування кривих попиту та пропозиції капіталу для формування бюджету фінансового забезпечення програм екологізації економічного розвитку (рис. 1).

Однак лише візуалізація можливостей здійснення проектів не дозволяє отримати висновок щодо програми проектів, що можуть бути реалізовані підприємством. Тому виникає необхідність формування математичних залежностей, що визначають рівні можливих прибутків та втрат від реалізації проектів. Для цього необхідно оцінити площу S1 за графіком і порівнювати з площею S2 до тих пір, доки буде дотримуватися умова:

$$S1 \geq S2 \tag{1}$$

Абсолютний економічний ефект (Е), що може отримати підприємство у разі формування такої програми буде визначатися різницею між площами S1 та S2 за формулою:

$$E = S1 - S2 \tag{2}$$

Рис. 1 – Крива попиту та пропозиції капіталу для формування бюджету фінансового забезпечення програм екологізації економічного розвитку

При цьому програма визнається доцільною до практичної реалізації, якщо розрахунковий ефект Е не менший за мінімально задовільний рівень ефективності (E_{min}), що визначається суб'єктивними вимогами учасників господарської діяльності. Площа S1, що визначає рівень прибутку від здійснення проектів, визначатиметься наступним чином:

$$S1 = \left[\sum_{i=1}^{t-1} S_i \Delta x_i + S_t \delta \right] + \left[S_t (\Delta x_t - \delta) + \sum_{i=t+1}^{N} S_i \Delta x_i \right] \qquad (3)$$

де S_i – рівень доходності проектів, частки;

Δx_i – величина капіталу, необхідного для реалізації і-го проекту, грн.;

Δx_t – величина капіталу, необхідного для реалізації t-го проекту, де відбувається перетинання кривих попиту та пропозиції капіталу, грн.;

N – кількість проектів, що включаються до програми соціально-економічного розвитку.

Площа S2, що визначає рівень втрат від здійснення проектів, визначатиметься наступним чином:

$$S2 = \sum_{j=1}^{k} r_j \Delta K_j + \sum_{j=k+1}^{M} r_j \Delta K_j \qquad (4)$$

де r_j – вартість капіталу, що залучається до фінансування соціально-економічного розвитку, частки;

ΔKj – величина пропозиції капіталу, грн.;

M – кількість джерел фінансування програми економічного розвитку.

Для ілюстрації механізму використання запропонованої технології бюджетування екологізації економічного розвитку міста пропонується зіставити бюджет, який дозволить забезпечити фінансову стабільність проектів. Дані для формування бюджету фінансового забезпечення екологізації економічного розвитку на рівні локальної території, наприклад міста, представлені в табл. 1.

Таблиця 1 – Дані для формування бюджету фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку міста

№ проекту	Очікуваний рівень доходності проектів, частки	Величина капіталу, необхідна для реалізації проекту, тис. грн.	Вартість капіталу, що залучається до фінансування розвитку підприємства, частки	Величина пропозиції капіталу, тис. грн.
Проект № 1	0,51	6011	0,24	6400
Проект № 2	0,25	2213	0,26	2300
Проект № 3	0,18	2500	0,27	2600
Проект № 4	0,15	1565	0,29	1600

Як видно із табл. 1 дані для формування бюджету фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку міста пропонується впровадити чотири проекти.

Під проектом № 1 мається на увазі покращення автомобільних доріг та безпеки руху .

Під проектом № 2 розуміється Проект з підвищення енергоефективності в секторі централізованого теплопостачання. В основі цього проекту лежить заміна зношеної техніки на капітально відремонтовану. Це призводить до

зростання надійності техніки, зменшенню її аварійності, росту навантаження на тепломережу і, відповідно, до зменшення частки умовно-постійних витрат в секторі централізованого теплопостачання.

Під проектом № 3 мається на увазі видобуток електроенергії за допомогою утилізація шахтного метану. Хоча б часткова утилізація даремно витрачаємого в атмосфері цього природного ресурсу дозволить зберегти енергетично цінний газ, зменшить витрати на видобуток електроенергії, зменшить загрозу парнікового ефекту озоновому слою землі та зменшить екологічні нарахування за перевищення гранично допустимих викидів, і найголовніше – дозволить підвищити безпеку.

Під проектом № 4 мається на увазі проект поліпшення охорони здоров'я на службі у людей. Проект повинен забезпечити виконання/досягнення наступних результатів:

-заходи в рамках кластеру «громадське здоров'я» гармонізовані з процесом реформи громадського здоров'я та скоординовані з іншими партнерами;

-розроблено ключові документи з реформи системи громадського здоров'я;

-підвищено спроможність персоналу з громадського здоров'я та первинної медичної допомоги на національному та регіональному рівні.

-скоординовано проведення інформаційної кампанії з громадського здоров'я.

Крива попиту та пропозиції капіталу для формування бюджету фінансового забезпечення екологізації економічного розвитку міста представлена на рис. 2. Як видно із рисунка для міста доцільно впроваджувати проект № 1. Саме він забезпечить очікуваний рівень доходності, а саме 51%.

Розрахуємо рівень прибутку від здійснення проектів:

$S1 = [0,51*6011+0,25*389]+[0,25*(2213-389)+0,25*2213]= 4172,11$ тис.грн.

$\delta = 6400-6011=389$ тис.грн.

Розрахуємо рівень втрат від здійснення проектів:

$S2 = (0,26*2300+0,27*2600+0,29*1600)+(0,27*2600+0,29*1600) = 2930$ тис.грн.

Визначимо абсолютний економічний ефект впровадження програми

формування бюджету фінансового забезпечення екологізації економічного розвитку міста:

$$E = 4172,11-2930 = 1242,11 \text{ тис.грн.}$$

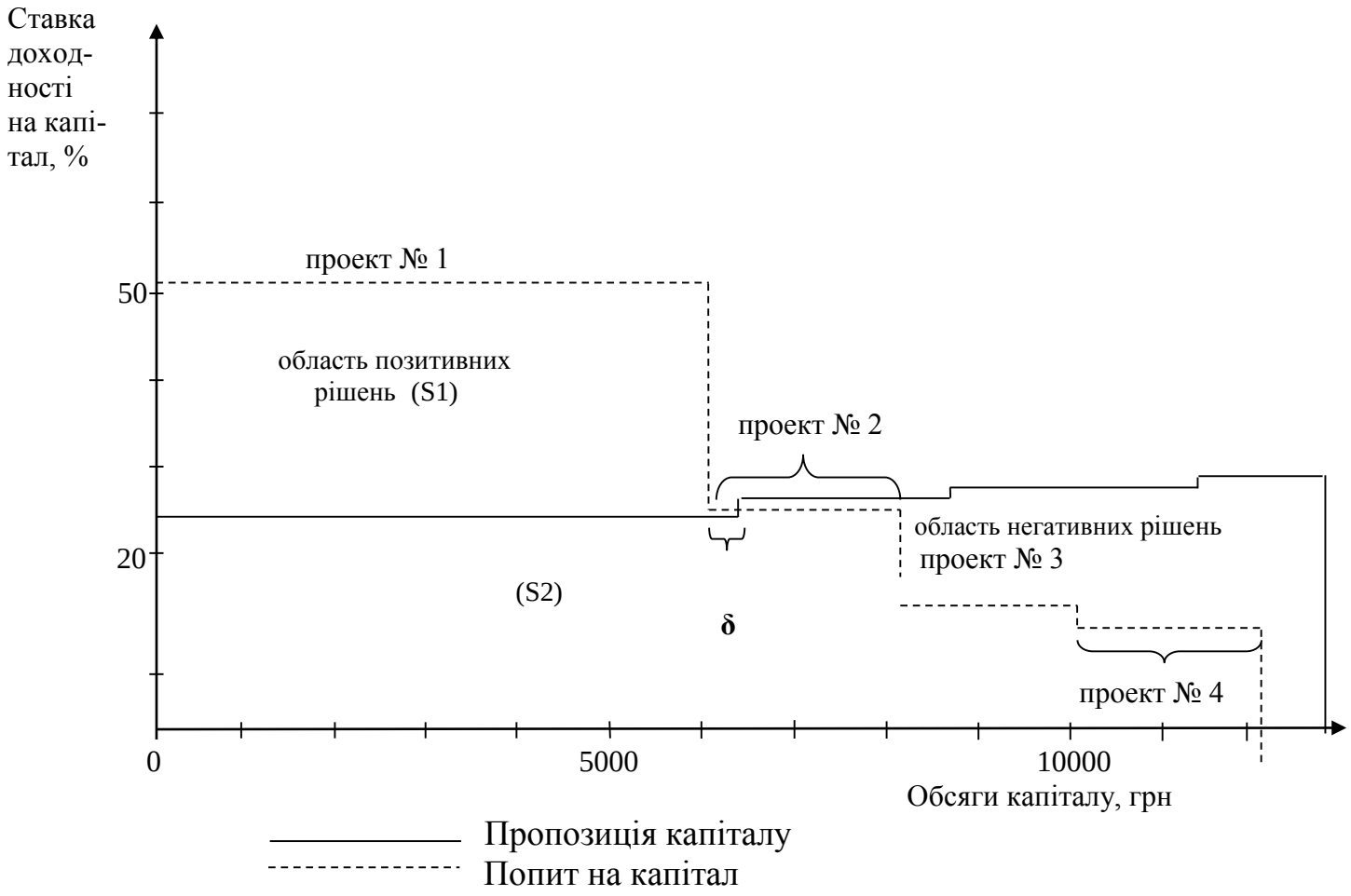

Рис. 2 – Крива попиту та пропозиції капіталу для формування бюджету фінансового забезпечення екологізації економічного розвитку міста

Таким чином, проведені розрахунки свідчать про доцільність впровадження програми формування бюджету фінансового забезпечення екологізації розвитку міста, адже абсолютний економічний ефект дорівнює 1242,11 тис. грн. і є вищий за мінімально задовільний рівень ефективності.

Запропонований інструментарій бюджетування є складовою механізму фінансового забезпечення екологізації економічного розвитку і має універсальне застосування для планування проектних програм як на рівні локального суб'єкта господарювання, так і для програм муніципального, регіонального або національного рівнів. Враховуючи зростаючий рівень

невизначеності та ризиків при прийняття фінансово-економічних рішень та нестійкість економічних умовах реалізації проектів розвитку подальші дослідження повинні бути спрямовані на побудову моделей бюджетування, які враховують фактор часу, міру невизначеності та ризику, що сприятиме підвищенню рівня обґрунтованості та достовірності при плануванні відповідних бюджетів.

4.3 Оцінка фінансової спроможності бюджетів об'єднаних територіальних громад

На сучасному шляху України до євроінтеграції відбувається реформування всіх сфер життєдіяльності держави. Не стали винятком державні органи місцевого самоврядування. Процеси реформування цієї сфери розпочалися у 2014 р. прийняттям Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади (01.04.2014 р.), Законів України «Про співробітництво територіальних громад» (17.06.2014 р.), «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (05.02.2015 р.) та внесенням змін до Бюджетного і Податкового кодексів, що передбачали фінансову децентралізацію. Саме фінансова децентралізація мала на меті надання більших можливостей органам місцевого самоврядування по втіленню програм розвитку відповідних територіальних об'єднань – громад.

В таких умовах для місцевих бюджетів характерними рисами є економічна самостійність, оптимальна структура, зростання доходів, вчасне виконання бюджетних зобов'язань. Разом з тим виникло ряд проблем, пов'язаних з втіленням реформи децентралізації. По-перше, виникла проблема з модифікацією територіальної громади. Незважаючи на перспективні плани об'єднання територіальних громад, запропоновані Урядом, більшість місцевих суб'єктів самоврядування не погодилися об'єднуватися за такою схемою. А так як, згідно з законодавством, об'єднання повинно відбуватися на добровільній основі, ніякі примусові інструменти в цьому випадку не застосовувались. Відтак до кінці 2015 р. було створено тільки 159 об'єднаних територіальних громад (ОТГ), у 2016 р. їх вже налічувалося 366, у 2017 р. – 665, у 2018 р. – 876[1]. Найнижча активність створення ОТГ спостерігається у Донецькій і

[1] *Офіс реформ Кабінету Міністрів України. Реформи. Децентралізація. URL:*

Луганській областях.

По-друге, не всі бюджети створених ОТГ виявилися самостійними та спроможними вчасно виконувати взяті на себе зобов'язання. Статистичні дані надають користувачам дуже красиву картинку за фінансовими показниками вже створених ОТГ, а саме: зросла частка власних доходів місцевих бюджетів у ВВП з 5,1% у 2014 р. до 7,1% у 2018 р.; зросла частка місцевих бюджетів (з трансфертами) у зведеному бюджеті України з 45,6% у 2015 р. до 51,5% у 2018 р.; зросли власні доходи загального фонду місцевих бюджетів на 1 мешканця з 3384,4 грн. у 2016 р. до 5477,0 грн. у 2018 р.; у 41,5 рази в 2019 р., порівняно з 2014 р. зросла державна підтримка на розвиток територіальних громад та розбудову їх інфраструктури. Інформація є узагальненою за всіма суб'єктами місцевого самоврядування. При цьому виникають питання. Чи є фінансово спроможною окрема новостворена ОТГ? Як їй функціонувати і забезпечувати життєдіяльність, наближеної до середньоукраїнського рівня? На початок 2018 р. в Україні функціонувало 665 ОТГ. З них базову дотацію – «допомогу» – з держбюджету отримували 498 ОТГ, тобто сім з десяти. Лише 106 ОТГ, тобто кожна шоста, не тільки забезпечувала свої бюджети власними доходами, а ще й зобов'язана була «ділитися» з іншими громадами – перераховувати кошти до держбюджету у вигляді реверсної дотації. А 61 ОТГ, одна з десяти, була бездотаційною – нічого не отримувала і не перераховувала коштів до держбюджету[1]. Як бачимо, досвід вже створених ОТГ вказує, що держава здійснює горизонтальне вирівнювання бюджетів ОТГ шляхом базових та реверсних дотацій за певною схемою. З одного боку це є справедливим механізмом рівного розподілення з усунення бюджетних диспропорцій, а з іншого – чому, наприклад, дотаційним ОТГ не розпочати процес створення умов для залучення та функціонування бізнесових структур, оскільки в основі визначення дотаційності закладено податок на доходи фізичних осіб. Більш того, чи доцільно було створювати заздалегідь фінансово неспроможну громаду? Таким чином, питання оцінки фінансової спроможності бюджетів ОТГ набуває все більшої актуальності для усунення недоліків при створенні потенційних ОТГ, що і сформувало мету подальшого дослідження.

Фінансова спроможність бюджетів ОТГ характеризується її стабільним фінансовим станом і здатністю до сталого економічного розвитку, а також залученням інвестицій на розвиток території.

https://rdo.in.ua/direction/decentralizaciya (дата звернення 25.11.2019).

[1] *Офіс реформ Кабінету Міністрів України. Реформи. Децентралізація. URL: https://rdo.in.ua/direction/decentralizaciya (дата звернення 25.11.2019).*

Отже в широкому розумінні фінансова спроможність бюджетів ОТГ в першу чергу повинна враховувати:

- можливості забезпечення належного рівня задоволення потреб її членів;
- здатність вирішувати весь комплекс своїх соціальних та економічних проблем.

Крім того, фінансова спроможність залежить від доходів, які акумулюються безпосередньо в бюджеті громади та від вкладень суб'єктів господарювання на інвестиційний розвиток території такої громади.

За спрощеною схемою оцінку фінансової спроможності бюджетів ОТГ можна здійснити за допомогою індексу податкоспроможності – коефіцієнту, що визначає рівень податкоспроможності зведеного бюджету міста обласного значення, бюджету об'єднаної територіальної громади, районного бюджету порівняно з аналогічним середнім показником по всіх зведених бюджетах міст обласного значення, районів і бюджетах об'єднаних територіальних громад в Україні у розрахунку на одну людину[1].

Відповідно до вказаного вище показника можна умовно виділити три рівня фінансової спроможності бюджетів ОТГ:

- низький, якщо індекс податкоспроможності (Іп) нижче 0,9;
- середній, якщо індекс податкоспроможності від 0,9 до 1,1;
- високий, якщо індекс податкоспроможності вище 1,1.

Алгоритм визначення рівня фінансової спроможності бюджетів ОТГ за допомогою індексу податкоспроможності представлено на рис. 1.

Отже, низький рівень фінансової спроможності бюджету ОТГ має місце в тому випадку, якщо її бюджет не в змозі забезпечити життєдіяльність населення, тобто потребує дотацій; середній рівень – коли бюджет ОТГ в повному обсязі забезпечує свої потреби; високий рівень – коли бюджету ОТГ вистачає не тільки для власних потреб, а у вигляді реверсної дотації фінансуються потреби інших бюджетів.

Представляється доцільним використати дану методику для оцінки фінансової спроможності бюджетів вже створених ОТГ в Донецькій області у 2019 р. Розрахунок індексу податкоспроможності та оцінка рівня фінансової спроможності бюджетів ОТГ наведено у табл. 1.

[1] Ст. 99 Бюджетного кодексу України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2010. №50-51. ст. 572.

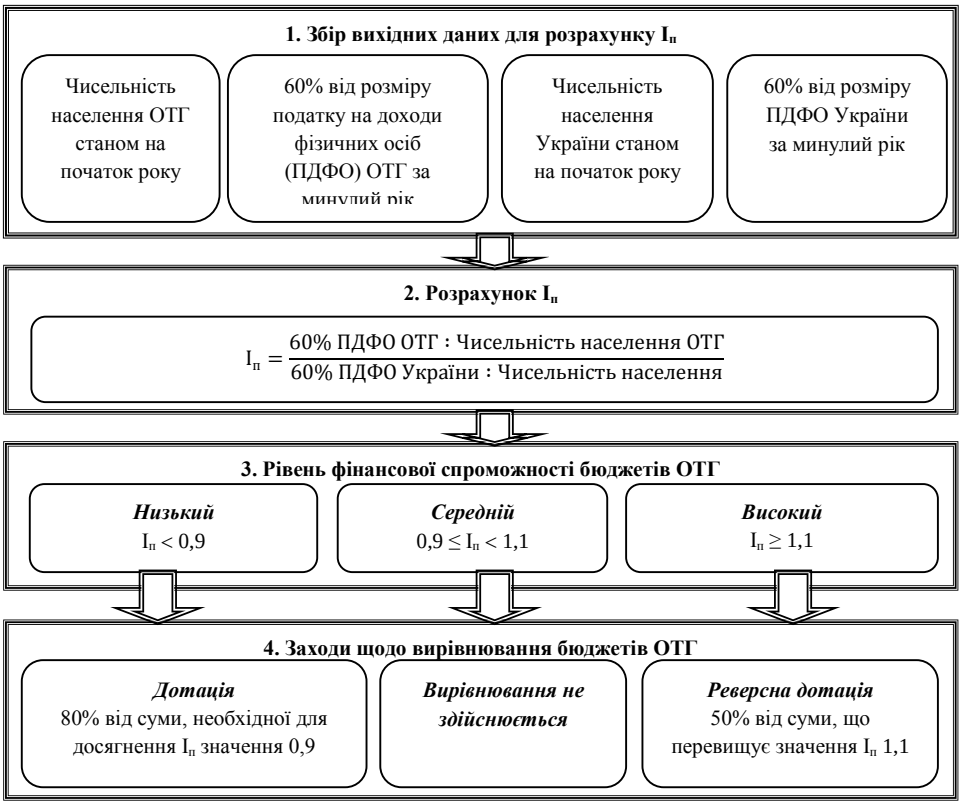

Рис.1. – Алгоритм визначення рівня фінансової спроможності бюджетів ОТГ

Джерело: побудовано на основі [1]

Таблиця 1 – Розрахунок індексу податкоспроможності ОТГ Донецької області у 2018 р.

№ з/п	Суб'єкт	Чисельність наявного населення на 01.01.19 р., тис. осіб	ПДФО, тис. грн.	Індекс податко-спроможності	Рівень фінансової спроможності бюджетів ОТГ
1	Андріївська сільська	2,380	9558,02	1,86	Високий
2	Званівська сільська	2,536	4154,22	0,76	Низький
3	Іллінівська сільська	9,366	39756,67	1,96	Високий
4	Лиманська міська	42,871	174281,37	1,88	Високий
5	Миколаївська міська	17,246	72002,04	1,93	Високий
6	Сіверська міська	13,776	8841,53	0,30	Низький
7	Соледарська міська	20,581	88670,65	1,99	Високий
8	Черкаська селищна	9,203	10285,36	0,52	Низький
9	Шахівська сільська	2,909	9144,94	1,45	Високий
В цілому по Україні		42153,2	91123656,5	-	

Джерело: побудовано на основі[2]

Отримані результати свідчать, про те, що третина бюджетів вже створених і діючих ОТГ Донецької області у 2018 році була фінансово неспроможною, при чому, якщо, наприклад, індекс податкоспроможності Званівської сільської

[1] *Бюджетний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2010. №50-51. ст. 572.*

[2] *Державний веб-портал бюджету для громадян. URL: https://openbudget.gov.ua/ (дата звернення 30.11.2019).*

ОТГ приближується до граничного значення 0,9, то індекси двох інших ОТГ – Сіверської міської та Черкаської селищної мають суттєво нижчі значення даного показника, і говорити про фінансову спроможність їхніх бюджетів наразі неможливо. Проведена оцінка за показником податкоспроможності також демонструє, що не має значення – міська, селищна чи сільська ОТГ – кожна з них може мати як низький, так і високий рівень фінансової спроможності бюджету.

Слід зазначити, що дана оцінка має певні обмеження за показниками, що використовуються для розрахунку ключового критерію фінансової спроможності бюджету – індексу податкоспроможності. Тому представляється доцільним розглянути також інші методики оцінки.

У листопаді 2019 р. Урядом були підготовлені Методичні рекомендації щодо оцінки рівня спроможності територіальних громад, згідно з якими оцінка рівня спроможності територіальних громад здійснюється на основі критеріїв оцінки з урахуванням граничних значень, які становлять: чисельність населення – 3000 осіб; площа – 200 км2; індекс податкоспроможності – 0,3; частка місцевих податків та зборів – 10%.

Рівень спроможності залежить від значення показника, який відображає певний критерій оцінки (табл. 2).

Таблиця 2 – Критерії оцінки рівня спроможності ОТГ

Критерій оцінки	Показник	Числове значення	Рівень спроможності
Чисельність населення	до 3 тисяч жителів	0,3	Низький
	від 3 до 5 тисяч жителів	0,6	Середній
	5 тисяч жителів і більше	1,0	Високий
Площа	до 200 км2	0,3	Низький
	від 200 до 400 км2	0,6	Середній
	400 км2 і більше	1,0	Високий
Індекс податкоспроможності	до 0,3	0,3	Низький
	від 0,3 до 0,9	0,6	Середній
	0,9 і більше	1,0	Високий
Частка місцевих податків та зборів	до 10%	0,3	Низький
	від 10% до 20%	0,6	Середній
	20% і більше	1,0	Високий

Джерело: побудовано на основі[1]

Відповідно до наведеної методики оцінку рівня спроможності ОТГ необхідно здійснювати на основі суми числових значень критеріїв оцінки. При

[1] *Методичні рекомендації щодо оцінки рівня спроможності територіальних громад. URL: http://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/regional-dev/rozvytok-mistsevoho-samovryaduvannya/ (дата звернення 30.11.2019).*

цьому, якщо загальна оцінка становить:

1) від 1,2 до 1,8 – ОТГ має низький рівень спроможності;

2) від 1,9 до 3,2 – ОТГ має середній рівень спроможності;

3) від 3,3 до 4,0 – ОТГ має високий рівень спроможності.

Дану методику представляється можливим використати для оцінки фінансової спроможності бюджетів ОТГ. Тому доцільно здійснити оцінку фінансової спроможності бюджетів ОТГ Донецької області у 2018 р. та порівняти отримані результати з результатами попередньої оцінки (табл. 3).

Таблиця 3 – Аналіз рівня спроможності ОТГ Донецької області у 2018 р. (Н – низький рівень, С – середній рівень, В – високий рівень)

ОТГ / Показники	Андріївська сільська	Званівська сільська	Іллінівська сільська	Лиманська міська	Миколаївська міська	Сіверська міська	Соледарська міська	Черкаська селищна	Шахівська сільська
1. Чисельність наявного населення на 01.01.2019 р., тис. осіб									
Показник	2,38	2,54	9,37	42,87	17,25	13,78	20,58	9,2	2,91
Числове значення	0,3	0,3	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	0,3
Рівень	Н	Н	В	В	В	В	В	В	Н
2. Площа, км2									
Показник	159,6	115,7	526,5	1209,6	166,7	194,4	558,3	294,4	231,8
Числове значення	0,3	0,3	1,0	1,0	0,3	0,3	1,0	0,6	0,6
Рівень	Н	Н	В	В	Н	Н	В	С	С
3. Індекс податкоспроможності									
Показник	1,86	0,76	1,96	1,88	1,93	0,30	1,99	0,52	1,45
Числове значення	1,0	0,6	1,0	1,0	1,0	0,6	1,0	0,6	1,0
Рівень	В	С	В	В	В	С	В	С	В
4. Частка місцевих податків та зборів, %									
Показник	67,99	36,3	23,91	18,19	8,33	42,33	21,49	50,25	78,4
Числове значення	1,0	1,0	1,0	0,6	0,3	1,0	1,0	1,0	1,0
Рівень	В	В	В	С	Н	В	В	В	В
Рівень спроможності ОТГ									
Числове значення	2,6	2,2	4,0	3,6	2,6	2,9	4,0	3,2	2,9
Рівень	С	С	В	В	С	С	В	С	С

Результати оцінки вказують на те, що тільки третина ОТГ з тих, що розглядаються, має високу спроможність, зокрема Іллінівська сільська, Лиманська міська та Соледарська міська. Якщо порівнювати з попередньою

оцінкою, то вказані ОТГ мали найвищу фінансову спроможність бюджету за індексом податкоспроможності. Також слід відмітити той факт, що в даній оцінці немає бюджетів ОТГ з низьким рівнем фінансової спроможності. Іншими словами третина ОТГ (Званівська сільська, Сіверська міська, Черкаська селищна), у яких за індексом податкоспроможності спостерігався низький рівень фінансової спроможності, за останньою оцінкою мають середній рівень. Відбулося вирівнювання за іншими показниками, зокрема за рахунок частки місцевих податків і зборів. Отже, при врахуванні більшої кількості критеріїв рівень фінансової спроможності бюджетів територіальних суб'єктів може змінюватись у бік підвищення або зниження.

Моніторинг фінансової спроможності бюджетів ОТГ на рівні урядових структур проводиться за чотирма основними критеріями:

1) власні доходи на 1 мешканця;

2) рівень дотаційності бюджетів (питома вага базової/реверсної дотації);

3) питома вага видатків на утримання апарату управління у власних ресурсах об'єднаних громад (без трансфертів з державного бюджету);

4) капітальні видатки на 1 мешканця громади.

Дані показники по ОТГ Донецької області за 2018 р. представлені на графіках на рис. 2–5.

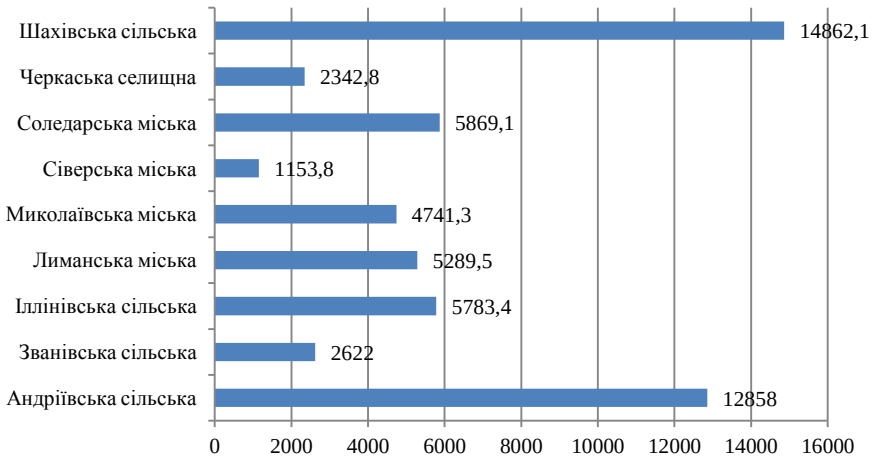

Рис. 2. – Власні доходи на 1 мешканця за 2018 р., грн.

Джерело: побудовано на основі[1]

[1] *Децентралізація. URL: https://decentralization.gov.ua/ (дата звернення 25.11.2019).*

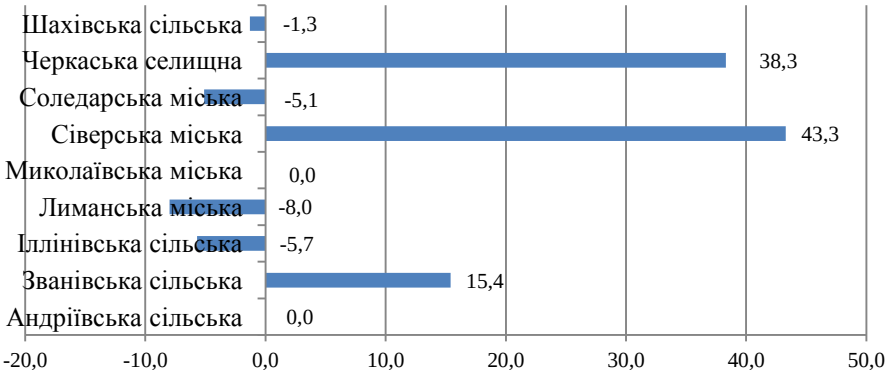

Рис. 3. – Рівень дотаційності бюджетів за 2018 р., %
(питома вага базової (+)/реверсної (-) дотації у доходах

Джерело: побудовано на основі[1]

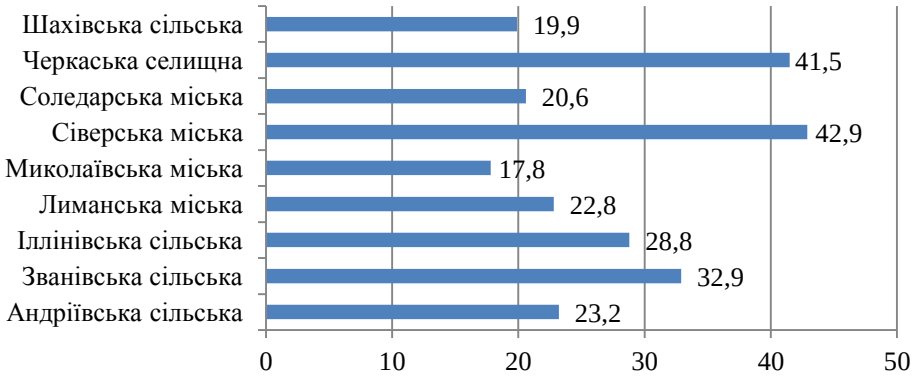

Рис. 4. – Питома вага видатків на утримання апарату управління
у власних ресурсах за 2018 р, %

Джерело: побудовано на основі[1]

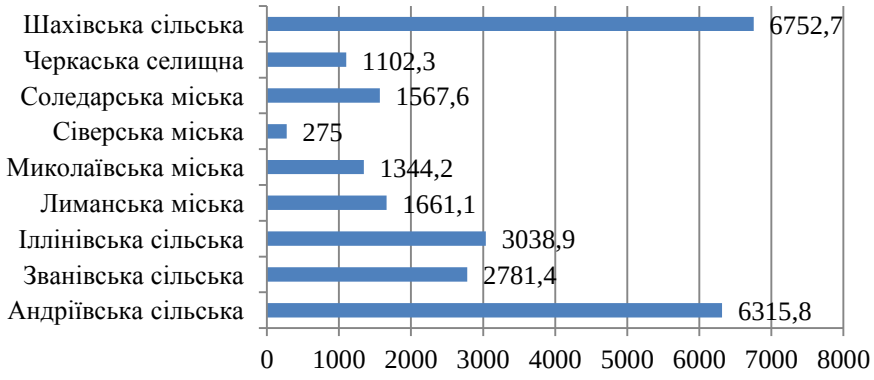

Рис. 5. – Капітальні видатки на 1 мешканця за 2018 р., грн.

Джерело: побудовано на основі[1]

За підсумками 2018 р. середній показник надходжень власних доходів на 1-го мешканця по ОТГ Донецької області збільшився на 686,9 грн. або на 22%

[1] *Децентралізація. URL: https://decentralization.gov.ua/ (дата звернення 25.11.2019).*

та склав 3 802,3 грн., у тому числі ОТГ, утворених у 2015-2016 рр. цей показник зріс на 17,1% та складав 3977,1 грн., а по трьох ОТГ, утворених у 2017 р., – у 2,2 рази і складав 2610,4 грн. Найвищі власні доходи на 1 мешканця у 2018 р. на рівні 14862,1 грн. мали місце у Шахівській сільській ОТГ, найнижчі на рівні 1153,8 грн. – Сіверській міській ОТГ.

Серед ОТГ Донецької області у 2018 р. три громади отримали з державного бюджету базову дотацію, чотири перерахували реверсну дотацію. Найвищий рівень дотаційності у Сіверській міській громаді, у якої обсяг базової дотації у загальній сумі доходів становить 43,3%. При чому згідно рекомендованому критерію, що сприяє формуванню спроможних ОТГ, питома вага базової дотації повинна бути не більше 30% від суми власних доходів.

Найбільша питома вага видатків на утримання апарату управління у власних ресурсах ОТГ (без урахування трансфертів) у 2018 р. припадала на бюджет Сіверської міській ОТГ – 42,9%, найменша – на бюджет Миколаївської міської ОТГ – 17,8%. Рекомендований критерій витрат на утримання управлінського апарату повинен складати не більше 20% від обсягу фінансового ресурсу громади. В межах рекомендованого критерію видатки на утримання апарату управління у власних ресурсах спостерігаються тільки у бюджетах двох ОТГ Донецької області – Миколаївській міській та Шахівській сільській.

Моніторинг фінансової спроможності бюджетів за наведеними вище критеріями співпадають з попередніми оцінками, зокрема виявлено ОТГ, які мали найменш спроможні бюджети у 2018 р. – Званівська сільська, Черкаська селищна та Сіверська міська. Вказані громади мають найвищі показники дотаційності бюджетів і найменші показники власних доходів та капітальних видатків на 1 мешканця. Разом з цим у вказаних громадах найвища питома вага видатків на утримання апарату управління у власних ресурсах.

Отже, серед вже створених і функціонуючих ОТГ в Донецькій області у 2018 р. бюджети третини з них мають низький рівень фінансової спроможності. Як наслідок, такі територіальні суб’єкти мають прикладати титанічні зусилля для подальшого розвитку та забезпечення достойного рівня жителів. Наприклад, у Сіверській міській ОТГ розроблено Стратегію соціально-економічного розвитку громади на період до 2025 року, згідно з якою визначено три головні сфери розвитку: економічне зростання громади на принципах зрівноваженого розвитку; забезпечення необхідної сучасної інфраструктури для проживання в громаді, підвищення рівня умов проживання

та надання послуг. При чому передумовою для втілення в життя стратегічних орієнтирів громади є фінансово спроможний бюджет.

Фінансова спроможність бюджетів може визначатися фінансовою стійкістю. Аналіз фінансової стійкості бюджетів проводиться за наступними напрямами:

1) структура і динаміка доходів бюджету (в тому числі і залежність бюджету від великих платників податків);

2) структура та динаміка видатків бюджету (поточні видатки та видатки розвитку);

3) відповідність показників виконання бюджету плановим розрахункам;

4) структура кредиторської заборгованості на кінець звітного періоду.

Схематично формування фінансово спроможних бюджетів ОТГ через фінансову стійкість представлено на рис. 6.

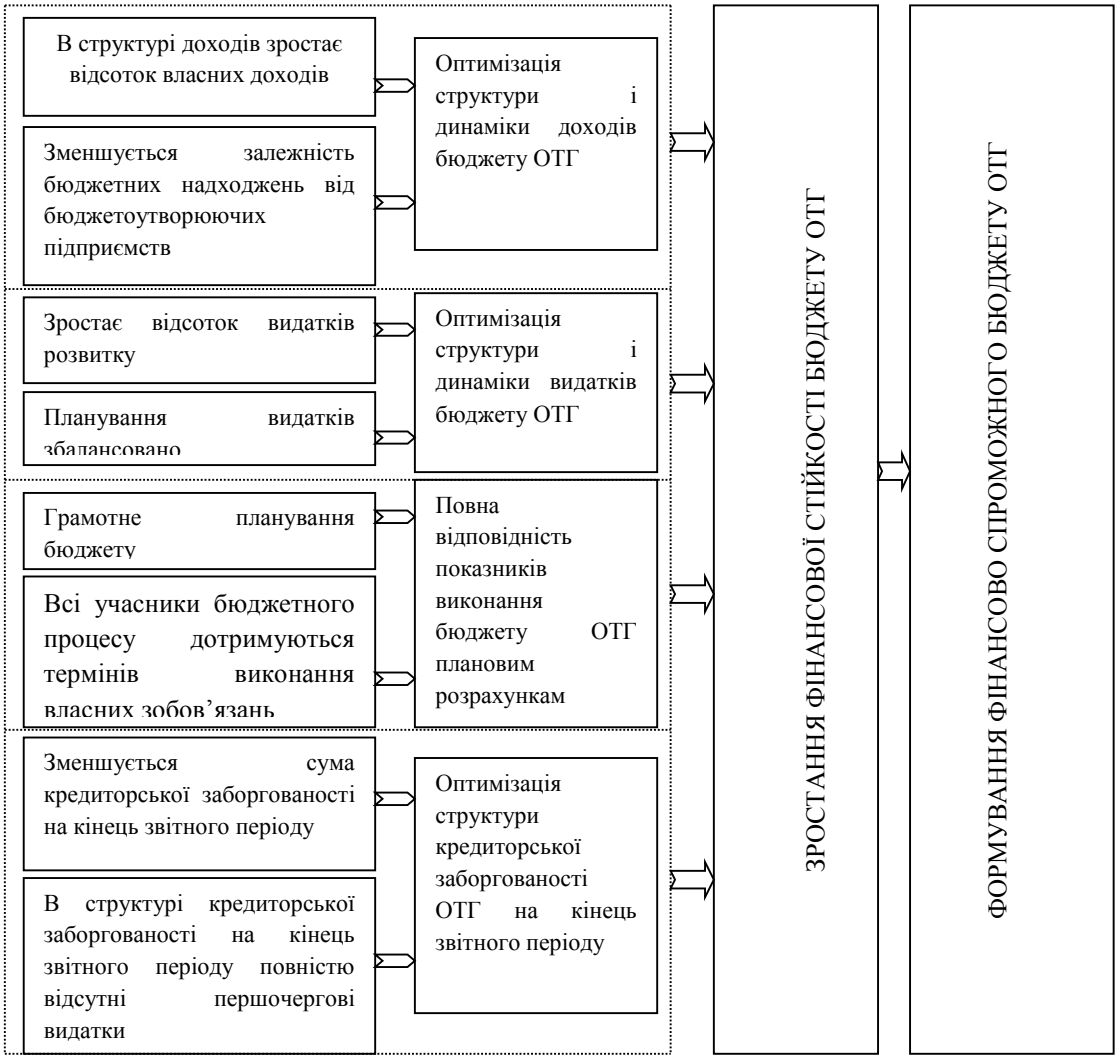

Рис. 6. – Формування фінансово спроможного бюджету ОТГ

Джерело: розроблено автором на основі[1]

[1] *Бриль М., Врублевський О., Данчева О., Сеїтосманов А., Чубаров Е. Успішна територіальна громада: будуємо*

Представлена методика формування фінансово спроможного бюджету ОТГ враховує більшу кількість критеріїв в порівнянні з попередніми оцінками. Тому є доцільним її широке застосування для оцінки бюджетів ОТГ, в першу чергу тих, які створюються. Це допоможе виключити процеси формування неефективної громади з низьким рівнем фінансової спроможності. Адже фінансова спроможність бюджету є запорукою функціонування та подальшого сталого розвитку ОТГ.

Таким чином, запропоновані методики оцінки фінансової спроможності бюджетів ОТГ як виявляють можливості вже створених ОТГ, так і допомагають прийняти рішення при об'єднанні перспективних громад. При формуванні перспективної ОТГ є важливим попередній розрахунок її фінансової спроможності, який дозволить оцінити переваги та ризики такого об'єднання, визначити потребу в пошуку додаткових коштів та упорядкуванні видатків. Якщо в результаті розрахунку ключових критеріїв виявлено фінансово неспроможний бюджет, зокрема якщо створюються ОТГ невеликою чисельністю населення, представляється доцільним розглянути альтернативні комбінації створення ОТГ. Вважається, укрупнені за чисельністю населення та площею ОТГ мають більші фінансові можливості. Однак це далеко не так, що продемонстрував приклад Шахівської сільської ОТГ з високим рівнем фінансово спроможності бюджету. Внаслідок цього представляється доцільним розробити систему критеріїв для моделювання перспективних ОТГ з фінансово спроможними бюджетами, з наявними власними ресурсами (кадровими, фінансовими, економічними тощо), в межах яких буде забезпечуватися сталий розвиток території, якісне надання соціальних послуг та зростати добробут мешканців.

4.4 Інтеграція фінансових та нефінансових показників в управлінні підприємством, як основа його фінансово - економічної безпеки

В сучасному світі питання забезпечення фінансово – економічної безпеки підприємства виходить на перший план. На даному етапі проблема економічної безпеки є актуальною, оскільки підприємства працюють в умовах різних зовнішніх та внутрішніх ризиків, а конкурентне середовище приховує численні

разом. Харків: Видавничий будинок Фактор, 2018. 128 с.

загрози. Ця обставина вимагає від суб'єктів управління підприємством побудови комплексної системи, спрямованої на підвищення рівня економічної безпеки[1]. Підприємство зазнає негативного впливу від зовнішніх чинників, як то політична та економічна нестабільність, конфлікти, корупція, шахрайство, але не менша загроза стабільності підприємства криється в середині у недосконалих процесах, некваліфікованих кадрах, конфліктах інтересів різних груп, необґрунтованих управлінських рішеннях, тощо. Розуміння обмежень у застосуванні виключно системи фінансових показників для управління стабільним розвитком компаній, сформувалося серед менеджерів вже на початку 80-х років минулого століття. Ще раніше ці проблеми були виявлені вченими. Проте, до тепер, компанії часто обмежуються традиційними методами оцінювання ділової активності, в основі яких – розрахунки фінансових показників, та уникають системного розгляду факторів, що впливають на їх діяльність. Поза увагою найчастіше залишаються показники оцінювання внутрішнього середовища компанії, що описують внутрішній потенціал компанії та її перспективи[2].

Поняття економічна безпека аналізується та розкривається в працях багатьох науковців серед яких О.І. Барановський, І.О. Бланк, О.І. Захаров, П.Я. Пригунов, В.С. Сідак, М.І. Камлик, В.М. Геєць, М.О. Кизим, Т.С. Клебанова, О.І. Черняк, С.М. Шкарлет. Дослідженню необхідності поєднання фінансових та нефінансових показників в управлінні підприємством, зокрема й за допомогою такого інструменту, як BSC, приділено увагу в роботах Д. Нортона та Р. Каплана, П.Б. Андон, Т.В. Батанової, Н.О. Лоханової, О.А. Лаговської та інших.

В своїх працях науковці ґрунтовно описують різні підходи до визначення фінансово – економічної безпеки підприємства, основні її складові та ризики з якими стикається підприємство на шляху досягнення та підтримання безпечного для його стабільного функціонування стану. Проте, питання важливості використання інтегрованої системи показники, яка гармонійно поєднує релевантні для підприємства показники та орієнтири, зі значно меншим, ніж система лише фінансових показників, лагом відслідковує зміни та

[1] *Колодяжна І. В. Економічна безпека в системі сталого функціонування підприємства [Електронний ресурс] / І. В. Колодяжна, К. А. Букріна // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: http://www.visnyk-conom.uzhnu.uz.ua/archive/23_1_2019ua/30.pdf.Kotane I. Non-financial indicators for evaluation of business activity [Електронний ресурс] / I. Kotane, I. Kuzmina-Merlino // EUROPEAN INTEGRATION STUDIES. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: http://eis.ktu.lt/index.php/EIS/article/view/1099.*

[2] *Бондаренко О. Фінансово-економічна безпека підприємства: теоретичний та практичний аспекти [Електронний ресурс] // О. Бондаренко, В. Сухецький. – Ефективна економіка. – 2014. – № 10. – Режим доступу : http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3580.*

надає можливість швидко реагувати на небажані для досягнення намічених цілей змін у динаміці показників. Таким чином, досить актуальним є обґрунтування необхідності впровадження та практичного використання підприємствами збалансованих систем управління задля забезпечення фінансово-економічної безпеки

Виклики сучасності змішують підприємства звертати додаткову увагу на складові подальшого стабільного функціонування, оновлювати підходи до роботи, управління, розуміння бізнесу, індустрії та підлаштовуватися під нові правила взаємодії, конкуренції, тощо. Поняття «фінансово-економічна безпека підприємства» є досить широким та комплексним. Найчастіше його трактують як сукупність заходів, які забезпечують платоспроможність підприємства та ліквідність його оборотних активів; як організацію всіх видів діяльності підприємства з метою підвищення його ефективності; як кваліфікацію, компетентність та активність менеджерів; як ефективність використання всіх видів ресурсів; як механізм попередження внутрішніх та зовнішніх загроз, які можуть спричинити збитки тощо[1].

Аналізуючи питання «фінансово-економічної безпеки підприємства» звертаємо увагу, що на доктринальному рівні існує велика кількість підходів до визначення поняття «фінансово-економічна безпека підприємства[2]. Окремі автори ототожнюють поняття «фінансово-економічна безпека» з економічною або фінансовою безпекою. Так, З. Варналій трактує поняття «фінансово-економічна безпека» в аспекті економічної безпеки: «Це результат комплексу складових, орієнтованих на усунення фінансово-економічних загроз функціонування та розвитку підприємства і забезпечення його фінансової стійкості й незалежності, високої конкурентоспроможності технологічного потенціалу, оптимальності та ефективності організаційної структури, правового захисту діяльності, захисту інформаційного середовища, комерційної таємниці, безпеки персоналу, капіталу, майна та комерційних інтересів»[3]. С. Фролов, О. Козьменко, А. Бойко та ін. визначають фінансово-економічну безпеку як такий фінансово-економічний стан, який створює захищеність його фінансово-економічних інтересів від негативного впливу внутрішнього і зовнішнього середовища та створення сприятливих фінансово-економічних умов для

[1] *Гаруст Ю. Фінансово-економічна безпека підприємства АПК : теоретико-правові аспекти / Ю. Гаруст, А. Перелазний // Форум права. – 2015. – № 5. – С. 39–44.*

[2] *Економічна безпека : навч. посіб. для студентів, аспірантів, викладачів ВНЗ. Рекомендовано МОН / За ред. З. Варналія. – К., 2009. – 647 с.*

[3] *Управління фінансовою безпекою економічних суб'єктів [Текст] : навчальний посібник / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. С. Фролова ; [С. Фролов, О. Козьменко, А. Бойко та ін.]. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2015. – 332 с.*

успішної діяльності та стійкого розвитку суб'єктів господарювання[1].

Наявність різноманітних підходів яскраво демонструє складність поняття та його комплексність. Фінансово-економічна безпека підприємства є системою, що містить набір внутрішніх характеристик, спрямованих на забезпечення ефективності використання матеріальних, трудових, інформаційних і фінансових ресурсів[2].

Відповідно до ресурсно-функціонального підходу до оцінки та забезпечення економічної безпеки підприємства, виділено такі ресурсно-функціональні складники: фінансовий, інвестиційний, техніко-технологічний, інтелектуально-кадровий, інформаційний, ринковий, політично-правовий, екологічний, силовий[3].

До об'єктів фінансово-економічної безпеки підприємства переважно відносять: – власне підприємство, з його господарською системою наявними ресурсами, основні та оборотні фонди; – стейкхолдери підприємства (власники акцій акціонерного товариства та його контрагенти – партнери, конкуренти, покупці, постачальники тощо); – колектив підприємства із його корпоративною культурою, а також кожен працівник підприємства зокрема, який вносить частинку до сукупного людського капіталу, проте й є джерелом різноманітних ризиків для підприємства; сукупність бізнес-процесів, які забезпечують роботу підприємства та досягнення його стратегічних цілей[4].

Обґрунтоване, адекватне управління компанією є однією з базових передумов економічно безпечного функціонування підприємства. Управління на основі фінансових показників є класичним підходом, проте вже доведено нижчу ефективність такого підходу у порівнянні з орієнтацією на збалансовані в єдиній системі фінансові та нефінансові показники. Вибір системи показників результативності діяльності компанії досить складне завдання, адже за нею визначатиметься досягнення стратегічних цілей компанії, тому вдало визначені

---

[1] *Фінансово-економічна безпека підприємства та напрями її підвищення [Електронний ресурс] // східна Європа: економіка, бізнес та управління Випуск 2 (07) 2017. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: https://chmnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/07/Byelyalov-T.E.-Korin-I.-V..pdf.*

[2] *Гордієнко Н. І. Особливості оцінки та забезпечення економічної безпеки підприємств будівельної галузі [Електронний ресурс] / Н. І. Гордієнко, Т. В. Азарова // проблеми системного підходу в економіці. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: http://www.psae-jrnl.nau.in.ua/journal/2_70_1_2019_ukr/13.pdf.10. Давидюк Т. Фінансово-економічна безпека чи фінансова складова економічної безпеки : епістемологічний підхід // Т. Давидюк / Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – 2013. – Вип. 1(25). – С. 39–52.*

[3] *The diffusion and evolution of Balanced Scorecard in Sparebanken Vest [Електронний ресурс] // Norwegian School of Economics. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://pdfs.semanticscholar.org/8686/22776b75014e5ab23736b8b018aeba7bfeeb.pdfBalanced Scorecard vs EVA: Differences and Similarities [Електронний ресурс] // BSC Designer – Режим доступу до ресурсу: https://bscdesigner.com/bsc-vs-eva.htm.*

[4] *Balanced Scorecard vs EVA: Differences and Similarities [Електронний ресурс] // BSC Designer – Режим доступу до ресурсу: https://bscdesigner.com/bsc-vs-eva.htm.*

та гармонійно поєднанні показники є фактором реалізації стратегії компанії. Традиційні дослідження з управлінського обліку орієнтують компанії на використання фінансових показників ефективності в оцінюванні управлінської діяльності. Окремі вчені стверджують, що фінансові показники ефективності передають фінансові цілі, висвітлюють загальний результат діяльності, не потребують залучення керівництва до прийняття дієвих рішень у бізнес-підрозділах, можуть бути важливими індикаторами для вирішення питання про подальшу реалізацію поточної стратегії[1]. Крім того вони не вимагають додаткових витрат для підготовки, бо входять до зовнішньої фінансової звітності.

Широко вживаними є наступні показники:

- темп і абсолютні показники зростання випуску товарів, робіт, послуг;
- темп і абсолютні показники зростання прибутку (за мінусом податків);
- темп зростання (або зниження) витрат виробництва та обігу;
- ступінь повноти сплати податків та відсутності податкової заборгованості (у відсотках до активів підприємства);
- динаміка і абсолютні значення показників фінансових коефіцієнтів роботи підприємства (наприклад, коефіцієнтів абсолютної, термінової та загальної ліквідності, фінансової незалежності, фінансової стійкості, фінансування тощо);
- динаміка і абсолютні показники рентабельності поточних і чистих активів, рентабельності продажів, а також економічна рентабельність, рентабельність власного капіталу, фондорентабельность тощо;
- показники, що характеризують ефективність і результативність роботи підприємства і його привабливість для інвесторів і акціонерів (по МСФО), зокрема, ARR, DPP, EBIT, EBITDA, EBT, EPS, EVA, IRR, NOPLAT, NPV, PI, PP, ROA , ROE, ROI та ін.

Виключна увага до фінансових показників сформувалася в бізнес організаціях історично, їх доцільність та зручність застосування не викликає сумнівів. Питання виникає у кількості витрачених ресурсів на визначення їх необхідної кількості для адекватного відстеження стану діяльності компаній, налагодження системи збору інформації для розрахунку таких показників та формування висновків щодо їх динаміки та рівня. Крім того, орієнтація тільки

[1] *Iyibildiren M. Balanced Scorecard in Business Performance Measurement and Its Effect on Financial Structure [Електронний ресурс] / M. Iyibildiren, F. Karasioglu // Global Journal of Management and Business Research: C Finance. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://pdfs.semanticscholar.org/ee3d/586855d35a6b0c152978bef418b92c033d1c.pdf.*

на показники фінансової ефективності піддається справедливій критиці через можливість багатьох поведінкових проблем, включаючи зміщення фокусу керівництва, недалекоглядність (зосередження на досягнення результатів у короткостроковій перспективі) та дисфункціональну поведінку з точки зору бюджетної нестабільності та маніпуляції даними. Окрім того фінансові показники завжди за своєю суттю є історичними і не дозволяють оперативно управляти компанією, оскільки між моментом виникнення змін та моментом, коли такі зміни будуть зафіксовані, а менеджмент зможе відреагувати проходить досить багато часу, в більшості випадків можливість для незначних коригувань які докорінно змінили б ситуацію, втрачається.

Необхідність системного оцінювання компаній звернула увагу до показників, що формуються на основі нефінансової інформації, які можуть бути доступними для менеджменту оперативно, сфокусовані на локальному дисбалансі і не потребують розгляду усієї сукупності факторів, що могли спричинити погіршення того чи іншого фінансового показника.

Нефінансові показники роботи підприємства характеризують якість його роботи як суб'єкта конкурентного ринку, що виробляє/ не виробляє вартість ,задовольняє чин і потреби клієнтів в його товарах, роботах чи послугах. Тому кожна компанія самостійно має сформувати для себе набір показників, які дозволять їй якнайкраще вимірювати та відслідковувати статус реалізації стратегічних цілей. Основними питаннями, які дозволяють «вивести», або «сконструювати» відповідні показники роботи компанії можуть бути такі:

створюється чи ні у компанії вартість і цінність для споживача;

чи змінюються потреби і задоволеність споживача наданими товарами, роботами або послугами компанії;

чи змінюються і в який бік характеристики (якість) товарів, робіт, послуг;

знижується або збільшується час і витрати на виробництво і пропозиція товарів, робіт, послуг;

збільшується або знижується частка ринку компанії на локальному ринку і росте або падає обсяг її товарів або послуг;

чи змінюється імідж компанії в очах споживача і яким чином;

чи з'являються нові клієнти;

чи змінюється в позитивну сторону соціальна роль компанії її продукції або послуги;

чи існує у компанії система впровадження науково-технічних, технологічних, організаційних, фінансових, інформаційних тощо інновацій та

інвестицій, і наскільки вона ефективна.

Розуміння пов'язаності фінансових та нефінансових показників формує можливість створення логічної системи збалансованих показників, які надаватимуть можливість менеджменту ефективно використовуючи ресурси коригувати успіхи компанії на її шляху до встановлених цілей.

Аналіз переваг, які можна отримати використовуючи не фінансові показники та недоліків, які вони несуть в собі, а також співставлення його результатів з можливостями компанії та ресурсами, які можуть бути витрачені для збору такої інформації і є основою для прийняття рішення щодо початку їх використання, переваги та недоліки використання нефінансових показників, подано в табл. 1.

Популярним інструментом поєднання фінансових та нефінансових показників є Balanced Scorecard (BSC). Даний інструмент не виник раптово, його поява була підготовлена значною кількістю наукових пошуків вчених на шляху виявлення адекватної можливості використання відмінних від фінансових показників для управління діяльністюкомпанії. Зокрема, творці BSC Нортон та Каплан стверджують, що витоки їх роботи треба шукати в ранніх роботах групи професіоналів з GE, результати якої так і не було в той час запроваджені, але які стали основою для створення у 1992 році BSC. Серед інших прикладів аналізу нефінансових показників виділимо 7–Sframework(1982), MBOframework (1954), the OKRframework (1970).

BSC базується на таких основних положеннях:

- причинно-наслідкові зв'язки

- взаємозв'язок показників, які компанія може виміряти в кінці певного періоду, та індикаторів, які можна негайно оцінити

- підпорядкування всіх показників фінансовим результатам[1].

BSC дозволяє менеджерам розглядати бізнес з чотирьох важливих точок зору і відповідати на чотири важливих питання:

- Як клієнти бачать нас (перспектива клієнтів)?;

- Де потрібно розвиватися (внутрішня перспектива)?;

-Чи можливо покращити та створити цінність (інновації та перспективи навчання)?;

- Як акціонери бачать компанію (фінансові перспективи)?

[1] *Kaplan R. the Balanced Scorecard - Measures that Drive Performance [Електронний ресурс] / R. Kaplan, D. Norton // Harvard Business Review. 1992. Режим доступу до ресурсу: https://steinbeis-bi.de/images/artikel/hbr_1992.pdf.*

Таблиця 1 – Сильні та слабкі сторони використання нефінансових показників

Сильні сторони	Слабкі сторони
Тісний зв'язок з довгостроковими організаційними стратегіями Наприклад, розробка нових продуктів або розширення організаційних можливостей можуть бути важливими стратегічними цілями, але можуть знижувати короткострокові фінансові результати роботі компанії.	Витрати грошей і часу на формуваннясистеми нефінансових показників та її використання можуть бути більшими, ніж переваги, які можуть бути внаслідок їх використання. Оцінка ефективності з використанням численних заходів, що можливо конфліктуватимуть в короткостроковій перспективі, також потрубує багато часу. Досвід застосування системи оцінки ефективності з використанням кількох облікових та нефінансових заходів у баку показав, що час, необхідний керівникам напрямів для оцінки керівників підприємств, збільшився з менш ніж одного дня на квартал до шести днів.
Оскільки драйверами розвитку в багатьох індустріях є нематеріальі активи, які складно в повній мірі відобразити за допомогою фінансових показників, потрібні нефінансові показники	На відміну від фінансових показників, нефінансові дані вимірюються багатьма способами, немає спільної одиниці виміру. Оцінювання результатів діяльності є складним, коли деякі з них номіновані у часі, деякі у кількостях або відсотках, а деякі – у довільній формі. Багато компаній намагаються подолати ці складнощі, оцінюючи кожен показник ефективності у аспекті його стратегічної важливості, а потім оцінюючи загальну ефективність на основі середньозваженого показника заходів.
Нефінансові показники здатні краще відобразити довгострокові фінансові результати діяльності. Розуміємо під цим те, що не від кожного важливого управлінського рішення ми можемо чітко оцінити довгостроковий фінансовий результат.	Відсутність причинно-наслідкових зв'язків між показниками. Багато компаній приймають нефінансові показники без чіткого визначення взаємозалежностей між ними або перевірки їх впливу на фінансові показники. Невідомі або неперевірені причинно-наслідкові зв'язки створюють дві проблеми при оцінці продуктивності: неправильні індикатори зосереджують увагу на неправильних цілях, а покращення не можуть бути пов'язані з подальшими результатами. Наприклад, Xerox витрачала мільйони доларів на опитування клієнтів, припускаючи, що покращення задоволеності приводить до покращення фінансових показників. Надалі аналіз не виявив такого зв'язку. Як результат, Xerox перейшла на заходи лояльності клієнтів, які мали найбільший вплив на фінансові показники.

Вимірювання нефінансових показників в межах BSC передбачає три аспекти: (1) ті, що орієнтовані на клієнта; (2) внутрішні бізнес-процеси; та (3) навчання та зростання персоналу. Перспектива клієнта включає: частку ринку; дослідження задоволеності клієнтів; вчасна доставка; час відгуку клієнтів та вартість гарантійного ремонту. Другий аспект «внутрішні бізнес-процеси» характеризується як дисперсія матеріальної та трудової ефективності; вдосконалення та реінжиніринг процесів; введення нових продуктів;

довгострокові відносини з постачальниками. Остання "перспектива навчання та зростання" включає: розвиток персоналу та навчання; відносини на робочому місці; задоволеність працівників; та здоров'я та безпеку працівників.

Ідея полягає в тому, що компанія за визначенням має працювати на отримання фінансових результатів, це спричинює необхідність наявності фінансового блоку в BSC. Фінансові результати, які формуються у компанії є результатом вирішення проблем/задоволення потреб клієнта, що є підставою для розгляду клієнтської перспективи. Щоб задовольнити потреби клієнтів, бізнес повинен працювати, і це внутрішня складова BSC. Нарешті, потреби клієнтів, технології та навколишнє середовище постійно змінюються, і тому бізнес потребує регулярного оновлення навичок. Це – перспектива навчання та розвитку.

До основних сильних сторін BSC відносять такі:

- дає можливість перевести стратегію на операційний рівень, що дає змогу спрямувати всі дії на реалізацію стратегічних цілей;

- дозволяє досягти синергетичного ефекту, коли всі підрозділи компанії працюють на реалізацію стратегічних цілей, за рахунок адекватного поєднання стратегічних цілей з операційними;

- заохочує співробітників сприяти реалізації стратегічних цілей через розгалужену систему комунікацій та мотивації;

- надає можливість зв'язати бюджет та стратегію за допомогою інформаційно-аналітичних систем для здійснення постійного контролю та проведення стратегічних навчальних кампаній;

- створює ідеальну мотивацію для працівників усіх рівнів;

Основні недоліки Balanced Scorecard:

- може бути розроблений тільки після того, як всі працівники приймають і розуміють стратегію компанії;

- за такого підходу немає центру, який ніс би відповідальність за загальні результати;

- система зосереджена на управлінні фондами та ресурсами, але не на їх фінансуванні.

Передбачуваний зв'язок між поліпшенням операційної ефективності та фінансовим успіхом компанії фактично є досить невизначеним. Наприклад, протягом трирічного періоду між 1987 і 1990 роками компанія NYSE Electronics досягла значного поліпшення якості та своєчасного виконання поставок, вихідний коефіцієнт дефектів знизився з 500 частин на мільйон до 50, час

доставки покращився з 70% до 96%, а прибутковість зросла з 26% до 51%. Але значні переваги в якості, продуктивності та обслуговуванні клієнтів не забезпечили компанії покращення фінансових результатів. Протягом того самого трирічного періоду фінансові результати компанії показали незначне поліпшення, і ціна акцій впала до однієї третини своєї вартості в липні 1987 року. Значні покращення виробничих потужностей не були переведені на підвищення прибутковості. Повільні випуски нових продуктів і нездатність розширити маркетинг для нових і, можливо, більш вимогливих клієнтів перешкодили компанії реалізувати переваги своїх виробничих досягнень. Оперативні досягнення були реальними, але компанія не змогла скористатися ними.

Отже, BSC є важливим та зручним інструментом, але не більше того, цей інструмент відображає стратегію компанії і припущення щодо взаємозалежностей та зв'язків, які були закладені його авторами. Тому очевидно, що рівень задоволеності клієнтів, внутрішня ефективність бізнесу, інновації та вдосконалення випливають з особливого бачення компанією дійсності та ключових факторів успіху. Але навіть найкращий набір збалансованих показників не гарантує виграшну стратегію. Збалансована система показників може лише допомогти з переведенням стратегії компанії в конкретні вимірювані цілі. Відсутність впливу поліпшених операційних показників на підвищення фінансових показників, повинна повернути менеджерів до повторного осмислення стратегії компанії та плану її впровадження.

Досвід використання компаніями збалансованої системи показників показує, що вона відповідає декільком управлінським потребам.

По-перше, система показників об'єднує в одному управлінському звіті низку зовнішніх елементів конкурентоспроможності компанії: орієнтація на клієнта, скорочення часу реагування, підвищення якості, наголос на роботі в команді, скорочення часу запуску нового продукту та управління протягом тривалого часу.

По-друге, карта показників захищає від субоптимізації. Примушуючи керівників до розгляду всіх важливих оперативних заходів разом, система збалансованих показників дозволяє їм побачити, чи можна було досягти поліпшення в одній сфері за рахунок іншої.

Таким чином, інтеграція фінансових та нефінансових показників є адекватним інструментом для отримання необхідної комплексної інформації з

найменшим з доступних часовим лагом, швидкого реагування на небажані зміни в динаміці показників та створює базу для забезпечення фінансової безпеки підприємства за умови прийняття адекватних ситуації управлінських рішень.

4.5 Інтегральна оцінка фінансово-економічного потенціалу підприємства на основі нечітких уявлень

Перебудова системи економічних відносин на сучасному етапі розвитку економіки України та необхідність забезпечення в цих умовах достатнього рівня фінансово-економічної безпеки підприємств закономірно викликають інтерес до питань стратегічного планування бізнесу.

Стратегічне планування має такі особливості[1]:

орієнтується на довгострокову перспективу;

стратегічні плани визначають основні напрямки розвитку підприємства;

основною метою є забезпечення потенціалу майбутньої успішної діяльності бізнесу.

Тобто, при розгляді питань стратегічного планування виникає проблема оцінки потенціалу. Зауважимо, що підприємство здійснює різноманітні види діяльності: виробничу, економічну, інвестиційну та інші. Тож визначення поняття і вибір інструментарію оцінки потенціалу підприємства за різними напрямами набуває особливого значення.

Безумовно, однією з найбільш значущих складових потенціалу є фінансово-економічна складова або економічний потенціал. Є досить багато пропозицій щодо визначення даного поняття, серед яких наступне: «економічний потенціал - сукупна здатність підприємства здійснювати виробничо-економічну діяльність, спрямовану на досягнення максимально можливого фінансового результату за умови забезпечення високого ступеня фінансової стійкості і платоспроможності»[2].

Виходячи з даного визначення, можна виділити наступні складові економічного потенціалу підприємства:

---

[1] *Грюнинг Р. Методы и средства стратегического планирования на фирме // Проблемы теории и практики управления. 1993, №3. С. 23-26.*

[2] *Євдокимов Ф.І., Мізіна О.В. Дослідження категорії «економічний потенціал промислового підприємства» // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна. 2004. Вип. 75 . С. 54-59.*

1. Сукупна здатність підприємства здійснювати виробничо-економічну діяльність, спрямовану на досягнення максимально можливого фінансового результату.

2. Здатність підприємства здійснювати названу діяльність за умови забезпечення високого ступеня фінансової стійкості.

3. Здатність підприємства здійснювати високоефективну діяльність за умови забезпечення достатнього рівня платоспроможності.

Виділені складові дають можливість назвати основні напрямки оцінки економічного потенціалу підприємства:

- оцінка фінансових результатів (за показниками прибутковості і ділової активності);
- оцінка фінансової стійкості;
- оцінка платоспроможності.

Саме ці показники знайшли широке застосування в методах комплексного фінансового аналізу діяльності підприємства. Враховуючі, що фінансовий стан за своєю сутністю відображає різні сторони діяльності підприємства, можна стверджувати, що з цієї точки зору показники, які його відображають, є узагальнюючими. Разом з тим при оцінці економічного потенціалу представляється необхідним розглядати також техніко-економічні показники (наприклад, такі як продуктивність праці працюючого, рівень освоєння виробничої потужності тощо), які дозволяють конкретизувати оцінку ефективності використання різних видів ресурсів і відображають сукупну здатність підприємства здійснювати виробничо-економічну діяльність.

Взагалі економічний потенціал підприємства є багатофакторної структурою, тобто формується під впливом різних факторів. Це ускладнює його оцінку. Але це не єдина проблема. Скорочення переліку досліджуваних показників все ж не дає можливості провести однозначну оцінку зміни економічного потенціалу. Така оцінка можлива тільки на основі побудови єдиного інтегрального показника. Існує ряд підходів до його побудови.

Більшість таких підходів базується на апріорно заданих коефіцієнтах в згортку передбачених показників. Такими є методи дискримінантного аналізу і, зокрема, отримані на їх основі модель Альтмана і інші моделі західних економістів. Але в цих методах розглядається характеристика не окремого об’єкта або події, а характеристика генеральної сукупності подій. Ці моделі не враховують, що підприємства характеризуються різними фазами життєвого циклу, цілями і стратегіями, організацією виробництва тощо. Не береться до

уваги й той факт, що кожне підприємство унікальне й має різні шанси на виживання навіть за однакових вихідних умов. Суттєвим обмеженням застосування цих методів є також проблема отримання достовірної статистики в належних обсягах для побудови моделей. Все це обмежує в цілому можливість застосування класичних імовірнісних методів в дослідженнях за визначеним напрямом[1].

Зауважимо, що роботи, які ставлять під сумнів загальну застосовність ймовірнісної теорії до обліку невизначеності з'явилися починаючи з 50-х років XX століття. Прикладами є роботи Севіджа, Фішберна та інших, в яких обґрунтовувалося поняття некласичних ймовірностей, які не мають частотного сенсу, а виражають діяльність людини, яка вимушена приймати рішення в умовах дефіциту інформації[1]. Необхідність рішення проблеми сприяла не лише появі некласичних ймовірностей, але й розвитку мінімаксних підходів і теорії нечітких множин.

В мінімаксних підходах розглядаються два сценарії розвитку подій – найкращий і найгірший. В цьому випадку особі, що приймає рішення (ОПР) слід домогтися найкращих результатів в найгірших умовах. Прикладом компромісного засобу в мінімаксних підходах є метод Гурвіца, в якому два екстремальних сценарії враховуються спільно, а в якості ваги у згортці сценаріїв виступає параметр λ, рівень якого задається експертом. Чим більше λ, тим більш оптимістично налаштований експерт. Подібні експертні оцінки можуть бути представлені як нечіткі множини, що також дозволяє здійснити вибір найкращої альтернативи в найгірших умовах.

Основи теорії нечітких множин були закладені в роботах Лофті Заде, який вказав, що досить часто ми стикаємося з невизначеністю, яка в принципі не може бути розкрита однозначно. При оцінці ряду параметрів може бути виключена можливість точного кількісного виміру й виникає суб'єктивний компонент, який виражається нечіткими оцінками типу «високий», «середній», «низький», «найкращий» тощо. У зв'язку з цим було введено поняття лінгвістичної змінної зі своєю терм-множиною значень, а також ряд інших понять, що застосовуються в теорії нечітких множин.

Розглянемо ці поняття[2]. Квазистатистика – це вибірка спостережень з їх генеральної сукупності, яка вважається недостатньою для ідентифікації імовірнісного закону розподілу з точно визначеними параметрами, але

[1] *Недосекин А.О. Применение теории нечетких множеств к задачам управления финансами // Аудит и финансовый анализ. 2002, №2. С.10-36.*

[2] *Недосекин А.О. Нечетко-множественный анализ риска фондовых инвестиций. СПб, 2002. 166 с.*

визнається достатньою для того, щоб визначеним суб'єктивним ступенем достовірності обґрунтувати закон спостережень в ймовірнісній або будь-якій інший формі, причому параметри цього закону будуть задані за спеціальними правилами, щоб задовольнити необхідну достовірність ідентифікації закону спостережень.

Наприклад, експерт, досліджуючи вибірку якогось певного параметра, зазначає, що для більшості підприємств (або для одного підприємства, діяльність якого досліджується в часі) значення даного параметра групуються всередині деякого розрахункового діапазону (див. рис.1). Ця закономірність дає підстави стверджувати, що має місце закон розподілу, якому в подальшому описується в імовірнісній або нечітко-множинній формі.

Рис. 1 – Групування показників всередині розрахункового діапазону значень

Тобто експерт, оцінюючи достатню кількість спостережень, може сказати, що один стан параметра типовий для фірми, інший – категорично ні. Іншими словами експерт формулює закон розподілу параметра на основі класифікації спостережень лінгвістичним (нечітким способом). У даному випадку при формулюванні закону розподілу маємо справу з квазистатистикою.

Носій (U) – це універсальна множина, до якої відносяться всі результати спостережень в рамках оцінюваної квазистатистики. Наприклад, якщо спостерігається вік зайнятих в певних галузях економіки, то носій – це відрізок дійсної осі, де одиницею виміру виступають роки життя людини.

Нечітка множина (А) – це множина значень носія, така, що кожному значенню носія зіставлена ступінь приналежності цього значення множині А. Наприклад, якщо аналізують множину «Оптимальний вік працівника», то вік 50 років належить до цієї нечіткої множині тільки з деякою часткою умовності μ, яку називають функцією приналежності.

Функція приналежності μA (u) – це функція, областю визначення якої є носій U, u ∈ U, а областю значень – одиничний інтервал [0,1]. Чим вище μA (u), тим вище оцінюється ступінь приналежності елемента носія u нечіткій множині А. Наприклад, на рис. 2 представлена функція приналежності нечіткої множини «Оптимальний вік працюючого», отримана на підставі опитування ряду експертів, які оцінили вік від 20 до 35 років як безперечно оптимальний, а від 60 і вище – як безперечно неоптимальний. У діапазоні від 35 до 60 експерти

виявляють невпевненість в класифікації, структура якої передається графіком функції приналежності.

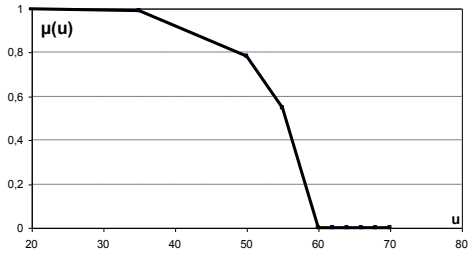

Рис. 2 – Вид функції приналежності

Лінгвістична змінна, яка за Л. Заде визначається так:

$$\Omega = (\omega, T(\omega), U, G, M) \quad (1)$$

де ω – назва змінної,

T – терм-множина значень, тобто сукупність її лінгвістичних значень,

U – носій,

G – синтаксичне правило, що породжує терми множини T,

M – семантичне правило, яке кожному лінгвістичному значенню ω ставить у відповідність його сенс M(ω), причому M (ω) позначає нечітку підмножину носія U.

Нечітке число – це нечітка підмножина універсальної множини дійсних чисел, що має нормальну і опуклу функцію приналежності, тобто таку, що:

а) існує таке значення носія, в якому функція приналежності дорівнює одиниці;

б) при відступі від свого максимуму вліво або вправо функція приналежності убуває.

Найбільш часто зустрічаються трапецієвидні (трапезоідні) нечіткі числа.

При дослідженні деякої квазистатистики задається лінгвістична змінна Ω = «Значення параметра U», де U - безліч значень носія квазистатистики. При цьому виділяється дві терм-множини значень: T1 = «U лежить в діапазоні приблизно від a до b» з нечіткою підмножиною M1 і безіменне значення T2 з нечіткою підмножиною M2, причому виконується M2 = - M1. Тоді функція приналежності μT1(u) має трапезоідний вигляд (рис. 3).

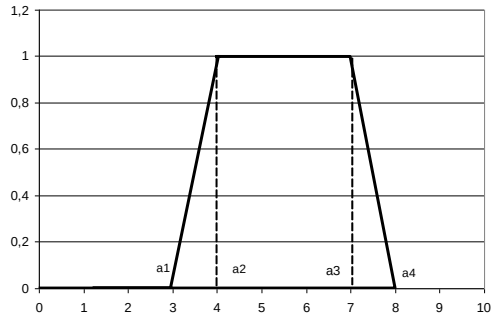

Рис. 3 – Функція приналежності трапецієподібного нечіткого числа

Відстань вершин a1, a2 й a3, a4 відповідно одна від одної обумовлюється тим, яку семантику вкладають в поняття «приблизно»: чим більше розкид квазистатистики, тим бічні ребра трапеції є більш пологими.

Поставимо в однозначну відповідність функції приналежності μ (u) нечітке число

$$\beta\ (a1, a2, a3, a4) \qquad (2)$$

де a1, a4 – абсциси нижньої основи,

a2, a3 – абсциси верхньої основи трапеції (рис. 3), яка задає μ в області з ненульовою приналежністю носія U відповідній непевній підмножині. Числа β і є трапецієподібними або Т-числами.

Розглянемо можливості застосування теорії нечітких множин до оцінки економічного потенціалу підприємства. Існують різні механізми відбору показників, які дозволяють дати характеристику економічного потенціалу за різними напрямками, наприклад метод головних компонент. При цьому за окремими показниками встановлені нормативи, які дозволяють дати певну їх якісну оцінку (позитивну або негативну). Однак будь-яка ОПР прагне встановити, наскільки прийнятні отримані значення, в якій мірі їх рівень є задовільним, а також прагне встановити логічний зв’язок кількісних значень показників з оцінкою рівня економічного потенціалу підприємства. Тобто ОПР може бути не задоволена оцінкою «позитивна – негативна», а намагається дати економічну інтерпретацію «відтінкам» ситуації.

Наприклад, ОПР не може провести межу між середнім і низьким рівнем значення параметра[1]. Тоді застосування нечітких описів означає наступне:

1. ОПР будує лінгвістичну змінну зі своєю терм-множиною значень (змінна «Рівень економічного потенціалу» може мати терм-множиною значень:

[1] Недосекин А.О. Нечетко-множественный анализ риска фондовых инвестиций. СПб, 2002. 166 с.

«дуже низький, низький, середній, високий, дуже високий»).

2. Для конструктивного опису лінгвістичної змінної ОПР вибирає відповідну кількісну ознаку – наприклад, показник рівня потенціалу, який приймає значення від нуля до одиниці.

3. Далі ОПР кожному значенню лінгвістичної змінної зіставляє функцію приналежності рівня потенціалу тій чи іншій непевній підмножині. Як було вказано вище, загальновживаними функціями в цьому випадку є трапецієподібні функції приналежності (рис. 4). Верхня основа трапеції відповідає повній впевненості ОПР в правильності своєї класифікації, а нижня – впевненості в тому, що ніякі інші значення інтервалу (0,1) не потрапляють в вибрану нечітку підмножину.

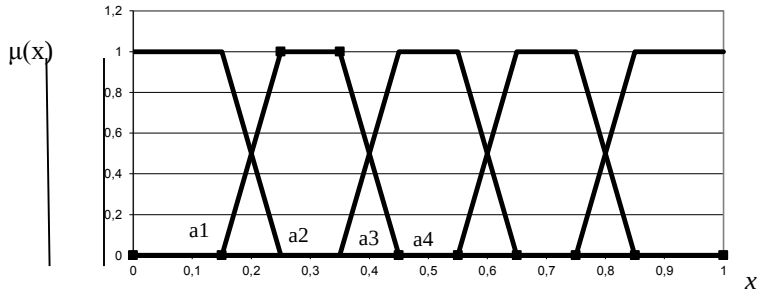

Рис. 4 – Трапецієподібні функції приналежності

Вирішимо надану задачу поетапно.

Етап 1. Передбачає визначення лінгвістичних змінних та нечітких підмножин

Нехай лінгвістична змінна G «Економічний потенціал підприємства» має 5 значень:

G1 – нечітка підмножина «дуже низький рівень»,

G2 – нечітка підмножина «низький рівень»,

G3 – нечітка підмножина «середній рівень»,

G4 – нечітка підмножина «високий рівень»,

G5 – нечітка підмножина «дуже високий рівень».

Відповідно терм-множина лінгвістичної змінної «Економічний потенціал підприємства» складається з п’яти компонентів. Кожній з підмножин G1 ... G5 відповідають свої функції приналежності μ1(V) ... .μ5(V), де V – комплексний показник, що характеризує рівень економічного потенціалу (причому, чим вище V, тим вище рівень. Якісний вид функції μj (V) представлений на рис. 4.

Для довільного фінансового або техніко-економічного показника Xi задамо лінгвістичну змінну Bi «Рівень показника Xi» на наступній терм-множині

значень:

Bi_1 – підмножина «дуже низький рівень показника X_i»,

Bi_2 – підмножина «низький рівень показника X_i» ,

Bi_3 – підмножина «середній рівень показника X_i»,

Bi_4 – підмножина «високий рівень показника X_i»,

Bi_5 – підмножина «дуже високий рівень показника X_i».

Причому тут і далі передбачається:

а) зростання окремого показника X_i пов'язано з підвищенням рівня економічного потенціалу. Якщо для даного показника спостерігається протилежна тенденція, то в аналізі його слід замінити на пов'язаний. (наприклад, показник частки позикових коштів в активах підприємства – показником частки власних коштів в активах).

б) виконується додаткова умова відповідності множин B і G – якщо всі показники в ході аналізу мають, відповідно до класифікації, рівень підмножини Bij, то рівень економічного потенціалу кваліфікується як Gj.

Етап 2. Передбачає побудову показників.

Будується набір окремих показників X = {Xi} загальним числом N, які, на думку ОПР визначають рівень економічного потенціалу. На цьому етапі доцільно використовувати висновки, одержані, наприклад, при проведені попереднього факторного аналізу.

Етап 3. Передбачає встановлення значущості.

З огляду на пріоритетність, потрібно розташувати всі показники по порядку убування значущості так, щоб виконувалося правило

$$r_1 \geq r_2 \geq \cdots r_N \tag{3}$$

Якщо система показників проранжована в порядку убування їх значущості, то значимість і-го показника r_i слід визначати за правилом Фішберна:

$$r_i = \frac{2(N-i+1)}{(N+1)N} \tag{4}$$

Правило Фішберна відображає той факт, що про рівень значущості показників невідомо нічого крім (3).

Якщо ж всі показники мають рівні значущості, тоді

$$r_i = \frac{1}{N} \tag{5}$$

Етап 4. Проведення класифікації рівнів економічного потенціалу.

Побудуємо класифікацію поточного значення g показника рівня економічного потенціалу як критерій розбиття цієї множини на нечіткі підмножини (табл. 1):

Таблиця 1 – Правило розпізнавання рівня економічного потенціалу підприємства

Інтервал значень G	Класифікація рівня параметру	Ступінь оціночної впевненості (функція приналежності)
$0 \le g \le 0.15$	G1 – дуже низький рівень	1
$0.15 < g < 0.25$	G1 – дуже низький рівень	$\mu 1 = 10 \times (0.25 - g)$
	G2 – низький рівень	$1 - \mu 1 = \mu 2$
$0.25 \le g \le 0.35$	G2 – низький рівень	1
$0.35 < g < 0.45$	G2 – низький рівень	$\mu 2 = 10 \times (0.45 - g)$
	G3 – середній рівень	$1 - \mu 2 = \mu 3$
$0.45 \le g \le 0.55$	G3 – середній рівень	1
$0.55 < g < 0.65$	G3 – середній рівень	$\mu 3 = 10 \times (0.65 - g)$
	G4 – високий рівень	$1 - \mu 3 = \mu 4$
$0.65 \le g \le 0.75$	G4 – високий рівень	1
$0.75 < g < 0.85$	G4 – високий рівень	$\mu 4 = 10 \times (0.85 - g)$
	G5 – дуже високий рівень	$1 - \mu 4 = \mu 5$
$0.85 \le g \le 1.0$	G5 – дуже високий рівень	1

Етап 5. Проведення класифікації значень показників.

Розпізнавання рівня показника – найвідповідальніше питання, процедура відповіді на яке повністю здійснюється ОПР.

Наприклад, одним з фінансових показників, використання якого частіше за все передбачається при проведенні оцінки фінансового та економічного потенціалу, є коефіцієнт автономії. Класифікація рівня значень даного показника представлена в табл. 2[1].

Граничні значення інтервалів в першій колонці таблиці 2 задають абсциси трапецієподібних Т-чисел (a1i, a2i, a3i, a4i) (i = 1, ... 5) виду (2). Наприклад, підмножині «середній рівень показника» відповідає Т-число з координатами (0.25, 0.3, 0.45, 0.5).

Тобто у даному випадку при класифікації рівня даного показника, вагаючись в розмежуванні рівня на «низький» і «середній» визначаємо діапазоном своєї невпевненості інтервал (0.25, 0.3). При розмежування рівнів на «середній» і «високий» діапазоном невпевненості є інтервал (0.45, 0.5).

[1] *Недосекин А.О. Нечетко-множественный анализ риска фондовых инвестиций. СПб, 2002. 166 с.*

Таблиця 2 – Класифікація рівня значень коефіцієнта автономії

Інтервал значень Ка	Класифікація рівня параметру	Ступінь оціночної впевненості (функція приналежності)
0 ≤ Ка ≤ 0.1	дуже низький	1
0 .1 < Ка < 0.2	дуже низький	λ1 = 10 × (0.2 - Ка)
	низький	1- λ 1= λ 2
0.2 ≤ Ка ≤ 0.25	низький	1
0.25 < Ка < 0.3	низький	λ 2 = 20 × (0.3 - Ка)
	середній	1- λ 2 = λ 3
0.3 ≤ Ка ≤ 0.45	середній	1
0.45< Ка < 0.5	середній	λ 3 = 20 × (0.5 - Ка)
	високий	1- λ 3 = λ 4
0.5 ≤ Ка ≤ 0.6	високий	1
0.6< Ка < 0.7	високий	λ 4 = 10 × (0.7 - Ка)
	дуже високий	1- λ 4 = λ 5
0.7 ≤ Ка ≤ 1.0	дуже високий	1

Складання класифікатора за іншими показниками проводиться ОПР аналогічно представленому на основі використання відповідної квазистатистики. Враховуючи відомі пропозиції щодо рівня найбільш застосовуваних показників, що використовуються у фінансово-економічному аналізі, продемонструємо можливості застосування нечітких описів при аналізі економічного потенціалу (табл.3).

Таблиця 3 – Результати класифікації параметрів X1 – X4

Шифр показ-ника	Т-числа {γ} для значень лінгвістичної змінної «Величина параметру»				
	дуже низький	низький	середній	високий	дуже високий
X1	(0, 0, 0.1, 0.2)	(0.1, 0.2, 0.25, 0.3)	(0.25, 0.3, 0.45,0.5)	(0.45, 0.5, 0.6, 0.7)	(0.6, 0.7 , 1, 1)
X2	(-1, -1, -0.005, 0)	(-0.005, 0, 0.09, 0.11)	(0.09, 0.11, 0.3, 0.35)	(0.3, 0.35, 0.45, 0.5)	(0.45, 0.5, 1, 1)
X3	(0, 0, 0.5, 0.6)	(0.5, 0.6, 0.7, 0.8)	(0.7, 0.8, 0.9, 1)	(0.9, 1, 1.3, 1.5)	(1.3, 1.5, ∞, ∞)
X4	(-∞, -∞, 0, 0)	(0, 0, 0.006, 0.01)	(0.006, 0.01, 0.06, 0.1)	(0.06, 0.1, 0.225, 0.4)	(0.225, 0.4, ∞, ∞)

Введемо наступні позначення параметрів:

X_1 = Ка – коефіцієнт автономії;

X_2 = Кзрк – коефіцієнт забезпеченості робочим капіталом;

X_3 = Кп – коефіцієнт покриття;

X_4 = Крент.ак – коефіцієнт рентабельності активів.

У клітинах табл. 3 вказані трапецієподібні числа, що характеризують відповідні функції приналежності.

Етап 6. На цьому етапі проводиться оцінка поточного рівня показників, результати якої зводяться в таблицю (табл. 4)

Таблиця 4 – Оцінка рівня показника

Найменування показника	Поточне значення
X1	x1
…	…
Xi	xi
…	…
XN	xN

Етап 7. Після оцінки рівня показника проводиться класифікація поточних значень x (рівня показника) за критерієм таблиці виду 3. Результатом проведеної класифікації є таблиця 5 (де λ_{ij} – функція приналежності i-го показника до j-го рівня).

Таблиця 5 – Класифікація поточного рівня показника

Найменування показника	Результат класифікації за підмножинами (рівень показника)				
	Bi1(дуже низький)	Bi2 (низький)	Bi3 (середній)	Bi4 (високий)	Bi5(дуже високий)
X1	λ11	λ12	λ13	λ14	λ15
…	…	…	…	…	…
Xi	λi1	λi2	λi3	λi4	λi5
…	…	…	…	…	…
XN	λN1	λN2	λN3	λN4	λN5

Етап 8. На цьому етапі виконуються арифметичні розрахунки з побудови комплексного показника оцінки рівня економічного потенціалу. Для цього виконується подвійна згортка даних таблиці 5 за формулою 6

$$V\&M = \mathrm{g} = \sum_{j=1}^{5} \mathrm{g}_j \sum_{i=1}^{N} r_i \, \lambda_{ij} \qquad (6)$$

де V&M – комплексний показник економічного потенціалу,

λ_{ij} – функція приналежності i-го показника до j-го рівня,

r_i – значимість i-го показника (формули 4 і 5),

g_j – опорні ваги для згортання декількох окремих показників в один.

$$\mathrm{g}_j = 0{,}1 * (2j - 1) \qquad (7)$$

Таким чином, в ході згортки використовується дві системи вагових

коефіцієнтів. Спочатку оцінюється значимість показників (тобто ваги тої чи іншої підмножини з B у оцінці рівня економічного потенціалу). Ці ваги в подальшому беруть участь у зовнішньому підсумовуванні для визначення середнього значення показника V&M, де g_j – середня оцінка g з відповідного діапазону, що характеризує приналежність лінгвістичної змінної G до того чи іншого рівня (рис. 4).

Етап 9. На цьому етапі відбувається лінгвістичне розпізнавання, тобто класифікується отримане значення рівня економічного потенціалу на базі даних таблиці 1. Результатом класифікації є лінгвістичний опис рівня економічного потенціалу і (додатково) ступінь впевненості експерта в правильності його класифікації. Тобто, висновок про рівень економічного потенціалу підприємства набуває не тільки лінгвістичну форму, а й характеристику якості тверджень.

У практичному застосуванні можливий спрощений варіант оцінки економічного потенціалу на основі нечітко-множинного підходу. Нижче викладено алгоритм такого спрощеного варіанту оцінки.

В даному алгоритмі етапи 1-3 збігаються з викладеними вище. Далі спостерігаються наступні відмінності.

Етап 4. Будується класифікація поточного значення g показника рівня економічного потенціалу як критерій розбиття цієї множини на нечіткі підмножини наступного виду (табл. 6):

Таблиця 6 – Правило розпізнавання рівня економічного потенціалу підприємства

Інтервал значень G	Найменування підмножини
$0 < g \leq 0.2$	G1 – дуже низький рівень
$0.2 < g \leq 0.4$	G2 – низький рівень
$0.4 < g \leq 0.6$	G3 – середній рівень
$0.6 < g \leq 0.8$	G4 – високий рівень
$0.8 < g \leq 1$	G5 – дуже високий рівень

Етап 5. Будується класифікація поточних значень x показників X як критерій розбиття повної безлічі їх значень на підмножини виду B за спрощеною формою (табл. 7).

Можна побачити, що спрощений підхід на надає можливості визначити ступінь оцінної впевненості.

Таблиця 7 – Класифікатор рівнів фінансових показників (спрощений підхід)

Найме-нування показника	Критерій розбиття за підмножинами				
	Bi1	Bi2	Bi3	Bi4	Bi5
X1	x1≤0.15	0.15< x1 ≤0.25	0.25< x1≤0.45	0.45< x1≤0.65	0.65< x1
X2	x2≤0	0< x2 ≤0.09	0.09< x2≤0.3	0.3< x2≤0.45	0.45< x1
X3	x3≤0.55	0.55< x3 ≤0.75	0.75< x3 ≤0.95	0.95< x3≤1.4	1.4< x3
X4	x4≤0	0< x4 ≤0.01	0.01< x4 ≤0.08	0.08< x4≤0.3	0.3< x4

Етап 6. Співпадає з викладеним вище.

Етап 7. На цьому етапі проводиться класифікація рівня показника (поточних значень x) за критерієм табл. 7. При цьому в табл. 8 $\lambda_{ij} = 1$, якщо b_i,(j-1)< x_i < b_{ij}, і $\lambda_{ij} = 0$ в протилежному випадку (тобто, коли значення не влучає у вибраний діапазон класифікації).

Таблиця 8 – Розпізнавання рівня показника

Найменування показника	Результат класифікації за підмножинами (рівень показника)				
	дуже низький	низький	середній	високий	дуже високий
X1	λ11	λ12	λ13	λ14	λ15
…	…	…	…	…	…
Xi	λi1	λi2	λi3	λi4	λi5
…	…	…	…	…	…
XN	λN1	λN2	λN3	λN4	λN5

Етап 8. Співпадає з викладеним вище.

Етап 9. На етапі відбувається лінгвістичне розпізнавання, тобто класифікується отримане значення рівня економічного потенціалу на базі даних таблиці 6. Тим самим висновок про рівень економічного потенціалу набуває лінгвістичної форми, але не має характеристики якості тверджень.

Розглянемо на прикладі діючого підприємства оцінки зміни рівня економічного потенціалу на протязі двох років. Коло розглянутих показників складають:

X_1 – коефіцієнт автономії;

X_2 – коефіцієнт забезпеченості робочим капіталом;

X_3 – коефіцієнт покриття;

X_4 – коефіцієнт рентабельності активів.

Скорочення кола показників при розгляді прикладу є можливим, так як принципово схема (алгоритм) аналізу на основі нечітко-множинного підходу

при розширенні кола розглянутих показників не змінюється.

При вирішенні завдання розглядаються:

- лінгвістична змінна G «Економічний потенціал підприємства», яка має 5 значень: G1 – нечітка підмножина «дуже низький рівень»; G2 – нечітка підмножина «низький рівень»; G3 – нечітка підмножина «середній рівень», G4 – нечітка підмножина «високий рівень», G5 – нечітка підмножина «дуже високий рівень»

- лінгвістична змінна B_i «Рівень показника X_i» на наступній терм-множині значень: Bi1 – підмножина «дуже низький рівень показника Xi»; Bi2 – підмножина «низький рівень показника Xi»; Bi3 – підмножина «середній рівень показника Xi»; Bi4 – підмножина «високий рівень показника Xi»; Bi5 – підмножина «дуже високий рівень показника Xi».

Проведені попередньо дослідження методом головних компонент , довели що можна встановити наступну відповідність

$$r2 > r3 > r4 > r1$$

Тоді, за правилом Фішберна (див. формулу 4): r_2 =0.4; r_3 =0.3; r_4 = 0.2; r_1 =0.1

Класифікація рівня економічного потенціалу підприємства була проведена в таблиці 1. Обрані показники на основі попереднього експертного аналізу отримали класифікацію, представлену в табл. 3. Поточне значення показників, прийнятих до аналізу представлено в табл. 9.

Таблиця 9 – Поточні значення показників

Шифр показника, Xi	Значення Xi у 1-му році (xI,i)	Значення Xi у 2-му році (xII,i)
X1	0,888	0,806
X2	0,517	-0,601
X3	2,068	0,624
X4	0,0002	0,0467

Проведемо класифікацію поточних значень x згідно табл. 3. Результатом проведеної класифікації є табл. 10.

Наведемо деякі пояснення до заповнення таблиці 10. В даному прикладі за всіма показниками значення функцій приналежності до того чи іншого рівня показника дорівнює 1. Припустимо, що значення коефіцієнта автономії в другому періоді склало Ка = 0.655. У цьому випадку ОПР не може однозначно

визначити рівень показника як «високий» або «дуже високий». Значення відповідних функцій приналежності визначаються за даними табл. 2.

Таблиця 10 – Класифікація поточних значень показників

Показник Xi	Значення {λ} в період I					Значення{λ} в період II				
	λ1(xI,i)	λ2(xI,i)	λ3(xI,i)	λ4(xI,i)	λ5(xI,i)	λ1(xI,i)	λ2(xI,i)	λ3(xI,i)	λ4(xI,i)	λ5(xI,i)
X1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1
X2	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0
X3	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0
X4	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0

Тоді $\lambda\ 4 = 10 \times (0.7 - Ка) = 10 \times (0.7 - 0.655) = 0.45$

$\lambda\ 5 = 1 - \lambda\ 4 = 1 - 0.45 = 0.55$

Тобто рівень показника більшою мірою розпізнається як «дуже високий» і в меншій мірі як «високий». В цьому випадку табл. 10 мала б вигляд табл. 11.

Таблиця 11 – Класифікація поточних значень показників

Показник X_i	Значення {λ} в період I					Значення{λ} в період II				
	λ1(xI,i)	λ2(xI,i)	λ3(xI,i)	λ4(xI,i)	λ5(xI,i)	λ1(xI,i)	λ2(xI,i)	λ3(xI,i)	λ4(xI,i)	λ5(xI,i)
X1	0	0	0	0	1	0	0	0	0.45	0.55
X2	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0
X3	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0
X4	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0

Проведемо оцінку рівня економічного потенціалу. Для цього визначимо значення інтегрального показника за формулою 6.

Спочатку визначимо значення $\sum r_i\ \lambda_{ij}$ за перший період

$$\sum r_i\ \lambda_{i1} = 0{,}1 * 0 + 0{,}4 * 0 + 0{,}3 * 0 + 0{,}2 * 0 = 0$$

$$\sum r_i\ \lambda_{i2} = 0{,}1 * 0 + 0{,}4 * 0 + 0{,}3 * 0 + 0{,}2 * 1 = 0{,}2$$

$$\sum r_i\ \lambda_{i3} = 0{,}1 * 0 + 0{,}4 * 0 + 0{,}3 * 0 + 0{,}2 * 0 = 0$$

$$\sum r_i\ \lambda_{i4} = 0{,}1 * 0 + 0{,}4 * 0 + 0{,}3 * 0 + 0{,}2 * 0 = 0$$

$$\sum r_i\ \lambda_{i5} = 0{,}1 * 1 + 0{,}4 * 1 + 0{,}3 * 1 + 0{,}2 * 0 = 0{,}8$$

Значення опорних ваг можна визначити за формулою (7) або визначити, використовуючи рис. 4

g1 = 0.1* (2*1 – 1) = 0.1
g2 = 0.1* (2*2 – 1) = 0.3
g3 = 0.1* (2*3 – 1) = 0.5
g4 = 0.1* (2*4 – 1) = 0.7
g5 = 0.1* (2*5 – 1) = 0.9

Тоді, згідно формулі 6, інтегральний показник $V\&M$ за перший період складе

$$V\&M = 0{,}1 * 0 + 0{,}3 * 0{,}2 + 0{,}5 * 0 + 0{,}7 * 0 + 0{,}9 * 0{,}8 = 0{,}780$$

Лінгвістичне розпізнавання рівня економічного потенціалу за табл. 1 дозволяє розпізнати рівень між «високий» і «дуже високий». Проведемо розрахунки значень відповідних функцій приналежності (табл. 1).

μ4 = 10 × (0.85 – g) = 10 × (0.85 – 0.78) = 0.7
μ5 = 1 – μ4 = 1 – 0.7 = 0.3

Тобто рівень економічного потенціалу розпізнається з більшим ступенем відповідності як «високий» (можна сказати, що ОПР на 70% впевнений в правильності такого розпізнавання рівня).

Визначимо значення $\sum r_i \lambda_{ij}$ за другий період

$$\sum r_i \lambda_{i1} = 0{,}1 * 0 + 0{,}4 * 1 + 0{,}3 * 0 + 0{,}2 * 0 = 0{,}4$$
$$\sum r_i \lambda_{i2} = 0{,}1 * 0 + 0{,}4 * 0 + 0{,}3 * 1 + 0{,}2 * 0 = 0{,}3$$
$$\sum r_i \lambda_{i3} = 0{,}1 * 0 + 0{,}4 * 0 + 0{,}3 * 0 + 0{,}2 * 1 = 0{,}2$$
$$\sum r_i \lambda_{i4} = 0{,}1 * 0 + 0{,}4 * 0 + 0{,}3 * 0 + 0{,}2 * 0 = 0$$
$$\sum r_i \lambda_{i4} = 0{,}1 * 1 + 0{,}4 * 0 + 0{,}3 * 0 + 0{,}2 * 0 = 0{,}1$$

Згідно формулі 6, інтегральний показник $V\&M$ за другий період складе

$$V\&M = 0{,}1 * 0{,}4 + 0{,}3 * 0{,}3 + 0{,}5 * 0{,}2 + 0{,}7 * 0 + 0{,}9 * 0{,}1 = 0{,}320$$

Лінгвістичне розпізнавання рівня економічного потенціалу за табл. 1

дозволяє розпізнати рівень між «низький» зі ступенем оцінної впевненості 1, тобто як безумовно «низький».

Очевидно, що зниження рівня економічного потенціалу пов'язане зі значним зменшенням величини активів, призначених для покриття поточної заборгованості, в тому числі і власних оборотних активів (так як найбільший вплив на зміну інтегрального показника справила зміна коефіцієнтів покриття і забезпеченості робочим капіталом).

Розглянемо також спрощену процедуру інтегральної оцінки економічного потенціалу.

Проведемо класифікацію поточних значень x за критеріям, що наведено в табл. 7.

Результатом проведеної класифікації є табл. 12.

Таблиця 12 – Класифікація поточних значень показників

Показник Xi	Значення {λ} в період I					Значення{λ} в період II				
	λ1(xI,i)	λ2(xI,i)	λ3(xI,i)	λ4(xI,i)	λ5(xI,i)	λ1(xI,i)	λ2(xI,i)	λ3(xI,i)	λ4(xI,i)	λ5(xI,i)
X1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1
X2	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0
X3	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0
X4	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0

Так як зміст табл. 12 повністю співпадає із змістом табл. 10, то очевидно, що значення інтегрального показника рівня економічного потенціалу за аналізовані роки не змінилося при розрахунку за спрощеним способом.

Лінгвістичне розпізнавання рівня економічного потенціалу підприємства за табл. 6 за перший рік дозволяє розпізнати його рівень як «високий», а за другий рік – як «низький». Таким чином, оцінки, отримані при використанні обох підходів, збіглися. Однак спрощений підхід не дозволяє оцінити ступінь впевненості ОПР в правильності його класифікації.

Проведені дослідження довели, що в загальному випадку експертні оцінки можуть бути представлені як нечіткі множини, що дозволяє здійснити вибір найкращої альтернативи в найгірших умовах методами теорії нечітких множин.

Перевагою є те, що даний підхід дозволяє встановити, в якій мірі рівень показників є задовільним, а також встановити логічний зв'язок кількісних значень показників з оцінкою рівня економічного потенціалу підприємства. Запропонований алгоритм дає можливість не тільки дати оцінку «позитивна – негативна», а й можливість розпізнавати відтінки ситуації і давати їм економічну інтерпретацію.

Розділ 5
ОБЛІКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБЛІКУ, АНАЛІЗУ ТА АУДИТУ ДІЯЛЬНОСТІ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ

5.1. Управлінський облік в системі інформаційного забезпечення управління підприємством

Інформаційне забезпечення процесу управління підприємством – це складний механізм узгодження інформаційних ресурсів і способів їх організації, за допомогою яких керівництво отримує необхідні дані, що використовуються для прийняття відповідних рішень щодо подальшої діяльності підприємства. Успішне функціонування підприємств в умовах сьогодення залежить, перш за все, не від вдосконалення внутрішньогосподарської діяльності взагалі, а, головним чином, від того, наскільки інформаційне забезпечення задовольняє вимоги системи управління.

На сучасному етапі більшість машинобудівних підприємств України використовують інформацію переважно безсистемно, тоді як частка, яка припадає на функції інформаційного забезпечення, є досить вагомою. Успіх підприємства все більшою мірою залежить від того, наскільки є досконалою економічна інформація, основне призначення якої полягає у створенні загальних інформаційних, організаційних, нормативно-правових та фінансово-матеріальних умов для ефективного функціонування підприємства як дієвого способу підвищення ефективності його діяльності в цілому.

Все це доводить необхідність дослідження місця управлінського обліку в системі інформаційного забезпечення процесу управління підприємствами машинобудівної галузі.

Про вагомий внесок у теоретичні та практичні дослідження проблем інформаційного забезпечення свідчать розробки вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів: В.Амітана, А.Берези, К.Боумена, В.Василенка, І.Герчикової, В.Годіна, Р.Гріффіна, І.Дмитрука, М.Долішнього, Дж.Кантера, Я.Клейнера, М.Мельникової, Ю.Мінаєва, А.Міщенка, П.Орлова, Г.Осовської, Дж.Пітерсона, В.Пономаренка, Н.Рекової, І.Сазонця, В.Ситника, А.Дж.Стрікленда, А.Ткаченко, А.Томпсона, К.Уомі, В.Яцури та інших.

Незважаючи на наявність значного масиву наукових робіт з питань інформаційного забезпечення, до цього часу недостатньо дослідженими залишаються теоретичні основи формування інформаційного забезпечення системи управління підприємством з урахуванням системних зв'язків і принципів відображення інформації в системі обліку, дослідження зв'язків між поняттями «контролінг», «управлінський облік», «бюджетування» тощо. Окрім того, нагальною потребою є наукове обґрунтування моделі інформаційних потоків у системі управління підприємствами.

Нового значення набуває проблема інформаційного забезпечення систем управління в умовах децентралізації владних повноважень в Україні. Тому в умовах сьогодення необхідні нові методичні підходи до визначення ефекту від формування й ефективного руху інформаційних потоків на вітчизняних підприємствах.

Модель інформаційного забезпечення системи управління підприємством (ІЗСУп), що визначає місце системи обліку на сучасному етапі, представлена на рис. 1.

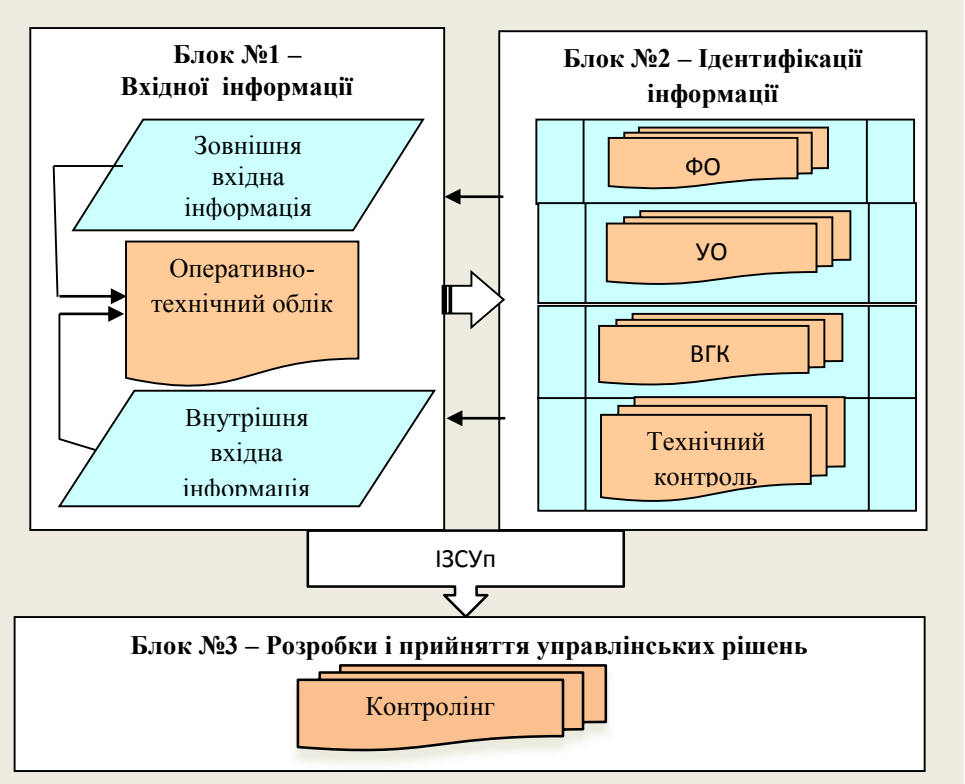

Умовні позначення: ФО – фінансовий облік; УО – управлінський облік; ВГК – внутрішньогосподарський контроль.

Рух інформаційного потоку; Зворотний зв'язок

Рис.1. – Модель інформаційного забезпечення системи управління підприємством (ІЗСУп) *(розроблено авторами)*

Інформація, що необхідна для управління, на нашу думку, проходить три стадії. Оскільки джерела цієї інформації різноманітні, має сенс згрупувати їх за рівневою ознакою в блоки:

Блок №1 – вхідної інформації, включає два основних джерела утворення інформації:

зовнішньої вхідної інформації, постачальником якої виступають кредитно-фінансові установи, нормативно-законодавчі акти, положення, інструкції тощо, підприємства-контрагенти, прайси, інші рекламні масиви, ринкова кон'юнктура як така. Підприємство, безумовно, реагує на інформацію даного елемента блоку, від її змісту залежить організаційний початок у господарській діяльності. Причому від своєчасності й гнучкості реагування багато в чому залежить результативність діяльності;

внутрішньої вхідної інформації, постачальниками якої виступають виконавчі постачальницько-збутові й виробничі структури (складське господарство, заготівельні підрозділи, цехи, ділянки, бригади і т.п.). Даний елемент блоку включає оперативно-технічний облік, у ньому формується первинна інформація для наступного обліку фактичних даних, проведення аналітичних процедур, прогностики.

Сукупність інформації, що сформувалася в першому блоці, регулярно надходить у блок № 2 з метою сприйняття її, ідентифікації й трансформації в стан, що придатний для предметного цільового аналізу й розробки варіантів управлінських рішень. За своєю сутністю, це блок адміністрування, який включає:

- систему бухгалтерського обліку (БО), до складу якого входять усі його види, кожен з яких забезпечує конкретних користувачів інформації. Система має необхідні властивості – структуру і регламент;

- систему внутрішньогосподарського контролю (ВГК), представлену бухгалтерським контролем (попереднім, поточним і наступним) і аудиторським контролем (внутрішній аудит). Система покликана здійснювати контроль над достовірністю облікових даних, дотриманням установлених норм, правил, рішень, економічної доцільності операцій тощо;

система технічного (виробничого) контролю й оперативного управління, що здійснює обробку первинної інформації й прийняття оперативних управлінських рішень у рамках затвердженої концепції тактичного і стратегічного управління (виконання прийнятих управлінських рішень (УР).

На даному рівні інформація сприймається фахівцями, які у режимі зворотного зв'язку здійснюють постановку задач, розробляють проекти УР.

В.Б. Шафіркін поділяє цикл управління господарським процесом на п'ять послідовних етапів:

формулювання мети управління процесом;

облік, контроль і аналіз результатів діяльності;

вироблення керуючих впливів;

реалізація рішень в основній господарській діяльності;

оцінка ступеня досягнення мети[1].

Таким чином, виділені дослідником етапи управління господарським процесом не суперечать логіці запропонованої моделі ІЗСУп і відносяться до другого блоку моделі. Підтвердженням тому є висновок В.Б. Шафіркіна: «Система організаційного управління … представляється у вигляді двох підсистем, які утворюють суб'єкт і об'єкт управління»[1].

У запропонованій нами моделі ІЗСУп суб'єкт управління відповідає блоку № 3 – «Розробки і прийняття управлінських рішень», до якого включені функції провідних фахівців підприємства за окремими напрямами:

Фінансовий менеджмент – структура представлена провідними економістами і фінансистами, керівниками підрозділів, відділів. Цільова функція полягає в розробці довгострокових фінансових планів, виробленні цінової та інвестиційної політики, одержання кредитних та інших ресурсів, здійсненні контролю за реалізацією прийнятих рішень, своєчасному коректуванню їх, розгляд і прийняття Облікової політики підприємства, тощо;

Виробничий менеджмент – представляє вища управлінська ланка виробничників (головний інженер, головний механік, головний технолог та інші, а також начальники виробничих підрозділів). Цільовою функцією є розробка й прийняття виробничих управлінських рішень, узгодження кількісних і якісних показників виробництва, формування показників виробничої потужності;

Кадровий менеджмент – на рівні підприємства вирішує завдання управління персоналом відповідно до вимог підрозділів, здійснює набір, навчання персоналу; вирішує питання юридичного характеру;

Контролінг, який ми розуміємо як систему комунікативного зв'язку віднесених до блоку елементів. Його необхідність викликана потребою врахування думок фахівців різних спеціальностей при комплексному вивченні

[1] *Шафиркин В. Б. Совершенствование управления. Железнодорожный транспорт. 2000. №3. С.40-46.*

проблеми і прийнятті управлінського рішення з ряду альтернативних. Ця місія забезпечується загальною метою.

Виходячи з концептуальної моделі ІЗСУП, управлінський облік є елементом блоку ідентифікації інформації, а контролінг – елементом блоку розробки й прийняття управлінських рішень. Виходячи з цього, доходимо висновку, що бюджетування є специфічним елементом методу управлінського обліку[1].

Запропонована нами загальна модель інформаційного забезпечення управління підприємством: по-перше, теоретично обґрунтовує місце і роль сучасної системи обліку і контролю як такої, що інформаційно забезпечує реалізацію функції управління на всіх рівнях і за всіма аспектами діяльності підприємства; по-друге, доводить необхідність удосконалення інформаційних потоків і формування механізму управлінського обліку витрат виробничо-господарської діяльності на основі гнучкої внутрішньої стандартизації; по-третє, дозволяє підтвердити висунуту нами гіпотезу щодо властивостей синергії системи обліку, як такої, що є інформаційною, а отже, передбачає її відповідність рівню розвитку суспільних відносин; по-четверте, відображає систему зворотного зв'язку між рівнями управління.

Проблеми бюджетування знаходять достатньо широке наукове обговорення, при чому незалежно від економічної спеціальності дослідників. У цьому зв'язку заслуговують на увагу дисертаційні дослідження Ю.В. Чибісова[2] та російської дослідниці Е.М. Харитонової[3], у яких знаходить розвиток бухгалтерська концепція бюджетування.

Чибісов Ю.В. розглядає проблему бюджетування у двох аспектах, які базуються на системному підході:

1) ціль-мета-функція-завдання-ціль-метод-функція-результат;

2) суб'єкти-підприємство-предмет-об'єкти.

Узагальнення та систематизація основних елементів організації та здійснення бюджетування дозволило Чибісову Ю.В. сформувати модель організації бюджетування, яка складається з п'яти етапів: підготовчого, організаційного, методичного, результативного, комп'ютеризації бюджетування. Застосування розробленої моделі сприятиме системному

[1] *Вітренко О. В. Система методів управлінського обліку. Зб.наук. праць СумДУ, 2008. С.188-195.*

[2] *Чибісов Ю. В. Бухгалтерський облік виробничої діяльності в системі бюджетування: теоретико-методичні основи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.09. Київ, 2005. 20 с.*

[3] *Харитонова Е. Н. Бюджетирование как инструмент оперативного управления предприятием: дис... канд. экон. наук : Московский технологический университет. Москва, 2002. 128 с.*

вирішенню поставлених управлінням завдань і дозволить забезпечити достовірність формування та оперативність надання інформації управлінському персоналу. Дослідник доходить висновку про необхідність складання бюджетів у розрізі центрів відповідальності[1]. Проте, не можна погодитись з тезою автора, що «методика внутрішньогосподарського контролю виробничої діяльності є недостатньо обґрунтованою з позиції відсутності міжсистемних зв'язків (систем бюджетування та бухгалтерського обліку)»[1]. Підтвердженням цьому є результати дослідження К.М. Харитонової.

Дослідження Харитонової К.М. вирізняється з ряду інших обґрунтуванням системних зв'язків бюджетів з бухгалтерським балансом[2], що створює реальні перспективи алгоритмізувати побудову перспективного балансу підприємства, що напевно стане інформаційною основою стратегічного обліку.

Розглянемо наукові підходи дослідників з позицій системного реінжинірингу та логістики.

О.В. Шляга зазначає, що в умовах нестабільної ринкової ситуації найчастіше змінюється структура не тільки конкретних відділів підприємства, а й підприємства в цілому, що потребує зміни (реінжинірингу) як організаційної структури підприємства, так і її інформаційного забезпечення, оскільки інформаційне забезпечення системи управління може бути ефективним лише за умови постійного його оновлення та розвитку. Технологічну основу цього процесу, на думку дослідниці, може забезпечити так зване «нове системне проектування» (НСП)[3].

У вузькоспеціальному розумінні НСП визначають як набір методів і порядок проектування інформаційних систем підприємств у нових умовах. Під новими умовами в контексті загальної організації інформаційного забезпечення розуміють зміни, що впливають на використання елементів системи способів, методів, функцій управління на підприємствах, у тому числі оновлення інформаційних технологій. У широкому розумінні НСП – це методологія поєднання постійного бізнес-реінжинірингу та нових інформаційних технологій.

Дослідження інформаційної системи управління підприємств машинобудівної галузі, проведені О.В. Шлягою, відрізняються відсутністю в

---

[1] *Чибісов Ю. В. Бухгалтерський облік виробничої діяльності в системі бюджетування: теоретико-методичні основи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.09. Київ, 2005. 20 с.*

[2] *Харитонова Е. Н. Бюджетирование как инструмент оперативного управления предприятием: дис... канд. экон. наук : Московский технологический университет. Москва, 2002. 128 с.*

[3] *Шляга О. В. Інформаційне забезпечення системи управління машинобудівних підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : Маріуполь, 2007. 20 с.*

моделі управління таких важливих його елементів як облік і контроль (автор використовує лише термін «діловодство»)[3]. Проте деякі результати дослідження О.В. Шляги вважаємо досить цікавими.

Так, аналізуючи систему управління машинобудівного підприємства на основі використання методу функціонально-вартісного аналізу, О.В. Шляга пропонує методику рейтингової оцінки якості управління за двома окремими показниками: 1) відносною значимістю функцій, виконуваних у рамках господарської діяльності, і 2) рівнем їх виконання (оцінка якості) (g), пов'язаним у комплексному показникові рівня реалізації функції (табл.1).

Таблиця 1 – Допоміжні (Кі) та загальний (g) коефіцієнти якості управління основними підсистемами машинобудівних підприємств (Пі) Запорізького регіону[1]

	підсистема маркетингу			логістична підсистема			технологічна підсистема			підсистема діловодства		
	П1	П2	П3	П1	П2	П3	П1	П2	П3	П1	П2	П3
К1	0,4319	0,4295	0,4326	0,4319	0,4424	0,4295	0,4319	0,4032	0,54	0,4319	0,4123	0,5432
К2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
К3	0	0	0	0,0004	0,0003	0,0003	0,95	0,94	0,93	0,4343	0,5333	0,4351
К4	0,175	0,169	0,174	0,14	0,147	0,142	0,159	0,14	0,17	0,342	0,335	0,341
К5	1	1	1	0,955	0,94	0,95	0,99	0,98	0,99	0,9885	0,9894	0,9912
К6	0,75	0,74	0,75	0,4959	0,5412	0,4512	0,1023	0,1003	0,11	0,476	0,512	0,413
g	0,559	0,556	0,559	0,504	0,512	0,496	0,606	0,594	0,622	0,612	0,630	0,621

К1 – коефіцієнт використання технічних засобів; К2 – коефіцієнт організації робочих місць; К3 – коефіцієнт нормування; К4 – коефіцієнт регламентації функцій управління; К5 – коефіцієнт дублювання функцій управління; К6 – коефіцієнт використання робочого часу; g – рівень виконання функцій управління, які розраховано по підприємствах; П1 – ЗАТ з іноземними інвестиціями «Запорізький автомобілебудівний завод»; П2 – ЗАТ «Запорізький завод важкого кранобудування»; П3 – ВАТ «Мотор Січ».

Систему діловодства сприймаємо як обліково-аналітичну систему підприємства, оскільки в іншому випадку інформаційна система підприємства не може мати замкнутого циклу. За даними таблиці зробимо такі висновки:

1. Автоматизація обліково-аналітичних робіт у середньому складає 46,2%. Це доволі низький показник з огляду на стабільно високий рівень пропозиції послуг з програмного забезпечення обліку, у т.ч. управлінського обліку для підприємств машинобудівної галузі. Беручі до уваги об'єкт дослідження, яким є група великих підприємств національного масштабу, то відсоток ручної праці в комплексі обліково-аналітичних робіт за даними дослідниці складає майже 53,8%, тобто більше половини всього обсягу робіт.

[1] *Шляга О. В. Інформаційне забезпечення системи управління машинобудівних підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : . Маріуполь, 2007. 20 с.*

2. Середній коефіцієнт нормування в системі діловодства – 0,4675 тобто 46,8%. Це означає, що 53,2% обліково-аналітичних робіт не мають визначеного регламенту. Регламентація обліково-аналітичних робіт – це накази, довідники, ін. організаційні документи, які визначають сутність робіт та адресність відповідальності, тобто відповідають на питання «хто саме», «що саме», «коли» і «в якій формі» виконує. Питання зовнішньої регламентації обліку О.В. Шляга, очевидно, не розглядає.

3. За коефіцієнтами К5 і К6, розрахованими в аналізованій роботі О.В. Шляги і наведеними у табл. 1, виходить, що система дублює майже 100% показників, причому здійснює це у середньому за 46,7% робочого часу, тобто за 4 години робочого дня. При цьому ефективність системи розраховано як просту середньоарифметичну, що й дало доволі високий показник ефективності системи – 0,62 (показник g у табл.1). Якщо б автор застосувала мультиплікативну модель, то розрахунок ефективності системи показав би результат близький до нуля. Зогляду на неефективну структуру показників системи це є очевидним.

Відомо, що обчислення ефективності обліково-аналітичної системи – це принаймні вкрай важка для вирішення проблема, якщо взагалі вирішувана, про що висловлюють думки багато вчених-економістів.

Зрозуміло, що наведені вище дані викривлюють параметри системи. Тому найважливішим висновком, на жаль, є те, що деякі дослідники проблем інформаційного забезпечення систем управління сьогодні не розуміють процесів перетворення даних з метою формування управлінської інформації, які за даними Івашкевича[1] на 80% акумулюються в системі обліку.

Втім, О.В. Шляга робить слушні висновки щодо «низького значення показника регламентації» обліково-аналітичних робіт, наслідком чого є «безсистемність, формальність звітів, відсутність рекомендацій»[2]. Все це ставить завдання щодо розробки внутрішніх регламентів системи управління, які визначаються стратегічними цілями управління й концепцією облікової політики підприємства. Буквально це означає розробку системи внутрішньої комунікації між адаптером інформаційних сигналів, яким виступає бухгалтер-аналітик, і особою, що приймає управлінське рішення.

У зв’язку з цим важливо вказати на необхідність розширення поняття

[1] *Ивашкевич В. Б. Проблемы учёта и калькулирования себестоимости продукции. Москва: Финансы, 1974. 189 с.*

[2] *Шляга О. В. Інформаційне забезпечення системи управління машинобудівних підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : . Маріуполь, 2007. 20 с.*

«релевантність». Щодо цільової функції діяльнісної бухгалтера-аналітика, релевантними потрібно визнавати відхилення показників діяльності за контрольованими процесами, у т.ч. витратами за бізнес-процесами, що перевищили граничні значення, які задаються управлінням і визнаються ним такими, що здатні вплинути на результати виконання виробничої або фінансово-господарської програми. Наприклад, релевантність відхилення по матеріальних витратах, які на підприємствах машинобудівної галузі складають значну питому вагу, може бути задана у відсотках (коефіцієнтах). Тоді завдання бухгалтера-аналітика зводиться до контролю за витратами по визначених сегментах і складання оперативного звіту при виявленні релевантних відхилень по витратах[1].

Такі організаційні заходи щодо підготовки управлінських дій бухгалтера-аналітика дають можливість:

а) аналізувати лише ті відхилення, що визнані управлінцем релевантними, тобто такими, що можуть впливати на результат, а насамперед, такими, які піддаються управлінському впливові. Ця обставина значною мірою вирішує питання доцільності витрат на систему управлінського обліку і зниження її трудомісткості;

б) стандартизувати (узгодити) дії, що дозволить виробити певну процедуру, в рамках якої з'явиться можливість поточного й наступного контролю, формування основи для подальшого управлінського аналізу; виробити систему робочих документів і методи автоматизованої обробки даних.

Проблема організації ефективного інформаційного забезпечення системи управління є надзвичайно актуальною, про що свідчать численні публікації щодо розгляду тих чи інших її аспектів. У вирішенні проблеми увагу дослідників найчастіше привертають методи бюджетування, які часто розглядається як інструмент інформаційного забезпечення оперативного управління, або як метод управлінського обліку. Втім дослідники використовують різні підходи щодо застосування цього інструменту, які потребують систематизації і детального розгляду з позицій формування обліково-аналітичного механізму інформаційного забезпечення системи управління підприємств. Запропонована нами модель ІЗСУп заснована на

[1] *Вітренко О. В. Логістична модель контролю показників пов'язаних господарських процесів виробничих систем / О. Вітренко // Система контролю в умовах глобалізації: закономірності та протиріччя: Матеріали науково-практичної конференції, 11 червня 2010 р. – Тернопіль: ТНЕУ, 2010. – С.70-74.*

принципах теорії організації систем, моделює рух реальних інформаційних потоків і системні зв'язки різних функціональних підрозділів сучасного підприємства.

5.2. Концептуальні підходи до організації інформаційного забезпечення управління підприємством

Бюджетно-процесний підхід сконцентрований на реалізації концепції внутрішньогосподарського контролю. Даний підхід відрізняється локалізацією об'єкту бюджетування, який залежно від специфічності формує центи витрат або центи відповідальності. Саме це складає переваги методу бюджетування на рівні підприємства, оскільки має цілком зрозумілу виконавцям мету, яка ототожнюється ними з виконанням плану, визначенням коефіцієнту трудової участі, а отже, пов'язується з формами мотивації праці через преміювання. Виходячи з цього, дослідження концептуальних підходів до організації інформаційного забезпечення системи управління підприємством є надзвичайно актуальним питанням як на рівні теорії, так і практики.

Узагальнюючи сучасний стан теоретичного напрацювання з проблем інформаційного забезпечення системи управління підприємств (ІЗСУп), можна виділити наступні напрями наукового пошуку у сфері формування інформаційних потоків:

- бізнес-процесний підхід;
- процесно орієнтований підхід до бюджетування;
- логістичний підхід;
- діагностичний (аутсорсинговий) підхід.

Бюджетно-процесний науковий підхід базується на визначенні системи бюджетів, які охоплюють різні господарські процеси (постачання, виробництва, реалізації). Такий підхід використано в працях І.О. Бланка, Н.Г. Данилочкіної, М. Кармінського, В.М. Тупкала та ін.

Логістичний підхід до бюджетування діяльності є щонайменш розробленим. Так, в достатній мірі не отримали подальшого розвитку дослідження відомих російських дослідників акад. Миротіна та А.Гаджинського у частині виробничої логістики. Серед дослідників у сфері обліку потрібно виділити дисертаційну роботу А. Богача, який розвиває

концепцію бюджетування логістичних витрат процесу виробництва. Проте поняття обліку і аналізу логістичних витрат виробництва як таких, що є пов'язаними і взаємозумовленими, потребують подальших досліджень.

Бізнес-процесний підхід до бюджетування результатів діяльності на сьогодні багатьма дослідниками вважається найбільш прогресивним. Характерним є розвиток цього поняття науковцями різних спеціальностей. Бізнес-процеси розглядаються в контексті функцій управління підприємством (рис.1).

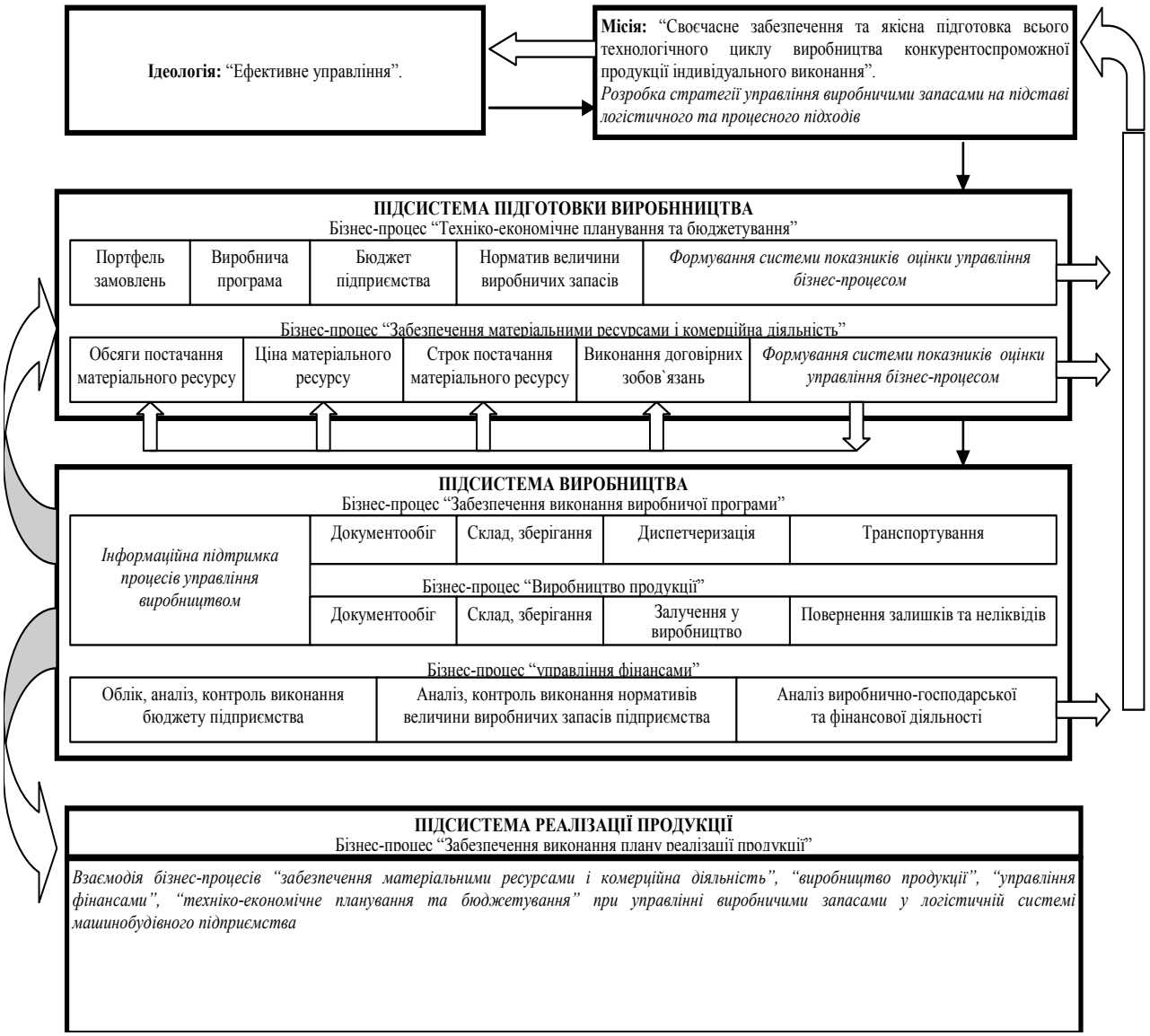

Рис.1 – Функціональна підсистема бізнес-процесів

Економіко-математичну модель обробки інформації на основі бізнес-

процесів запропоновано О. М. Пахомовим[1]. На його думку, реалізація бізнес-функцій здійснюється за допомогою виконання бізнес-процесів. Відповідно, між множиною бізнес-функцій і бізнес-процесів існує відображення F_{BP}^{Bf}, яке кожній функції ставить у відповідність щонайменше один бізнес-процес (1):

$$F_{BP}^{Bf} : Bf \to BP,\ bf \mapsto BP_{bf},\ BP = \bigcup_{bf \in Bf} BP_{bf},\ bf \in Bf, \tag{1}$$

де BP_{bf} – підмножина БП, що забезпечують реалізацію функції bf.

Відображення бізнес-функцій на організаційну структуру підприємства F_{Pd}^{Bf} дозволяє одержати розподіл функцій за підрозділами організації (2):

$$F_{Pd}^{Bf} : Bf \to Pd,\ bf \mapsto pd,\ pd \in Pd,\ bf \in Bf, \tag{2}$$

де Pd_{Bf} – підмножина підрозділів підприємства, що забезпечує виконання bf [2].

Запропонований О.М. Пахомовим[1] підхід закладає перспективи подальшої розробки методики інформаційного забезпечення управління на основі методів ФСА, АВС та XYZ-аналізу бізнес-процесів в системі функцій діяльності, які на сьогодні активно використовуються дослідниками у вивченні окремих об'єктів системи управління.

Процесно-орієнтований підхід базується на комбінації двох стратегій: управління ефективністю бізнесу і управління витратами. Перша стратегія припускає упровадження збалансованої системи індикаторів оцінки (BSC, Balanced Scorecard). При створенні BSC, перш за все, визначається стратегічна мета, заснована на вивченні запитів кінцевих споживачів. На етапі формування мети закладається модель досягнення результатів, відбиваних у кількісних і якісних показниках (індикаторах ведення бізнесу). Друга стратегія ґрунтується на поетапному запровадженні функціонально-вартісного аналізу (ABC, Activity-Based Costing), процесно-орієнтованого управління (ABM, Activity-Based Management), після чого здійснюється перехід до процесно-орієнтованого бюджетування Activity-Based Budgeting (ABB).

Постановка процесно-орієнтованого бюджетування передбачає наявність чітко сформульованих принципів планування, які необхідно довести до

[1] *Пахомов О. М. Моделювання процесів реінжинірингу та реструктуризації менеджменту інформаційної фірми: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.03.02. Київ, 2004. 17 с.*

[2] *Пахомов О. М. Моделювання процесів реінжинірингу та реструктуризації менеджменту інформаційної фірми: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.03.02. Київ, 2004. 17 с.*

кожного керівника, який відповідає за розробку мети бізнес-одиниці або структурного підрозділу (відділу, департаменту тощо).

Принципи планування повинні орієнтуватися на розвиток якісних показників процесів, що створюють споживчу вартість продукції, і одночасно, на мінімізацію впливу факторів, які не генерують їх. Керівникам різного рівня також делегуються відповідні повноваження удосконалювати мету, процеси і роботи[1].

В.М. Тупкало, досліджуючи теоретичні й методичні засади бізнес-інжинірингу процесно-орієнтованої системи управління підприємствами, вказує на системоутворюючий взаємозв'язок функцій і процесів діяльності: «Фактично діяльність будь-якого підприємства, яка приносить додану вартість, не здійснюється ізольованими елементами функціональної ієрархії, а пронизує підприємство у вигляді сукупності процесів»[2].

Логістичні витрати потрібно розглядати як результати функцій діяльності. Формування інформації щодо витрат процесів господарської діяльності отримує в системі обліку чіткі контури та означені зв'язки, які відбиваються у механізмі обліку (рис.2).

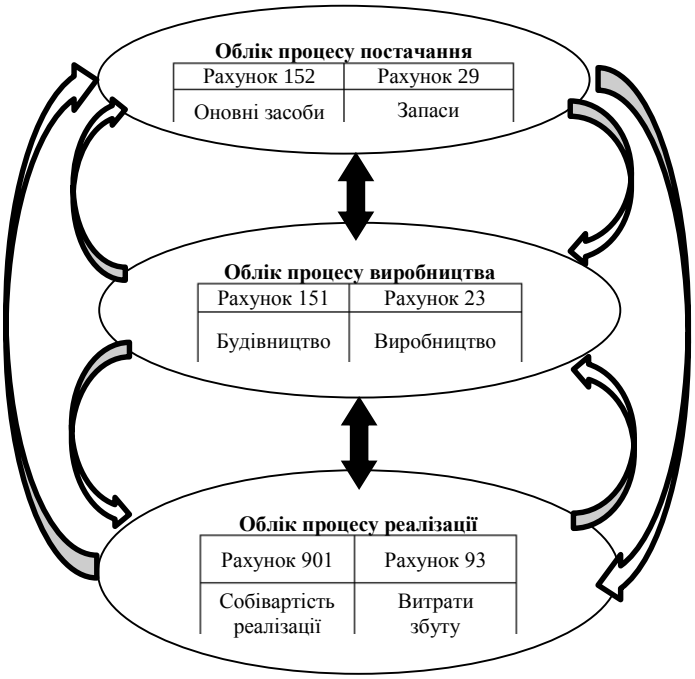

Рис.2 – Механізм обліку витрат за процесами господарської діяльності на основі процесно-функціональних (логістичних) зв'язків *(розробка авторів)*

[1] *Хаджинова О. В. Логістична стратегія управління витратами великого багатопрофільного промислового підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.06.01. Маріуполь, 2006. 22 с.*

[2] *Топкало В.М. Методологічні основи бузнес-інжинірингу сучасних процесно-орієнтованих підприємств : Монографія. Київ : ДУТ, 2016. 283 с.*

Бюджетування на основі логістичних функціональних зв'язків здійснюється на базі бізнес-процесів. Проте відмінністю підходу є визначення пов'язаних функціональних впливів з метою врахування останніх на забезпечувану функцію. Саме тому ми вважаємо перспективними подальші дослідження у цьому напрямі.

Отже, серед подальших перспектив розвитку бюджетування, орієнтованому на господарські процеси, – розробка методики визначення коефіцієнту ефективності виконання пов'язаних бюджетів і визначення їх взаємного впливу на загальний результат діяльності.

5.3. Діагностичний підхід до інформаційного забезпечення управління на основі аутсорсингу

У сучасній фаховій літературі отримує розвиток діагностичний підхід до бюджетування показників діяльності великих промислових підприємств, який пов'язують з аутсорсингом. У працях науковців[1, 2] систематизовано інструментарій фінансової діагностики для ефективної підтримки управлінських рішень відповідно до цілей сторін, зацікавлених у її проведенні. Обов'язковими умовами у виборі методів, показників та коефіцієнтів для інформаційної підтримки обґрунтування управлінських рішень на підставі цієї діагностики є взаємоузгодженість та цільове призначення отриманих результатів. Аналіз фінансової звітності, структури та динаміки її показників надає більший інформаційний простір для виявлення причин погіршення фінансових показників підприємства, а отже, є джерелом економічного обґрунтування управлінських рішень.

Отже, даний підхід виокремлюється серед інших суб'єктом діяльності, оскільки його здійснюють аутсорсингові компанії. На нашу думку, виходячи з вартості інформаційних послуг, рівня компетентності експертів-діагностів, відповідальності, репутації, цей підхід заслуговує на увагу.

Більшість науковців, на сьогодні, фокусують увагу на дослідженні переваг, які отримує підприємство в процесі або внаслідок використання аутсорсінгу,

[1] *Бравар Жан Луи, Морган Р. Эффективный аутсорсинг: Пер. с англ. В.А. Денисова. Днепропетровск: Баланс Бизнес Букс, 2007. 251 с.*

[2] *Пахомов О. М. Моделювання процесів реінжинірингу та реструктуризації менеджменту інформаційної фірми: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.03.02. Київ, 2004. 17 с.*

проте не менш важливо розуміти цілі, які ставить перед собою підприємство при прийнятті рішення про використання даного інструменту управління. Слід зауважити, що цілі використання аутсорсінгу на підприємстві можуть бути настільки ж різноманітними, як і результати від його впровадження. Водночас, саме правильна постановка цілі прямо впливає на результативність від впровадження даного інструменту управління.

Приймаючи рішення про впровадження аутсорсінгу потрібно вивчити всі можливі наслідки, зумовлені ризиком. Щодо цього Новаківський І. І. вказує: «Найскладнішим завданням стає практична реалізація загальних функцій менеджменту в нових умовах, коли на чільному місці довіра, дисципліна і взаєморозуміння, на яких побудовані відносини у віртуальному просторі»[1].

Аутсорсинг на сьогодні є самостійним економічним поняттям, що реалізується як практичний інструмент управління підприємством на різних рівнях. Його застосування почалося відносно не давно, проте постійно поширюється, що пов'язано, у першу чергу, з тим, що даний інструмент дозволяє комплексно та гнучко управляти підприємством, створює для нього ряд переваг, збільшує конкурентоспроможність, тощо. Стало поширеним роз'єднання підприємства на чисельну кількість фізичних осіб-підприємців (ФОП) з єдиним центром веденням обліку і звітності, а також функцій управління задля «оптимізації» оподаткування. Іноді такий формат реально є моделлю управління на основі аутсорсингу.

Залежно від ступеня інтеграції аутсорсингу в управління підприємством, виділяється три відповідні рівні інтеграції:

стратегічний аутсорсинг, тобто на рівні стратегічного управління;

функціональний аутсорсинг, тобто на рівні інтеграції у функціональні стратегії підприємства або пов'язаний з реорганізацією роботи функціонального підрозділу, покращенням ефективності його діяльності;

поточний аутсорсинг, що стосується окремих бізнес-процесів та функцій на рівні поточної діяльності підприємства.

Оскільки аутсорсинг є інструментом управління, що може використовуватися у багатьох сферах діяльності підприємства та на різних рівнях управління, то доцільно розглянути залежність між можливими цілями використання аутсорсингу на підприємстві та рівнем інтеграції аутсорсингу в управління, при цьому не меншої уваги потребують питання очікуваного

[1] *Новаківський І. І. Система управління підприємства в інформаційному суспільстві : дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук : 08.00.04. Львів, 2017. 494 с.*

результату та елементів його забезпечення.

Традиційно рекомендується загальна фінансова діагностика за результатами звітного року. Оцінка ресурсної (господарської) стійкості, а також стійкості управління необхідна при прийнятті рішень та для координації роботи організаційно-функціональних структур. Встановлено логічну послідовність формування інформаційно-аналітичної підтримки управлінських рішень на підставі діагностичних підходів та цілей дослідження (рис.1).

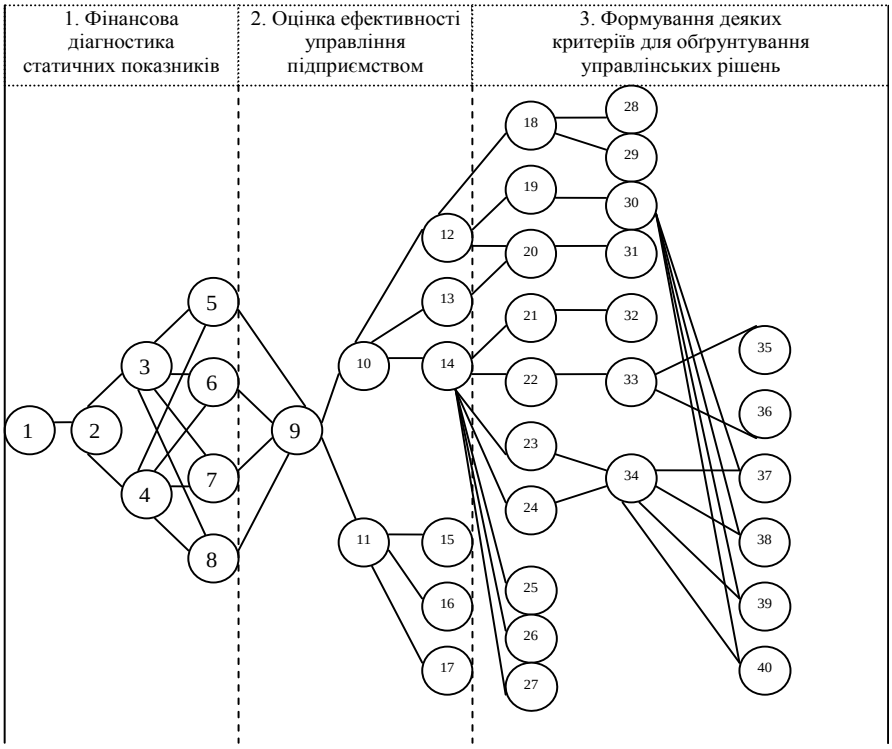

Умовні позначення: 1 – фінансовий підхід; 2 – динаміка та структура майна; 3 – динаміка та структура активів; 4 – динаміка та структура пасивів; 5 – показники ліквідності; 6 – показники фінансової стійкості; 7 – показники рентабельності; 8 – показники ділової активності; 9 – фінансовий результат; 10 – ресурсний підхід; 11 – організаційно-функціональний підхід; 12 – обсяг реалізації; 13 – структура реалізації; 14 – ціна реалізації; 15 – оцінка ефективності менеджменту; 16 – оцінка функціональної структури; 17 – оцінка показників продуктивності праці; 18 – залишки запасів; 19 – обсяг виробництва; 20 – кон'юнктура ринку; 21 – вид оподаткування; 22 – змінні витрати; 23 – умовно-постійні витрати; 24 – прибуток; 25 – терміни реалізації; 26 – рівень інфляції; 27 – якість продукції; 28 – обсяг коштів, що авансуються у запаси; 29 – оптимальний розмір партії поставки; 30 – коефіцієнт беззбитковості; 31 – ринкові дослідження (сегментування); 32 – податки, збори; 33 – собівартість продукції; 34 – маржинальний прибуток; 35 – ціна закупки матеріалів (комплектуючих); 36 – рівень витрат на окремі вироби; 37 – коефіцієнт маржинального прибутку; 38 – операційний ліверидж; 39 – запас надійності; 40 – беззбитковість обігу.

Рис. 1 – Модель інформаційно-аналітичного забезпечення прийняття управлінських рішень на основі діагностичних підходів

Розроблено на основі[1]

[1] 1 Бравар Жан Луи, Морган Р. Эффективный аутсорсинг: Пер. с англ. В.А. Денисова. Днепропетровск: Баланс Бизнес Букс, 2007. 251 с.

У першій частині схеми представлені основні етапи фінансової діагностики статичних показників, результати яких передбачені для інформування зовнішніх сторін про фінансовий стан підприємства. Друга частина схеми містить показники для оцінки ефективності управління підприємством: за організаційним підходом – показники ефективності управління продуктивності праці, функціональної структури; за ресурсним підходом – обсяг реалізації, структура реалізації, ціна реалізації тощо. І тільки в третій частині формуються критерії для обґрунтування управлінських рішень на підприємстві.

Аналізуючи сучасну практику, можна виділити вісім основних цілей, які ставить перед собою фірма при впровадженні аутсорсингу в процес управління:

Використання аутсорсингу для фундаментальної трансформації підприємства. Тобто, за даної цілі використання аутсорсингу підприємство націлене докорінно змінити організацію власної діяльності: змінити власні ключові компетенції, профіль діяльності, створити спільне підприємство або навпаки розформувати існуюче на декілька.

Впровадження стратегічних змін у компанії на основі використання аутсорсингу. Зміна умов співробітництва з основними партнерами, постачальниками, зокрема перехід на аутсорсінгове співробітництво, використання сторонніх організацій для представництва власних інтересів в ключових питаннях – такі зміни в організації слід вважати стратегічними, оскільки вони впливають на весь бізнес у цілому, на його можливості та потенціал.

Співробітництво з конкурентами на основі аутсорсингу. Дана ціль використання аутсорсингу доцільна в умовах жорсткої конкурентної боротьби для спільного, двома або більше підприємствами, протистояння лідеру ринку або завоювання лідируючої позиції за рахунок співпраці. Переважно, об’єктом такого співробітництва є профільні проміжні операції, якими конкуренти обмінюються для створення високоякісної продукції. На практиці, така співпраця дуже часто змінюється поглинанням або об’єднанням підприємств, проте не завжди.

Збільшення кількості нових навичок та швидкості реагування на ринкову ситуацію. З посиленням конкуренції кожне підприємство стикається з необхідністю впроваджувати певні зміни, здобувати нові навички, удосконалювати усталені механізми та технології, проте вирішення цих завдань

є досить складним і потребує значних коштів і часу. У даному випадку аутсорсинг може використовуватися на всіх рівнях управління (на рівні процесу, підрозділу, всього підприємства) при цьому буде задовольнятися один з найважливіших критеріїв – збереження гнучкості (як організаційної структури управління, так і господарської діяльності) для підприємства.

Довгострокове зниження витрат та контроль за ними. Однією з найголовніших переваг аутсорсингу вважають зниження витрат внаслідок його використання, при цьому в різних джерелах можна зустріти показники зниження від 20 до 50%. Таке можливе зниження витрат є дійсно бажаним та важливим для кожного підприємства, проте це не єдина перевага використання аутсорсингу в аспекті управління витратами на підприємстві. Аутсорсингові угоди майже завжди мають довгостроковий характер.

Покращення організаційної ефективності підрозділів. З розвитком підприємства, в переважній більшості ускладняється його організаційна структура, збільшується кількість функціональних підрозділів, виконується більша кількість процесів – все це ускладнює систему управління підприємством, а отже і впливає на його організаційну ефективність. Для вирішення такої задачі найважливішим фактором успіху є залучення висококваліфікованого персоналу. Проте наявність спеціалізованих компаній, насамперед у сфері інформаційних технологій, аудиту, фінансового управління, створюють жорстку конкуренцію в попиті на талановиті кадри.

Поточне зменшення суми витрат. Використання аутсорсингу для даних цілей створює систему переваг, головними з яких є високоякісне виконання проекту та його впровадження спеціалізованими компаніями та їх працівниками; зникає потреба відчуження власних працівників від основної діяльності для впровадження даних проектів; зменшення часу впровадження за рахунок досвіду спеціалізованих компаній, тощо. Водночас, як свідчить практика, повні поточні витрати на впровадження таких проектів більші за плату підприємству аутсорсеру.

Покращення ефективності виконання конкретної бізнес-функції або процесу. Використання аутсорсингу в даних цілях має дещо спільне з цілями поточного зменшення поточних витрат, проте в даному випадку зменшення поточних витрат може виступати результатом (ефектом), отримання якого не є основною метою.

Таким чином, ведення бізнесу потребує певного забезпечення та використання сучасних технологій обліку, аналізу та аудиту, проте не кожне

підприємство може собі дозволити постійне удосконалення бізнес-процесів «в ногу» з розвитком технологій та концепцій. Водночас, спеціалізовані компанії, що виступають аутсорсерами, навпаки, зацікавлені в постійному відслідковуванні нових тенденцій та засобів, створенні пропозиції щодо надання послуг та їх впровадженню. Отже, використовуючи аутсорсинг підприємство забезпечує собі можливість постійного розвитку конкретного бізнес-процесу або функції та покращення показників (ефективності) його функціонування.

Виходячи з результатів проведеного аналізу теорії і практики формування механізму інформаційного забезпечення розробки й прийняття управлінських рішень можна сформулювати наступні висновки і рекомендації:

У системі інформаційного забезпечення розробки й прийняття рішень управлінський (внутрішньогосподарський) облік складає основу механізму формування інформації як економічного ресурсу. Функція управлінського обліку – це системне вираження цільового призначення специфічно направленої діяльності бухгалтера-аналітика, що визначає її форму і зміст, місце і роль як в системі господарського обліку, так і в системі управління підприємством у цілому. Визначення меж релевантності показників інформаційних потоків є необхідною умовою оперативного реагування економічної системи підприємства на сигнальні відхилення.

Процесно-орієнтований підхід базується на комбінації двох стратегій: управління ефективністю бізнесу і управління витратами. Основна ідея полягає в тому, що в рамках цього підходу до бюджетування концентрується увага на видах діяльності та їх зв’язках з досягненням стратегічної мети. Разом з процесно-орієнтованим бюджетуванням метод калькуляції витрат, що використовується виходячи з особливостей виробництва продукції і послуг, засновується на виявленні варіацій процесів, викликаних специфічними вимогами або умовами (особливостями) окремих продуктів і послуг. Знання таких «особливостей» допомагає зрозуміти і мінімізувати варіації, внаслідок чого зростає рівень прогнозованості й керованості витрат. Особливого значення застосування цього підходу набуває в умовах децентралізації владних повноважень, оскільки уможливлює оцінювання пов’язаних впливів різних процесів.

Вибір моделі інформаційного забезпечення залежить від багатьох чинників, до яких варто віднести механізми як внутрішньої, так і зовнішньої

реалізації. До внутрішніх механізмів потрібно відносити сполучення методу і систем калькулювання собівартості (стандарт-кост і директ-костінг), методик бюджетування витрат і результатів діяльності, методів аналізу показників діяльності. До зовнішніх механізмів потрібно відносити аутсорсинг, на основі використання якого підприємство забезпечує собі можливість постійного розвитку конкретного бізнес-процесу або окремої функції та підвищення ефективності його функціонування.

В умовах ускладнення ринкових умов господарювання суб'єктів бізнесу в Україні зростає доцільність використання аутсорсингу з метою удосконалення механізму прийняття управлінських рішень.

Колектив авторів

Андрюк Анна Михайлівна, студентка 4 курсу Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича, м. Чернівці (*підрозділ 1.2*).

Антоненко Валентина Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри управління і фінансово-економічної безпеки ДВНЗ «Донецький національний технічний університет», м. Покровськ (*підрозділ 1.1*).

Беззубко Борис Ігорович, кандидат наук з державного управління, доцент кафедри менеджменту Донбаської національної академії будівництва і архітектури, м. Краматорськ (*підрозділ 1.3*).

Беззубко Лариса Володимирівна, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри менеджменту Донбаської національної академії будівництва і архітектури, м. Краматорськ (*підрозділ 1.3*).

Василішина Любов Миколаївна, старший викладач кафедри управління і фінансово-економічної безпеки ДВНЗ «Донецький національний технічний університет», м. Покровськ (*підрозділ 4.3*).

Вітренко Анжеліка Геннадіївна, фахівець з обліку і аудиту (*підрозділи 5.1, 5.2, 5.3*).

Вітренко Олена Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки, обліку і оподаткування ДВНЗ «Донецький національний технічний університет», м. Покровськ (*підрозділи 5.1, 5.2, 5.3*).

Волкова Юлія Валеріївна, аспірант кафедри управління і фінансово-економічної безпеки ДВНЗ «Донецький національний технічний університет», м. Покровськ (*підрозділ 4.1*).

Гончаренко Ольга Едвардівна, магістр кафедри корпоративних фінансів Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, м. Київ (*підрозділ 4.4*).

Катранжи Леонід Леонідович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри управління і фінансово-економічної безпеки ДВНЗ «Донецький національний технічний університет», м. Покровськ (*підрозділ 2.1*).

Князєва Тетяна В'ячеславівна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри міжнародної економіки Національного авіаційного університету, м. Київ (*підрозділ 2.5*).

Легкоступ Ігор Іванович, кандидат економічних наук, асистент кафедри фінансів і кредиту Чернівецького національного університету імені

Ю. Федьковича, м. Чернівці (*підрозділ 1.2*).

Ляшок Олександр Ярославович, аспірант кафедри управління і фінансово-економічної безпеки ДВНЗ «Донецький національний технічний університет», м. Покровськ (*підрозділ 4.2*).

Маковоз Оксана Сергіївна, доктор економічних науку, доцент, професор кафедри менеджменту та оподаткування Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», м. Харків (*підрозділ 3.2*).

Марина Анна Сергіївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри управління і фінансово-економічної безпеки ДВНЗ «Донецький національний технічний університет», м. Покровськ (*підрозділи 2.2, 2.3, 2.5, 3.4, 3.5*).

Мирошниченко Ганна Борисівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри управління і фінансово-економічної безпеки ДВНЗ «Донецький національний технічний університет», м. Покровськ (*підрозділ 3.1*).

Мізіна Олена Вікторівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри управління і фінансово-економічної безпеки ДВНЗ «Донецький національний технічний університет», м. Покровськ (*підрозділ 4.5*).

Передерій Тетяна Сергіївна, провідний економіст Філії «Центр будівельно-монтажних робіт та експлуатації будівель і споруд» АТ «Укрзалізниця», м. Київ (*підрозділ 3.2*).

Подлужна Наталія Олександрівна, доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри економіки, обліку і оподаткування ДВНЗ «Донецький національний технічний університет», м. Покровськ (*підрозділ 1.4*).

Попова Ольга Юріївна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри управління і фінансово-економічної безпеки ДВНЗ «Донецький національний технічний університет», м. Покровськ (*підрозділи 4.1*,*4.2*).

Рябчикова Дар'я Андріївна, магістр кафедри управління і фінансово-економічної безпеки ДВНЗ «Донецький національний технічний університет», м. Покровськ (*підрозділ 3.4*).

Тур Наталія Віталіївна, магістр кафедри управління і фінансово-економічної безпеки ДВНЗ «Донецький національний технічний університет», м. Покровськ (*підрозділ 3.3*).

Штамбург Оксана Олегівна, студентка 4 курсу кафедри управління і фінансово-економічної безпеки ДВНЗ «Донецький національний технічний університет», м. Покровськ (*підрозділ 2.3*).

Ягельська Катерина Юріївна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки, обліку і оподаткування ДВНЗ «Донецький національний технічний університет», м. Покровськ (*підрозділ 2.4*).

Яценко Єлизавета Ігорівна, студентка 4 курсу кафедри управління і фінансово-економічної безпеки ДВНЗ «Донецький національний технічний університет», м. Покровськ (*підрозділ 2.2*).

Наукове видання

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ

Колективна монографія

Робота друкується в авторській редакції
Дизайн обкладинки Полуніна Д.О.

Формат 60х84/16. Ум. друк. арк. 13,5. Обл.-вид. 8,2.
Тираж 300 прим. Замовлення № 287/19.

Видавець та виготовлювач: Державний вищий навчальний заклад «Донецький національний технічний університет». пл. Шибанкова, 2, м. Покровськ, тел.: (06239) 2-03-09

Свідоцтво про державну реєстрацію суб'єкта видавничої справи: серія ДК № 4911 від 09.06.2015.